

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ენისა და ლიტერატურის
სერია

СЕРИЯ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

თბილისი
ТБИЛИСИ

4. 1979

ქურნალი გამოდის 3 თეკი ერთხელ
Журнал выходит раз в 3 месяца

ს ა რ მ ლ ა ძ ი ი ო კ ო ლ ე გ ი ა : ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
თ. გამყრელიძე, ალ. გვახარია (მდივანი), ქ. ლომთათიძე, ე. შეტრეველი,
ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Барамидзе А. Г. (редактор),
Гамкрелидзе Т. В., Гвахарია А. А. (секретарь), Дзидзигури Ш. В. (зам. редактора),
Ломтатидзе К. В., Метревели Е. П., Цайшвили С. С.

პასუხისმგებელი მდივანი გ. ლლონტი
Ответственный секретарь Г. А. Глonti

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19
ტელეფონი 37-24-07 ტელეფონი

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 29/XII.79; შეკვ. 2725; ანაწყოების ზომა 7×11¹/₂;
ქალაქის ზომა 70×108⁷/₁₆; ნაბეჭდი თაბახი 16,80; საალრიცხო-საგამომცემლო
თაბახი 16.30; უე 14564; ტირაჟი 2100;
ფასი 1 მან.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниერება», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შინაარსი

წიგნები

ლ. მენაბდე, რუსთველი ევროპის ქვეყნებში	5
გ. არაბული, ზოგი რამ ნანუჩას შესახებ	15
ნ. ყიფიანი, ძველი ქართული სასულიერო და საერო-სახოტბო პოეზიის ურთი- ერთმიმართების ზოგიერთი საკითხი	23
თ. ღვინიაშვილი, ვაჟა-ფშაველა მხატვრული სიმართლის შესახებ	39
ნ. ცხორებოვი, გალაკტიონ ტაბიძის პოეზიის შედარებით-ტოპოლოგიური კვლევის ზოგიერთი საკითხი	47
კ. აბრამიშვილი, ნიკო ხიზანაშვილის ფსევდონიმები	61
თ. გოგოლაური, ფშაველი მოლექსე ქალი ჰელაგია ზურაბაშვილი	70
მ. ფათევი, საგანმანათლებლო იდეების გავრცელების წინამძღვრები ირანში XIX საუკუნის შუა წლებში	79
ლ. კვიციანიშვილი, „გალობა“ სიტყვის ეტიმოლოგია და სემანტიკური პარალე- ლიზმები	85
ნ. შირიანაშვილი, რუხი ფერის ამსახველი ლექსიკა ქართულსა და რუსულ ენებში (ლექსიკონების მიხედვით).	94
ლ. ბასილაია, ა. ასოს დაწერილობის საკითხისათვის XI—XIII საუკუნეთა მხედ- რულ წერილობით ძეგლებში	107
კ. კუბლაშვილი, მახვილი ქვემოიმერულში	114
ო. კაპანაძე, მარტივი წინადადების აგრომატურ ანალიზთან დაკავშირებული ზოგი- ერთი საკითხი	123
ი. მელიქიშვილი, მარცელის აგების ზოგადი პრინციპი და ხშულთა განაწილება CVC ტიპის ძირებში საერთო ქართველურსა და საერთო ინდოევროპულში	132

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

ტ. გელენაევა, ქართული ლიტერატურულ-მწიგნობრული კულტურის ისტორიიდან	145
ა. ხინთიბიძე, გალაკტიონის რითმა თორმეტტომეულში	156
ა. ბარამიძე, ა. გვახარია, ლ. მენაბდე, ლენინგრადელი კოლეგების ახალი ნაშრომები	170
ა. ცანაევა, ფ. ზანდუკელი, ქართული ფოლკლორისტიკის შენაძენი	173

ქრონიკა და ინფორმაცია

ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში	175
ახალი წიგნები	191

ლევან მინაბდე

რუსთველი ეპროკის კვიყნებში

1. ბელგია. რუსთველის შესახებ ბელგიაში გამოქვეყნებული მასალებიდან პირველ რიგში უნდა მოვიხსენიოთ ნ. ვეტნიწვარის ნარკვევი გამოჩენილი ქართული ქალების -- თამარისა და ქეთევანის შესახებ, რომელიც ბრიუსელის უნივერსიტეტის ეურნალში დაიბეჭდა 1905 წელს¹. ნ. ვეტნიწვარი ცნობილი ქართველი მოღვაწის დ. ყიფიანის (1814—1887) ვაჟია — ნიკოლოზ დემიტრის ძე ყიფიანი (1846—1905), რომელიც წლების მანძილზე ცხოვრობდა ბრიუსელში და მრავალმხრივ საზოგადოებრივ საქმიანობას ეწეოდა². მან ზოგადად მიმოიხილა XII—XIII საუკუნეთა საქართველოს სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური მდგომარეობა და კულტურულ-ლიტერატურული ვითარება, მოიხსენია რუსთველი და დაიმოწმა ადგილები „ვეფხისტყაოსნიდან“³.

შემდეგ უნდა დავასახელოთ ბელგიელი ქართველოლოგი, ლუეენის უნივერსიტეტის პროფესორი, ბელგიის სამეფო აკადემიის წევრი ეერარ გარიტი, რომელიც კარგა ხანია გულმოდგინედ იღვწის ძველი ქართული სულიერი კულტურის შესწავლისა და მისი ფრანგულენოვან სამყაროში პოპულარიზაციისათვის⁴.

ე. გარიტი სტუმრად იყო საქართველოში რუსთველის იუბილეზე (1966 წ.). სიტყვით გამოვიდა საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის. რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმისა და მინისტრთა საბჭოს რუსთველისადმი მიძღვნილ საზეიმო სხდომაზე (30. IX. 1966).

რუსთველის საიუბილეო ღელსასწაულიდან სამშობლოში დაბრუნებულმა ე. გარიტმა გამოაქვეყნა ვრცელი წერილი, რომლითაც თავის თანამემამულეებს გააცნო საქართველო, ქართული ენა, ჩვენი მატერიალური და სულიერი კულტურა⁵. წერილში ე. გარიტი შეეხო ქართულ ლიტერატურასაც, რომელიც „ქრისტიანულ აღმოსავლეთში“ „ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან და დიდ ლიტერატურად“ აღიარა. ამ ლიტერატურის უმნიშვნელოვანესი ძეგლიაო რუსთველის „ვეფხისტყაოსანი“ — „უკვდავი პოემა, რომელშიც ნათლად ჩანს ქვეყნის კულტურული ცხოვრება“. ე. გარიტმა ბელგიელ მკითხველებს მიაწოდა ცნობები „ვეფხისტყაოსნის“ „არაჩვეულებრივ პოპულარობაზე“, ხელნაწერებზე, თარგმანებზე და ა. შ. და დასკვნის სახით ამცნო: „იგი მსოფლიო ლიტერატურის ოქროს ფონდშია შესული“⁶.

დასასრულ აღვნიშნავთ, რომ „ვეფხისტყაოსანზე“ საუბარია აგრეთვე ბელგია-სსრ კავშირის საზოგადოების ეურნალში („ბელგია-სსრ კავშირი“) გამოქვეყნებულ წერილში („ხალხთა მეგობრობა“)⁷.

II. ზოლანდია. 1931 წელს ჰოლანდიურ ენაზე დაიბეჭდა ნორვეგიელი ლიტერატურათმცოდნის ევგენია კიელანდის მოზრდილი წერილი „ერთი პოეტი და მისი ქვეყანა. რუსთველი და საქართველო“ (თარგმანი ნორვეგიულიდან)⁸. ამ წერილით, რომელიც „ვეფხისტყაოსნის“ ნაწყვეტების თარგმანსაც შეიცავდა⁹, ჰოლანდიელი მკითხველი გარკვეულ წარმოდგენას შეიქმნიდა ქართველ პოეტსა და მის პოემაზე. რა გამოძახილი მოჰყვა ე. კიელანდის წერილს ჰოლანდიელთა შორის, ჩვენთვის უცნობია.

ჩვენი თხოვნით პოლანდიაში რუსთველზე გამოქვეყნებული მასალების ძებნას შეუდგა რ. სმიტი (ლაიდენი). მან მხოლოდ ის გვაუწყა, რომ რუსთველი ვაკერით იხსენიება პოლანდიურ ენციკლოპედიაში¹⁰.

სხვათა შორის, რუსთველის საიუბილეო დღესასწაულში თბილისში მონაწილეობდნენ პოლანდიელი ქართველოლოგები — ლაიდენის უნივერსიტეტის პროფესორი არტ კიუპერსი და ამსტერდამის უნივერსიტეტის პროფესორი კარლ ებელინგი¹¹, მაგრამ ქართველ პოეტზე, რამდენადაც ვიცით, არც მათ დაუბეჭდავთ რამე.

III. ესპანეთი. 1937 წელს „ვეფხისტყაოსნის“ საიუბილეო დღესასწაულში თბილისში მონაწილეობდა ესპანელი მწერალი პლია-ე ბერტრანი, რომელმაც 27 დეკემბერს სიტყვა წარმოთქვა სსრ კავშირის მწერალთა კავშირის გამგეობის რუსთველისადმი მიძღვნილ პლენუმზე¹². ესპანელი ხალხის სახელით იგი მხურვალედ მიესალმა პლენუმის მონაწილეებს, აღნიშნა „ვეფხისტყაოსნის“ მნიშვნელობა, კერძოდ, მისი აღმაფრთოვანებელი და შთამაგონებელი მოწოდებების დამრავლებელი და წარმმართველი როლი ფაშისმის წინააღმდეგ გადამწყვეტ ბრძოლაში. „საქართველოს გენიალური პოეტის“ „უკვდავი პოემის“ დღესასწაულზე ესპანელმა სტუმარმა აღგვითქვა, რომ ესპანურ ენაზე აამეტყველებდა „ვეფხისტყაოსანს“. მაგრამ, სამწუხაროდ, თავისი ჩანაფიქრი ვერ განასორციელა.

„ვეფხისტყაოსნის“ ესპანურ ენაზე თარგმნა რამდენიმე დაგვიანდა. მართალია, რუსთველის პოემის ესპანურად ანთრეველებს სურვილი კარგა ხანია შეიძინევა და თარგმნის რამდენიმე ცდაცაა ცნობილი, მაგრამ საქმის დაგვირგვინება უკანასკნელ ხანამდე არ მოხერხდა.

ჩვენი საუკუნის ოცდაათიანი წლების დამდეგს მადრიდის ერთ-ერთ ლიტერატურულ ჟურნალს გამოუქვეყნებია „ვეფხისტყაოსნის“ ესპანური პროზაული თარგმანის ნაწყვეტები¹³; 1945 წელს ჟურნალ „ინტერნაციონალური ლიტერატურის“ უკანასკნელ ნომერში გამოქვეყნდა „ვეფხისტყაოსნის“ ნაწყვეტების ესპანური პროზაული თარგმანი, რომელიც ეკუთვნოდა ახალგაზრდა ესპანელ პოეტს, მოსკოვის ერთ-ერთი უმაღლესი სასწავლებლის ესპანური ენის ლექტორს ზოსე ანტონიო დიკოს¹⁴; რუსთველის საიუბილეო დღეებში ჟურნალ „საბჭოთა ლიტერატურის“ ესპანურ სერიაში დაიბეჭდა „ვეფხისტყაოსნის“ ესპანური პოეტური თარგმანის ნაწყვეტები¹⁵.

არც ერთი ცდა წარმატებით არ დაგვირგვინებულა. ადრე თუ უკანასკნელ ხანს თარგმნილი ნაწყვეტების დონე მკითხველ საზოგადოებრიობას ვერ აკმაყოფილებდა: თარგმანში სრულყოფილად არ იყო წარმოდგენილი ორიგინალის თემატურ-შინაარსობრივი სიმდიდრე. იდეურ-აზრობრივი სიღრმე. მხატვრულ-ლიტერატურული ღირსება. „ვეფხისტყაოსნის“ ესპანური თარგმანის არარსებობა კი მწუხარედ იგრძნობოდა (ესპანური ენა ხომ მრავალა ქვეყნის სახელმწიფო ენა!). ხარვეზის შევსება ითავა ჩილელმა მწერალმა გუსტავო დე ლა ტორე ბოტარომ, რომელმაც გაიცნა ჩვენი ხალხის ისტორია და კულტურა, შეისწავლა ქართული ენა და ლიტერატურა, გამოიყენა რუსთველოლოგთა ნაშრომები და წლების მანძილზე მუშაობის შედეგად გამოაქვეყნა: „ვეფხისტყაოსნის“ ესპანური პროზაული თარგმანი¹⁶, რომელიც შესრულებულია დედნის საფუძვლიანი ცოდნითა და სიყვარულით, მაღალი წიგნიერი კულტურითა და დახვეწილი ლიტერატურული გემოვნებით. ამ თარგმანმა დიდი მოწონება დაიმსახურა და საყოველთაო აღიარება პოვა¹⁷.

რუსთველის საიუბილეო დღესასწაულში თბილისში 1966 წელს მონაწილეობდნენ ცნობილი ესპანელი პოეტი რაფაელ ალბერტი და მისი მეუღლე, პოეტი მარია ტერეზა ლეონი, რომლებიც „ვეფხისტყაოსნის“ 750 წლისთავის ზეიმსაც ესწრებოდნენ. მათ ჩამოსვლისთანავე განაცხადეს: „ოცდაათი წლის წინათ ვიყავით ამ დალოცვილ ქვეყანაში, რომელმაც მსოფლიოს მისცა დიდი რუსთველი. მაშინ აქედან გაგყვავა რუსთველის პოეზიის შესანიშნავი სურნელი. ახლა ბედნიერები ვართ, რომ ჩამოვედით გენიალური პოეტის 800 წლისთავის ზეიმზე“¹⁸.

რ. ალბერტიმ სიტყვები წარმოთქვა რუსთველას ძეგლის გახსნისადმი მიძღვნილ მიტინგზე ახალციხეში (28. IX. 1966)¹⁹, მწერალთა ბორჯომის საერთაშორისო ფორუმზე,²⁰ საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის, რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმისა და მინისტრთა საბჭოს რუსთველისადმი მიძღვნილ საზეიმო სხდომაზე (30. IX. 1966), სადაც განაცხადა: „დღეს მე ვლაპარაკობ იმ ესპანელთა სახელით, რომლებიც 30 წლის წინათ წინ აღუდგნენ საერთაშორისო ფაშისტურ შეთქმულებას. ჩვენ შორს ვცხოვრობთ ესპანეთისაგან, ჩვენი იბერიისაგან, მაგრამ არც ერთი წუთით არ ვაშორებთ მას თვალს და ვხედავთ ახალ თაობას. რომელიც აგრძელებს ჩვენ მიერ დაწყებულ ბრძოლას. მშვიდობის დაცვის საქმე კეთილი ნების ყველა ადამიანის მოვალეობაა და დაე რუსთველის ლექსი იყოს ჩვენთვის — რაღაღული დამნა, რომელზედაც ყველა საჭაროდ დავდებთ ფიცს, რომ ვიბრძოლებთ მთელ მსოფლიოში მშვიდობის შენარჩუნებისათვის“²¹.

რ. ალბერტის სიტყვა, რომლის მხოლოდ ნაწყვეტი დაეცემოწმეთ, გამსჭვალულა იყო ქართველი პოეტის უსაზღვრო პატივისცემითა და მისი ზოგადსაკაცობრიო მნიშვნელობის წარმოჩენის სურვილით.

რუსთველის იუბილეს დღეებში საქართველოს სტუმრები იყვნენ აგრეთვე ესპანელი პროზაიკოსი ხუან გოიტისოლო და პოეტი ხოზე ლუის პაჩეკო²², რომლებმაც სიტყვები წარმოთქვეს მწერალთა ბორჯომის საერთაშორისო ფორუმზე²³.

ბ. პაჩეკომ ბედნიერებად მიიჩნია, რომ „რუსთველის მიწა-წყალზე სხვადასხვა ქვეყნისა და ხალხის წარმოგზავნილები ძმადნაფიცები გახდნენ და სამეგობროდ ხელი გაუწოდეს ერთმანეთს“, რომ „ამ წმინდა მიწაზე დააახლოვა დიდმა პოეტმა რუსთველმა“, რომელიც არა მარტო საქართველოს პოეტია, არამედ „ყველა ხალხისათვის ახლობელი და ძვირფასია“. „შოთას გენია ეკუთვნის ყველა ხალხს“, რადგან იგი „უმღეროდა მამაცობასა და სიკეთეს, უმღეროდა ადამიანთა ყველაზე საუკეთესო თვისებებს — იმ თვისებებს, რომლებიც ყველგან და ყველა დროში ამკობდა და შეამკობს ადამიანს, შთაუნერგავს მას რწმენას, ძალასა და სიმამაცეს“²⁴.

ქართველმა საზოგადოებრიობამ კმაყოფილებით მიიღო ცნობა იმის შესახებ, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ბასკურ ენაზე თარგმნას შეუდგა ბასკური ენის აკადემიის წევრი შაბიერ კინტანა²⁵, რომელიც ქართული კულტურის გაცნობისა და ქართველოლოგიაში ცოდნის გარშემავების მიზნით ახლახან საქართველოს ეწვია.

ცოტა ხნის წინათ საქართველოში იყო ესპანეთის სამეფო აკადემიის წევრი გალერმო დიას პლაია, რომელმაც თავისი შთაბეჭდილებები თანამემამულეებს გააცნო ჟურნალ „აბტის“ ფურცლებზე. ესპანელმა სწაველულმა პატივით მოიხსენია რუსთველის პოემა, რომელიც „არა მარტო ეპიკური სიმღერაა,

არამედ მთელი მორალური კოდექსია“, დაიმოწმა მისი ბრძნული გამონათქვამები²⁶.

უკანასკნელად უნდა აღვნიშნოთ, რომ ესპანურენოვანი მკითხველებისათვის „ვეფხისტყაოსნის“ გაცნობის საქმეში გარკვეული წვლილი შეიტანეს ქართველმა რუსთველოლოგებმა (ე. ჭიჭინაძემ, გ. იმედაშვილმა, ა. ბარამიძემ, ს. ცაიშვილმა, ნ. ნათაძემ და სხვ.)²⁷, რომლებმაც თავიანთი ნაშრომები ესპანურ ენაზე გამოაქვეყნეს.

IV. ნორვეგია. როდესაც სკანდინავიის ქვეყნებში რუსთველის შესახებ გამოქვეყნებული მასალების შეკრებას შევუდექით, უპირველეს ყოვლისა მივმართეთ გამოჩენილ ნორვეგიელ ქართველოლოგს, ოსლოს უნივერსიტეტის პროფესორს, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორს ჰანს ფოგტს²⁸. 1967 წლის 27 სექტემბერს მას შემდეგი შინაარსის წერილი გავუგზავნეთ: „დიდად პატივცემულო ბატონო ჰანს! თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რუსთველს კაბინეტი ამზადებს კრებულს „რუსთველი მსოფლიო ლიტერატურაში“. მიმდინარეობს შეკრება, თარგმნა და შესწავლა იმ მასალისა, რომელიც დაიწერა რუსთველისა და მისი პოემის შესახებ მსოფლიოს ხალხთა ენებზე. პირველ ტომებში უნდა დაიბეჭდოს ის მასალა, რომელიც გამოქვეყნებულია ევროპულ ენებზე. ჩვენი სურვილია, კრებულის გარეთ არ დარჩეს არც ერთი მნიშვნელოვანი ნარკვევი, წერილი თუ შენიშვნა ძველი თუ ახალი დროისა. ამ სურვილის განხორციელებაში თქვენ უაღრესად დიდი როლის შესრულება შეგიძლიათ.“

ჩვენთვის დიდი პატივი იქნება, თუ თქვენ მონაწილეობას მიიღებთ კრებულის შედგენაში. ვიმედოვნებთ, გამოეხმაურებით ჩვენს წამოწყებას და აღმოგვიჩინთ დახმარებას თქვენი თუ სხვა ავტორების შრომების მოწოდებით“.

ნორვეგიელმა სწავლულმა მალე (19. XII. 1967) გვიპასუხა: „არა მგონია, რომ სკანდინავურ ენებზე ჩამე მნიშვნელოვანი შოთაზე დაწერილა, მაგრამ უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკას მივმართე კითხვით, იციან თუ არა ჩამე ამ დარგში და პასუხის მიღებისთანავე შეგატყობინებთ“.

რამდენიმე თვის შემდეგ პ. ფოგტმა გვაცნობა, რომ მიაკვლია ნორვეგიელი კრიტიკოსის ე. კიელანდის წერილს, რომელიც, მისივე დახმარებით, მალე მოგვაწოდა ოსლოს უნივერსიტეტმა.

ე. კიელანდის მოზრდილი წერილი „ერთი პოეტი და მისი ქვეყანა. რუსთველი და საქართველო“²⁹ შეიცავს როგორც მსჯელობას საქართველოს წარსულსა და კულტურაზე, რუსთველსა და მის პოემაზე, ისე „ვეფხისტყაოსნის“ ნაწყვეტების პოეტურ თარგმანს (ინგლისური პროზაული ტექსტიდან) ნორვეგიულ ენაზე³⁰. ასე რომ, ე. კიელანდი არა მხოლოდ ნორვეგიულ ენაზე რუსთველის შესახებ გამოქვეყნებული პირველი წერილის ავტორია, არამედ „ვეფხისტყაოსნის“ (ნაწყვეტების) მთარგმნელიც (საგულისხმოა, რომ, როგორც აღვნიშნეთ, ე. კიელანდის წერილი იმავე წელს ითარგმნა და დაიბეჭდა პოლანდიურ ენაზე³¹. ამ გზით პოლანდიელებმაც მიიღეს მშობლიურ ენაზე „ვეფხისტყაოსნის“ ნაწყვეტები)³².

ე. კიელანდის წერილში საუბარია პრომეთესა და არგონავტებზე, ნინოსა და დავით აღმაშენებელზე, განსაკუთრებით თამარის ხანაზე, როდესაც განვითარების უმაღლეს მწვერვალს მიაღწია ქართულმა კულტურამ. სწორედ მაშინ „იფეთქა პოეტურმა ძალამ“, მაშინ შეითხზა „ქართული ლიტერატურის შედეგრი — შოთა რუსთველის დიდი რომანი „ვეფხისტყაოსანი“ ... პოეტური

ქმნილება, რომელსაც ისეთივე მნიშვნელობა აქვს საქართველოსათვის, როგორც ფიროღუსის სპარსეთისათვის, დანტეს იტალიისათვის, ანდა „კალევა-ლას“ ფინეთისათვის.

ე. კიელანდმა ნორვეგიელ მკითხველებს მოკლედ მოუთხრო რუსთველის ცხოვრების გზაზე, გააცნო „ვეფხისტყაოსნის“ შინაარსი და გმირთა სამყარო; საილუსტრაციო მასალით უჩვენა, რომ „რუსთველის პოემაში უხვადაა ლირიკული ეპიზოდები, სიცოცხლით აღსავსე სახეები, მწუხარე და ნაღვლიანი მომენტები, რელიგიური ექსკურსები, იუმორა“.

ე. კიელანდმა ხაზგასმით აღნიშნა, რომ რუსთველმა დიდება მოუტანა მშობელ ხალხს — მისი სახელი საერთაშორისო არენაზე გაიტანა. მცირერიცხოვანი ხალხის შვილის (რუსთველის) მხრივ ეს ე. კიელანდს დიდმნიშვნელოვან საქმედ მიაჩნდა. „რუსთველისა და მისი ქმნილების ისტორია გვიჩვენებს, — წერდა მკვლევარი ქალი, — თუ რა შეუძლია გაუყეთოს პოეტმა თავის სამშობლოს, როცა მას შესწევს უნარი ხორცი შეახსნას მის მისწრაფებებსა და მაღალ მორალურ წარმოდგენებს ისეთ ლამაზსა და ძლიერ ფორმაში, რომელიც ღირსაზრეო და ძვირფასი ხდება არა მარტო რჩეულთა ჯგუფისათვის, არამედ ხალხის უბრალო წარმომადგენლებისთვისაც“.

1966 წლის შემოდგომაზე რუსთველის საიუბილეო ღონისძიებაში მონაწილეობის მისაღებად საქართველოს ეწვია პ. ფოგტი. 28 სექტემბერს მან სიტყვა წარმოთქვა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საერთო კრების საიუბილეო სესიაზე და ნორვეგიელი ხალხის სალაშქროდ გადმოსცა ჩვენ ხალხს, დიდ პატივად მიიჩნია რუსთველის საიუბილეო ღონისძიებაში მონაწილეობა და ემაყოფილება გამოთქვა იმის გამო, რომ „უდიდეს მგოსანს“ პატივს სცემენ არა მხოლოდ ქართველები, არამედ სხვა ხალხებიც. რუსთველოლოგიის თანამედროვე დონით აღფრთოვანებულმა მეცნიერმა ჩვენში ამ მიმართულებით გაჩაღებული კვლევაძიებითი მუშაობა მიიჩნია „წარსულის სიყვარულად“. აგრეთვე „სურვილად, რომ შოთა მომავალშიც ცოცხალ ძალად დარჩეს ქართულ ეროვნულ ცხოვრებაში“³³.

ცალკე უნდა მოვიხსენიოთ პ. ფოგტის პატარა წერილი „ჩაუქრობელი გენია“³⁴, რომელიც მან დაბეჭდა „ქართველი ხალხის, საბჭოთა საქართველოს ყოველი მშრომელის დიდი ზემის“, „დიდი ქართველი პოეტისა და მოაზროვნის, გენიალური: „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის საიუბილეო ღონისძიების ეპოქაში. წერილში მან აღნიშნა: „ქართული პოეზიის რაინდის“ სახელი „ძვირფასია არა მარტო ქართველი ხალხისათვის, არამედ ჩვენი სამყაროს სხვა ხალხებისათვისაც. ძვირფასია იგი ჩემთვისაც, ეროვნებით ნორვეგიელისათვის“.

ქართული კულტურის მკვლევარისა და პირუთენელი დამფასებლის, ქართული ენის ცნობილი სპეციალისტის დასკვნით, „რუსთველის პოემამ სამართლიანად პოვა საერთაშორისო აღიარება. იგი უყვართ და მას კითხულობენ საფრანგეთსა და ინგლისში, იტალიასა და ნორვეგიაში, ჩეხოსლოვაკიასა და გერმანიაში. მსოფლიოს ხალხთა მრავალ ენაზე იმის გამო, რომ ამ პოემის იდეები სიყვარულზე, მშობასა და მეგობრობაზე თანხმდებიან უბრალო ადამიანთა ყველაზე სანუკვარი გრძნობებისა და აზრებისა“.

წერილის დასასრულს პ. ფოგტმა კვლავ წარმოაჩინა რუსთველის სიღაღდე. მისი მაღალკუმანური იდეალების ცხოველმყოფელობა და მარადიულობა. დავიმოწმებთ მეცნიერის კიდევ ერთ ციტატას: „რვა საუკუნე გვაშორებს ჩვენ იმ ეპოქას, რომელშიც ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა შოთა რუსთველი,

მაგრამ დღესაც კი ბრწყინავს ჩაუქრობელი გენია ქართველი ხალხის დიდი შვილისა, რომელმაც შორეულ დროში უძღვნა საოცარი ჰიმნი ადამიანის სულის სიღამაზეს, ხალხთა ძმობასა და მეგობრობას³⁵.

გარკვეულ ინტერესს იწვევს მარტინ ნაგის წერილი „შოთა რუსთველი და თამარ მეფე“³⁵, რომელშიც საუბარია ქართველი პოეტის იუბილეზე, პ. ფოგტის მონაწილეობაზე ამ დიდ ზეიმში და ა. შ., განსაკუთრებით კი კნუტ ჰამსტუნის (1859—1952) „თამარ მეფეზე“.

1974 წ. შემოდგომაზე თბილისში იმყოფებოდა ნორვეგიელი პოეტი ქალა ელენ კრაგი, რომელსაც განზრახული აქვს თავის თანამემამულე პოეტ ქალთან ოსე შარია ნესესთან ერთად თარგმნოს ქართული პოეზიის საუკეთესო ნიმუშები უძველესი ხანიდან დღემდე. საქართველოს მწერალთა კავშირში სტუმარს მრავალმხრივი დანხარება აღმოუჩინეს — რუსულ და უცხო ენებზე გამოცემული ქართველი პოეტების (კერძოდ რუსთველის) თხზულებანი გადასცეს, საუბრები ჩაუტარეს და ა. შ.³⁶ ვიმედოვნებთ, ე. კრაგი შეასრულებს დაპირებას და ნორვეგიელ მკითხველებს მიაწვდის ქართული პოეზიის ანთოლოგიას, რომელშიც საპატიო ადგილი დაეთმობა რუსთველს.

V. ისლანდია. 1937 წელს „ვეფხისტყაოსნის“ საიუბილეო დღესასწაულში მონაწილეობდა ცნობილი ისლანდიელი მწერალი, ნობელის პრემიის ლაურეატი პალდორ ლაქსნესი, რომელმაც 27 დეკემბერს სიტყვა წარმოთქვა სსრკ მწერალთა კავშირის გამგებობის რუსთველისადმი მიძღვნილ პლენუმზე (თბილისში)³⁷. მან რუსთველის პოემაში დაინახა და იგრძნო „არა მარტო ეპიქოს წარმტაც-გმირი პა. არამედ მარადიული ღირსების, ხალხის სიბრძნის, ერთგულების, მეგობრობის, არაჩვეულებრივი სიყვარულის შესანიშნავი გამარჯვება“.

სიტყვაში, რომელშიც აღტაცებაა გამოხატული „მსოფლიო კულტურის კემპარიტ ზეიმში“ მონაწილეობის გამო, პ. ლაქსნესმა აღნიშნა ანგარიშგასაწევი კულტურული შეხების წერტილი ისლანდიელებისა ქართველთა კულტურასთან: ისლანდიის „ოქროსი საუკუნე“ ემთხვევა ქართული კულტურის გაფურჩქვნის ხანას; როდესაც „რუსთველი თავის უკვდავ პოემას წერდა, ისლანდიელი სკალდები თხზავდნენ თავიანთ საგებსა და ედებს, რომლებიც ამჟამად წარმოადგენს ჩრდილოეთის შესანიშნავ კულტურულ მემკვიდრეობას“.

პ. ლაქსნესმა კმაყოფილებით აღნიშნა, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ იუბილე „...თელი საბჭოთა კავშირის კულტურის დღესასწაულად“ იქცა. ეს ფაქტი, მისი დასკვნით, რუსთველის პოემას, — „ახლობელს ყველა ეპოქის ხალხებისათვის“. — „საბჭოთა კავშირის ყველა ხალხის საკუთრებად ხდის“. საპატიო სტუმარმა აღვეთქვა, რომ თანამემამულეებს მოუთხრობდა „გენიალურ პოემასა და დიდებულ იუბილეზე“. სამწუხაროდ, ჩვენთვის უცნობია სამშობლოში დაბრუნებულმა მწერალმა რა გააკეთა ამ მიმართულებით.

VI. დანია. სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის მოწვევით 1961 წელს საბჭოთა კავშირში ჩამოვიდა დიდი დანიელი მეცნიერი, ფიზიკოსი, ატომის თეორიის ფუძემდებელი, კვანტური ფიზიკის ერთ-ერთი შემქმნელი ნილს ბორი. რომელიც იყო საქართველოშიც, გაიცნო ჩვენი ქვეყანა და ხალხი³⁸. იგი ეწვია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ფიზიკის ინსტიტუტს, სადაც წარმოთქვა სიტყვა, რომელიც ასეთი სათაურით დაბეჭდა: „მიყვარს რუსთველი და მისი სამშობლო“³⁹. ამ სიტყვაში დანიელმა სტუმარმა გამოხატა დიდი პატივისცემა ჩვენი კულტურისადმი. კერძოდ ქართულ პოეზიაზე მან შემდეგი

თქვა: „მე ახალგაზრდობიდანვე მიყვარდა რუსთველი და მისი სამშობლო, მისი მშობელი ხალხი, მიტაცებდა ამ დიდი მოაზროვნის იდეები.“

მე ვიცოდი, რომ საქართველო პოეზიის ქვეყანაა. საქართველოში გამოშვებების წინ ერთხელ კიდევ გადავიცითხე შოთა რუსთველის პოემა „ვეფხისტყაოსანი“. ასეთი გამოჩენილი ადამიანით ერს ჭეშმარიტად შეუძლია იამაყოს. მე ვიცოდი, რომ ახლა ტარდება დიდი ქართველი პოეტის ვაჟა-ფშაველას იუბილე. მისი ნაწარმოებებიც გადავიცითხე (რასაკვირველია ის, რაც თარგმნილია ინგლისურ ენაზე) და ერთხელ კიდევ დავრწმუნდი, რომ ისეთ პატარა ქვეყანას, როგორც საქართველოა, უდიდესი პოეტები ჰყავს“.

მომდევნო ხანიდან უნდა მოვიხსენიოთ გამოჩენილი დანიელი მწერალი და მხატვარი ჰანს შერფიგი, რომელიც იყო საქართველოში, ვაენო ჩვენს ხალხსა და კულტურას და შთაბეჭდილებანი გამოაქვეყნა ცალკე წიგნის სახით - „ცისკრის ქვეყანა. ლიტერატურული მოგზაურობა საქართველოში“¹⁰. წიგნში რუსთველი არა ერთგზის იხსენიება¹¹. დავიმოწმებთ ერთ ნაწყევტს: „ქართულ ენა თითქოს საგანგებოდ პოეზიისათვისაა შექმნილი. ესაა ენა შოთა რუსთველისა, ენა თამარის ეპოქის მწერალთა და ფილოსოფოსთა. ამ დიდებული მანდილოსნის დროს ქართულმა რენესანსმა მიადგინა თავის აყვავებას ორი საუკუნით ადრე, ვიდრე ეს იტალიაში მოხდებოდა. „ვეფხისტყაოსანი“ დანტეს „ღვთაებრივ კომედიასზე“ ასი წლით ადრე დაიწერა“.

უკანასკნელად იმასაც აღვნიშნავთ, რომ რუსთველის საუბილევო დღესასწაულში (1965 წ.) მონაწილეობდა დანიის მწერალთა კავშირის პრეზიდენტი იორგენ პეტერსონი¹². საფიქრებელია, სამშობლოში დაბრუნებული მწერალი თანამემამულეებს მაიწვდიდა ცნობებს რუსთველსა და მის „ვეფხისტყაოსანზე“.

VII. ფინეთი. ჩვენი ჩრდილოელი მეზობელი ქვეყნიდან მხოლოდ ორიოდ ფაქტია ცნობილი. სახელდობრ, 1966 წ. შემოდგომაზე ფინეთის პრეზიდენტმა უ. კეკონენმა საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარეს გ. ძიწენიძეს გამოუგზავნა შემდეგი შინაარსის დეპეშა: „საქართველოს სახელოვანი შვილას — ჭუმარაშვილის მარადიული იდეების მგზნებარე მკადაგებლობა და მომღერლის შოთა რუსთველის დაბადების 800 წლისთავის გამო თქვენ, ბატონო თავმჯდომარე, და თქვენი სახით ქართველ ხალხს გულითადად გლოცავთ ფინელი ხალხისა და პირადად ჩემი სახელით“¹³.

საგანგებო მსჯელობის საგნად შეიძლება გავხადოთ მხოლოდ ერთი წერილი — ფინელი ჟურნალისტის ერკი კაუპილას „შოთა რუსთველის ქვეყანაში“¹⁴, რომელიც რუსთველის საუბილევო დღეების უშუალო შთაბეჭდილებითაა დაწერილი. მასში საუბარია „საქართველოს უკვდავ პოეტზე“. „დიდ ადამიანზე, რომლის ნაწარმოებები მსოფლიო კულტურის ფასდაუდებელ განძად ქცეულა“. იმ ზეიმზე, რომელმაც „განსაკუთრებულ გულთბილ ვითარებაში ჩაიარა და დიდი შთაბეჭდილება სთქვამს ყველაზე“. ე. კაუპილამ დაწერილობით აღწერა ახალციხეში რუსთველის ძეგლის გახსნისადმი მიძღვნილი ხალხმრავალი მიტინგი და საყოველთაო ზეიმი, თანამემამულეებს ნაწარმოებები გრადიულო ცნობები რუსთველზე, კმაყოფილება გამოთქვა, რომ საქართველოში იყო იმ პერიოდში, როდესაც „ქვეყანა აღნიშნავდა იუბილეს ისეთი იშვიათი ადამიანისა, რომლის ქმნილება ავტორის სიკვდილის შემდეგ საუკუნეების მანძილზე გულით უტარებია მშობელ ერს და დღესაც ოვლის მას ბაციკსლებს დასადა“.

მართალია, — ვანაგრძობს ე. კაუპილა, — ბიოგრაფიული ცნობები, ქვე-

ლი საბუთები რუსთველზე დაკარგულია, მაგრამ „ყველაზე ძლიერი ისტორიული საბუთი თვით პოემაა“, რომელიც ავტორს „რენესანსის წინამორბედად“ წარმოგვიდგენს. რუსთველი „ამკვიდრებს სრულიად ახლებურ ურთიერთობას ადამიანთა შორის“. იგი „ევროპის რენესანსის წარმოშობამდე 200 წლით ადრე თავის მშობლიურ ქვეყანაში უკვე რენესანსის იდეალების მქადაგებლად გვევლინება“.

ე. კაუპილა სწორ ცნობას აწვდის თანამემამულეებს, როდესაც აღნიშნავს, რომ მიუხედავად არაჩვეულებრივი სიღიადისა, რუსთველი არაა ქართული ეროვნული კულტურის ფუძემდებელი; ქართული კულტურა ძალზე ძველია: რუსთველი ამ მაღალი კულტურის სახელოვანი მწვერვალია: იგი „ეროვნული ძლიერების წყაროა“; მისი პოემა „მთელ ქართველ ერს ეკუთვნის“.

VIII. შვეცია. შვეციიდან ჩვენთვის ცნობილია მხოლოდ შვედურ ეურნალში გამოქვეყნებული ერთი სპეციალური წერილი რუსთველზე⁴⁵. მასში საუბარია 800 წლის პოეტის უკვდავ თხზულებაზე, რომელიც განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს იდეურ-აზრობრივი სიღრმით, მახვილგონივრული აფორიზმებით. ჰუმანიზმის დიდი მომღერალი დანტესე გაცილებით ადრე მოღვაწეობდა, ვკითხვლობთ წერილის დასასრულს. ეურნალმა გამოაქვეყნა ი. თოიძის ნახატების რეპროდუქციები — რუსთველის პორტრეტი და „ვეფხისტყაოსნის“ ორი ილუსტრაცია, აგრეთვე ი. თოიძის სურათი და პატარა წერილი მის შესახებ⁴⁶.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. N. Veltin var [Kipiani], La Géorgie et deux grandes Géorgiennes dans le passé: la Reine Thamar, la Reine Xéthévane, Liège, 1905 (Extrait de la Revue de l'Université de Bruxelles, 1905, Avril).
2. ლ. გაბუნია, ნიკოლა ვეტინვარი — ნიკო ყიფიანი, „ლიტერატურული საქართველო“, 23. VII. 1971, № 30 (1771); ქ. ქორჩილაძე, ვინც „მარსელოზა“ ქართულად ააქლდა, „საშობლო“, III. 1976, № 5 (1388).
3. N. Veltin var [Kipiani], La Géorgie..., გვ. 11.
4. მ. თარხნიშვილი, ქართული კულტურის ცენტრის დაარსება ბელგიაში, „ბელი ქართლისა“, 1949, № 4, გვ. 27—28; Долгожданная встреча, «Вечерний Тбилиси», 26. IX. 1966, № 226 (4064); ს. თუნაძე, ეურარ გარტი, „საშობლო“, 10. VII. 1970, № 13 (245).
5. G. Garritte, La Géorgie: grandeur d'une petite nation, «La libre Belgique», 16—19. XII. 1966, № 350 —353.
6. «La libre Belgique», 17—18. XII. 1966, № 351—352.
7. ლ. ხუბულური, ბელგიაში, ერაყში, „საშობლო“, VII. 1973, № 13 (318).
8. E. Kelland, Ein dichter en zijn land. Rustaveli in Georgië, «Wetenschappelijke Bladen», 1931, № 5, გვ. 224—241.
9. იქვე, გვ. 233—237.
10. Georgië. Grote Winkler Prins. Encyclopedie in 20 delen, VIII, Amsterdam—Brussel, 1969, გვ. 230. ამნციკლოპედიის წინა გამოცემის შესახებ იხ. შ. ნანდორიშვილი, უცხო ენციკლოპედიათა ლექსები, „ლიტერატურული საქართველო“, 13. XII. 1968, № 58 (1635).
11. სალაი რუსთველს სტუპრებს! „კომუნისტი“, 25. IX. 1966, № 219. (13603); სტუპარო ოკვარე საქართველოში, „თბილისი“, 26. IX. 1966, № 226 (4071).
12. პ. ბერტრანის სიტყვა გაოქვენდა სხვადასხვა სათაურით: გადათარგმნიესიანურ ენაზე „ვეფხისტყაოსნის“, „კომუნისტი“, 30. XII. 1937, № 299. (5100); „საბჭოთა აქარა“, 1. I. 1938, № 1 (4904); ჩემი სიტყვა (ესპანელი პოეტის პ. ბერტრანის სიტყვიდან), „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 30. XII. 1937, № 298 (3298); Его дыхание живет бессмертным пламенем, «Заря Востока», 29. XII. 1937, № 299 (4320); За великое будущее человечества, «Вечерний Тбилиси», 29. XII. 1937, № 300; Во имя будущего человечества, «Литературная газета», 5. I. 1938, № 1 (708).

13. А. Февральский, Руставели и Н. Бараташвили на испанском языке, «Заря Востока», 7. IV. 1946, № 72 (6706).
14. «La Literatura Internacional», 1945 № 12, გვ. 17—25.
15. «Literatura Sovietica», 1966, № 9, გვ. 126—129.
16. Shotha Rustaveli, El Caballero de la Piel de Tigre. Traducción G. De la Torre, Santiago de Chile, 1964.
17. ლ. მენაბდე, რუსთველი ამერიკაში, «მაინე», ენისადა ლიტერატურის სერია, 1972, № 3, გვ. 53—57.
18. გულბილი შეხვედრები საქართველოს მიწა-წყალზე, «კომუნისტი», 28. IX. 1966, № 221. (13605).
19. გუშინწინ ახალიცხეში, «ლიტერატურული საქართველო», 30. IX, 1966, № 40 (1521).
20. «Иностранная литература», 1967, № 2, გვ. 212; «ნათობი», 1967, № 3, გვ. 112.
21. «კომუნისტი», 1. X. 1966, № 224 (13608); «თბილისი», 1. X. 1966, № 231 (4076) (დაბეჭდილია საქდესის წერილში — «პოეტის უკვდავება»); «ლიტერატურული საქართველო», 7. X. 1966, № 41 (1522) (დაბეჭდილია საქდესის წერილში — «ქართული კულტურის დღესასწაული»); «Заря Востока», 1. X. 1966, № 226 (12770); «Вечерний Тбилиси», 1. X. 1966, № 231 (4069) (დაბეჭდილია საქდესის წერილში — «Бессмертие поэта»).
22. კეთილი იყოს თქვენი მობრძანება! «კომუნისტი», 27. IX. 1966, № 220 (13604); «თბილისი», 27. IX. 1966, № 227 (4072).
23. «Иностранная литература», 1967, № 2, გვ. 205—206, 229—230; «ნათობი», 1967, № 3, გვ. 104, 129—130.
24. Х. Пачеко, [Гений Шота принадлежит всем народам], «Заря Востока», 2. X. 1966, № 227 (12771). (რუბრიკა — «О витязе грузинского стиха»).
25. გ. ჩანტლაძე, ბასკები წაიკითხავენ «უფხისტყაოსანს», «კომუნისტი», 21. VIII. 1977, № 195 (16935); ბასკურ-კავკასიური პრობლემა, «ლიტერატურული საქართველო», 17. II. 1978, № 8 (2111); შ. ძიმიტოვი, მოგზაურობა ბასკეთში (1977 წლის ივლისი), თბ., 1977, გვ. 47—48; შ. კიტანა, ქართველებმა გული გადამოშალეს, «კომუნისტი», 23. VIII. 1978, № 172 (17216); «საშობლო», VIII. 1978, № 15 (1389).
26. ბედნიერი გზით გვევლოს! «საშობლო», X, 1977, № 20 (1368).
27. K. Chichinadse, Shota Rustaveli y su poema, «La Literatura Internacional», 1945, № 12, გვ. 10—16; G. Imedachvili, Sobre la traducción al español de «El Caballero de la Piel de Tigre», ვენეცია: Shotha Rustaveli, El Caballero de la Piel de Tigre. Traducción G. De la Torre, Santiago de Chile, 1964, გვ. 13—16; A. Baramidse, Gloria de la poesia georgiana, «Literatura Sovietica», 1966, № 6, გვ. 119—126; S. Tsaisvili, Padre de la poesia georgiana, «Cultura y vida», 1966, № 9, გვ. 16—19; N. Natadze, S. Tsaisvili, Shotha Rustaveli y su poema, Tbilisi, 1966.
28. ი. მურადელი, კ. ფოგტი ქართველი მეგონა, «თბილისის უნივერსიტეტი», 13. I. 1962, № 2 (355); ნ. ქოპიანიძე, ხაზსტუმარი სასურველი, «ახალგაზრდა ეურნალისტი», 15. X. 1966, № 1 (58); ი. მუგრელიძე, ქართული კულტურის მეგობარი, «კომუნისტი», 14. X. 1971, № 237 (15147); «ქართულენის გრამატიკა» ფრანგულ ენაზე, «საშობლო», 22. X. 1971, № 20 (175); ი. მუგრელიძე, ქართველოლოგი კ. ფოგტი 70 წლისა, «ლიტერატურული საქართველო», 24. VIII. 1973, № 33 (1878); «საშობლო», IX. 1973, № 17 (322); R. Lafon, En l'honneur du soixante-dixième anniversaire du caucasologue et linguiste. H. Vogt, «Bedi Kartlisa» XXXII (1974), გვ. 23—25.
29. E. Kielland, En dikter og hans land. Rustaveli in Georgia, «Samtidens», 1931, № 1, გვ. 82—96.
30. იქვე, გვ. 89—93.
31. E. Kielland, Een dichter en zijn land. Rustaveli in Georgië, «Wetenschappelijke Bladen», 1931, № 5, გვ. 224—241.
32. იქვე, გვ. 233—239.
33. «მაინე», 1966, № 5, გვ. 208; «კომუნისტი», 30. IX. 1966, № 223. (13607). იხ. აგრეთვე «Bedi Kartlisa», XXXIII—XXXIV (№ 52—53), 1967, გვ. 94.
34. Х. Фогт, Немеркнутый гений, «Заря Востока», 30. IX. 1966, № 225 (12769).
35. M. Nag, Sjota Rustaveli og dronning Tamara, «Frihetens», 1. X. 1966.
36. ზიზანი: ქართული პოეზიის თარგმანა, «ლიტერატურული საქართველო», 25. X. 1974, № 43 (1938).

37. ჰ. ლაქსენის სიტყვა გამოქვეყნდა სხვადასხვა სათაურით: სკანდინავიის მწერლის ჰ. ლაქსენის სიტყვიდან (ისლანდია), „კომუნისტი“, 31. XII. 1937, №300 (5101); შესანიშნავი დღესასწაული (სკანდინავიის მწერლის ჰ. ლაქსენის სიტყვიდან), „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 30. XII. 1937, № 298 (3298); Праздник подлинной культуры, «Заря Востока», 29. XII. 1937, № 299 (4320). იხ. აგრეთვე «Вечерний Тбилиси», 29. XII. 1937, № 300. სიტყვის ნაწყვეტი მრავალჯგონის დაიბეჭდა ჩვენს ეურნალ-გაზეთებში („კომუნისტი“, 17. I. 1965, № 13 (13134); 25. IX. 1966, № 219 (13603); „ლიტერატურული საქართველო“, 23. IX. 1966. № 39 (1520) და სხვ.).

38. Э. Л и д р о н и к а ш в и л и, Три дня с Н. Бором, «Литературная Грузия», 1969, № 2—3, გვ. 187—192; № 4, გვ. 175—184; ვ. ა ხ ა ლ ა ი ა, ნ. ბორი და საქართველო, „საშობლო“, XI. 1975, № 22 (1379).

39. ნ. ბო რ ი, მიუყარს რუსთველი და მისი საშობლო, „კომუნისტი“, 16. V. 1961, № 111 (12025). სიტყვის ნაწყვეტი მრავალჯგონის დაიბეჭდა ჩვენს ეურნალ-გაზეთებში („ლიტერატურული საქართველო“, 23. IX. 1966, № 39 (1520); «Литературная Грузия», 1966, № 9—10, გვ. 112 და სხვ.).

40. H. S c h e r f i g, Morgenrødens Land, København, 1971. იხ. [T. A b d e e v a], Лучший современный писатель Дании, «Иностранная литература», 1972, № 2, გვ. 278—279; რას წერს დანელი მწერალი საქართველოზე, „ლიტერატურული საქართველო“, 7. IV. 1972, № 14 (1807); X. Ш е р ф и г, Страна утренней зари, «Иностранная литература», 1972, № 12, გვ. 249—255; მ ი ს ი ვ ე, В стране утренней зари, «Вечерний Тбилиси», 14. XII. 1972, № 291 (8457); მ ი ს ი ვ ე, ადრე განთიადის ქვეყანა, „წიგნის სამყარო“, 14. II. 1973, №3 (111); ც. ჩ ი კ ე ა შ ვ ი ლ ი, ძვირფასი შენაძენი, „თბილისი“, 17. XII. 1974. № 293 (6590).

41. H. S c h e r f i g, Morgenrødens Land, გვ. 8, 9, 30, 79, 113, 175—179.

42. სალაპი თქვენ, ჩვენო მეგობრებო! „კომუნისტი“, 24. IX. 1966, № 218 (13602); Теплая встреча, «Вечерний Тбилиси», 24. IX. 1966, № 225 (4063).

43. „კომუნისტი“, 1. X. 1966, № 224 (13608); „თბილისი“, 1. X. 1966, № 231. (4076); „ლიტერატურული საქართველო“, 7. X. 1966, № 41 (1522); «Заря Востока», 1. X. 1966, № 226 (12770).

44. E. K a u p p i l a, Shota Rustavelin maassa, «Kansan Uutiset. 16, X. 1966. №.280.

45. I. L u p p o l, Sjota, ett 800—årsminne, «Nyheter från Sovjetunionen», 1966, № 17—18, გვ. 42—43.

46. «Riddaren i tigerskinnnet» illustrationer, ი ქ ე ე, გვ. 43.

ზემოდასახელებულ ევროპელ მოღვაწეთა წერილები და გამონათქვამები დაიბეჭდა კრებულში — „რუსთველი მსოფლიო ლიტერატურაში“ (II, თბ., 1978, გვ. 168, 218—226, 269, 279—282). ჩვენს წერილში გამოყენებულია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რუსთველის კაბინეტის მასალები, რომელთა ნაწილი კაბინეტს გადასცეს ტ. ავდეევამ (მოსკოვი), თ. გამსახურდიამ, ი. მეგრელიძემ, რ. სპიტმა (ლაიფენი), ჰ. ფოგტმა (ოსლო), ოსლოს, სტოკჰოლმისა და ჰელსინკის უნივერსიტეტებმა, თარგმნეს ო. გოლიაძემ, ი. დავითაშვილმა, ჰ. ჩხაიძემ, ნ. ქაღვიშვილმა.

Л. В. МЕНАБДЕ

РУСТАВЕЛИ В ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАНАХ

Резюме

В статье проанализированы материалы о Руставели и его поэме «Витязь в тигровой шкуре», опубликованные в Бельгии, Нидерландах, Испании, Норвегии, Исландии, Дании, Финляндии и Швеции. Показано, как познакомились читатели этих стран с грузинской поэмой.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ძველი ქართული ლიტერატურის კათედრა წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ა. ბარამიძემ

გიორგი არაბული

ზოგი რამ ნანუჩას შესახებ

„ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის კვლევისა და შესწავლის დროს არაერთხელ ყოფილა მოხსენიებული სახელი ნ ა ნ უ ჩ ა, როგორც სახელი ერთ-ერთი ინტერპოლატორისა. ყველაზე ადრეული ცნობები ამის შესახებ თვით პოემის ხელნაწერებში გვაქვს. მაგალითად, 1660-იან წლებში გადაწერილ ნუსხაში B¹ (Q—1082), 2070-ე სტროფის წინ არის ასეთი სათაური: „ანდერძი ავთანდილისა, რომელ თქუა ეამსა სიკვდილისასა, ნ ა ნ უ ჩ ა ს ჩამატებული მას უკან“. ავთანდილის აღნიშნული ანდერძის ავტორად ნანუჩას ასახელებენ სხვა ხელნაწერებიც, მაგ. B⁷, გადაწერილი დაახლოებით 1710 წ. („ანდერძი ავთანდილისა ეამსა სიკვდილისასა, ნ ა ნ უ ჩ ა ს ნათქვამი“), აგრეთვე B¹⁰ B¹³ C⁶, ოდნავ განსხვავებული ფორმულირებით. აღნიშნულ ხელნაწერებში ეს ანდერძი შეიცავს 16 სტროფს (2070—2078, 2050—2056, ს. ყუბანეიშვილის 1956 წ. გამოცემით)¹. მას მოსდევს ავთანდილის მეორე ანდერძი „ტფილელის იოსების გამოქმული“ (B¹).

B¹ („ზაზასეული“) ხელნაწერში სხვადასხვა ადგილას 21 სტროფთან გადამწერის ხელით დასმულია ინიციალი ნ, რასაც მკვლევრები იმის მინიშნებად თვლიან, რომ ეს სტროფები ნანუჩას ეკუთვნის. ამ მხრივ დიდად საინტერესოა H—757 (C³) ხელნაწერი, გადაწერილი 1671 წ. მასში ბევრ სტროფთან მიწერილია: ნ ა, ნ ა ნ, ნ ა ნ უ ჩ ა ა. შ. ეს მინაწერები თვით პოემის გადამწერს არ ეკუთვნის, მაგრამ, მიუხედავად იმისა, თუ როდისაა გაკეთებული ეს მინაწერები, თვით ის ფაქტია საყურადღებო, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ყველა ჩანართისა და დანართების ავტორად ნანუჩა არის გამოცხადებული.

აქ დასახელებულ ხელნაწერებში არსად არის ნახსენები ნანუჩას გვარი ან თანამდებობა. ეს გარემოება იმის საბუთად გამოდგება, რომ ჩვენთვის უცნობი ვინმე ნანუჩა იმ დროისათვის ისე ცნობილი ყოფილა ან პოეტობით, ან თავისი საზოგადოებრივი მდგომარეობით, რომ არავინ ჩათვალა საჭიროდ მისი გვარის აღნიშვნა.

ასევე იქცევა მეფე არჩილიც; თანაც იგი ისე დაბეჭივით საუბრობს ნანუჩაზე. თითქოს მხოლოდ იგი იყოს ერთადერთი მიმბაძველ-შემმატებელი რუსთველისა:

„ნანუჩას რუსთელის ნათქვამში ბევრი რამ ჩაურევია,
საბრალს ვერ შეუწყვია, შინდა რამ აუმღვრევია...“²

არჩილზე და „ვეფხისტყაოსნის“ დასახელებულ ხელნაწერებზეც უფრო ადრე, 1647 წელს, მამუკა თავაქარაშვილი „ზააქიანის“ შესავალში ახსენებს ვინმე „მ ა ნ უ ჩ ა რ მ წ ე რ ა ლ ს“, რომელიც პოეტი ყოფილა³. მკვლევრებს მიაჩნიათ, რომ ეს „მანუჩარ მწერალი“ იგივე ნანუჩაა.

ამ პიროვნების შესახებ დამატებითი ცნობა წარმოადგინა თეიმურაზ ბაგრატიონმა მე-19 საუკუნის 30-იან წლებში. წერილში მარი ბროსესადმი იგი აღნიშნავს, რომ ნანუჩა გვარად ც ი ც ი შ ვ ი ლ ი იყო, „ქართლის თავადთა-

ნი“ და რომ მას გიორგი მეთერთმეტის დროს უნდა ეცხოვრა, ე. ი. მე-17 საუკუნის მეორე ნახევარში. აი უფრო სრულად მისი აზრი: „ციციის შვილი ყოფილა ერთი, ქართლის თავადთაგანი, იმას მეტი სახელი ნანუჩა რქმევი. იგი ნანუჩა ციციის შვილი ვახტანგ მეფეზე უწინ ყოფილა. ვეჭოფ, გიორგი მეთათრმეტისა ქართლის მეფისა შანავაზ მეფისა, ბახუტას შვილის დროსა ყოფილა. იმას მოუგონია და თითონ გაუკეთებია ეგ ლექსები და ვეფხისტყაოსნისათვის შეურთავს. და ვისაც იმისის ვეფხისტყაოსნიდამ გადმოუწერია აღარ გაუსინჯავთ, თუ ველარ გაუსინჯავთ, და ისე შეცდომით ჩაუწერიათ. იქნება რომ ის ნანუჩა ციციის შვილი დიახ კარგი კაცი ვინმე იყო, ღმერთმა აცხონოს! მაგრამ დიახ ცული პიტიკოსი ბრძანებულა“. თ. ბაგრატიონი იმავე წერილში ჩამოთვლის ხელნაწერებში დატული პოემის ბოლო ცამეტ თავს („ტარიელისაგან პინდოთ მეფის სიკვდილის ცნობა“ და სხვ.), რომლებიც მას ნანუჩას შეთხზულად მიაჩნია. თ. ბაგრატიონი „ომაინანის“ ავტორადაც ნანუჩას თვლის⁴.

აქვე გავანალიზოთ თ. ბაგრატიონის ცნობა. მისი ნათქვამიდან ჩანს, რომ თეიმურაზმა ზუსტად არ იცის ნანუჩას ცხოვრების დრო და არც მისი ბიოგრაფია. „იქნება... დიახ კარგი კაცი ვინმე იყო“, — ამბობს იგი. ვერ იქნება სწორი თეიმურაზის ვარაუდი, რომ ნანუჩას გიორგი მეთერთმეტის დროს უნდა ეცხოვრა (გიორგი XI ქართლს განაგებდა 1676—1688 წწ.). არც ის მართლდება, „ვეფხისტყაოსნის“ ყველა დამატების ავტორი ნანუჩა არის⁵. ძალაში რჩება მხოლოდ ის აზრი, რომ ნანუჩა მეტსახელი იყო ერთ-ერთი ციციშვილისა. ამის გამაბათილებელი საბუთი ჭერჭერობით არა ჩანს.

მ. ბროსემ გაიზიარა თ. ბაგრატიონის ცნობა და 1841 წ. გამოცემული „ვეფხისტყაოსნის“ წინასიტყვაობაში თითქმის ზუსტად გაიმეორა ის.

ზაქარია ჭიჭინაძეც დაახლოებით ამასვე წერდა. მისი სიტყვით, „ნანუჩა ციციშვილი ცხოვრობდა 1670 წელს (უნდა გავიგოთ: 1670 წლის ახლოს ან 1670-იან წლებში. — გ. ა.) ეს იყო ქართველი მწიგნობარი, მცოდნე სხვადასხვა ენებისა და მწერლობისა. ...მას როსტომ მეფის მახლობლივ სამეფო საქმეებში დიდი ადგილი ეკავა...“⁶ ამ მსჯელობაშიც აშკარა ანაქრონიზმია: როსტომი გარდაიცვალა 1658 წელს. ზ. ჭიჭინაძე კი წერს: ნანუჩა ციციშვილი 1670-იან წლებში ცხოვრობდა და... როსტომის დროს სამეფო საქმეებში დიდი ადგილი ეკავაო.

აჯად. კ. კეკელიძემ შენიშნა, რომ ზ. ჭიჭინაძე სათანადო საბუთებს არ ასახელებს და მისი განცხადება სინამდვილე ვერ იქნება, რადგან ნანუჩას იხსენიებს, როგორც წარსული დროის მწერალს, მეფის მდივანი მამუკა, პოეტი მე-17 ს. მეორე მეოთხედისა. მაშასადამე, ის მამუკაზე აღრე ცხოვრობდაო, — აღნიშნავს კ. კეკელიძე და მიუთითებს, თუ ვინ უნდა ვიგულისხმოთ ამ სახელის ქვეშ: „მას ჩვენ ვხედავთ მეჩვიდმეტე საუკუნის მეორე ათეულში. მეფე თეიმურაზს გიორგი სააკაძის სპარსეთში გაქცევის შემდეგ ის მიუგზავნია გიორგის დედის თამარისათვის ქაიხოსრო ჭავჭავიშვილის საქმის გამო შუაეკად“⁷.

მართლაც, ქაიხოსრო ჭავჭავიშვილთან სასისხლო საქმის გარჩევის დროს გიორგი სააკაძეს უთქვამს: „ბატონმან თეიმურაზ ბატონს დედაჩემს მანუჩარ მიუგზავნა, რომე ქაიხოსრო თქუენის შვილისაგან ბევრსა ჩივისო და გაებრკევეო“⁸. გ. სააკაძისა და ქაიხოსრო ჭავჭავიშვილის სასისხლო საქმე გარჩია ქართლის მეფემ სიმონ II-მ 1620 წლის 15 აპრილს. ამ განჩინებაში აღნიშნული მანუჩარის გიორგი სააკაძის დედასთან მიგზავნა მომხდარა 1615—1619 წლებს შორის⁹.

კ. კეკელიძეს სწორედ ეს ფაქტი ჰქონია მხედველობაში, როცა წერდა: ნანუჩას მე-17 ს. მეორე ათეულში ვხვდავთო.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ მოხდა სხვადასხვა სახელის ან სახელისა და მეტ-სახელის გაიგივება და ერთ პიროვნებამდე დაყვანა. კ. კეკელიძის აზრით, არჩილის მიერ დასახელებული „ნ ა ნ უ ჩ ა“ არის ის პიროვნება, რომელსაც გიორგი სააკაძე „მ ა ნ უ ჩ ა რ ი ს“ სახელით ახსენებს, ხოლო მამუკა მდივანი „მ ა ნ უ ჩ ა რ მ წ ე რ ა ლ ს“ უწოდებს.

კ. კეკელიძე, როგორც ჩანს, იზიარებს თ. ბაგრატიონისაგან მომდინარე ცნობას ნანუჩას ვინაობის შესახებ, რადგან მას ასე ახსენებს: „...ნანუჩა ანუ მანუჩარ ციციშვილი. პოეტი დაახლოებით XVII საუკუნის პირველი მეხუთედღისა“¹⁰.

ნანუჩას მე-17 ს. პირველი ნახევრის მოღვაწედ თვლის იუსტინე აბულაძეც, მამუკა მდივნისა და არჩილის ცნობებზე დაყრდნობით¹¹. ალ. ბარამიძის აზრით, „მოღვაწეობდა ეს ნანუჩა ან მანუჩარი მე-16—17 საუკუნეთა მიჯნაზე“¹².

მკვლევართა ზემოთ მოყვანილი მოსაზრებებიდან დავას არ იწვევს მხოლოდ ის ფაქტი, რომ 1615—20 წლებს შორის ქართლში იყო ვინმე მანუჩარი. მისი საქმიანობისა და მწერლობასთან დამოკიდებულების თაობაზე რაიმე საბუთი არავის მოუტანია. ქართული ლიტერატურის ისტორიაში ამ პიროვნების გაიგივება არჩილის მიერ ნახსენებ ნანუჩასთან მხოლოდ სახელთა გარეგნულ (ბგერწერულ) მსგავსებას ემყარება.

რაც შეეხება თ. ბაგრატიონის ცნობას ნანუჩას ციციშვილობის შესახებ, ეს დოკუმენტურად დადასტურებული არ არის, მაგრამ იგი მაინც ანგარიშგასაწევი, რადგან ეს ცნობა ემყარება ლიტერატურულ ტრადიციას, რაც კარგად იყო დაცული ქართლისა და კახეთის მეფეთა კარზე.

ნანუჩას ვინაობის უფრო დაზუსტება და მისი ბიოგრაფიის აღდგენა არავის უცდია. ვფიქრობთ, რომ ამის შესაძლებლობა ამჟამად არსებობს. შემდგომი კვლევა, ჩვენი აზრით, უნდა დაემყაროს იმ ფაქტს, რომ ინტერპოლატორს ნანუჩა ან მანუჩარი ერქვა და მოიძებნოს ამ სახელის მქონე სავარაუდო პრეტენდენტები მე-15—17 საუკუნეების სხვადასხვა სახის დოკუმენტებში.

ჩვენ ვცადეთ ეს და კვლევამ ასეთი შედეგი მიგვცა: სახელი ან მეტსახელი ნანუჩა არსად დასტურდება. ჩვენ ვერ ვნახეთ იგი ქართულ ონომასტიკაში და წერილობით ძეგლებში. ამ ერთი ცნობილი გამოჩაყლისის გარდა (არჩილის პოემა „გაბაასება“...), ამიტომ უნდა დაკუთვანოთ, რომ „ნანუჩა“ იყო მეტსახელი ან შინაური სახელი (როგორც თ. ბაგრატიონი გადმოგვცემს), ხოლო ოფიციალურად ამ პიროვნებას მანუჩარი უნდა რქმევოდა¹³.

მე-16—17 საუკუნეებში ცხოვრობდა სხვადასხვა გვარის რამდენიმე მანუჩარი. თუმცა არც ერთი მათგანი პოეტობით ან, საერთოდ, სამწერლო მოღვაწეობით ცნობილი არ არის. მაგალითად:

1. მანუჩარ დადიანი, სამეგრელოს მთავარი 1590—1611 წლებში¹⁴.
2. მანუჩარ „ქალაქის მოურავი“, 1646 წლის საბუთში¹⁵.
3. მანუჩარ თუმანიშვილი, მორღარი (მეფის ბეჭდის მცველი) 1638, 1654 — 1658, 1666, 1669, 1673 წლების საბუთებში¹⁶.
4. მანუჩარ ჯავახიშვილი, 1682 წლის საბუთში¹⁷.
5. სამცხე-ჯავახეთის მფლობელთა — ჯაყლებრს — გვარში იყო რამდენიმე მანუჩარი. მათგან პირველი იყო ქაიხოსრო I ათაბაგის ძმა, რომელიც 1515—16 წლებში ათაბაგობას ეცილებოდა ძმისწულს ყვარყვარე III-ს¹⁸.

6. მანუჩარ II, იგივე მუსტაფა ფაშა, ათაბაგისა და ხან ფაშას ტიტულით ფლობდა სამცხე-ჯავახეთის ნაწილს 1570-იანი წლებიდან 1600-იან წლებამდე, გარდაიცვალა 1607 წლის ახლო დროში¹⁸.

7. მანუჩარ III-მ (მანუჩარ II-ის შვილი და სეიმონ მეფის დისწული) 1608 წელს 16 წლისამ მიიღო ათაბაგობა შამ-აბასისაგან. იგი 1620-იან წლებამდე უმკლავდებოდა ოსმალების შემოტევას. ბოლოს მაინც იძლია მათგან, 1624 წ. ოსმალებს გამოერიდა და „მოვიდა ახალდაბას“. 1625 წელს მონაწილეობდა მარაბდის ომში. 1628 წელს იგი მოწამლა ბიძამ, ბექამ (საფარ ფაშამ)¹⁸.

ვერც ერთი მათგანი ვერ მიიჩნევა იმ პიროვნებად, ვისაც ვეფხისტყაოსნის „შემატება“ ან გაგრძელება მიეწერება, ამიტომ უნდა ვენდოთ თ. ბაგრატიონის ცნობას და ისევ ციციშვილების გვარში ვეძებოთ ჩვენთვის საინტერესო პიროვნება.

მე-17 ს. ისტორიულ საბუთებსა და სამართლის ძეგლებში ციციშვილთა გვარში გვხვდება ორი მანუჩარი.

ზაქარია კათალიკოსის მიერ 1623—30 წლებში გაცემულ შენდობის წიგნში ვკითხულობთ: „ესე შენდობის წიგნი [მო]გეც შენ, ციციშვილსა ბა[ა]დურს, მანუჩარს და შვილთა თქვენთა ნასყიდასა, ასრე და ამა პირსა ზედა, რომე შენის განაყოფის სისხლში გარეულიყავ და კათალიკოზისაგან შეუნდობელი იყავით. ასლამაზის სისხლშიგანც გარეულ იყავ...“¹⁹

1626-32 წლების ერთ-ერთ „განჩინებაში“ ციციშვილი მანუჩარ მოხსენიებულია „ბრქეთა და მეშუალთა“ შორის, მეფე თეიმურაზთან ერთად²⁰. ეს დოკუმენტი საფუძველს გვაძლევს, რომ მანუჩარი მეფის კარის სასამართლოს („დივანის“) წევრად მივიჩნიოთ.

1638 წლის საბუთში მანუჩარი უკვე „სახლისუხუცესად“ არის მოხსენიებული²¹. ასევე 1640 წლის საბუთშიც: „...დავსხედით ჩუენ... ციციშვილის სახ[ლთხ]უცის პატრონის მანუჩარისა და მისის განაყოფის პაპუნას საქმის გასა [რჩევათ]“²². ამავე საბუთის მიხედვით, საქმის გარჩევაში მონაწილეობდნენ მანუჩარის ძმები ბაადურ და ყაია: „სახლისუხუცესმან მანუჩარ, ბა[ა]დურ და ყაიამან ასრე უპასუხეს...“ დასახელება ასეთი თანამიმდევრობით ხდება რამდენიმეჯერ. ყურადღებას მივაქცევთ იმ გარემოებას, რომ ზაქარია კათალიკოზის მიერ გაცემულ შენდობის წიგნში ჯერ ბაადური იყო ნახსენები, შემდეგ --- მანუჩარი, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ბაადური უფროსი ძმა მანუჩარისა. წინამდებარე განჩინებაში კი პირველ რიგში მანუჩარს ასახელებენ, ალბათ მისი თანამდებობის გამო. მათ ჰყოლიათ მეოთხე ძმაც—ზაზა²³.

სახლთუხუცესია მანუჩარი 1646 წლით დათარიღებული ორი საბუთის მიხედვითაც²⁴.

მანუჩარ ციციშვილი გვხვდება კიდევ 1679 წლის საბუთში: გიორგი XI-ის მიერ ხელმოწერილ განჩინებაში ვკითხულობთ: „ციციშვილების ქაიხოსროვ[ი]ს, იასეს და მანუჩარის და მისი განაყოფის ზა[ა]ლის სარჩელი და საჩივარი გავიგონეთ...“²⁵. აქ მანუჩარი ჩანს, როგორც ქაიხოსროვისა და იასეს უმცროსი ძმა და საბუთში შემდეგ მისი სახელი აღარ ფიგურირებს.

მე-18 ს. დასაწყისის ორ საბუთში მანუჩარი ნახსენებია როგორც ყაიას შვილი. ამრიგად, იგი ძმისწულია მე-17 ს. პირველ ნახევარში მცხოვრები მანუჩარისა.

რამდენადაც „მანუჩარის“ პიროვნება ჩვენ „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერებთან მიმართებაში გვაინტერესებს, აქვე უნდა განვაცხადოთ, რომ ეს — 1670-

იან წლებში ჯერ კიდევ ახალგაზრდა მანუჩარ ციციშვილი ვერ იქნება ავტორი ავთანდილის იმ ანდერძისა, რომელიც შესულია 1660-იან წლებში გადაწერილ („ზაზასეულ“) ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერში. მით უფრო, რომ ეს ანდერძი არის უფრო ადრინდელ ხელნაწერშიც (მხედველობაში გვაქვს სამეფო სახლის ხელნაწერის ყველაზე ძველი ნუსხა — C¹ (H—2074)²⁶.

დავუბრუნდეთ პირველ მანუჩარ ციციშვილს, რამეთუ იგი ერთადერთი რჩება „ნანუჩაობის“ პრეტენდენტად. სასამართლო განჩინებების მიხედვით, მანუჩარის პიროვნებას ვეცნობით 1610-იანი წლებიდან. იგი ყოფილა „ქვემო ციციშვილების“ გვარიდან; ჰყავდა ძმები: ბაადური, ზაზა და ყაია. 1610-იან და 1620-იან წლებში მანუჩარს თემურაზ I-ის ახლოს ვხედავთ, იგი მონაწილეობს ქართლის თავადების სასისხლო საქმეების გარჩევაში²⁷.

შაჰ-აბასის მიერ მეფე ლუარსაბის დატყვევებისა და სპარსეთს წაყვანის (1614 წ.) შემდეგ, როდესაც „ქართუელნი უპატრონოდ დარჩნენ“, მანუჩარი და ჰისი ძმები და მათი განაყოფები, ქაიხოსრო და მერაბი, ადგილ-მამულზე დაობდნენ. რამდენჯერმე მოხდა ერთმანეთზე დაცემა „ლაშქრით“, ცემა-ტყემა, „ჯალაბების თრევა“ და სახლ-კარისათვის ცეცხლის წაყიდება. 1623 წლის შემდეგ, ახლო ხანში, ზაქარია კათალიკოსის შუამავლობით შერიგდნენ, მაგრამ ერთმანეთის მტრობა მაინც გულში ედოთ. ქაიხოსრომ ბაადური შინ დაპატიჟა და ლალატი მოკვლა დაუპირა. ამის საპასუხოდ ბაადურმა და მანუჩარმა დახოცეს ძმები ქაიხოსრო და მერაბი²⁸.

ერთიანად ამოწყვეტის შიშით ქაიხოსროს შვილები: პაპუნა, ხოხონა, მათი „ერთი ძმა და ერთი და“ სპარსეთს წასულან (სადაც ადრე თვით ქაიხოსროც იყო). იქ მათ, ალბათ, მფარველი ან „სამართლის გამჩენი“ ეგულებოდათ. როგორც ჩანს, ამის შემდეგ მანუჩარმა და მისმა ძმებმა უფრო შეიმატეს ყმა და მამული.

ეს ამბები მომხდარა იმავე ზაქარიას დროს, რომელიც 1623—30 წლებში იყო კათალიკოსად. მას შენდობის წიგნი მიუცია ბაადურისა და მანუჩარისათვის ამ მკვლელობის გამო²⁹.

ქართლში მეფედ როსტომის მოსვლის (1632 წ.) შემდეგ მანუჩარი მას მიმხრობია და სასახლის ერთ-ერთი მოხელეც გამხდარა. როგორც ვთქვით, იგი სახლთუხუცესად იხსენიება 1638 წლიდან 1646 წლამდე. აქვე ვეცდებით დავაზუსტოთ, თუ ვისი სახლთუხუცესი იყო მანუჩარი. ცნობილია, რომ მე-16—17 საუკუნეებში ქართლისა და კახეთის სამეფოებში სახლთუხუცესი იყო მეფის კარის პირველი მოხელე. მას შემდეგ ის სახლთუხუცესი ეწოდებოდა. მის გარდა „თავისი სახლთუხუცესი ჰყავდა აგრეთვე დედოფალს, კათალიკოსს, თავადებს და მსხვილ ეკლესია-მონასტრებს“³⁰.

მანუჩარი საბუთებში იხსენიება მეფის ან კათალიკოსის შემდეგ, როგორც „სახლთუხუცესი“ ან „სახლისუხუცესი“. ერთ საბუთში კი, სადაც ორი „სახლთუხუცესი“ გვხვდება, ჯერ მანუჩარია და მის შემდეგ — „კიდევ სახლთუხუცესი ბარათაშვილი ბატონი ყაფლანა“³¹. ამის მიხედვით უნდა დავასკვნათ, რომ მანუჩარი იყო მეფის (როსტომის) სახლისუხუცესი. რომელ წლამდე იყო იგი ამ თანამდებობაზე, ზუსტად არ ვიცით. ამის მიხედვით დასადაგნად უნდა მოვიხმოთ შემდეგი ფაქტები: განჩინებაში, რომელიც 1654—58 წლებით თარიღდება, ჩანს „სახლთუხუცესი ჩოლოყასშვილი ბიძინა“³², ხოლო 1656 და 1657 წლებში. სახლისუხუცესად იხსენიება ციციშვილი ყაია³³. ყაია კი მანუჩარის უმცროსი ძმა იყო. უნდა ვიფიქროთ, რომ ყაიამ ეს სახელო მიიღო მანუჩარის

გარდაცვალების ან თანამდებობიდან გადაყენების შემდეგ³⁴. მანუჩარის ცხოვრებიდან კიდევ ის ვიცით, რომ 1640 წელს როსტომ მეფემ გააჩნია მისი და პაპუნა ციციშვილის სასისხლო საქმე და მტრები შეარჩია. ყოფილი მოსისხლეები შემდეგ დამოყვრებულან კიდევაც: მანუჩარის ქალიშვილი ანა (ანუკა) შეურთავს პაპუნას ვაჟს ზაზას³⁵. ეს უნდა მომხდარიყო 1650-იან წლებში.

ვინაიდან 1650-იანი წლების დოკუმენტებში მანუჩარ ციციშვილი აღარ ჩანს, უნდა ვიფიქროთ, რომ იგი ამ დროს გარდაცვლილია, ხოლო ზოგიერთი არაპირდაპირი ცნობის გათვალისწინებით იგი დაბადებული უნდა ყოფილიყო 1590-იან წლებში³⁶.

ახლა რაც შეეხება მის პოეტობას. არჩილი ნანუჩას რომელიმე ცალკე თხზულებას არ ასახელებს. იგი აღნიშნავს მხოლოდ, რომ ნანუჩას „ვეფხისტყაოსანში“ „ბევრი რამ ჩაურევია“. თანაც საკმაოდ მკაცრად აფასებს მის ნამოლევარს: „ს ა ბ რ ა ლ ო ს ვ ე რ შე უ წ ყ ვ ი ა, წ მ ი ნ დ ა რ ა მ ა უ მ ღ ვ რ ე ვ ი ა“, „ს ი რ ე გ ე ნ ე მ ი თ მ ო რ ე ვ ი ა“. ამავე თავში ამბობს: „კარგადა ვთქვა ყველაკაი, არ მგონია ვნანუჩაო!“

არჩილი ზოგიერთი სხვის მიმართაც ასეთივე სიმართლის მთქმელია. მაგ., ნანუჩას შემდეგ ახსენებს ფავენლიშვილს:

„ჩაგლაგა ფავენლისშვილსა არვის ახოებს ყურსაო,
მას ვერცხლი დაუქსხვერვია და ველარ დაუყურსაო“.

გავიხსენოთ კიდევ ფეშანგზე ნათქვამი: „ფეშანგი ფაშვი-ბერტყასქემ ახლა თქვა ფირმალიანი... მე ვათქმევიზე, მაგრამე ვერა თქვა მარლიანი“. ამით შორის ნანუჩა მაინც ყველაზე მეტად არის დაგმობილი.

ფიქრობთ, ამაში ნანუჩას სუსტი პოეტობის გარდა. მისდამი არჩილის დამოკიდებულებას განსაზღვრავს მისი (არჩილის) პოლიტიკური ორიენტაცია.

საქართველოში მე-17 ს. 30—40-იან წლებში ორი საპირისპირო ბანაკი იყო: როსტომის მომხრეთა და თეიმურაზის მომხრეთა. არჩილს, როგორც მისი თხზულებიდან ჩანს, თეიმურაზის პოზიცია და მისი მოქმედება მოსწონს. აი, რას წერს იგი: „მეფის თეიმურაზის ამ ქვემოს ხსენებულთ სახელთა და სარჯელთ ამბავი თვითმნახეთა და თან-ნახლთ მის ყმათ ქართველთა და კახთაგან მსმენოდა. არა ხობდა — არამედ მართალი... ვითაც ამჟამად ასე სახელის მჭებნელი კაცი არ გამოსულა, რომ მეფე თეიმურაზ, და მისი სახელი და სარჯელი არ დაჰკარგე და ბევრისგან უმცირესი ვთქვი“³⁷.

არჩილის მამა, ვახტანგ V, დიდად დავალებული იყო როსტომ მეფისაგან. როსტომმა აიჩნია ვახტანგი თავის მემკვიდრედ და სიცოცხლეშივე დაუთმო სამეფო ტახტი. აქედან დაიწყო მუხრანის ბაგრატიონების მეფობა ქართლში. მიუხედავად ამისა, როსტომის, როგორც მეფის, მოღვაწეობა არჩილის პატივისცემასა და ქებას ვერ იმსახურებს (აღბათ როსტომის სპარსოფილური პოლიტიკის გამო). არჩილს თეიმურაზი ურჩევნია, როგორც მტერთან აშკარა და შეურიგებელი მებრძოლი. ასევე საპირისპირო ბანაკში აღმოჩნდა როსტომის უპირველესი კარისკაცი მანუჩარ ციციშვილი.

არჩილის თვალში მანუჩარს უარყოფითად გამოაჩენდა აგრეთვე მისი ნათესაობა ზაზა ციციშვილთან. როგორც ვიცით, სარდალი ზაზა ციციშვილი მოკლეს მეფისადმი ურჩობის გამო, უშუალოდ არჩილის ძმის, ვიორგი XI-ის, ბრძანებით. ამ ამბის შემდეგ ზაზას დანაშაულ-კვალიფიციკრებული იქნებოდა როგორც ღალატი მეფისა და ქვეყნის წინაშე. ხოლო მისი ახლო ნათესავეები სამეფო სახლის მტრებად ჩაითვლებოდნენ.

ამ ურთიერთობათა ფონზე გასაგები უნდა იყოს არჩილის დაუზოგავი კრიტიკა ნანუჩას, იგივე მანუჩარ ციციშვილის მიმართ.

მიუხედავად იმისა, ვეთანხმებით თუ არა ნანუჩას პოეტური ნიჭის არჩილისეულ შეფასებას, პოემის ტექსტის შესწავლისათვის საჭიროა ვიცოდეთ, თუ რა ეკუთვნის მას ვეფხისტყაოსნის ჩანართ-დანართებიდან. ამ საკითხს სხვა დროს განვიხილავთ.

შენიშვნები და დამოწმებანი

1. სხვა ხელნაწერები არ მითითებენ, რომ ეს ანდერძი ნანუჩას ნათქვამია, მაგრამ სტროფთა რაოდენობა და რიგი ასეთივეა $B^c C^1 C^2 D^1 D^2$ -ში. 2050—56 სტროფებს ტარეღლის ანდერძის ნაწილად წარმოგვიდგენს C^3 . B^8 -ში კი ისინი ორივეგან არის — ტარეღლისა და აეთანდლის ანდერძებში. სხვა ხელნაწერებიდან ზოგი დასიანებულა, ზოგში კი ანდერძები სულ არ არის.

2. არჩილო, ვაბასება თეიმურაზისა და რუსთველისა, სტროფი 26. არჩილს ამ პოემის წერა უნდა დაეწყო 1664—1675 წლებში (კახეთში ნეფოზის დროს), ხოლო დაასრულა 1681 წელს.

3. შაპ-ნაშეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ეგვსები, იუსტ. აბულაძის რედაქციით, ტ. I, ტფილისი, 1916, გვ. 4.

4. სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის აზიის ხალხთა ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ხელნაწერთა სექტორი, H—22, ფ. 12რ—14რ. (ცრატა დამოწმებულია ს. ყუბანეიშვილის წიგნის მიხედვით: ვეფხისტყაოსნის ბეჭდვის ისტორიიდან, I, თბილისი, 1966, გვ. 52).

5. იხ. ს. ცაიციშვილი, ვეფხისტყაოსნის ტექსტის ისტორია, I, თბილისი, 1970, გვ. 27—28.

6. ზ. კვიციანიძე, ქართული მწერლობა და ქართველი მწერლები მეჩვიდმეტე დამეთვრამეტე საუკუნეში, გვ. 15.

7. კ. ქეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბილისი, 1958, გვ. 367.

8. ქართული სამართლის ძეგლები, IV, ი. დოლიძის რედაქციით, თბილისი, 1972, გვ. 63.

9. ეს ამბავი უფრო ადრე, ლუარსაბის მეფობაში რომ იმხზადრიყო, მაშინ თეიმურაზი არ ჩაერეოდა ქართლის თავადების საქმეში (ლუარსაბ მეფე შაპ-აბასმა დაატყვევა 1614 წლის ოქტომბერში).

¹⁰ კ. ქეკელიძე, დასახ. წიგნი, გვ. 367.

¹¹ შ. რუსთველი, ვეფხისტყაოსანი, ი. აბულაძის რედაქციით, ტფილისი, 1914, გვ. VII—IX.

12. ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბილისი, 1966, გვ. 285.

13. შეადარეთ: ვახტანგ და ბახუტა. თეიმურაზ ნუხრანბატონის ძეს — ვახტანგს, რომელიც ქართლის მეფე გახდა შაპნავაზის სახელით, ახლობლები თურმე ბახტას ეძახდნენ (ესეც თ. ბაგრატიონისაგან ვიცით).

14. საქართველოს ისტორიის წარკვევები, IV, თბილისი, 1973, გვ. 142.

15. დოკუმენტები, I, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1940, გვ. 30—31.

16. ქართული სამართლის ძეგლები, II, გვ. 215; IV, გვ. 115; დოკუმენტები, I, გვ. 43.

17. დოკუმენტები, I, გვ. 70.

18. საქართველოს ისტორიის წარკვევები, IV, თბილისი, 1973, გვ. 97, 125—152, 304—310.

19. ქართული სამართლის ძეგლები, III, თბილისი, 1970, გვ. 490.

20. ქართული სამართლის ძეგლები, IV, თბილისი, 1972, გვ. 66.

21. იქვე, გვ. 72.

22. იქვე, გვ. 76—77.

23. იქვე, გვ. 80.

24. იქვე, გვ. 85, 691.

25. იქვე, გვ. 143.

26. მისი ვადმურის თარიღი ზუსტად არ ვიცით, მაგრამ რეიარ გ. დონოსცოდება მე-17 ს-ის შუა წლებს. თუმცა აკად. ა. შანიძე 1966 წელს გამოცემულ წიგნი „ვეფხისტყაოსნის საკითხები“ (გვ. 237) სავანგებოდ აღნიშნავს, რომ ამ ხელნაწერს „თარიღი აღარ შეიძლება დადგინდეს, მაგრამ გამოტყვევებულია, რომ ისიც მე-17 საუკუნისაა, უფრო ზედმიწევნობით: მე-17 საუკუნის მეორე ნახევრისა, და მითითებს ს. ორდანიშვილის გამოკვლევაზე — ვეფხისტყაოსნის ეგრეთ წოდებული „უძ-

ველეი ხელნაწერის“ შესახებ (ნარკვევები, თბილისი, 1964, გვ. 3—18), სადაც ს. იორდანიშვილი წერს, თითქოს, H—2074 ხელნაწერში იყოს ი. ტფილელის მიერ შეთხზული ავთანდილის ანდერძი და ამის მიხედვით თელის ამ ხელნაწერს მე-17 ს. მეორე ნახევარში გადაწერილად.

მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ეს დასკვნა აშკარა შეცდომაზეა დაფუძნებული, რაც მოულოდნელია ისეთი დაკვირვებული მკვლევარისაგან, როგორც ს. იორდანიშვილი იყო. აღნიშნული შეცდომა გაანალიზებულია ს. ცაიშვილის წიგნებში: ეფთხისტყაოსნის ვახტანგისეული რედაქცია, თბილისი, 1957, გვ. 27—29; ეფთხისტყაოსნის ძველი რედაქციები, თბილისი, 1963, გვ. 112—113. საკითხის ეს სწორი შეფასება მხედველობიდან გამორჩენია აკად. ა. შანიძეს.

ამ ხელნაწერის კალიგრაფიის, საწერი მასალის, რედაქციული შედგენილობისა და საქართველოს პოლიტიკურ-კულტურული ეთარების გათვალისწინებით დგინდება, რომ იგი გადაწერილია ქართლში როსტომის მეფობის დროს. ეს ნუსხა გადაწერილი უნდა იყოს მარია დედოფლის დაკვეთით 1630—40-იან წლებში.

27. ქართული სამართლის ძეგლები, IV, გვ. 63, 66.

28. იქვე, გვ. 76—82.

29. ქართული სამართლის ძეგლები, III, გვ. 490.

30. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, თბილისი, 1973, გვ. 233.

31. ქართული სამართლის ძეგლები, IV, გვ. 85.

32. იქვე, გვ. 115.

33. იქვე, გვ. 99, 102.

34. ქართლის მეფე როსტომი 1658 წ. გარდაიცვალა, მაგრამ უკვე 1656 წლიდან სამეფოს ფაქტიურად ვახტანგ V (შანავეზი) მართავდა. ამიტომ ჩნდება ვარაუდი, რომ ყაიას, რომელიც სახლთუხუცესად პირველად 1656 წ. ჩსენიება. ეს სახელო ვახტანგისაგან უნდა ჰქონდეს ნაბოძები. მას შემკვიდრებით უნდა მიეღო მეფის სახლთუხუცესობა.

35. საქართველოს სსრ ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1450, დოკუმარი 51, საბ. № 70; შდრ. გ. ლ ე ნ ი ძ ე, ძიებანი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I, თბილისი, 1949, გვ. 317.

36. 1615—25 წლებში, როცა ციკლიკების ორი სახლი ერთმანეთს არბედა, მანუჩარი და მისი მომდევნო ძმა, ზაზა, სრულსაკოვანნი, ცოლიანები ჩანან, ხოლო უმცროსი, ყაია, ამ წლებში დაბადებულა. (ქართული სამართლის ძეგლები, IV, გვ. 80). მანუჩარსა და ყაიას შორის შუალედი, სულბერი, 20 წელი რომ ჩავთვალოთ, მანუჩარი 1595—1605 წლებში დაბადებულა გამოდის.

37. არჩილი, გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთველისა, შესავალი.

Г. Х. АРБУЛИ

О ЛИЧНОСТИ ПАНУЧА

Резюме

В статье дана попытка установить личность одного из интерпретаторов «Витязя в барсовой шкуре» Пануча. Приведены не использованные исследователями доныне документы, на основании которых выясняется, что Пануча — прозвище князя Манучара Цицишвили, жившего в первой половине XVII века. Он был домоправителем (гофмейстером) царя Ростома в 1638-1646 гг.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული შ. რუსთაველის „ეფთხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისია წარმოადგინა „ეფთხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენთა კომისიამ

ნოზრევეან ჯიზაარინი

ძველი ქართული სასულიერო და საერო-სახოტბო კოეზიის
ურთიერთმიგარეთების ზოგინართი საკითხი

1. ძველი ქართული სახოტბო პოეზიის ყოველმხრივი შესწავლა (იგულისხმება ჩახრუხახისა და შავთელის მსოფლმხედველობა, ანუ სოციალურ-პოლიტიკური შეხედულებანი, ლიტერატურული წყაროები, პოეტიკა, მხატვრული მეტყველების სტილი, ქართულ სასულიერო ჰიმნებთან და სპარსულ ყასიდებთან მიმართება და სხვ.) მეტად რთული და შრომატევადი სამუშაოა. ძველი ქართველი მეხოტბენი ენციკლოპედიურად განსწავლული პიროვნებანი იყვნენ და საგანგებო განათლება საჭირო, რათა ჩაეწვდეთ იმ ლიტერატურულ ატმოსფეროს, რითაც იკვებებოდნენ ჩვენი დიდი პოეტები.

ძველ ქართულ სახოტბო პოეზიაში აღბეჭდილია ყველაფერი ან თითქმის ყველაფერი ის, რაც XII საუკუნის ქართულ აზროვნებასა და პოეტური კულტურის ტრადიციას უკვე მოპოვებული და შეთვისებული ჰქონდა.

აქ უნდა გავიხსენოთ აკად. კ. კეკელიძის მოსაზრება, რომ ქართული საერო მწერლობის წარმოშობას ერთგვარად განაპირობებდა ძველი ქართული სასულიერო მწერლობა (პაგიოგრაფია და ჰიმნოგრაფია), კ. კეკელიძის აზრით, „საეკლესიო მწერლობის მძლავრმა განვითარებამ X—XI საუკუნისათვის შექმნა ყოველმხრივ დამუშავებული და ჩამოყალიბებული ქართული ლიტერატურული ენა, რომელსაც შეეძლო გადმოეცა ადამიანის სულის, გრძნობისა და გონების მოძრაობის ყოველგვარი ნიუანსი“, ხოლო „...საერო მწერლობაში შესაძლებელი გახდა აგიოგრაფიული ბელეტრისტიკისა და საეკლესიო ჰიმნოგრაფიის ლიტერატურულ-კომპოზიციური ხერხებისა და ელემენტების გამოყენება“¹. კ. კეკელიძე სასულიერო და საერო ლიტერატურის ურთიერთობას შეეხო სხვა შრომებშიც².

2. არქიტექტონიკა. ქართული ჰიმნოგრაფიის ზეგავლენის კვალზე საერო პოეზიის მიმართ პირველად მ. ჯანაშვილმა მიუთითა³. ხოლო XII საუკუნის სახოტბო პოეზიის მიმართ 1945 წ. გ. იმედაშვილმა. მკვლევრის დაკვირვებით, პოეტური შექირვებისა და უძღურების აღიარება, ევლრება ღვთისადმი შემოქმედებითი ძალის მოცემისათვის, ქებად მოწოდება და სხვ. საერთო ყოფილა ჰიმნოგრაფებისა და მეხოტბეებისათვის⁴. ჰიმნოგრაფიის ზეგავლენის შესახებ სახოტბო პოეზიის არქიტექტონიკაზე კვლავაც გ. იმედაშვილმა მიუთითა თავის წერილში „ვეფხისტყაოსნის“ პარალელები X ს. ქართულ ჰიმნოგრაფიაში“. როგორც ცნობილია, ჰიმნი თავისი შინაარსით ხოტბას განეკუთვნება. მასში შექებულია ქრისტე, ღვთისმშობელი, ანგელოზები, წმინდანები, მოწამეები. საერო პოეზიაში ქების ობიექტი შეიცვალა, ქრისტესა და წმინდანებს შეენაცვლნენ ამქვეყნიური პიროვნებანი, მოკვდავი ადამიანები; საერო პოეზიის ყურადღების ცენტრში, სასულიეროსაგან განსხვავებით, იდგა ადამიანი თავისი სიყვარულითა და სიძულვილით, ყოველდღიური ცხოვრებითა და ვნებებით.

პირველად აკად. ნ. მარმა გაარკვია „თამარიანის“ ცალკეულ ხოტბათა არქიტექტონიკის საკითხი. მისი დასკვნა ამგვარია: „თამარიანის“ ცალკეული ხოტ-

ბები შედგება სამი ძირითადი ნაწილისაგან: 1. შესავალი: ა) მიმართვა ღვთისადმი ან (პოეტ-ფილოსოფოსთა) მოწვევა თამარისადმი მაღალფარდოვანი ქების სათქმელად, ბ) ქების ობიექტი; 2. შინაარსი; 3. დასკვნა. შედგება ორი ნაწილისაგან: ა) პოეტი უარს აცხადებს თამარის ქებაზე. ბ) მისი ქება არ ძალუძს მსოფლიოს არც ერთ ბრძენს.

მეტ-ნაკლებად ამგვარივე კონსტრუქციული აღნაგობა აქვს X ს. ქართულ სასულიერო ჰიმნებსაც.

საილუსტრაციოდ მოგვყავს იოანე (ივანე) მინჩხის ერთი საგალობელი. იოანე მინჩხს მიეკუთვნება გიორგი მეფის საგალობელი („გალობანი გიორგისნი“)⁶, რომელიც იწყება შესავლით. ეს შესავალი წარმოადგენს ვედრებას ქრისტესადმი, რათა „აღმოსთქუას ქებაი მოწამისა გიორგისი“. (აქ ძალაუვნებურად მოაგონდება მკითხველს „ვეფხისტყაოსნის“ სტრიქონები: „ჰე, ღმერთო, ერთო... მომეც მიჯნურთა სურვილი...“).

დაყოფა (შესავალი, ქება, დასკვნა, დასასრული) პირობითია:

ა) შესავალი:

„მოეც სინათლე
გონებასა ჩემსა, ტკბილო ოსუ,
და გულსა ცნობაი გონიერად გამგონე
ბრძათა განმბრძნობელო უფალო,
რომელმან მოეც სიტუეაი უსმსა, შობთგან უაყუსა,
იგივე მადლი, სახიერ,
ნომეც უღირსსა ამას,
რათა აღმოესთქუა ქებაი
შენისა მოწამისა გიორგისი.

ბ) შესავალს უშუალოდ მოსდევს საკუთრივ ქება. როგორც ბერძნულ სასულიერო პოეზიაში, ქართულშიაც ჰიმნის ამგვარი არქიტექტონიკა სისტემის ხასიათს ატარებს. ქ ე ბ ა:

„ვითარცა ვარდი
სურნელითა ღვრითა შეუნიერითა
გამოშჩნდი ეკალთაგან უნაყოფოთა, (და. ა. შ. და ა. შ.)

გ) დასკვნა:

„ეკუეთნეს ქარნი იგი
საშინელნი განსადღელთანი —
გოდოლსა სულისა
წმიდისა აღმშენებულსა,
წმიდასა მას მოწამესა
და ზღუდესა მორწმუნეთასა,
ხოლო ვერ შეარყიეს სიბტკიემ მისი
რამეთუ დამყარებულ იყო
არ ქშასა ზედა, არაჲდ
კლდესა ზედა ქრისტის მცნებათასა“.

მიმართვა ღვთისადმი ანუ ქებად მოწოდება, რაც ასე დამახასიათებელია საერო ხოტბებისათვის, ანალოგიას პოულობს სასულიერო ჰიმნებთან.

ასე მაგალითად, იოანე მტბვეარი თავის ერთ-ერთ ჰიმნს ამგვარად იწყებს: „მოვედით მორწმუნენო. ვაქებდეთ სამ გოჯამოვანსა ღმერთსა მამასა ძით“ ან „მოვედით ყოველნი ერთობით მორწმუნენო...“ „მოვედით დღეს, მორწმუნენო, და ვიხილოთ ქოჯაბი...“ „მოვედით მორწმუნენო. სოკლიერცთა ქებითა ერთობით შევასხმიდეთ ღმრთის მეტყუევლებისა თავსა...“⁷. შლრ. „აბდულუმესია“:

„შემოკრბით, ბრძენო, ათინელთ ძენო,/თამარს ვაქებდეთ მეფედ ცხებულსა“... (2, 1)⁸. „თამარიანი“: „მო, ფილოსოფნო, სიტყვათა არსნო,/ თამარს ვაქებდეთ გულისკვიერსა!“ (I, I)⁹.

წინასწარ უნდა შევნიშნოთ, რომ ქებად მოწოდების ტრადიციას „თამარიანის“ ცალკეულ ხოტბებში სამყაროს შექმნის პოეტური სურათი ცვლის ხოლმე. ქებად მოწოდებასა და აღნიშნული ეს უკანასკნელი პოეტური ხერხი ხშირად ენაცვლება ერთმანეთს და ერთგვარ კანონზომიერებას ქმნის.

სამყაროს შექმნის პოეტური სურათით იწყება „თამარიანის“ ერთ-ერთი მცირე ხოტბა (VI), რომელიც არქიტექტონიკულად ჩამოკავს სასულიერო პიმნებს. კერძოდ, ზემოთ განხილულ იოანე მინჩხის საგალობელს.

დასკვნის სახით შეიძლება ვთქვათ: XII საუკუნის ქართული სახოტბო პოეზია ცარიელ ნიადაგზე არ შექმნილა.

როგორც ცნობილია, საერო მწერლობამ სასულიერო მწერლობისაგან მიიღო დაბეჭდილი ლიტერატურული ენა და ათვისა მდიდარი პოეტურ-გამომსახველობითი ხერხები. „თამარიანისა“ და „აბდულმესიანის“ კლასიკურობა და მონუმენტურობა უთუოს ხდის იმ საკითხს, რომ ჩვენში ამ დროისათვის სახოტბო პოეზიას ტრადიცია გააჩნდა. (სახოტბო პოეზიის წარმოშობა, ისევე როგორც საერთოდ საერო პოეზიისა, თანხედება დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობის ხანას (1189—1125 წწ.)).

X საუკუნის ქართულ სასულიერო პიმნებსაც მეტ-ნაკლებად ძველი ქართული სახოტბო პოეზიის მსგავსი აგებულება აქვს.

კონკრეტული მაგალითების გაანალიზების შედეგად დასტურდება, რომ ქებად მოწოდების პოეტური ხერხი საერო მეხოტბეებისა და პიმნოგრაფებისათვის ერთნაირი ყოფილა. უფრო სწორად, მეხოტბეებს ეს პოეტური ხერხი სასულიერო პოეზიისგან უნდა ჰქონდეთ შეთვისებული. თუმცა, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩახრუხაძესთან ხოტბის შესავალში ქებად მოწოდების პოეტურ ტრადიციას ხშირად ცვლის სამყაროს შექმნის პოეტური სურათი. აღნიშნული ორივე პოეტური ხერხი „თამარიანში“ ხშირად ენაცვლება ერთმანეთს და ერთგვარ კანონზომიერებას ქმნის. მიუხედავად ხოტბის ამგვარი არქიტექტონიკული სიახლოვისა პიმნებთან, ძველ ქართველ მეხოტბეებთან გვხვდება ასევე ქების აგების ვარიაციული სხვადასხვაობა. ხოტბის კონსტრუქცია, არქიტექტონიკა ყოველთვის არ ემთხვევა ნ. მარის მიერ აღნიშნულ სქემას.

3. **ლექსიკურ-ფრაზეოლოგიური თანხედენები და რემინისცენციები.** წინასწარ ერთი რამ უნდა შევნიშნოთ. მართალია, მეხოტბეების ზოგიერთ მხატვრულ-პოეტურ სახეს ანალოგია ეძებნება პიმნოგრაფებთან, მაგრამ გამორიცხული არაა, რომ ორივენი, მეხოტბეებიცა და პიმნოგრაფებიც, ერთი საერთო წყაროდან სარგებლობდნენ.

მოსალოდნელია, რომ ძველ ქართველ მეხოტბეებს ბიბლიურ-ქრისტიანული მწერლობის მხატვრული სახეებით სარგებლობის ორი გზა ჰქონოდათ: 1. საკუთრივ ბიბლიური წიგნები და 2. შუალობითი გზა — ქართული პიმნოგრაფია.

ამის დასაბუთება სათანადო მაგალითების მოყვანით შესაძლებელი ხდება.

ასე მაგალითად, როგორც პიმნოგრაფიაში, ასევე სახოტბო პოეზიაში გავრცელებული ეპოეტების „ფინიკისა“ და „ნაძვის“ წყარო ფსალმუნია:

„მართალი, ვითარცა ფ ი ნ ი კ ი ალყუაენეს,
და ვითარცა ნ ა ძ კ ლ ი ბ ა ნ ი ს ა ი განმრავლეს“ (91, 12, ფსალმუნი).

ამ თქმას იმეორებს მიქელ მოდრეკილი:

„ვითარცა ფ ი ნ ი კ ი ალყუაენე შენ მადლითა და ვითარცა ნ ა ძ კ ლ ი ბ ა ნ ი ს ა ი აღმად-
ლდა სახელი შენი“. (პ. ინგოროყვა, სასულიერო პოეზია, გვ. 202).

„აბდულმესია“ (1, 72): „ნ ა ძ კ ლ ი ბ ა ნ ი თ, სარო ერმონით,
ფინიკად ზრდილი ენგაღმისად“¹⁰.

გარდა შუალობითი გზისა, ძველ ქართველ მეხოტბეებსა და ჰიმნოგრაფებს აქვთ მრავალი შეხების წერტილი. ვგულისხმობთ როგორც მხატვრულ სახეთა, ასევე ლექსიკის მხრივ მყარ ფრაზეოლოგიურ გამოთქმათა თანხედენასაც.

შვეთელის მრავალ მხატვრულ სახეს ეძებნება პარალელი ჰიმნოგრაფებთან:

„უ ს ხ ე უ ლ ო ნ ი ზ ე ე ი ს ა ძ ა ლ ნ ი მისთვის იშვებენ სიხარულთა“ (1V, 22₃).

„წმიდათ შემწუბორე, მასთან მოსაგრე

ზ ე ე ი ს ა ძ ა ლ თ ა ხ ა რ მოდასეცა“-. (VIII, 58₄).

„ნათლად ცხორებად, არ განშორებად

ზ ე ე ი ს ა ძ ა ლ თ ა, გუნდთა ცხოველთა“, (X, 77₂)¹¹.

იოანე მტბეერი: „რომლისა გან (ღმერთისგან) შიშითა ძრწიან ზ ე ე ი ს ა ძ ა ლ ნ ი“.

„რაქაშს იხილეს ო ვ ს ხ ე ო ვ ლ ო თ ა ძ ა ლ თ ა ზ ე ე ი ს ა ძ ა ლ თ ა ქორცილთა მდგომარე წყალთა შინა“ სიტყუაჲ და მბადბელი ყოველთა შიშით ზარ განხილნი ესრეთ ლაღადედეს... (გვ. 112)¹².

მსგავსი მაგალითების გავრცობა შეიძლებოდა, მაგრამ, ვგონებთ, ესეც საკმარისია. (ანალოგიური ხასიათის პარალელებზე ვრცელად აქვს მითითებული ივ. ლოლაშვილს. იხ. მისი „ძველი ქართველი მეხოტბენი“, წიგნი II, გვ. 155—256).

„აბდულმესიანთან“ შედარებით „თამარიანში“ ნაკლებადაა მხატვრულ-ლექსიკური დამთხვევანი ჰიმნოგრაფებთან. ამქამად მიეუთითებთ ჩაზრუხაძის ერთ საინტერესო პარალელზე ჰიმნოგრაფებთან.

„ეინ აშენ ებრად, ვინ ა შენებრად

თ ვ ა ლ თ-შ ე უ დ გ ა მ ი ნ ა თ ლ ის მფენალი“-. (XI₁, 69₄).

მიქაელ მოდრეკილი: „რომელი მყოფარს ნ ა თ ე ლ ს ა თ ო ვ ა ლ თ შ ე ო-
ვ დ გ ა მ ს ა უ ს ხ ე უ ლ ო ს ა“¹³.

იოანე მტბეერი: „დაოკსაბამოა და თ ო ვ ა ლ თ შ ე ო ვ დ გ ა მ ი ქ ე რ ო ბ ი ნ თ ა მერ ზ ა ვ ა ს ა პ ი რ ო კ ტ ე რ ო კ ო თ ა ს ა მ ი ო ო ი ე ნ ე ბ ის, რაითა ადამ აღმოიყვანოს დასუფევად ღირს ყოს მამისა თანა“¹⁴. „როქელი დამკვიდრებოვალ არს ნ ა თ ე ლ ს ა შ ი ნ ა თ ო ვ ა ლ თ შ ე ო ვ დ გ ა მ ს ა, რომელსა ვერ იკადრებენ თ ო ვ ა ლ თ შ ე დ გ ა ლ ზ ე ე ი ს ა ძ ა ლ ნ ი. ქ ე რ ა ბ ი ნ ს ე რ ა ბ ი ნ ნ ი“¹⁵.

ჰიმნოგრაფიაში „თვალშეუღდამი ნათელი“ მიემართება იესო ქრისტეს. ქრისტეა „თვალშეუღდამი ნათლის მფენალი“. ჩაზრუხაძის ამ მხატვრული სახის გენეტიკურ კვლევა-ძიებას ჰიმნოგრაფებთან მიეყავართ. ჰიმნოგრაფებისთვის ცნობილ და დამახასიათებელ ნათლის ტროპიკას საინტერესო ტრანსფორმაცია მიუღია საერო პოეზიაში.

„თქმი უ ლ ა მ ო, ტკილი და ამო

მოწყალებისა ნაუფსკრულეად“-. (VII, 47₂).

„თთჲსნათობი ნ ა თ ე ლ ი დ ა უ ლ ა მ ე ბ ე ლ ი“¹⁶.

„და უ ლ ა მ ე ბ ე ლ ი მ ზ ე ქ ა ლ ო ვ ლ ის ა ს ა მ ო ის ა გ ა ნ გამობრწყინებელ მოვალს.

რაითა განანათლენს მან დაბნელებოვლნი“¹⁷.

„თვალშეუდგამი ნათელი“ და „ულამო ნათელი“ საგალობლებში მიემართება ქრისტეს და იგი ჰიმნოგრაფებისათვის ცნობილი და საყვარელი მხატვრული სახეა.

საინტერესოა, რომ ტროპი „ნათელი ულამო“ გვხვდება „ვეფხისტყაოსან-შიაც“. ამ მხატვრულ სახეს რუსთაველთანაც ამგვარივე ტრანსფორმაცია განუცდია, რაც მეხოტბებთან. („თინათინს ჰკადრა შერმადინ ნათელსა მას ულამოსა“)¹⁸.

აქ ჩვენ მივადექით თამარის გაღმერთების საკითხს, მაგრამ ამის შესახებ ქვემოთ.

შეიძლება დავასკვნათ: ძველი ქართველი მეხოტბენი ხშირად იყენებენ ქრისტიანულ მწერლობაში შემუშავებულ ბიბლიურ-ქრისტიანულ მხატვრულ სახეებს. ამ მხატვრულ სახეთა შეთვისება მათ შეეძლოთ ორი გზით — საკუთრივ ბიბლიური წიგნებიდან და ქართული ჰიმნოგრაფიიდან.

ძველი ქართული სახოტბო პოეზიის მრავალი მხატვრული სახე გენეტიკურად უკავშირდება სასულიერო პოეზიას. ასევე მრავალ მყარ ფრაზეოლოგიურ ერთეულს ემბნება პარალელი სასულიერო პოეზიასთან. ეს ეხება განსაკუთრებით „აბდულმესიანს“, რომელსაც „თამარიანზე“ უფრო მეტად ემჩნევა სასულიერო პოეზიის კვალი. მასში ძალუმად იგრძნობა ქართული ჰიმნოგრაფიის პულსი. „აბდულმესიანში“ გვხვდება სასულიერო პოეზიაში ხშირად ხმარებული მყარი ფრაზეოლოგიური ერთეული „ზეცისა ძალნი“, ან „უსხეულონი ზეცისა ძალნი“, რაც შავთელს ანგელოზთა მნიშვნელობითა აქვს ნახმარი. ჩახრუხაძესთან გვხვდება „ნათელი თვალშეუდგამი“, „ულამო ნათელი“, რაც სასულიერო პოეზიაში მიემართება ქრისტეს და იგი ჰიმნოგრაფებისათვის საყვარელი პოეტური სახეა. მაგრამ იმ მხატვრულ სახეებს, რომლებიც გენეტიკურად ჰიმნებიდან მოდის, სახოტბო პოეზიაში უმთავრეს შემთხვევაში გამოცლილი აქვს თეოლოგიური შინაარსი; ის მხატვრული სახეები, რომლებიც ჰიმნოგრაფებთან ქრისტეს (ღმერთს) მიემართებოდა, მეხოტბებთან ხოტბის პერსონაჟთა ქება-განდიდებას ემსახურება, ღმერთისთვის დამახასიათებელი ატრიბუტები გადმოტანილია ადამიანზე. ქვების ობიექტები შემკულია იმავე ეპითეტებით, რა ეპითეტებითაც ჰიმნოგრაფები ქრისტეს აქებდნენ.

4. ღმერთი და ზოგიერთი ბიბლიურ-მხატვრული სახე მეხოტბებთან. ყოველივე ზემოთ აღნიშნული საკმაო საბუთია იმის გასარკვევად, რომ ქართული პოეზიის ერთ-ერთი ძირითადი წყარო ქართული ქრისტიანული მწერლობაა, კერძოდ, ჰიმნოგრაფია. ჰიმნოგრაფიის გარდა მეხოტბეებს უხვად უსარგებლიათ ძველი და ახალი აღთქმის წიგნებით. თუ, მაგალითად, „ვეფხისტყაოსანში“ საგანგებო და ღრმა კვლევა-ძიება სჭირდება ყოველივე ამის გარკვევას, მეხოტბებებთან „ქრისტიანიზმი“ „შიშველი სახით“ არის დაშრევებული.

ღმერთის შესახებ მეხოტბეთა წარმოდგენა არ სცილდება ჰიმნოგრაფთა წარმოდგენას. ღმერთს მეხოტბეები მოიაზრებენ, როგორც XII საუკუნის ორთოდოქსი, ქრისტიანი პოეტი-მოიაზროვნენი. ღმერთის შემეცნებისა და მისი არსის წვდომის საკითხში მეხოტბეები ღვანან ჰიმნოგრაფთა დონეზე. მათთვის ღმერთი არის სამყაროს შემქმნელი, ყოველი არსის შემოქმედი. იგი არსებით ერთია, ხოლო ბუნებით სამგვამოვანი. შავთელის მიხედვით ღმერთი არის „სამებით ღმერთი, არსებით ერთი“, „უცოდველი“, „ყოველთ მხედველი“, „ზესთათვისებენს ზესთ არსი“, „მრუწვდომელი“, დაუსაბამო („დაუწყებელი“), „ნა-

თელი ერთი სამებისა“ (64, 1, ვ). ღმერთი არის „სამხატვრული“, სამსახურული („ღმრთისა სამშენისა...“) — მამა, ძე და სული წმიდა...

შავთელი თავის შემოქმედებაში იძლევა ძველი და ახალი აღთქმის, თუ შეიძლება ასე ითქვას, მხატვრულ პერიფრაზირებას. ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს ჩვენ ჰიმნოგრაფებთანაც. რამდენადაც გარკვეულია, რომ ჰიმნოგრაფთა პოეზიის ძირითადი წყარო ძველი და ახალი აღთქმის წიგნებია და ისინი მათ მხატვრულ იმიტაციას იძლევიან, ამიტომ მაგალითების სასულიერო პოეზიიდან მოყვანას საჭიროდ არ ვთვლით.

შავთელის პოეტური წყარო ბიბლია და ბიბლიური სიუჟეტებია.

„აბლუღესიანი“ : «თქვა შეწოქმედმან, ყოველთ ბოქმედმან:

„ექინეთ კაცი ხატად და მსგავსად ჩვენდა“». (XI, 89). შდრ.: შესაქმე, (1, 26).

„უბრძანა ხისა კეთილ-სახისა

დაცვად ნაყოფი, კჳად არ ოღეს.

უწყოლა ღმერთმან, მან სახიერმან:

თუ კჳდეს, თვალნი ახილვოდეს.

ურჩ ექმნეს ღმერთსა, უსპინეს მტერსა

მათზე წყვედიად შეცვალებოდეს“». (XI, 90).

შდრ.: შესაქმე, I, 16—17; 3, 1—7 (პარალელებზე მიანიშნა ივ. ლოლა-შვილმა).

მაგრამ მეხოტბე პოეტს ძველი და ახალი აღთქმის უბრალო „პერიფრაზირება“ თუ გალექსვა კი არა აქვს მიზნად დასახული, ის, პირველ ყოვლისა, მეხოტბეა, ამიტომ ნაწარმოებში ყველაფერი თამარის ხოტბას ემორჩილება. ამ თავის (XI) ეს 6 სტროფი ერთგვარი ექსპოზიციანია, ლოგიკური წანამძღვარია იმისთვის, რომ ავტორმა მთავარი სათქმელი გვაუწყოს: ღმერთმა შექმნა „კაცი ხატად და მსგავსად თვისა“, სამოთხედ მიუჩინა სამყოფელი, უბრძანა ხისგან ცნობადისა კეთილისა და ბოროტისა არ ექამათ. ადამ და ევამ შესცოდეს, რის გამოც დაიმსახურეს განპატიება სამოთხიდან და ტანჯვა-წამება.

ქვეყანას მოველინა ახალი მესია, ძე ღვთისა, რომელიც ეწამა ადამის ტომისთვის, ივნო და ამალღდა ზეცად. მეორედ მოსვლის ქამს, როცა ღმერთი „დაჯდეს განკითხვად სულთა ყოველთა, ოხვრიდნენ ზღვანი, გრგვინიდნენ ცანი, ხარი გამოჩნდეს ცეცხლთა შემწველთა“, მაშინ „გილხინოს, თვით მიგველინოს თქვენ უოხჰნოთა მათ საშეებელთა“ (XI, 94).

„ქრისტეს სასძლოსა ეინცა ასძლოსა,
განწმენდით ქმნილსა, განბრწყინებულსა?

თვით მას ედემსა, ნათლად მიღვესა,

პირველვე შენთვის სახლად გებულსა,

სას უფველსა ყოვლად ცხოველსა,

საფუფუნებლად თქვენთვის დასხმულსა,

ეხელად ჭაროვნად, მარად სამოვნად

შენდა განკუთვნით განაზადებულსა“». (XI, 94).

მთელი XI თავი არის ერთი საუკეთესო ნიმუშთაგანი იმისა, თუ როგორ შემოქმედებითად იყენებს მეხოტბე პოეტი თვით ისეთ წმინდა რელიგიურ წიგნებს, როგორცაა ძველი და ახალი აღთქმა (ანდა ბიბლიურ სიუჟეტებს) ქების ობიექტის განსაზღვრებად. ამავე დროს ეს თავი (XI) იქვემდებარებს მეორე, მეხოტბე პოეტისთვის დამახასიათებელ პოეტურ ამოცანასაც — ავლენს თავის დიდ განათლებასა და ნაკითხობას. ამავე დროს აქ მოცემულია იდეოლოგიური მომენტიც, თამარს — ადამიანურ სრულყოფილებას — სასუფეველში ყველაზე საპატიო ადგილი ექნება მიჩნეული.

ამ პატარა 7-სტროფიან ხოტბაში სამი სხვადასხვა პოეტური ამოცანაა გადაჯვარედინებული ერთმანეთთან, სამივე იშვიათი ლოგიკურობითა და ხელოვნებითაა ერთმანეთთან დაკავშირებული. ამ შემთხვევაში ქების ერთ-ერთ მიუწვდომელ ნიმუშთან გვაქვს საქმე.

ასევე ქართული ქრისტიანული მწერლობა წარმოადგენს „თამარიანის“ ერთ-ერთ წყაროსაც. ასე მაგალითად: „თამარიანის“ VII თავში გაკრულად ლაპარაკია ბიბლიური პერსონაჟის აქარის შეცოდებაზე, რომელიც ქურდობისათვის ჩაქოლეს თანამემამულე ებრაელებმა. მაგ.:

„აჟა და ლოდნა! ამით ხედა ლოდნა
 მის განძრევათა ელვათა ძეჲად.
 უბრძანა აქარს: „გაქვს! რაცა აქ არს,
 სათნოა ღმრთისა მის განრისხეჲად.“
 რა ქმნა ის აჟა, ქოლვით ისაჟა
 მუნ მოხვეჭითა საქართა ზღეეჲად. (VII, 41, 13, 14, 15).
 „ე ბ რ ო თ ს სჯობს ძალად,— ეთქვა შიშით მკრძალად,—
 დ ე ბ ო რ ს ქპატიან ახოვნებანი.
 დანთქა ა ბ ი რ ო ნ და თან ს ა ბ ი რ ო ნ —
 ორგულთა დანთქამს ძლიერებანი“. (XVI, 90, 11, 12).

თავიანთი ნიშანდობლივი თვისებებით მოცემული ეს ბიბლიური პიროვნებანი მიუთითებს იმის შესახებ, რომ ავტორი ამ პერსონაჟთა შესახებ მოთხრობილ წიგნებში ჩახედულია. ხოლო ბოლო, XVIII თავში პოეტურადაა მოთხრობილი ბიბლიური „შესაქმე“, კაცობრიობის ისტორია სამყაროს შექმნიდან თამარამდე.

როგორც ვხედავთ, ძველ ქართველ მეხოტბეთა მსოფლმხედველობის გასარკვევად ასევე აუცილებელია უძველესი ქართული სასულიერო პოეზიის გათვალისწინება. ღმერთი მეხოტბეების მიხედვით სამყაროს შექმნელია და ყოველი არსის შემოქმედი.

თამარის მეოთხე ჰიპოსტასობის შესახებ არსებობს საყურადღებო გამოკვლევა, ამდენად ამაზე აქ არ შევჩერდებით (იხ. რ. ს ი რ ა ძ ე, ქართული ესოპოტიკური აზრის ისტორიიდან, თბილისი, 1978 გვ. 163—207).

5. ზოგიერთი პოეტურ-მხატვრული ხერხი. საეკლესიო ჰიმნებში ქების ობიექტის სახე გახსნილია ერთი ასპექტით: ყურადღების სიმძიმის ცენტრი ჰიმნში გადატანილია შექმნული პირის სულიერ მხარეზე, ამდენად ჰიმნში გმირის სახე მოცემულია სტატიკურად და აღწერით ხასიათს ატარებს.

საერო საოტბო პოეზიამ ჩილო ჰიმნოგრაფიიდან ქების ობიექტის მხატვრული სახის გახსნის ეს ხერხი, რამდენადაც ეს მის მიზნებს შეეფერებოდა, მაგრამ ამას დაუმატა მეორე ასპექტი — გმირის სახის ჩვენება ღინამიკაში მოძრაობაში.

„აბღელმესიანში“ გმირის მხატვრული სახის აღნიშნული ორი ასპექტი განაწილებული აქვს დავითს და თამარს. „ქების ამ ორი გმირს სახე სხვადასხვა ასპექტითაა გახსნილი მეხოტბის მიერ. პირველი — მოქმედებასა და მოძრაობაში, ომსა და მტერთა დაძლევაში; მეორე კი უფრო სტატიკურია, აღწერითი. იგი სიბრძნეს, სიმშვიდეს და სილამაზეს ასხივებს“¹⁹.

„თამარიანის“ ზოგიერთ სტროფში როგორც თამარის, ასევე დავით სოსლანის სახეებზე გახსნილია ორივე ასპექტით. მოვიყვანთ ცნობილ სტროფს იმის საილუსტრაციოდ. თუ როგორ აქვს მეხოტბეს თამარის სახე სტატიკურად მოცემული:

„თამარ წყნარი, შესაწყნარი, ვმა-ნარნარი, პირ-პინარი.

შე-შეინარი, საჩინარი, წყალი მქნარი, მიძინარი.

მისთვის ქნარი რა არს? — ქნარით, არსის მქნარი, უჩინარი.

ვარდ-შამხარი, შამბ-შალნარი. ლაწე-პყუაზარი, შუქ-მფინარი. (III, 24).

დავითის სახე უფრო დინამიკურადაა გახსნილი „თამარიანში“, „ჰიპერ-ბოლოურადაა დახასიათებული მისი საგმირო საქმეები:

„ჩაქვ-ქურთა მფრქველი გამოჩნდა ქველი

და აქილევთა დაუწყო ძლებად;

მიწყით ომითა დაუშრომითა

თურქნი განასხა დაუყოვნებლად.

მან ათაბაგსა, ზეარაშშმა მღვდესა

კეთილ-გარჩევით სჟულ უღვა მცენხად... და სხვ. (XVII, 98, 13, 14, 15).

საერთოდ უნდა შევნიშნოთ, რომ „აბდულუმესიანს“ აქვს ტენდენცია დინამიკურობისაკენ, ხოლო „თამარიანი“ კი უფრო აღწერით ხასიათს ატარებს. ეს ფაქტიც ერთგვარად მხარს უჭერს იმ მოსაზრებას, რომ „აბდულუმესიანი“ დაწერილია დავით სოსლანის საქებრად და ქების მთავარი გმირი დავით სოსლანია²⁰. შდრ.: ბასილი მთაწმიდელის ჰიმნს „გალობანი წმიდისა მამისა ჩვენისა ეფთვიმი მთაწმიდელისანი“, რომელიც ადგილის სიმციკრის გამო არ მოგვყავს²¹.

ქების ობიექტის მხატვრული სახის გახსნის ერთ-ერთი ხერხია ერთი და იმავე ამბის, ნიშან-თვისების სხვადასხვა ვარიაციით გამოხატვა. ასე მაგალითად, იველ ქართულ სახოტბო პოეზიაში თანმიმდევრობით არაა ჩამოყალიბებული ქების ობიექტის დამახასიათებელი თვისებები. მეხოტბე პოეტი სხვადასხვა დროსა და ადგილას უბრუნდება ერთსა და იმავე საკითხს და ვარიაციული სხვაობით იმეორებს აღრე ნათქვამს. როგორც ცნობილია, ავტორს ეს მონოტონურობისა და ერთფეროვნების თავიდან ასაცილებლად სჭირდება, რადგანაც ავტორს სახოტბო პოეზიის მტკიცედ დადგენილი კანონები ბოჭავს (მეტრიკული ჩარჩოებით შეზღუდულია), ამიტომ მას ძირითადი აქცენტი აღნიშნულ მხატვრულ ხერხზე გადააქვს. ასევე შეზღუდულია მეხოტბე ხოტბის შინაარსობრივი მხრითაც. (ხოტბას ამბავი, ფაბულა არ უძევს საფუძვლად. იგი მხოლოდ ფაქტის მხატვრული კონსტანტირებით კმაყოფილდება). ყოველივე ამან (მეტრულმა და შინაარსობრივმა შეზღუდვამ) გამოიწვია, ალბათ, ამ მხატვრული ხერხის სისტემალ ქცევა მეხოტბეებთან.

როგორც ირკვევა, მეხოტბეთა ეს მხატვრული ხერხი ჰიმნოგრაფებთან პოულობს პარალელს. მიემართოთ მაგალითებს: თამარის გარეგნობას ჩახრუხაძე პირველ თავშივე აღწერს, მაგრამ არაერთხელ უბრუნდება მას კვლავაც:

„ბროლისა ველსა, თვალ-უწვდომელსა.

ინდონი ეყენეს დამონებულად.

შუქნი კრთებიან, ემუქვებიან.

ზუალ იჩინებს დაქადებულად.

გულისა ნებო, მზეო, ინებო,

თამარ ჩანს შენად რუსხა მკლებულად. (I, 5, 8, 7, 8).

ასე გრძელდება თამარის სილამაზის ჰიპერბოლური აღწერა ამავე თავის მე-4, 6, 7 სტროფებში. მაგრამ ამავე საკითხს უბრუნდება პოეტი II, III, IV, V, VII, X, XII, XIII, XIV, XVII თავებში, ოღონდ სულ სხვა კუთხით და სხვადასხვა ვარიაციით აშუქებს მას (II—21, 22, 23; III — 24; IV — 25, 26, 28; V — 29, 30, 31, 32; VII — 39; 40, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 50; X—62, 63, 64; XI—69, 70; XII — 74; XIII — 78; XIV — 79; XV—83, 86, 87; XVI—89; XVII—104).

იგივე სურათია „აბღულმესიანშიაც“ — I თავშივე მოცემულია დავითის ქება:

„შენე, ლობიერი, ქველი ძლიერი,
 პაეროვანი, მტკიედ მფლობელი,
 შარაუანდ-გმირი, ორგულთ გამგმირი,
 მტერთა ქვესკნელად დამამხობელი.
 რიტორი ბრძენი, მეფეთა ძენი,
 ასპარეზთა ზედ მსპარაზნობელი“. (I, 4, 2, 3, 4) და ა. შ.

ასევე მეორდება პოემის სხვადასხვა სტროფში: I (6); II (19); IV (30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38); VI (49, 50); VII (52, 55); VIII (58); IX (70, 75); XII (98).

ეს მხატვრული ხერხი, როგორც აღვნიშნეთ, პარალელს პოულობს ჰიმნოგრაფებთან. მაგალითისთვის მოვიყვანთ მიქელ მოდრეკილის ჰიმნს — „დასდებელნი აღდგომისანი“:

„უბიწოთა მით ვნებითა, ქრისტე ღმერთო,
 განქუტრენე, მხსნელო, ვნებანი სოფლისანი,
 რაჟამს ხორცითა აჰმალდიჭვარსა ზედა;
 დაეც სიმაღლე მტერისა მაცთურისა
 და აღადგინე ბუნება კაცობრივი.
 უსხეულოთა საღმრთოთა ბუნებითა
 ეგე უხრწნელად, ქრისტე, ღმრთისა სიტყვაო,
 რაჟამს დაიდევ, საფლავსა შეუტყავო;
 მოკალ სიკვდილი სიკვდილითა, უკვდავო,
 და აღადგინენ მკვდარი საფლავისაგან.
 ურჩებისათვის ადამისისა მოკვედ
 მეორე ადამ, ქრისტე, ღმრთისა სიტყვაო,
 რაჟამს იხილე ძლეული დაეგულად;
 აღადგინე დღეს აღდგომითა შენითა
 და კვალად აგე პირველსა დიდებას“.

ამ მთლიანად არ მოგვეყავს ეს ვრცელი იამბიკო. ქების ეს დამახასიათებელი ნიშნები ვარიაციული სხვაობით მეორდება მთელ იამბიკოში. ანალოგიური მაგალითების გაერცობა კიდევ შეიძლებოდა, მაგრამ ეს სურათს ვერ შეცვლის (მაგალითად, მიქელ მოდრეკილი, „დასდებელი წმიდისა აღდგომისანი“, დასდებელნი ნათლის ლებისა და წმიდისა მოწამისა ჰაბოისნივე“ და სხვ. პ. ი ნ გ ო რ ო ყ ვ ა, ძველ-ქართული სასულიერო პოეზია, წიგნი I, ტექსტები, VIII—X საუკუნეები, ტფილისი, 1913, გვ. 168—179, 183—190 და ა. შ.).

სახოტბო პოეზია ქების ობიექტის მხატვრულ სახეს ხან სტატიკური ასპექტით, ხან კი დინამიკური ასპექტით ხსნის. ეს ორი აღნიშნული მხატვრული ხერხი ძირითადი და წამყვანია ძველ ქართულ საერო ხოტბებში. ამ პოეტური ხერხის გარდა მეხოტბე ხშირად მიმართავს ხოტბითს ინტონაციას. ხოტბითი ინტონაცია ცნობილი პოეტური ხერხია, მას იყენებენ სპარსული ხოტბის დიდოსტატებიც.

ძველ ქართველ მეხოტბეთათვის ცნობილი ეს პოეტური ხერხი დამახასიათებელი ყოფილა ჰიმნოგრაფებისთვის:

..მეფეთა სიმტკიეო,
 მთავართა დიდებო,
 უძლურთა ძლიერებო,

ზღაბალთა აღმამაღლებულო,
გლახაკთა განმამაღლებულო“²².

ა. გაწერელია ამგვარ ინტონაციას ხოტბით ინტონაციას უწოდებს. ხოტბითია ინტონაცია, როცა თითოეული ტაეპი ამალღებული მიმართვის ტონს შეიცავს და რამდენიმე სტრიქონის კადენცია საზეიმო ემოციის შემცველია. რიტმი ხასიათდება ძირითადი კომპონენტების (მეტრი, ტემპი და სხვ.) მკაცრი დაცვით, რაც ნაწარმოებს ხშირად ვერსიფიკაციული ხელოვნურობის დასაქმევს (ჩახრუხაძისა და შავთელის ოდები)²³.

ცხადია, ამგვარი ხოტბითი ინტონაცია პირველ რიგში სახოტბო პოეზიას ექნება და აქვს კიდევაც, როგორც ამას ა. გაწერელია უთითებს. შავთელის ერთი ცნობილი სტროფის უბრალო გადაკითხვაც კი დაგვარწმუნებს, რომ აქ ე. წ. ხოტბით ინტონაციასთან გვაქვს საქმე. როგორც ეტყობა, ეს პოეტური ხერხიც ძველ ქართველ მეხოტბეებს ჰიმნოგრაფებისგან უმემკვიდრეობათ:

„შენ გონიერო, გულსხმერო, თვით მეცნიერო, მეფე ძლოერო,
მიუხლოველო, მიუწვდომელო, მიუთხოვბელო, წრფელ-სახიერო...“ (XII, 97 და ა. შ.)
„მეფე მბალო, ქვეა-მდაბალო, ლომისა მსგავსო ძალად და გულად“... და ა. შ.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ ძველ ქართველ მეხოტბეთა კიდევ ერთი პოეტური ხერხის შესახებ, რომელიც პარალელს პოულობს ჰიმნოგრაფებთან. ეს არის ქების ობიექტის დაბადების ღვთაებრივი წინასწარგანზრახულობის პოეტური დეკლარაცია.

ჩახრუხაძე თამარის შესახებ წერს, რომ მისი დაბადება ღვთის მიერ წინასწარგანზრახული იყო, რადგანაც ღმერთმა იგი აღამის ტომის „ქსნად“ მოავლინა:

„ქსნად აღამისად, შექნად ამისად
უწოდა ღმერთმან, თვით აღძრა ჴელი“. (X, 63, 8).

ამ აზრის განვითარებაა „თამარიანის“ ქვემოთ მოყვანილ სტრიქონებშიაც:

„ღმრთისაგან, ევე, ოს თამარ ევე
ნაჯელოვნებად მისადენალი...“ (XI, 70, 3)

მღრ.: „საშოიხაგანე დედისაით წმიდა გყო შენ (ეფთვი)
სულმან წმიდაჲან, სამკვიდრებულად თვისად
გამოჯარჩია შენ და აღგავსო სიბრძნითა...“²⁴.

შეიძლება დავასკვნათ:

ძველ ქართულ სახოტბო პოეზიაში ქების ობიექტის მხატვრული სახის გახსნის ერთ-ერთი ხერხია ერთი და იმავე ამბის, ნიშან-თვისების, საკუთრივ ქების სხვადასხვა ვარიაციით გამოხატვა. ძველ-ქართველ მეხოტბეებს ეს ხერხი მონოტონურობისა და ერთფეროვნების თავიდან ასაცილებლად სჭირდებოდათ, რადგანაც ისინი სახოტბო პოეზიის მტკიცედ დადგენილი მეტრული კანონებით და შინაარსობრივი მხრით მეტად შეზღუდული არიან (ხოტბის ამბავი, ფაბულა არ უმეცს საფუძვლად, იგი მხოლოდ ფაქტის მხატვრული კონსტანტირებით იფარგლება).

აღნიშნულმა მეტრულმა და შინაარსობრივმა შეზღუდვამ გამოიწვია, ალბათ, ამ პოეტური ხერხის სისტემად ქცევა მეხოტბეებთან. აღნიშნულ პოეტურ ხერხს ანალოგია ეძებნება ჰიმნოგრაფებთან და ამ უკანასკნელთაგან უნდა ჰქონდეთ შეთვისებული ძველ ქართველ მეხოტბეებს.

„თამარიანისა“ და „აბღულმესიანისთვის“ დამახასიათებელია ხოტბითი ინტონაცია. ეს პოეტური ხერხიც ჩახრუხაძესა და შავთელს ჰიმნოგრაფებისაგან უმემკვიდრეობათ.

საინტერესოა ერთი პოეტური ხერხი, რომელიც, მართალია, სისტემატურ ხასიათს არ ატარებს, მაგრამ მაინც შეინიშნება მეხოტბეებთან. ესაა ქების ობიექტის დაბადების ღვთაებრივი წინასწარგანზრახულობის პოეტური დეკლარაცია, რომელიც ასევე პარალელს პოულობს ჰიმნოგრაფებთან და მათგან უნდა ჰქონდეთ შეთვისებული ჩახრუხაძესა და შავთელს.

6. მზის მხატვრული ფუნქცია მეხოტბეებთან და ჰიმნოგრაფებთან. ძველი ქართული სახოტბო პოეზია ქების ობიექტის სილამაზისა და ადამიანური სრულყოფილების გამოსახატავად ხშირად მიმართავს მზის მხატვრულ სახეს. ამის მრავალი მაგალითი იძებნება როგორც „აბდულმესიანში“, ასევე „თამარიანში“.

„ა ბ დ უ ლ მ ე ს ი ა ნ ი“.

„მზრდელ არს მონათა: ზეციით მონათა

იელისის მზემან ზედ ლომსა ჯდომით“ (I, 10₁)²⁵.

„სწორად არს მზისა, კირჩხიბსა ზისა...“ (I, 13₄)²⁶

„ხედვენ მზერითა. სწორაჲს მზე რითა?“ (II, 17₄).

„ღოვლათ-სვიანად, სუფევს მზიანად,
შეიღთა მნათობთა გარმოზღუდეითა“ (II, 18₁)²⁷.

„არსება გმზეობს...“ (III, 25₄).

„მზე დაუვალი, მყის დაუვალი,
არს შეიღი მნათი მას ზედ მოწამელ“ (IX, 72) და ა. შ.

„თ ა მ ა რ ი ა ნ ი“:

„გულისა ნებო, მზეო, ინებო,
თამარ ჩანს შენად რუსხა მკლებულად“ (3, 12-მესაკელი).

„თამარ! შენ გიძნობ, აუღლად გიკნობ:

მზე დაუვალი, შუქ-მომფინარი!“ (II, 21₅).

„არსნი მზედ გმობენ, შეღნი გამკობენ...“ (II, 23₁₁).

„ფერით ამო მზე, გონებად მომზე...“ (VII, 46₁₉₈).

„თქმი უღამო...“ (VIII, 47, 38).

„გნობ, თამარ მზესა, უმზესად მზესა...“ (X, 62₁).

„ზეესმან მზედ გიცნა...“ (XVI, 88₄).

„მზისა გმვენნიან ნაგმვენებანი“ (XVI, 93₂₂) და ა. შ.

სახოტბო პოეზია პორტრეტულ შტრიხებს არ ხატავს, ქების ობიექტის მხატვრული სახის დეტალიზაცია მას არ ახასიათებს; იგი არ გადმოსცემს სახის ცალკეული ნაკვთების სილამაზეს. მისი ქების ობიექტი აბსოლუტური სილამაზის განსახიერებაა, ამიტომაც მეხოტბეები მხოლოდ მზეს იყენებენ თამარის სილამაზის გადმოსაცემად. „თამარიანსა“ და „აბდულმესიანში“ მზე ძირითადად ფიგურირებს როგორც ქების ობიექტის სილამაზის გადმოსაცემად მოხმობილი მხატვრულ-ასტრალური სახე. სხვა შემთხვევებში მზე, როგორც მატერიალურად არსებული ციური სხეული, მნათობი, გამოყენებულია ქების ობიექტთან შესადარებლად, მის ეპითეტად.

ცალკე უნდა შევეხოთ მზის მესამე ფუნქციას ძველ ქართველ მეხოტბეებთან.

სასულიერო პოეზია მზის მხატვრულ სახეს ღმერთის მეტაფორად იყენებს. „უველაზე მეტად გავრცელებული საერთო ეპითეტი ქრისტესი მზეა და მზესთან დაკავშირებული ნათელის ყოველგვარი ვარიაცია... მზე სინათლისა და სიკეთის ზოგადი სიმბოლოა, ღრუბელი, სიბნელე-ბოროტებისა და მწუხარებისა. მზის ჩასვლა, დაბნელება — სიკვდილისა და ბოროტების გამარჯვებაა, ისე როგორც მისი ამოსვლა — სიკეთისა და ქვეშაობისა. მზის ასეთი განსაკუთრე-

ბული როლი პოეტურ მეტყველებაში იმითია განპირობებული, რომ ის ღვთაების ეპითეტია, როგორც მარადი ნათელისა და ჰემსპარტების სიმბოლო...²⁸.

შის ეს შესამე ფუნქციაც — მზე — ხატი ღვთისა — ცნობილია მეხოტბეებისათვის, კერძოდ იოანე შავთელისთვის:

„ღმრთისა სამ-შისა, ვინ ზესთ სამ ზისა.

— ეთერთ, სამყაროთ და ღრუბელთასა“. (I V, 28ჟ).

„ღვთისმეტყველებაში სამ მზეს მეტაფორულად უდარებენ სამ ჰიპოსტასს. მაგალითად, ბასილი დიდი წერს, რომ ღმერთი არის სამპიროვანი. ღმრთებმა, როგორც სამი მზე ერთიმეორეში ჩასმული, ხოლო გრიგოლ ნაზიანზელი ამბობს, რომ სამება — ერთ-არსება ესე არს ერთი და იგივე ღვთაება სამი პირით, თითქოს სამი მზე სავსებით გაერთიანებული (მზისმეტყველება, გვ. 74)²⁹.

„დოგმატიკურ და თეოსოფიურ თხზულებებში ხშირად მიმართავენ ღვთაებას, როგორც სამ მზეს; საინტერესოა, რომ ასევე ღვთაების ეპითეტად იყენებს სამ მზეს დავით აღმაშენებელი „გალობანი სინანულისანი“ და ამბობს: „მარტო, სრულო, სამ მზეო, ერთ ცისკროვნებაო, განმინათლე მხედველობაი სულისაი, რაითა გიხილო ნათელი ნათლითა უფლისაითა, სულითა ღმრთისაითა ძე გამოგებრწყინეო მაშინ დაუსრულებელთა საუკუნოთა“ (ჩვენი საუნჯე, I, გვ. 521). აქ ღმერთი დახასიათებულია როგორც მარტივი, სრული, სამი მზე, ერთცისკროვნება, რომელიც სულის სახედველს შეაძლებინებს ღვთაების, ნათელის ხილვას. სამ მზეში უსათუოდ ღმერთის სამჰიპოსტასიანობაა ნაგულისხმევი. შესაძლოა, „ვეფხისტყაოსნის“ სამი მზის წყარო სწორედ დავით აღმაშენებლის „გალობანი სინანულისანი“ იყოს, ამის თქმის საშუალებას სასულიერო პოეზიის სხვა ძეგლები იძლევიან, რადგან „სამი მზე“ მათში არ დასტურდება³⁰.

შავთელთან ამ შემთხვევაში მზე უცილობლად სამჰიპოსტასიანი ღმერთის ხატია. თუ გავითვალისწინებთ იოანე შავთელის ფართო განათლებას საეკლესიო მწერლობის დარგში, მაშინ მისი ამ მხატვრული სახის წყაროდ გარდა „გალობანი სინანულისანისა“ შეიძლება მივიჩნიოთ ქრისტიანული ლიტერატურის სხვა, რომელიმე უფრო ადრინდელი ძეგლიც. ხოლო თვით შავთელის ეს მხატვრული სახე („ღმრთისა სამ-შისა...“), ჩვენი აზრით, შეიძლება „ვეფხისტყაოსნის“ „სამი მზის“ ერთ-ერთ წყაროდ მივიჩნიოთ „გალობანი სინანულისანისთან“ ერთად. უეჭველია, რუსთაველი ორივე ნაწარმოებს ჩინებულად იცნობდა.

მართალია. მზე მეტაფორის გარეშეც ქრისტეს დამოუკიდებელ ეპითეტს წარმოადგენს (გ. იმედაშვილი), მაგრამ, ცხადია, „თამარიანსა“ და „აბღულმესიანში“ თამარის მიმართ ნახმარი ეპითეტი ან მეტაფორა ყოველთვის ღმერთის აღმნიშვნელი არაა. უმეტეს შემთხვევაში ეს მხატვრული სახე პოეტურ-ფიგურალური თქმის, ან მხატვრულ-ასტრალური წარმოდგენის ფარგლებშია, მაგრამ ცნობილია მყარი მეტაფორები, რითაც ღმერთს გამოხატავდნენ. ასე მაგალითად, „მზე დაუვალი“ იყო ქრისტეს აღმნიშვნელი მყარი მეტაფორა. ეს მხატვრული სახეც გამოყენებული აქვთ ჩვენს მეხოტბეებს:

„აბღულმესია“: „მ ზ ე დ ა უ ვ ა ლ ი, მყის დაუვალი,
არს შვიდი მნათი მას ზედ მოწაჲედ“. (IX, 72ჟ).

„თამარიანი“: „თამარ! შენ გიძნობ, ასულად გიცნობ,
მ ზ ე დ ა უ ვ ა ლ ი, შუქ-პოჲფინარი“. (II, 21, ა).

შღრ.: „ნათელსა შორის უღამოსა ჩბრწყინავმან
 და უვალისა მზისა ელვარებითა
 უმომწუხრო, მართალთა სავებელსა თან,
 შებულუბა მითხოვე უფლის, სემიონ,
 და აწისაცა ღელეიანისა ზღვისა
 შეფოთთა შვილობით ღირს-მყავ განწილებად! #21

მზეს მეხოტბებთან სამი ფუნქცია აქვს დაკისრებული. იგი სამი სახითაა ნაჩვენები სახოტბო პოეზიაში: მზე — ხატი ღვთისა; მატერიალურად არსებულ მზე—მნათობი, რომელსაც უღარდება ქების ობიექტი; მზე—პოეტურ-ასტრალური სახე, როგორც ქების ობიექტის ეპითეტი.

ქართული სასულიერო პოეზია მზის მხატვრულ სახეს ღმერთის მეტაფორად იყენებს. მზე ქრისტეს ეპითეტია. შავთელთან გვაქვს ერთი შემთხვევა, როდესაც იგი მზეს სამპიპოსტასოვანი ღვთაების ხატად იყენებს („ღვთისა სამ-მზისა“...). სხვა შემთხვევაში მზე ძველ ქართველ მეხოტბებთან მხატვრულ-ასტრალური სახეა, ან მატერიალურად არსებული მზე-მნათობი.

7. ძვირფასი ქვები სასულიეროსა და სახოტბო პოეზიაში. აღსანიშნავია პიმნოგრაფიის განსაკუთრებული ინტერესი ძვირფასი ქვებისადმი. ძვირფასი ქვები სასულიერო პოეზიაში სიკეთის სიმბოლოებს წარმოადგენს. ანთრაქი, ოქრო და განსაკუთრებით მარგალიტი ჩვეულებრივ გავრცელებულ სახეს წარმოადგენს მათ შედარებებსა და ეპითეტებში. იოანე მტბევარი ასეთ შესანიშნავ მეტაფორულ სტროფს აგებს ქრისტეს შობის თემაზე:

„ქუეაანი ვიღრმე მეწამულ იქმნა ღღეს სისხლითა მით ჩჩღლითა
 ხოლო წარმართთა ეკლესიითა აღივსო სულწნელებითა საიდუმლოდ;
 და ვითარცა ანთრაქი პატოისანი
 შეწირნა ღღეს ქრისტესსა. (გვ. იბ.)

პატოისანი ქვებიც მცენარეთა მსგავსად უპირისპირდებიან, როგორც სიკეთის სიმბოლონი, ბოროტებას, შეცოდებას, სიცრუეს, უწმინდურებას:

„განბრწყინდა შვირწილად ბრწყინვალედ
 ვითარცა ოქროი ბრძმელსა შინა. (გვ. პზ).

ამრიგად, ოქრო, პატოისანი ქვა სიმბოლოა ყოველივე იმ სიკეთისა, რაც რელიგიური განწმენდის მიზანია³².

სახოტბო პოეზიაში ამ ფუნქციას (ძვირფასი ქვა — სიკეთის სიმბოლო) ემატება საკუთრივ მხატვრული ფუნქცია, რაც მდგომარეობს მეფის სიდიადის დახატვაში. ეს ჩანს განსაკუთრებით „აბღლუმესიანში“:

„წყლად გთქვა ნილოსად, უსასყრდლოსად
 სანოთხით ჩეენდა ქანდაკებულად,
 ოქროს ოფასად, ძნიად საფასად
 ყოვლად ყოვლითრთ ბიწშეუხებლად.
 სიწმინდის ბრძმელსა თვის განსაწმენდსა
 გამოდნობილხარ ბიწშეუხებლად.
 თვალად აღმასად, — გავნოს აღმა სად? —
 საფუძველთ ზღუდედ წახნაგებულად. (VI, 42).

აქ თამარი შედარებულია ოქროს ოფაზთან, რომელიც განსაწმენდ „სიბრძნის ბრძმელში“ ბიწშეუხებლად გამოდნობილა. ამ შემთხვევაში, ცხადია, ოქრო იმავე ფუნქციას ასრულებს, რასაც სასულიერო პოეზიაში—„სიმბოლოა ყოველივე იმ სიკეთისა, რაც რელიგიური განწმენდის მიზანია“ (გ. იმედაშვი-

ლი). და აქ კიდევ ერთხელ ხედებიან ერთმანეთს საერო და სახობო და სასულიერო პოეზია.

მაგრამ თუ სასულიერო პოეზიაში ძვირფასი ქვა მხოლოდ სიმბოლური აზროვნებისათვის გამოიყენებოდა, საერო (სახობო) პოეზიაში მას თავისთავადი მნიშვნელობაც აქვს. შავთელს ძვირფასი ქვები სჭირდება მეფის სასახლის ბრწყინვალეების აღსაწერად. ძვირფასი ქვების ეს უკანასკნელი (მეორე) ფუნქცია სასულიერო პოეზიაში იგნორირებულია, რადგანაც ჰიმნოგრაფები ამქვეყნიური სილამაზის აღწერით არ იყვნენ დაინტერესებულნი.

საერთოდ „შავთელი თავის ნაწარმოებში“ „აბღულმესიანი“ ასახელებს შემდეგ ქვებს: ანდამატი, ანთრაქი, ბადახშანი, ლიგვირონი, სამარაგლო, სარლიონი, საფირონი, ბიერილიონი, ჯაგარი³³.

„ვინც იწყოს რიცხვი. იქნას ურიცხვი

გოარი მათგან დანათელითა;

რთვე თვალისა სწორ-ნათლისა;

წყალნი მგზებაროსს შიგან ალითა.

ჩანს მარგალიტი, — ართუა ლიტი! —

ოდენ ბურთისა საბურთალითა.

აქვს ზარდაკშანი, მას ბადაკშანი

ლუსკემებრ მათთვის დასაკრძალითა,

იაგუნდისა სხეა რა უნდისა?

ქამები იყვის ლალ-ფირუსისა.

იყვის ჭურჭელთა სხვით უცხო ფერთა

სიმრავლით დება, თვით ურიცხვისა.

ბევრად ძეს გორი, ერთა საგორი,

ზოდი ოქროსა, მისგან თლილისა.

ისპის მგოსანთა, ვით საფირონთა,

ქმანი ებნისა და წინწილისა“ (VI, 43. 44).

ზემოთ მოყვანილ სტროფებში აღწერილია სასახლის ლხინი. აქ ძვირფასი ქვები ყოველგვარი სიმბოლოსაგან დაცლილია.

ძვირფასი ქვა სასულიერო პოეზიაში სიმბოლური აზროვნებისათვის გამოიყენებოდა. სასულიერო პოეზიაში ძვირფასი ქვები, როგორც სიკეთის სიმბოლონი, უპირისპირდება ბოროტებას, შეცოდებას, სიცრუეს, უწმინდღურობას. ოქრო, პატიოსანი ქვა სიმბოლოა ყველა იმ სიკეთისა, რაც რელიგიური განწმენდის მიზანია. სახობო პოეზიაში ამ ფუნქციას (ძვირფასი ქვა—სიკეთის სიმბოლო) ემატება საკუთრივ მხატვრულ-ესთეტიკური ფუნქცია. მეხოტბებეთან, კერძოდ შავთელთან, ძვირფას ქვას თავისთავადი მნიშვნელობაცა აქვს. შავთელს ძვირფასი ქვები სჭირდება მეფის სასახლის ბრწყინვალეების აღსაწერად.

ამრიგად, ძვირფას ქვებს მეხოტბებეთან გააჩნია, როგორც სიმბოლურ-ალეგორიული ფუნქცია, რასაც გენეზისის თვალსაზრისით ჰიმნოგრაფებთან მიყვავართ, ასევე თავისთავადი მხატვრულ-ესთეტიკური ფუნქცია.

შენიშვნები და დამოწმებანი

1. ვ. კ. ვ. ლ. ი. ძ. ძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. II, თბილისი, 1952, გვ. 2.
2. ვ. კ. ვ. ლ. ი. ძ. ძე, სამოწურო ცთუნების პრობლემისათვის ქართულ ლიტერატურაში, ეტიუდები: ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, თბილისი, 1945, გვ. 13—22.
3. მ. ის. ც. ვ. ც., რომანი „ხატარაჲნიანი“ ძველ-ქართულ ლიტერატურაში, იქვე, გვ. 23—33. ის.

ა. ბ ა რ ა მ ი ძ ე .: ძველ-ქართული საერო მწერლობის აღმოცენება და განვითარება, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, VI, თბილისი, 1975; ს. ც ა ი შ ვ ი ლ ი. შოთარუს-თაველი—დავით გურამიშვილი, თბილისი, 1974, გვ. 200—208.

3. მ. ყ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, საუნჯე ნათე საუკუნისა, ტფილისი, 1891, გვ. 51—52.

4. გ. ი მ ე დ ა შ ვ ი ლ ი, „ვეფხისტყაოსნის“ პარალელები X საუკუნის ქართულ პიმნოგრაფიაში, ლიტერატურული ძეგლი, ტ. III, თბილისი, 1945, გვ. 212.

5. И. Я. Ма р р, Древнерусские списки, ТР, СПб., 1902, გვ. 39.

6. პ. ი ნ გ ო რ ო ყ ე ა, თხზულებათა კრებული, ტ. III, თბილისი, 1965, გვ. 392.

7. პ. ი ნ გ ო რ ო ყ ე ა, ძველ-ქართული სასულიერო პოეზია, წიგნი I, ტექსტები, VIII—X საუკუნეები, ტფილისი, 1913, გვ. 51—67—131.

8. ძველი ქართული მეხოტბენი, II, ოანე შე:თეღრ, აღდუ ღენსია, თამარ მეფისა და დავით სოსლანის შესება, გამოსაცემად მოაზნადა, გამოკლევა, კომენტარები და ლექსიკონი დაურთო ივანე ლოლაშვილმა, თბილისი, 1964.

9. ძველი ქართული მეხოტბენი, I. ჩახრეხაძე — ქება მეფისა თამარისი, ტექსტი გამოსცა, გამოკლევა და ლექსიკონი დაურთო ივანე ლოლაშვილმა, თბილისი, 1957.

10. სახობო და სასულიერო პოეზიის საერთო წყაროზე — ფსალმუნზე მიუთითა ი. ლოლაშვილმა. იხ. „აბდულმესისა“, თარგმანი და კომენტარები, გვ. 164.

11. „აბდულმესისა“ დასახ. გამოცემა.

12. პ. ი ნ გ ო რ ო ყ ე ა, ძველ-ქართული სასულიერო პოეზია, ტფილისი, 1913.

13. იქვე, გვ. 172.

14. იქვე, გვ. 53.

15. იქვე, გვ. 85.

16. იქვე, გვ. 376.

17. იქვე, გვ. 71.

18. ნ. ს უ ლ ა ე ა, რუსთაველი და ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, საკანდიდატო დისერტაცია, თბილისი, 1977, გვ. 132—133 (ინახება ქართულ ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტში), აქვე მოცემული ამ საკითხთან დაკავშირებული ლიტერატურის ბიბლიოგრაფია.

19. ე. მ ე ტ რ ე ე ლ ი, „დავითისა და თამარის ქება“ (ე. წ. აბდულმესისა), ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, (XII—XVIII სს.), 1966, გვ. 100.

20. იქვე, გვ. 96—97.

21. ბასილი მთაწმიდელი, ვალობანი წმინდისა მამისა ჩვენისა ეფთჳთობისი მთაწმიდელისანი; წიგნი: ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები (მსოფლიო ლიტერატურის ბიბლიოთეკა), ტ. 6, წიგნი გამოსაცემად მოაზნადა, შესავალი, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო ი. ლოლაშვილმა, თბილისი, 1976, გვ. 520—522.

22. პ. ი ნ გ ო რ ო ყ ე ა, ძველ-ქართული სასულიერო პოეზია, ტფილისი, 1913, გვ. 27.

23. ა. გაწერელია, ქართული კლასიკური ლექსი, თბილისი, 1960, გვ. 166.

24. ბასილი მთაწმიდელი, ვალობანი წმინდისა მამისა ჩვენისა ეფთჳთობისი მთაწმიდელისანი, ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები (მსოფლიო ლიტერატურის ბიბლიოთეკა), ტ. 6, წიგნი გამოსაცემად მოაზნადა, შესავალი, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო ი. ლოლაშვილმა, თბილისი, 1978, გვ. 520.

25. ეს ანტიკალურ-მხატვრული სახე უფრო გაშლილი სახით მოცემულია „ვეფხისტყაოსანში“.

26—27. ამ ანტიკალურ-მხატვრულ სახეებსაც ეძებნება პარალელი „ვეფხისტყაოსანში“.

28. გ. ი მ ე დ ა შ ვ ი ლ ი, ქართული კლასიკური საგლობლის პოეტური რეტყეულები სოფიისკითხის, საიუბილეო კრებული კ. კეკელიძის აღმადგენის 80 წლისთავის აღსანიშნავად, თბილისი, 1959, X, გვ. 160—164.

29. ნ. ს უ ლ ა ე ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 143—144.

30. იქვე, გვ. 144.

31. ი ვ ზ ე კ ი ე ლ ი, ვერება სეიონ საკვირველო მკვდრისადმი, ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები (მსოფლიო ლიტერატურის ბიბლიოთეკა), ტ. 6, თბილისი, 1978, გვ. 537.

32. გ. ი მ ე დ ა შ ვ ი ლ ი, ქართული კლასიკური საგლობლის პოეტური რეტყეულები სოფიისკითხის, გვ. 175—176.

33. ნ. ქ ო ი ა ე ა, ძვირუხის ქვები შოთა რუსთაველის პოემაში, ენციკლ. მოაზნებ, ტ. III, თბილისი, 1938, გვ. 56.

ნ. შ. დ. ჯ. ი. შ. კ. ა. რ. ა. ბ. ნ.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ДРЕВНЕГРУЗИНСКОЙ ДУХОВНОЙ И СВЕТСКОЙ ГИМНОВОЙ ПОЭЗИИ

Резюме

Грузинская светская гимновая поэзия XII века возникла не на пустом месте. Светская литература получила в наследство от духовной литературы совершенный литературный язык и богатые поэтиче-ско-образительные средства. Духовные и светские гимны имеют в какой-то степени одинаковую архитеконику: вступление, собственно восхваление и заключение, хотя в то же время наблюдаются вариационные различия.

Большинство художественных образцов древнегрузинской гимно-вой поэзии генетически увязывается с духовной поэзией.

Параллели многим твердо устоявшимся фразеологическим едини-цам можно отыскать в духовной поэзии. Однако те художествен-ные образы, которые генетически идут из гимнов, в светской гимно-вой поэзии лишены теологического содержания.

У одонисцев художественные образы, которые гимнографы увяз-ывают с именем Христа (бога), служили для восхваления отдель-ных персонажей, атрибуты, характерные для бога, переносились на человека.

Представления о боге у одонисцев и гимнографов не различают-ся. Одонисцы, подобно гимнографам, в этом вопросе не отходят от пыработавиной христианской догматикой точки зрения.

Согласно духовной поэзии, одним из средств раскрытия худо-жественного образа объекта восхваления светской гимнографической поэзии является различное изображение одной и той же истории, а также интонация восхваления, поэтическая декларация божес-твенно предопределенного рождения объекта восхваления и т. д.

В грузинской духовной поэзии солнце — метафорическое изобра-жение бога. Солнечный — эпитет Христа. У Шавтели есть пример того, как солнце является образом божества в тройной ипостаси. В других случаях у древнегрузинских одонисцев солнце — художествен-но-астральный образ или же материально существующее светило.

Драгоценные камни у одонисцев наделены символично-аллегорич-еской функцией, которая с генетической точки зрения берет начало у гимнографов, так же как и сама по себе художественно-эстетиче-ская функция.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთა-ველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის რუსთაველოლოგიის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ა. ბარამიძემ

თამარ ლვინიაშვილი

ვაჟა-ფშაველა მხატვრული სიმართლის შესახებ

ვაჟა-ფშაველა — მხატვრული სიტყვის დიდოსტატი. გენიოსი შემოქმედელი — უაღრესად საინტერესოა როგორც თეორეტიკოსი-მოაზროვნე. მისი ყურადღების გარეშე არ დარჩენილა არც ერთი საინტერესო მოვლენა ლიტერატურათმცოდნეობის სფეროში. მან თავისი სალი ანალიტიკური გონების მეშვეობით ბევრი საინტერესო თეორიული მოსაზრება გამოთქვა. რომელიც დღესაც ინარჩუნებს თავის ძალასა და მნიშვნელობას.

ვაჟა-ფშაველა ლიტერატურული შემოქმედების ყველა ძირითადასა და მნიშვნელოვან საკითხს მატერიალისტური ესთეტიკის პოზიციებიდან იხილავს. რაც უფრო ღრმად ვაკვირდებით მის თეორიულ შეხედულებებს, მით მეტად ვრწმუნდებით, რომ ამ დიდი ხელოვნის მხატვრული შემკვიდრეობა აღნიშნული პოზიციის გამოხატულებაა.

ვაჟა-ფშაველას თვალსაზრისი მხატვრულ სიმართლეზე დიდად მნიშვნელოვანია, რამდენადაც იგი უშუალოდაა დაკავშირებული ტიპობის საკითხის გაგებასთან ლიტერატურაში. ამ პრობლემას ვაჟა-ფშაველა განიხილავს როგორც ცხოვრების მოვლენების მხატვრულ განზოგადების სპეციფიკურ ასპექტს. მაგრამ ვიდრე შევედგებოდეთ მხატვრული სიმართლის შესახებ ვაჟა-ფშაველას შეხედულებათა გარკვევას, საჭიროდ მიგვაჩნია ზოგადად წარმოვადგინოთ მარქსისტული ესთეტიკის თვალსაზრისი მხატვრული სიმართლის შესახებ. სამეცნიერო ლიტერატურაში მხატვრული სიმართლე განსაზღვრულია როგორც სინამდვილის სიმართლით წარმოსახვა. მოწინავე ესთეტიკური იდეალების პოზიციიდან წარმოსახული სინამდვილის შინაგან არსში ჩაწედომა. ამდენად მხატვრული სიმართლის ცნება უპირისპირდება სინამდვილის როგორც მექანიკურ ასლგადაღებას, რაც არსებითაა ნატურალიზმისათვის და ხელოვნებაში ბურჟუაზიული ობიექტივიზმის გამოვლენას, სინამდვილისაგან დაშორებას. მის სუბიექტურ დამახინჯებას წარმოადგენს.

მარქსისტული ესთეტიკა მხატვრული სიმართლის წყაროდ მიიჩნევს ადამიანთა ცნობიერებისაგან დამოუკიდებლად არსებულ სინამდვილეს. ეს იმას ნიშნავს, რომ მხატვრულ სიმართლეს ცხოვრებისეული სიმართლე უდევს საფუძვლად. მხატვრული სიმართლე ეს არის მდიდარი და მრავალფეროვანი ცხოვრებისეული შთაბეჭდილებების, გამოცდილების შემოქმედებითი გადაშუშვება, რომელიც მხატვრულ სახეებში ყალიბდება და რასაც მძაფრი ემოციურ-ესთეტიკური ზემოქმედების ძალა აქვს.

ცნობილია, რომ ბალზაქი და ტოლსტოი სხვანაირად, თავიანთი სოციალურ-პოლიტიკურ შეხედულებათა საპირისპიროდ განასახიერებდნენ სინამდვილეს, ცხოვრების სიმართლას შესაბამისად წარმოსახავდნენ თავიანთ გმირებს.

ტოლსტოი ამბობდა, ჩემი გმირები ზოგჯერ ჩემი სურვილის წინააღმდეგ მოქმედებენო. ისინი აკეთებენ იმას, რასაც აკეთებენ ადამიანები სინამდვილე-

ში, ცხოვრებაში და არა იმას, რაც მე მსურს. ტოლსტოისავე სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ხელოვანი სწორედ იმიტომაა ხელოვანი, რომ ის საგნებს ხედავს არა ისე, როგორც სურს მათი დანახვა, არამედ ისე, როგორადაც ისინი არსებობენ“.

მ. გორკიც ანალოგურ შეხედულებას გამოთქვამს. მისი აზრით, გმირებს არ შეიძლება უკარნახო, თუ როგორ უნდა მოიქცნენ ისინი, რადგან ყოველ მათგანს აქვს მოქმედების თავისი ბიოლოგიური და სოციალური ლოგიკა და ამ თვისებებით ავტორი მათ იღებს სინამდვილიდან, როგორც თავის მასალას, როგორც ნახევარფაბრიკატს, და ახლენს მის ვადამუშავებას, გაშალაშინებას თავისი საკუთარი გამოცდილებისა და ცოდნის მიხედვით.

ვეშმარტებისაკენ მხატვრის სწრაფვას, მის სუბიექტურ სიწრფელეს ყოველთვის როდი მივყავართ ხელოვნების მაღალმხატვრულ. სინამდვილის სიმართლით ამსახველ ნაწარმოების შექმნად. მხატვრული სიმართლე მოითხოვს ფაქტების შემოქმედებით გააზრებას, განზოგადებას, ისეთი მხატვრული სახეების შექმნას, რომლებშიც ზოგადი მოცემული იქნება ინდივიდუალურის, ცოცხალი ერთეულის მეშვეობით. მხატვრული სიმართლე შეუძლებელია შემოქმედებითი გარდასახვის გარეშე. ცხოვრების განვითარების ტენდენციების გაგების გარეშე. მ. გორკის მიაჩნია, რომ მხატვრულ სიმართლესთან საქმე გვაქვს მაშინ, როდესაც მწერლის მიერ ფანტაზიით შექმნილი მოვლენები ცხოვრებისეულია და ამდენად დამაჭერებელია. მისი ახსნით, მწერლის ტალანტის ძალა და ხელოვანება იმაშია, რომ მან მხატვრულ სახეებში დამაჭერებლად და სწორად გადმოგვცეს ცხოვრებისეული სიმართლე.

შემოქმედება არის სინამდვილის არა ასლის გადაღება, არამედ ახალი მხატვრული სინამდვილის შექმნა, რომელიც პროექტირებული იქნება ემპირიულ სინამდვილეზე. ამიტომ მხატვრული შემოქმედების სფეროში მხოლოდ ისეთი მოვლენები უნდა აქნეს შეტანილი. რომლებიც სინამდვილს არსს გამოავლენენ.

ფაქტის სიმართლე, ე. ი. ფაქტის ცხოვრებისეულობა, ჭერ კიდევ არაა მხატვრული სიმართლე. მხატვრული სიმართლე ესაა ცხოვრების სიმართლის ვადამუშავებულ-განზოგადებული გამოხატვა ხელოვნებაში.

მხატვრულ სიმართლესთან გვაქვს საქმე მაშინაც, როცა სინამდვილის მოვლენება ნაწარმოებში წარმოსახულნი არიან მათი ნამდვილი სახითა და შინაარსით, და მაშინაც, როცა დეფორმირებული არიან ისინი, ჰიპერბოლიზებულიად არიან წარმოდგენილნი. მხატვრული სიმართლე დაცულია მაშინაც, როცა შემოქმედი მიმართავს პირობითობის ხერხს, ხმარობს სიმბოლიკას, ფანტასტიკას, ალეგორიას, გაპიროვნებას (ვაჟა) და სხვ. შეიძლება ვთქვათ, რომ მხატვრული სიმართლე ისევეა დაცული ზღაპრებში, როგორც დიდი რეალისტების ბალზაისა და ლ. ტოლსტოის ნაწარმოებებში.

ვაჟა-ფშაველასათვის საკვებით ნათელია, რომ ცხოვრების ფაქტების სიმართლე არ არის იგივე, რაც უნდა იყოს მხატვრული სიმართლე ლიტერატურაში. ამასთან, ვაჟას თვალსაზრისით ცხოვრების მხატვრული წარმოსახვა ისე უნდა ხდებოდეს, რომ ასახული მოვლენა ინარჩუნებდეს მის ნამდვილ არსს.

ვაჟა დიდ როლს ანიჭებდა შემოქმედის მხატვრული წარმოსახვის უნარს, „გამომგონებლობას“, მაგრამ იგი არავითარ შემთხვევაში დასაშვებად არ თვლიდა სინამდვილის დამახინჯებას, მის არასწორად წარმოსახვას. ამიტომ ამბობდა იგი: მწერლის ფანტაზია არაფერს არ უნდა ქმნიდეს ისეთს, რომელიც სინამ-

დღეებს არ შეესაბამებო. მწერალი, ვაჟას აზრით, უნდა გამოხატავდეს ცხოვრებას, უნდა იცნობდეს ცხოვრებას, მის შუაგულში ტრიალებდეს, „სული და გული“ მას სწორედ ამისათვის უნდა გააჩნდეს.

„მწერლის სულის და გულის ქონა იქილამა სჩანს. აქვს რამე იდეალი, უყვარს რამე ამ ქვეყანაში, უნდა ქვეყნისათვის, ცხოვრებისათვის სიკეთე, თუ არა, თავი და თავი აზრი მიწის შვილთა, ჩემის ფიქრით, ცხოვრება უნდა იყოს, მისი სიავ-სიკეთე. მწერალი კიდევ, როგორც გამომხატველი ცხოვრებისა, უსათუოდ ამ წრეში უნდა ტრიალებდეს, მისი გრძნობა იმას უნდა დაჟოფინებდეს, თვით ცხოვრებიდანვე გამომდინარე, თვით ცხოვრებისაგან შობილი უამისოდ მწერალი უაზრო ხმაა, გაურჩეველი, გაურკვეველი, ყველასათვის გაუგებარი“¹.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, მხატვრული სინამდვილე ვაჟას ესთეტიკურ ნააზრევში დაკავშირებულია ტიპურობის საკითხის გაგებასთან. მისი აზრით, პოეტის ერთი უმთავრესი მოვალეობათაგანია ტიპების ხატვა. ვაჟა-ფშაველა თავის პუბლიცისტურ წერილში „რამე-რუმე“ გამოთქვამს უდაოდ მნიშვნელოვან და საკმაოდ საინტერესო შეხედულებებს აღნიშნული საკითხის ირგვლივ. იგი წერს: „პოეტი სურათებით გვესაუბრება, ტიპებსა ჰქმნის, ხშირად იდეალურს, მისაბამავს, ისეთ ტიპებს, რომლის მსგავსნიც უნდა, რომ იყვნენ პოეტს ცხოვრებაში, რათა შეავსონ მისგან თვალში ამოღებული ნაკლი...“

სასოგადოებაზე ნაყოფიერი ზემოქმედება აქვს პოეტისაგან შექმნილს ტიპებს: პოეტური მწერლობაც მაშინ არის ღონიერი, როცა მარტო ფრაზებით კი არაა სავსე, არამედ ვპოებთ მასში ან დაქვეითებულს კაცს, პოეტისაგან დახატულს, ან დიდსულოვანს ადამიანს... პოეტის ერთი უმთავრესი მოვალეობათაგანია ტიპების ხატვა, — ისეთის ტიპებისა, რომლებიც უვარგისნია და მეორე. რომელნიც საჭირონია ცხოვრების გასაუკეთესებლად. ამიტომ დიდი ცოდვა და ნაკლია მწერლებსა და პოეტებისა, თუ იმათ შეუძლიანთ და ვერა ჰხატავენ ახალგაზრდობის აღმზრდელს ტიპებს. თვითონ მწერლობაც ამისთანა შემთხვევაში სუსტი და უმარილოა“ (გვ. 400).

ვაჟა-ფშაველას აზრით, მე-19 საუკუნის ქართულ მწერლობაში საკმაოდ ბევრი ცდილობდა ტიპური სახეების შექმნას, მაგრამ ეს ტიპები ნაკლებად შეესაბამებოდნენ ცხოვრების საჭიროებას. „ლუარსაბ თათქარიძის შემდეგ ჩვენდა სამწუხაროდ და სავალალოდ, ცხოვრების საჭიროების მიხედვით შექმნილ ტიპებს ველარა ვხედავთ... სხვა ახალს ტიპებს აღარ აუჩქოლებია ჩვენი სასოგადოება, ღრმად აღარ ჩაუფიქრებია თავის ყოფა-მდგომარეობაზე, მის არსებაში აღარ ატეხილა ორნაირს გრძნობათა ბრძოლა, რომლის გამოც დღევანდელი უვარგისობა განედევნა და ერთი ფეხი წინ წაედგა ჩვენს თვითცნობას და მოქალაქობრივობას. მადლობა ღმერთს, — განაგრძობს ვაჟა — ჩვენ ლუარსაბის ნაანდერძევი უსაქმურობა, უმეცრება და ეკუპის გაღმერთება დღეს უარყვავით. — ჩვენ თავს იმდენად არ დავამცირებთ, რომ მარტო ვცვათ, ვკამოთ, ვთვალთ ბუნები და ტანტზე ვიგორავით. — არა, დღეს ჩვენ გაცილებით ბევრით მაღლა ვსდგევართ ბეჩავს ლუარსაბზე, მაგრამ რანი ვართ, რას ველტვით, რა ძალი და ღონე გვაქვს, გულისა და ტვინისა, მაინც კი საჭიროა

¹ ვ ა ჯ ა - ფ შ ა ვ ე ლ ა , თხზულებათა სრული კრებული, ათ ტომად, ტ. IX, თბილისი, 1964, გვ. 135. ციტატები სველგან ამ ტომიდან მოგვყავს, ამიტომ შემდეგში მხოლოდ გვერდს მიუთითებთ.

ვიცოდეთ, — უნდა აწონილი, შეგნებული გვექონდეს, საით, რაზე მივაპყრათ ჩვენი ძალ-ღონე. ამ შემთხვევაში ხელოვნება უნდა მოგვეშველოს“. (გვ. 40).

ვაქასათვის ნათელია, რომ ილია ჭავჭავაძემ მოთხრობაში „კაცია-ადამიანი!“ შეძლო ცხოვრების მეტისმეტად მძიმე სურათების დახატვა. ამით მას სურდა წუმპეში ჩაფლული უგარძნობელი ადამიანებისათვის ეჩვენებინა თავისი ცხოვრების ნამდვილი სურათი, მათი ყოფის სიმახინჯე და აუტანლობა. მხატვრული სახის განვითარებისათვის, მისი მოქმედებაში ჩვენებისათვის საჭიროა შესაბამისი გარემოსა და სიტუაციის შექმნა, რომელიც განაპირობებს მოცემული ხასიათის მოქმედებასა და განვითარებას. დიდი და ძნელი ამოცანაა მწერლისათვის, ნათელყოს მისი გმირების მოქმედების საფუძველი; თანაც აჩვენოს ისე, რომ მკითხველმა დაიჭეროს, რომ მოქმედ პირს მოცემული სიტუაციისა და ხასიათის განვითარების შინაგანი ლოგიკის მიხედვით სხვაგვარი მოქმედება, სხვაგვარი საქციელი არ შეეფერებოდა. მოქმედი პირნი, რომელნიც მწერალმა ასპარეზზე გამოიყვანა, უნდა იყვნენ იმ სიტუაციასა და გარემოში, რომელიც მან შექმნა. სწორედ ეს ფაქტი შეუნიშნავს ვაჟა-ფშაველას „ოთარანთ ქვრეში“. როდესაც იგი ეხება კესოს და გიორგის ურთიერთობას, კერძოდ, „ჩატეხილი ხიდის“ პრობლემას.

„სწერება ეროვნულის მწერლისა იმითი გაიზომება თუ რამდენად ესმის თავის ქვეყნისა და ერის საჭიროება, მით, თუ რამდენად შეგნებულა აქვს მისი უმთავრესი ნაკლი და რამდენად მადლიანად ემსახურება ამ ნაკლის შეკლება სიტყვით თუ საქმით. იმ დროს, როცა „კაცია-ადამიანი“ დაიწერა, ჩატეხილს ღრუბე საუბარი უადგილო იქნებოდა. ამისთანა ქადაგებისათვის ნიადაგი არ იყო მაშინ და ღღესაც კიდევ ბევრს „გვაროვანს“ სწყინს, როგორ თუ ვიღაც ვლუხის ბიჭი ჰხედავს თავადიშვილის ქალის სიყვარულს და ისიც პასუხს აძლევს მის სიყვარულსო. მაგრამ რას იზამ და რას იტყვი იმის წინააღმდეგ, რომ სიყვარული კაცთა მალაღ-დაბლობაზე დაფუძნებულს სიჭიუტეს არ ემორჩილება... რას იზამთ. როცა ცხოვრების საჭიროება და გარემოება ამგვარს სიყვარულს, ამგვარს დაკავშირებას მოითხოვს. ეს საჭიროება თავს გაიტანს; ეს შეუნიშნავს პოეტს და კიდევ ამაშია მისი ძალა და ღონე. მას შეუნიშნავს, რომ „ჩატეხილი ხიდის“ გამთელების აზრი ბუტყავდა ჩვენს საზოგადოებაში, მან მოაგროვა ეს სხივები და სანთლად დაგვიდგა ბნელს ღამეში. ამგვარი, თუ შეიძლება ასე ეთქვას, მაღალი ხარისხის ტიპები ღერძია ეროვნების ცხოვრებისა და სხვა წვრცლმანი ტიპები კი მხოლოდ სოლებია ამ ღერძისა, მხოლოდ ერთს რომელიმე მხარეს აკმაყოფილებენ მკითხველის სულსასა, და ერის უმთავრეს საჭიროებაზე ზედგამოჭრილი ტიპი კი მთელს კაცის არსებას სთხოვს პასუხს, მთელს კაცის არსებას მოიყვანს მოძრაობაში და მთელს მის გულგონების ყურადღებას მიიზიდავს. ესეთი ტიპი აზრია, იგი ბედია ერისა და იმითმ ყველასათვის საყურადღებო და მიმზიდველი“. (გვ. 401—402).

ვაქას აზრით. „საკაცობრიო ტიპები“, როგორებიც არიან, მაგალითად, ღონე-ხოტი და ჰამლეტი, შექმნილია კაცობრიობის საჭიროების მიხედვით და მათში გამოიხატება კანონები ცხოვრებისა. „ღონე-ხოტი არის მეძიებელი სიმართლისა. ამისთვის თავგანწირვით მებრძოლი, ხოლო ჰამლეტი ძიებისაგან მოპოებული მჩხრეკელ-მრკვეველი, ანალიტიკოსი. ეს თვისება, ეს წესი საკაცობრიო საჭიროებაა, ყველა ქვეყნისა და ერისათვის მინიჭებული და არა მარტო ესპანელ-ინგლისელთა კუთვნილება“ (გვ. 402).

ვაჟა-ფშაველას აზრით, „საფუძველი მხატვრული ნაწარმოებისა“, შემოქ-

მედისათვის მასალის მიმცემი მხატვრული სახეების შესაქმნელად არის ობიექტური სინამდვილე, ბუნება და საზოგადოება. ამიტომ შემოქმედებითი წარმატების უზრუნველყოფის აუცილებელ პირობად იგი მიიჩნევს ობიექტურ სინამდვილესთან სიახლოვეს, უფრო სწორად რომ ვთქვათ, იმის აუცილებლობას, რომ მხატვრულ ნაწარმოებში სამყარო მიგვანიშნებდეს, მოგვაგონებდეს ობიექტურ სინამდვილეს, როგორც ბუნებას, ისე საზოგადოებრივ ცხოვრებას:

„ყველაფერი, რასაც ბუნებრივობა ეტყობა: სიძულელი თუ სიყვარული, შური. მტრობა, სიამაყე და სიმხალე, ქველობა თუ სიძენწე და სხვ. და სხვ. იქ უსათუოდ პოეზიაა. ყველაფერს თავისი გასამართლებელი საბუთი აქვს, მიზეზი, ვარემოება. მწერალს ეს მუდამ უნდა ახსოვდეს, რომ ბუნებრივს კანონს არ უმტყუენოს, წესიერება ბუნებისა დაიცვას — ისე უნდა ვადმოგვეს სურათი, რომ არა ვსთქვათ — ეს ყოვლად შეუძლებელია. ეს ბუნების წინააღმდეგიაო... ყველა ვნებას, ყველა გრძობას თავისი ბუნება აქვს, თავისი აგებულება, საათი დაბადებისა, ხანა სიყრმისა, სიჭაბუქისა და სიკვდილისა, — ყველა ეს უნდა მხედველობაში ვიქონიოთ. იმიტომ არიან უკვდავნი ქმნილებანი უკვდავთა ავტორთა, რომ ამ წესით არ ჰკლავებენ იმ ნაწარმოებთა მთხველნი“ (გვ. 397).

ცხოვრების სიმართლესა და მხატვრულ სიმართლეს შორის ურთ-ერთობის თავისებურებას ვაჟა-ფშაველა სხვა მაგალითებითაც ნათელყოფს. მაგალითად, მას ბუნება, საზოგადოებრივი ცხოვრება ის, რაც შთააგონებს და მასალას აძლევს მწერალს, მოაგონებს „მამას“, ხოლო მხატვრული ქმნილება „შვილს“. „ის ურჩევნია მამულსა, რომ შვილი სჯობდეს მამასო“. — იხსენებს პოეტი ანდაზას. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამ გონიერულ ანდაზაში „მამული“ ვაჟას მოაგონებს იმ საფუძველს, რომელმაც „შვილი“, ანუ მწერლის მიერ შექმნილი მხატვრული სინამდვილე, ანუ ტიპები და სახეები, უნდა განაპირობოს და აცოცხლოს. მაგრამ ამავე დროს, „შვილი“, ანუ მხატვრული სიმართლე, უფრო მეტის გამომხატველი უნდა იყოს. „ეინც ბუნების ავი და კარგი შეიგნო, — წერს ვაჟა, — არ გაუძნელდება ცხოვრების ვითარების გაგება. მხოლოდ მწერალი უნდა უყურებდეს ცხოვრებას, თუ შეიძლება ასე ვთქვათ. ბუნების თვალებით.

კაცთაგან გამოთქმულია ეს სიბრძნე: „ისა სჯობ მამულსადა — შვილი რო სჯობდეს მამასაო“. გაუკეთესება ცხოვრებისა მხოლოდ მაშინ შეიძლება, რასაკვირველია, როცა შვილი უკეთესი იქნება მშობელზე, მეტს ჰკვას, მეტს უნარს გამოიჩინოს“ (გვ. 396). ვიბეობრებთ, აქ ვაჟა ავითარებს ბელისსკის ცნობილ თვალსაზრისს იმის შესახებ, რომ ხელოვნება არის ხელახლა შექმნილი სამყარო. ახალი სინამდვილე, მაგრამ უფრო ლამაზი, უფრო სრულყოფილი და განთავისუფლებული ყოველგვარი შემთხვევითობისა და ზედმეტობისაგან.

საინტერესო მოსაზრებას გამოთქვამს ვაჟა-ფშაველა სტილის საკითხზე. „სტილს“ ვაჟა „ენას“ უწოდებს და განიხილავს მას როგორც მხატვრული ნაწარმოების ერთ-ერთ კომპონენტს. იგი „სტილს“ მწერლის ინდივიდუალობის გამსაზღვრელად მიაჩნევს და წერს: „ენა სახეა მწერლისა, მისი ფიზიონომიაა და, უკეთესად რომ ვსთქვათ, — მწერლის სულია: ენაში იმალება მწერლის ინდივიდუალობა, მისი „მე““ (გვ. 294). ვაჟა-ფშაველას აზრით, თუ ნიჭიერი მწერლის ერთ ან ორ ნაწარმოებს წაიკითხავთ, შემდეგ ამავე მწერლის ნაწარმოები ხელმოუწერლად რომ შეგხვდეს, ადვილად უნდა იცნო, თუ ვის კალამს ეკუთვნის იგი. რა ხდის ნაწარმოებს ადვილ საცნობად და რა ასევე მას გან-

საკუთრებულობის დაღს? — სევამს კითხვას ვაჟა და უპასუხებს: „ეს გაბლავთ „ენა“, რაშიაც უხილავად ჩაქსოვილია მთელი მისი (მწერლის) სულიერა სი-
ცოცხლე. ავლადიდება, ფესვები მწერლის ენისა, სტილისა, იქ არის ჩაწმინდუ-
ლი. მწერალს უნდა ჰქონდეს საკუთარი ფრაზეოლოგია, საკუთარი წინადად-
ბანი, საკუთარი სურათები, თუნდაც ისინი სხვის სურათებს ჰგავდეს, მაინც და
მაინც თავისებურად უნდა იყოს გამოთქმული; მაშასადამე, ორიგინალობა უნ-
და ეტყობოდეს, ბეჭედი თავისებურობისა უნდა ესვას“ (გვ. 294).

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულს ვაჟა-ფშაველა მწერლის ნიჭის გარეგან
ნიშნებად თვლის, — იმას, თუ რა მოვლენა გაუხდია მას თავისი მწერლო-
ბის საგნად და რა ღირებულებისაა ეს მოვლენა, რამდენადაა დამოკიდებუ-
ლი ამ მოვლენებზე ბედი და უბედურება, სიამე და სიკეთე ადამიანთა
ცხოვრებისა. რამდენად კარგად და ძლიერად გვიხატავს ამ მოვლენებს მწერა-
ლი, — ეს უკვე დამოკიდებულია იმაზე, თუ „რამდენად ესმის საჭირობო-
რტო კითხვები ამ ცხოვრებისა და რამდენად ძლიერად იგრძნო მათი მანებლობა,
თუ სარგებლობა“ (გვ. 295)

ვაჟა-ფშაველას აზრით, „ცხოვრების და ბუნების გარეშე წარმოუდგენე-
ლია მწერალი. როგორც ყოველი სულიერი და უსულო არსება: წარმოუდგე-
ნელია ნიჭიერი მწერალი, გენიოსი, უიმისოდ, რომ იმას არ აწუხებდეს ტყე-
ვილები ადამიანთა ცხოვრებისა“. თუ მწერალი, შემოქმედი ყოველივე ამას
მოკლებულია, მაშინ იგი ვაჟას თქმით „მკვდარი და არაობაა“. „შეიძლება
გენიოსების ნაწარმოებში ეს ადამიანთა ცხოვრების ტკივილები მკითხველს
თვალში არ ეჩხირებოდეს, როგორც რეკლამა, მაგრამ, აბა, მოიჩქნეთ. ღრმად
ძირი მოუთხარეთ, ჩახედეთ კარგად, იქ რაოდენ ცრემლის ზღვას დაინახავთ,
ადამიანთა უბედურების გამო დანთხულებს“.

რამდენადაც დიდი ნიჭის პატრონია მწერალი, მით უფრო მკვდროდ და-
კავშირებულია ცხოვრებასთან, მის მწვავე საკითხებთან.

გენიოსი სდულს, იხარშება ამ წუთისოფლის გაჩაღებულ ქურაში და იმავე
ღროს ეს წუთისოფელიც სდულს და ნახევრად მოხარშულიცაა იმის გულში.

გენიოსს არ შეუძლია იგრძნოს ეს ცხოვრება ნახევრად. მესამედად და
მეოთხედად, არამედ ჰგრძნობს მთლად, ერთობლივ: არ შეუძლიან აგრეთვე
იგრძნოს დაბალი, მცირე ღირსების საკითხები, რომლებიც დაახლოვებულნი
არ არიან კაცობრიობის ცხოვრების ღერძთან“ (გვ. 295).

ვაჟა-ფშაველას არ ავიწყდება ის გარემოებაც, რომ მხატვრული ნაწარ-
მოები, გენიოსის მიერ შექმნილი, ეროვნულ ნიადაგზე, „ხშირად ეთნოგრაფი-
ულზედაც“, უნდა იყოს აღმოცენებული. ეს ნაწარმოები „კერძო თვისებისა,
ზოგადი. საკაცობრიო ხდება და ერთნაირად საყვარელია ყველა ადამიანისათ-
ვის, რომელ ეროვნებასაც უნდა ეკუთვნოდეს იგი“... (გვ. 295). სწორედ ასე-
თია მთელი ვაჟას შემოქმედება. მასში ასახულია ეროვნული ტკივილები და
ზოგადსაკაცობრიო იდეალები. ვაჟა-ფშაველა ყველა მოვლენას ეროვნულ სა-
მოსელში ხვევს, მაგრამ ამდიდრებს თავისი ამოუწერავი მხატვრული ფანტა-
ზიით. არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ ის უდიდესი როლი, რომელიც ვაჟა-ფშა-
ველას შემოქმედებაში შეასრულა ქართულმა ხალხურმა პოეზიამ. მთელი ეს
უსაზღვრო და უზომო მასალა ვაჟა-ფშაველას პოეტური ფანტაზიის მასაზრ-
დობელ წყაროდ იქცა. მან ბრძნული საუნჯე ხალხური თქმულებებისა გადაა-
მუშავა და გადაადნო თავის შემოქმედებითს ქურაში.

ვაჟა წერს: „უნდა ყველამ კარგად იცოდეს, ხალხის თქმულება, რაც უნდა იგი მდიდარი შინაარსისა იყოს, აზრიანი და ხელოვნური, თუ პოეტმა იგი არ გარდაქმნა, საკუთარ სულიერ ქურაში არ გადაადნო, არ გადაადულა, მასალიდან ახალი რამ არ შექმნა და დაწერა ისე, როგორც ხალხი ამბობს, არაფერი გამოვა, ერის გულში ამისთანა ნაწარმოები ბინას ვერც იპოვნის, იქ ვერ დაისადგურებს და ვერც ხელოვნურ ნაწარმოებად ჩაითვლება.“

ამის მაგალითები მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიაში ბევრია. ყოველი დიდებული საკაცობრიო ნაწარმოები შექსპირისა, გიოტესი ხალხურ თქმულებებზეა აშენებული სწორედ ისე, როგორც ზევით მოგახსენეთ, როგორც ამას ჩვეულან რჩეულნი ამა ქვეყნისანი დიდი ნიჭის პატრონი მწერლები. ავტორები „ფაუსტს“ გიოტეს გარდა მართლა ასობით ჰყვანდა, მაგრამ გიოტეს მეტმა ნამდვილი „ფაუსტის“ დაწერა ვერავინ შესძლო, რადგან საკუთარმა სულიერმა ქურამ სხვა მწერალთა ვერ შესძლო გადადულება ხალხისაგან მოცემულის მასალისა და მის საკუთრებად გარდაქმნა.

ესევე დაემართათ შექსპირის „ჰამლეტს“, „მეფე ლირს“, „რომეო და ჯულიეტას“ და სხვა.

ესევე ითქმის დიდებულს შოთაზე და მის „ვეფხისტყაოსანზე“.

— მე თქვენი უმორჩილესი მონა. რა სახსენებელი ვარ ამ გოლიათებთან, მაგრამ ერთი გარემოება მაძლევს უფლებას ჩემი თავიც იმათთან ერთად ვახსენო — ეს გახლავთ მსგავსება ქმნისა, შემოქმედებისა. დიად, კატა თუმცა ეფეხვი არაა, მაგრამ სხვა ცხოველებზე მეტად ვეფხვს უფრო ის „ჰავას“. (გვ. 362).

როგორც ცნობილია, ვაჟა-ფშაველას პოემებს ხალხური თქმულებანი უღვევს საფუძვლად: ამას თვით ვაჟა აცხადებს: „ჩემი პოემები თითქმის ყველა სულ ხალხურ თქმულებებზე, ძველ ამბებზე არიან დაფუძნებულნი, თვითვეული მათგანი სხვა და სხვანაირად, ზოგი ცოტად თუ ბევრად უახლოვდება დედანს, სხვა სრულიად დაშორებულია მათგან, ე. ი. ზოგი ნაწარმოების არაკი ძალიან თავისებურად არის შემუშავებული და ზოგი ნაკლებად შემუშავებული, ნაკლებად თავისებურია, და. წარმოიდგინეთ, ნაკლებად სახელოვანიც. დიდი სახელი მხოლოდ მეტად თავისებურად შემუშავებულმა ამბებმა მოიპოვეს საზოგადოებაში, ამ პოემების ჯგუფს ეკუთვნიან „სტუმარ-მასპინძელი“ და „გველის მკამელი“ (გვ. 363).

მაშასადამე, ვაჟა-ფშაველას აზრით, მთავარია, პოეტმა თავისი ფანტაზიის მეშვეობით ისე დაამუშაოს მზა მასალა, რომ მასზე აგებული ნაწარმოები ზოგადსაკაცობრიო გახდეს: „რაც უნდა დიდებული იყო ზღაპარი, თუ მან არ გაიარა პოეტის ფანტაზიის და გონების მანჯანაში, თუ მას პოეტმა არ ჩააბერა უკვდავი სული, როგორც ღმერთმა თიხიდან შეზღვილს ადამს, და იგი ზღაპარი თუ ლეგენდა არ შეუსისხნობოცა საკუთარს სულსა და გულსა, არაფერი გამოვა, — თავის დღეში „ვეფხისტყაოსანისთანა“ თხზულება არ დაიწერება“.

„ლეგენდა, ზღაპარი თესლია მხოლოდ და, მამ მარტო თესლშია ძალა და ის აღარ უნდა ვიკითხოთ, როგორ ნიადაგზე ითესება ეს თესლი? ნიადაგი პოეტია, რომელმაც ერთი მარცვალი უნდა ათასად აქციოს“ (გვ. 307).

სწორედ ამ თესლზე შექმნა ვაჟამ თავის უკვდავი „ალუდა ქეთელაური“, „სტუმარ-მასპინძელი“, „გველის მკამელი“, „გოგოთურ და აფშინა“, „ბახტარიონი“ და სხვა. ამ ნაწარმოებთა შესაქმნელად ვაჟამ ზეპირსიტყვიერების მხოლოდ ზოგიერთი მოტივი გამოიყენა. მაგალითად: სამეცნიერო ლიტერა-

ტურაში აღნიშნულია. რომ ვაჟა-ფშაველა „სტუმარ-მასპინძლის“ წერის დროს ზეპირგადმოცემით სარგებლობდა, ხევისური ზვიადაური ხალხური ნაწარმოებიდან აღებული სახეა, ქისტის საფლავეზე ზვიადაურის მსხვერპლად მიტანის ეპიზოდი ფოლკლორული შემოქმედებიდან მომდინარეობს.

აი, ის მარცვალი. ვაჟას ფიგურალური გამოთქმა რომ ვინმაროთ, რომელიც პოეტმა ათასად უნდა აქციოს საკუთარი გონების ქურაში გატარების დროს, თუკი ერის საყვარელი ნაწარმოების შექმნა სურს.

მართალია, ვაჟა-ფშაველა მნიშვნელოვან როლს ანიჭებს ხალხურ თქმულებას, მაგრამ იმისთვის მაინც „თავი და თავი ავტორია და არა ლეგენდა“. ამას ადასტურებს მისი ყველა სახელმძღვანელო პოემა.

ჩვენ მხატვრული სიმართლის შესახებ ვაჟა-ფშაველას შეხედულებათა ძირითადი მომენტების განხილვით შემოვიფარგლოთ, ვფიქრობთ, ამ მოკლე განხილვითაც ნათელია, რომ დიდი ხელოვანის — ვაჟა-ფშაველას შეხედულებანი მხატვრული სიმართლის შესახებ მხოლოდ ისტორიული ინტერესის საგანი არაა; პირიქით, ისინი დღესაც ინარჩუნებენ ცხოველმყოფელ თეორიულსა და პრაქტიკულ მნიშვნელობას. ამასთან, ვაჟა-ფშაველას ესთეტიკური შეხედულებანი რეალიზებულია მისავე მხატვრულ მემკვიდრეობაში.

Т. А. ГВИНИАШВИЛИ

ВЗГЛЯДЫ ВАЖА-ПШАВЕЛА НА ХУДОЖЕСТВЕННУЮ ПРАВДУ

Резюме

Взгляды Важа-Пшавела на художественную правду имеют большое значение. Они связаны с вопросом типизации в литературе и основаны на предпосылках материалистического мировоззрения.

Проблему художественной правды Важа-Пшавела рассматривает как специфический аспект художественного обобщения жизненных явлений.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ტექსტოლოგიის განყოფილება

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

НУГЗАР ЦХОВРЕБОВ

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЭЗИИ ГАЛАКТИОНА ТАБИДЗЕ

Последние десятилетия в грузинском литературоведении ознаменовались интенсивным изучением творчества Галактиона Табидзе. И, видимо, это не случайно, так как говорить о поэзии Г. Табидзе — значит говорить о магистральных путях советской многонациональной лирики. Именно в этом жанре созданы лучшие его произведения. Подлинно научное изучение творчества Г. Табидзе стало возможным недавно, с появлением академического собрания его сочинений. Крайне бессистемные прижизненные издания не давали представления о характере и размахе деятельности поэта; сам Г. Табидзе в статье «О собственном творчестве» (1950) указывал на то, что «критик совершил ошибку, опираясь исключительно на первые два сборника — 1914 и 1919 годов, т. к. туда не вошли многие стихотворения тех лет»¹. Замечание это тем более существенно, что сам Г. Табидзе новаторский характер своей поэзии связывает с этим периодом творчества. Первые годы литературной деятельности, по замечанию Сент-Бёва, едва ли не самые решительные в понимании писателя, «от них протянутся нити к его будущему»².

Галактион Табидзе органично претворил в своем творчестве не только национальные традиции. Он, как очень немногие, чувствовал пульс мировой поэзии. Творчество Г. Табидзе представляет литературу, которая по его же собственному заключению «отражала все великие сдвиги в истории народов, обогащалась достижениями европейской и русской литературы, не теряя в то же время своих литературных традиций»³.

Приобщение к инонациональной поэтической культуре не стирает индивидуальных черт творца, напротив, творческое своеобразие проявляется ярче, приобретает большую рельефность. А. С. Пушкин хорошо сказал об этом: «Талант неволен, и его подражание не есть востыдное похищение — признак умственной скудости, но благородная надежда на собственные силы, надежда открыть новые миры, стремиться по следам гения. — или чувство в смиренном своем еще более возвышенное: желание изучить свой образец и дать ему вторичную жизнь»⁴. Следует помнить это пушкинское изречение — пойдет ли речь о традиционной преемственности или типологическом сходстве — поэтический гений Г. Табидзе глубоко индивидуален и неповторим.

Сравнительно-историческое, типологическое изучение творчества

Г. Табидзе — важная задача нашего литературоведения; при этом не следует упускать из внимания сам литературный процесс, определяющий характер своеобразия творчества писателя. «В последнее время, — отмечает Н. Кравцов, — ясно определилось одностороннее увлечение изучением литературных связей. Связи играли важнейшую роль в культурном развитии и культурном сотрудничестве как славянских, так и других народов, однако они были проявлением лишь общих закономерностей развития и объяснялись прежде всего потребностями самого развития, конечно, содействуя ему и убыстряя его, но не определяя основного направления и основных его закономерностей»⁵.

Системное, типологическое исследование литературных процессов, творчества отдельных писателей занимает видное место в советском и зарубежном литературоведении⁶. Насчитывающая не одно столетие своего развития грузинская поэзия, в которой органично переплелись традиции Востока и Запада, представляет несомненный интерес в свете марксистско-ленинской концепции мирового исторического процесса. «Установление общих и относительно более частных, закономерностей развития литературы, возможно лишь в масштабах действительно всемирно-исторического опыта литератур. Только при этом обобщение будет научно достоверным»⁷.

В настоящей статье намечена типология творчества Г. Табидзе и отдельных представителей французской и русской поэзии. Совершенно очевидно, что границы сопоставительного анализа, ограниченные в данном случае именами Ш. Бодлера, П. Верлена, В. Брюсова могут быть существенно раздвинуты. Поэзия Г. Табидзе первых двух десятилетий все еще вызывает разноречивые толкования: одни причисляют его к романтикам, другие отмечают наличие элементов символизма в его поэзии, а не так давно прозвучало утверждение о том, что Г. Табидзе с самого же начала пришел в литературу как законченный реалист, не имеющий никакого касательства к направлению символизма. «Нам не должна вводить в заблуждение сложная, на первый взгляд, система образов Г. Табидзе, — пишет исследователь его творчества, — так как он постигал и выражал самую сущность бытия. И если необходимо такого рода постижения обозначать специальным термином, то смело можно сказать — это реализм высшего типа (подчеркнуто мной — П. Ц.), на ступень творчества, которой мало кто достигал в мировом масштабе»⁸.

Вопросам поэтики грузинского символизма и, в частности, поэзии Г. Табидзе посвящен ряд работ, из которых, в первую очередь, следует отметить статьи Г. Асатпашви, Т. Чиладзе, Т. Чхенкели, монографии Г. Джибладзе, И. Кенчовили, М. Киквадзе и др.

Решая вопрос причастности Г. Табидзе к литературному направлению символизма, следует неукоснительно придерживаться принципов историзма. «Весь дух марксизма, вся его система, — писал В. И. Ленин, — требует, чтобы каждое положение рассматривалось

лишь (а) исторически, лишь в связи с другими; (в) лишь в связи с конкретным опытом истории»⁹.

Исходя из этого ленинского положения, видимо, не следует забывать, что всякая инвентаризация, выпрямление творческого пути Г. Табидзе, связанного с литературным процессом начала века, искажает подлинное лицо истории отечественной литературы.

Все эти вопросы должны были найти соответствующее отражение в монографии Н. Думбадзе «Грузинский символизм». Однако автор, посвятивший этому литературному направлению специальный труд, обошел молчанием этот принципиальный и важный вопрос, видимо, не иначе, как в силу живучести тенденции о неспричастности Г. Табидзе к искусству символизма¹⁰.

Галактион Табидзе не выступал, как известно, с декларациями, призванными апатировать публику, как это делали, скажем, поэты «голубороговцы», и, тем не менее, своей поэзией он во многом предвосхитил это направление. В программной статье 1916 года «Дадаизм и «Голубые роги» из «блестящего триумvirата поэтов» — С. Шаншавили, Г. Табидзе, И. Гришавили, особо выделяется Галактион Табидзе, так как «он более других тяготеет к символизму; первый сборник стихотворений свидетельствует о том, что Г. Табидзе вырастит «цветы зла» символизма и мы ждем от него многого... Как бы высоко мы не ценили то, что он нам дал в настоящем, еще больше у него впереди. В стихотворении «Пустыня» поэт доходит до подлинного жонглирования модернистическим чувством. После Н. Бараташвили только это стихотворение заставит вас окропить слезами подушку»¹¹. Поэтому не удивительно, что такие стихотворения Г. Табидзе, как «Я и ночь», «Синие кони», «О богородица, дева Мария!», «Заснежила зима сады» и др. стали своеобразным катехизисом для поэтов группировки «Голубые роги».

В высказываниях, статьях Г. Табидзе, относящихся к разным годам его творчества, встречается высокая оценка поэзии Т. Готье, П. Верлена, А. Рембо; он прямо говорит о том, что следует усвоить высокую стихотворную технику, разработанную лучшими представителями этого направления. Но одно было чуждо Г. Табидзе — он никогда не являлся сторонником так называемого «чистого искусства».

Новые данные из архива Г. Табидзе свидетельствуют о достаточно глубоком знакомстве с философской и эстетической мыслью модернизма. Факты эти интересны не только сами по себе; они позволяют многое уяснить в литературном процессе первых двух десятилетий.

Интерес к творчеству Рихарда Вагнера зародился у Г. Табидзе еще в начале века; в 1915 году он пишет стихотворение «Вагнер», где проявляет исключительно тонкое понимание музыки Вагнера, новаторских принципов его творчества. Немецкий композитор пользовался, как известно, страстным поклонением среди поэтов-декадентов, что имело, по свидетельству Томаса Манна, решительное значение

для формирования этого искусства. «Он (Р. Вагнер — Г. Ц.) музыкант такого склада, что даже людей немзыкальных привлекает к музыке... Для Бодлера встреча с Вагнером явилась не чем иным, как встречей с музыкой... А после встречи — безудержный восторг, вселившийся в него честолюбивое стремление, уподобив слово музыке, сравниться при помощи одного лишь искусства слова с Вагнером, что имело важнейшие последствия для французской лирики»¹².

В личном архиве Г. Табидзе сохранились переведенные им отрывки из книги Ф. Ницше о Вагнере: Туринское письмо 1888 года и некоторые другие фрагменты, причем те места, которые обратили на себя особое внимание грузинского поэта, в рукописи подчеркнуты¹³. Книга Ф. Ницше о Вагнере могла заинтересовать Г. Табидзе тем, что в ней говорилось о музыкальности слова, расширявшей возможности новой поэзии: «Музыка, — писал Ницше, — часто говорит нам звуками убедительнее, чем поэзия словами, и проникает в самые изгибы нашей души»¹⁴. Г. Табидзе проявил также интерес к вопросам философской лирики О. Шпенглера, роману «Закат Европы», который следует отнести к традиции лирико-философской прозы Ф. Ницше¹⁵.

Культ страдания, как некая очищающая и возрождающая сила широко представлен в целом ряде стихотворений Г. Табидзе: «Люблю навея, согретый чувством», «Вчера весь день», «Обновилось сердце», «О Ева, Ева! Утрата рая...» и др.

Настроения безысходности и упадка, несомненно, имеют свою социально-политическую, национальную первопричину, но сводить эти мотивы исключительно к ней было бы неверным; культ очищающего страдания, ведущего к нравственному очищению, возрождению, мог быть навеян философией столпов европейского и русского модернизма, а также творчеством поэтов-декадентов, широко культивировавших подобные настроения. Нетрудно, например, уловить внутреннее созвучие, близость приводимых строф К. Бальмонта и Г. Табидзе.

...Что же мне еще осталось? С каждым шагом холодеть?

И на все, что просит счастья, с безучастием глядеть?

О, последние надежды, свет измученной души,

Смерть улада всех страданий. Смерть, я жду тебя, спеши!¹⁶

...Благословляю день кончины бытия.

Мрачная ночь... Наступает рассвет.

Скверее, смерти, о, заклинаю тебя,

Яш мне сладость мечты.

Укрой меня своими черными крыльями!¹⁷

(«Я родился на рассвете», перевод подстрочный)

Второй поэтический сборник Г. Табидзе носит название необычное и озаглавлено по-французски «Grâce aux fleurs artistiques». Не исключено, что название сборника навеяло «Цветами Зла» Ш. Бодлера. В стихотворениях Бодлера «Амур и череп», «Неудача» разрабатывается тема недолговечности жизни и бессмертия искусства:

О, если б в грудь мою проник.
 Снизиф, твой дух, в работе смелый,
 Я б труд свершил рукой умелой!
 Искусство — вечность, Время — миг...¹⁸

Противопоставляя смерть (череп) и искусство (артистические цветы), Г. Табидзе вопрошает: «За которым из них останется победа?» — И тут же: «Конечно, за искусством!»¹⁹.

Галактион Табидзе высоко ценил поэтический гений Ш. Бодлера, который изобразил современного человека со всеми его «запутанными и неудержимыми страстями, болезненными похотями, с его неизлечимой скукой и тоской, с его безрассудством и стремлением к изысканно-изыщному, с его отчаянием, полным исступления, и идеалом»²⁰. Он находит в поэзии Ш. Бодлера настроения, близкие грузинской поэзии. Так, в ранней своей статье «Дорогие могилы» (1919), ссылаясь на замечательное стихотворение Бодлера «Благословенные», Галактион Табидзе пишет: «Прискорбно, что стихотворение это написано не на грузинском языке, впрочем, подобные мысли широко рассеяны и в произведениях Акакия Церетели. «Благословенные» так близко грузинскому духу, тому положению, в котором пребывают достойные преклонения сыны Грузии»²¹.

Цитаты из произведений Ш. Бодлера, Т. Готье, А. де Ренья, предпосланные в качестве эпиграфа сборнику «Череп в артистических цветах», взяты, по свидетельству самого Г. Табидзе, из книги Реми де Гурмона «Цветы». Сборник Гурмона называется не «Цветы», а «Цвета» («Couleurs») и представляет собой сборник коротких рассказов с эпиграфами из Вергилия, Проперция, Ван Гога, Бодлера, Франсиса Жамма и др. и озаглавленных цветами спектра — «Желтый», «Черный», «Красный», «Зеленый», «Оранжевый». «Красно-фиолетовый» и т. д. Цвет у Р. Гурмона связывается с определенным символом, иногда проецируется на социально-бытовые события с совершенно непредвиденной концовкой. Так, желтый цвет связывается с цветом золотой монеты, венчающей поэтический поначалу роман горожанина и крестьянки. Белый цвет — полочувственная любовь девочки и мальчика; лиловый — благочестивая стареющая богомолка и т. д. и т. п.²²

Одну из существенных сторон поэтики Г. Табидзе — принцип музыкальности слова — исследователи обычно возводят к творчеству П. Верлена, к поэтической формуле: «De la musique avant toute chose».

Галактион Табидзе знал не только стихи Верлена и не менее музыкального Бодлера, но и поэзию многих французских и русских модернистов, широко, часто в ущерб смысловому содержанию, утверждавших принцип музыкальности слова. Достаточно в качестве примера сослаться хотя бы на такие строки из стихотворения «Агония» Сюлли Прюдома:

...Довольно слов — я им устал внимать,
 Распытывать, их чисты ль цели:
 Я не хочу того, что надо понимать,
 Мне надо, чтобы звуки пели.²³

Обращение к поэзии Поля Верлена — автора «самого оригинального, самого грешного и самого мистичного, самого сложного и самого простого, самого смятенного, самого безумного, но уж, конечно, и самого вдохновенного и самого подлинного из современных поэтов», оказало на Г. Табидзе сильное, неизгладимое впечатление. В стихотворении «Чуацурebi» имеются такие проникновенные строки:

Часто вспоминаю Верлена,
Как погибшего отца.
Прольет безумец слезы —
Вспомнивший гамму... (подстрочный перевод)

Несомненно, за этими строчками, пронизанными горечью за неудачливую жизнь поэта, его падение и раскаяние, чувствуется известное духовное сродство. И видимо, вовсе не случайно, что Г. Табидзе берется переводить его стихи разного тематического цикла. Целые строфы из стихотворений П. Верлена «Chanson d'automne» и «La chanson des ingenués» как оригинальные вошли в стихотворение Г. Табидзе «Симебис кадма» («Угасший аккорд»), датированное 1916 годом.

Стремясь выявить то общее, что сближает раннего Г. Табидзе и П. Верлена, незольно обращаешься к импрессионизму в поэзии, названному В. Брюсовым, переводившим французского автора в течение многих лет, «чисто верленовским методом творчества». Правда, разграничение приемов и методов внутри самой символистской поэзии затруднительно и для самих поэтов — теоретиков этого направления. Так, К. Бальмонт отмечал, что «символическая поэзия неразрывно связана с другими разновидностями современного литературного творчества, известного под названием декадентства и импрессионизма», и считал себя «совершенно бессильным строго разграничить эти оттенки»²⁴.

Особенность импрессионистического метода, по Брюсову, в том, что «поэт не стремится нарисовать связную картину или рассказать последовательно события; он просто дает ряд образов, один за другим, соответственно тому, как они являлись перед его взором или сознанием, предоставляя читателю самому объединить их в целое»²⁵. Таким импрессионизмом, где содержание довольно аморфно, неопределенно, а все стихотворение покоится на ассоциациях глубоко субъективных, отмечены стихотворения Г. Табидзе «Пиримзе», «Заснежила зима сады», «Осенний фрагмент», «Ворон», «Кто эта женщина?», «Эдгар в третий раз», «Шелест занавесей», «Ангел держал свиток пергамента» и многие др.

Обращает на себя внимание и другая особенность лирики Г. Табидзе, сближающая его с поэзией Поля Верлена — это зыбкость контуров вещественного мира, его разуплотненность. В стихотворении «Луна Мтацминды» все погружено в зыбкий свет луны, сквозь который «как в смутном сне мерцает лента Куры и старинный замок Метехи». Та же разуплотненность, акварельность в стихотворении «Белые призраки».

...Тени на озере трепетали так,
 Как струящийся свет янтая.
 И на зеркальной глади озера задумчиво
 Вырисовывались бледные силуэты деревьев.²⁶

Такая дематериализация в лирике Г. Табидзе, как и в поэзии П. Верлена, направлена не на «изгнание материальности», а на повышение роли лирического героя, его размышлений, переживаний, настроений.

В стихотворении «Ангел держал свиток пергамента» имеется такая примечательная стихотворная формула, в данном случае ключевая — «Мечта, очерченная отрицанием вещей».

Природа, как правило, имеет в поэзии Г. Табидзе не самостоятельное, самоценное значение, а знаменует увядание, старение, смерть, закат последней любви в пору глухой осени, тревогу ожидания в беспоконных порывах ветра и т. д. и т. п.

Ветер плакался, неистов,
 На поле почном,
 Подхватив оханку листьев
 Словоным крылом, —
 Слово для него пустыней
 Был весь белый свет,
 И ему в долине синей
 Нет приюта, нет...

(перевод Г. Цагарели)

или:

Вчера всю ночь в окно стучался ветер,
 И долго, долго я заснуть не мог:
 Я дома, в комнате, а он один на свете,
 Он бесприютен, гол и одинок...
 (перевод М. Троицкого)

Осень, о которой так охотно пишет Верлен, это не столько время года и увядания, сколько метафора усталости, старения, близящейся смерти и т. д. Субъективное начало восприятия переносится на объективные явления, предметы реального мира. «Структура пейзажа как непосредственное противопоставление субъективного восприятия объективному бытию — крупнейшее достижение Верлена и заметный сдвиг в эволюции изобразительных средств французского стиха»²⁷.

В 30-ые и последующие годы в литературной критике наметились аналогии русской и грузинской поэзии и, в частности, творчества Г. Табидзе. Нужно, однако, с самого же начала сказать — аналогии эти крайне субъективного, ассоциативного характера, основанные на знакомстве с русскими переводами и лишены сколько-нибудь серьезной научной основы (о качестве переводов мы скажем несколько ниже). Об этом свидетельствуют и приводимые нами в качестве примеров выдержки. «...Прочтите апокалипсическое стихотворение Паоло Яшвили «Павлины в городе», напоминающее «Кони бледа» Валерия Брюсова»²⁸... Вслед за Павликом и Тютчевым, учителями символизма, Галактион Табидзе пел гимны ночи, «которая заг-

лянула в душу всей крепостью неба и распахнула над полмиром крылья сна» («Я и ночь»). «Синие кони» Г. Табидзе по настроению как бы перекликаются с конем смерти («Копь блед») Валерия Брюсова²⁹. Дело порой доходило до того, что о Галактионе Табидзе говорилось как о робком подражателе, эпигоне. «Изданный им (Г. Табидзе — П. Ц.) в 1914 году сборник стихов изобилует настроениями двадцатичными и туманно-мистическими. В этом смысле характерны стихотворение «Синие лошади» и цикл стихов о любви «Мери», написанный под влиянием «Стихов о Прекрасной даме» и «Незнакомки» В. Мая. Лирический герой русского поэта перекочевал в стихи Галактиона Табидзе, приняв, разумеется, соответствующую национальную окраску»³⁰.

Сравнительное исследование поэзии Г. Табидзе и русской литературы только начинается — мы на подступах к этой обширнейшей теме. Ее последовательная разработка и изучение позволит устранить произвольные и разноречивые толкования.

Знакомство Г. Табидзе с творчеством Валерия Брюсова относится к началу 10-х годов. На смерть русского поэта он откликнулся двумя стихотворениями «Шави светеби» («Черные колонны») и «Укапакшели делеша» («Последняя телеграмма»). Проникновенное стихотворение «Русскому поэту» посвящено В. Брюсову. По переводам Брюсова Галактион Табидзе ознакомился с произведениями европейской поэзии. Интересно привести такой факт: комментаторам академического издания не удалось установить первоисточник двенадцатого перевода Г. Табидзе из П. Верлена. В результате знакомства с оригиналом стихотворения «Dans la grotte»,³¹ а также с русскими переводами этого стихотворения нам удалось установить, что перевод стихотворения Верлена выполнен по переводу Брюсова. Галактион Табидзе перевел первые две строфы, слегка интерпретировав первую строку, и опустил заключительную третью строфу:

Ах! Мне погибнуть неизбежно!
 Моей печали где граница?
 И лютая гирканская тигрица,
 В сравнении с вами агнец нежный!
 Да, здесь в отщепенце Климене,
 Мой меч, не ведающий равных,
 Сразивший столько кироз, Сципионов славных,
 Меня забудит от мучений...³².

Во втором томе академического издания стихотворение «Джеркдес гушни» («Еще только вчера») ошибочно признано оригинальным стихотворением. На самом деле это перевод стихотворения В. Брюсова «Товарищам интеллигентам»³³.

Интерес к творчеству В. Брюсова у Г. Табидзе, как видим, действительно был активным. И все-таки типологические аналогии нуждаются в предельно тонком подходе, трактовке, дабы не упрощать самого существа вопроса.

В статье М. Антадзе «Сравнительный анализ стихотворений В.

Брюсова «Конь блед» и Г. Табидзе «Стремительные кони» (в русском переводе стихотворение известно как «Синие кони») выдвигается новая концепция: стихотворение «Синие кони» толкуется как реалистическое, жизнеутверждающее. Исследователь стремится показать, что произведения эти написаны с диаметрально противоположных идейных и художественных позиций. «Конь блед», — замечает автор, — стихотворение с символическим содержанием. Символический и эсхатологический (апокалиптический) образ «Коня бледа» — это образ смерти, конца мира, разрушения городов, гибели людей и т. д. «Стремительные кони» (а не синие или вороные кони) — стихотворение с реалистическим содержанием. Символический шифр стихов поддается реалистической дешифровке. «Стремительные кони» — это реалистический образ вечно движущейся и обновляющейся жизни, образ победы жизни над смертью, образ всепобеждающей силы поэзии»³¹.

Как видим, одна из содержательных, смысловых сторон произведения — кони — у поэта действительно быстрые, стремительные, — акцентируется и выносится автором статьи в заглавие стихотворения. Но ведь у Г. Табидзе «ლურჯა ცხენები», т. е. речь идет о масти коней, но вовсе не об их стремительности? Обратимся, однако, к самому подлиннику.

როგორც ნისლის ნამქერი, ჩააველ მზით ნაფერი,
ელვარება ნაპირი სამუდამო მხარეში!
არ ჩანდა შენაპირი, ვერ ვნახე ვერაფერი,
ოც და მოუსაფარი მღუმარების გარეშე.
მღუმარების გარეშე და სიცოცხის თარეშში.
სამუდამო მხარეში მხოლოდ სიმწუხარეა!...

Как поэмка тумана, окрашенная закатным солнцем,
Мерцал берег в краю вечности!
Не видно было обещанного, не узрел я ничего,
Кроме холода и бесприютного молчания.
Кроме бесприютного молчания и разгула холода
В краю вечности только печаль... (перевод подстрочный)

и далее:

ცეცხლი არ კრთის თვალეში, წევხარ ცივ სპარეში,
წევხარ ცივ სპარეში და არც სულს უხარია.
შეშლილი სახეების ჩონჩხიანი ტყეებით
უსულღებულო დღეები, რბინა, მიიჩქარან!
სიზმარის ჩვენებით — ჩემი ლურჯა ცხენებით
ჩემთან მოესვენებით! ყველანი აქ არიან!...

Огонь не мерцает в очах, лежишь в холодной могиле,
Лежишь в холодной могиле и дух не радуется.
С безумными лицами, вереницей скелетов
Мчатся бездыханные дни, торопятся!
С сонными грезами — на моих вороных конях
Ко мне на упокой! Все пребывают здесь! (перевод подстрочный)

Смысл приведенных (как и последующих) строф не дает никаких оснований для «реалистической дешифровки». Ясно, что речь идет о «мире безмолвия», «крае вечности», где нет жизни и где воцари-

лось холодное, бесприютное безмолвие, где все призрачно, невесомо — «стонот синих коней без объема и без веса», «ветви призрачного леса» и т. д. Ключ для реалистической дешифровки, видимо, содержится в заключительной строфе:

ახლოდ ხეხლეს თარეშში, სასუღამო ხეხარეში,
ზევით თუ სასარეში, შეველით შენაჩვენებო,
როგორც ზღვის ხეტალი, როგორც ბედის ტრალი,
ჩქარი გრეცინება-გრალით ქრან ღერჯა ცხენები:

Как в разгуле тумана, в краю вечности,
Наверху или в могиле, заклятые проклятем,
Как блужданье морской волны, как кружение рока,
В стремительном грохоте мчатся вороные кони! (перевод подстрочный)

Мы далеки от педантичного, филлистерского толкования этого лирического шедевра Г. Табидзе, но сама фактура стиха, пафос в целом, тревожно-мрачное, с налетом мистики звучание не дают, по нашему мнению, никакких оснований считать это стихотворение жизнеутверждающим, мажорным, точно так же, как и нет основавший стихотворение Г. Табидзе «Я и ночь» объявлять образцом революционной лирики³⁵.

Поэзия Г. Табидзе трудно поддается переводу — помимо знания языка переводчику необходимо еще «особое чутье к его тайнам», чтобы донести до инъязычного читателя «намекы самим смыслом слова и звуком его»³⁶. Перевод — не только конкретная форма связи, но он также способствует выявлению каких-то дополнительных особенностей, черт поэтического творения в свете его ипонационального видения, той «внеакадемичности», на которую указывал М. Бахтин³⁷.

Оговоримся с самого же начала: в переводах Галактиона Табидзе хотелось бы видеть его поэтическое лицо во всем многообразии и единстве компонентов, из которых оно складывается. Поэтому стилизация, волиные переводы, если даже это сами по себе благозвучные русские стихи, не могут нас удовлетворить. Такой благозвучности при смысловой и поэтической точности добивались И. Заболоцкий, Б. Пастернак, С. Спасский и др.

В сороковые годы вышел томик переводов из Г. Табидзе, выполненный Георгием Цагарели. В нем помещен один из первых переводов стихотворения Г. Табидзе «Мери». Правда, тщетно было бы искать в сборнике стихотворение под этим названием — переводчик озаглавил его «Лисбиной». В другом случае можно пройти мимо такой волиности, но здесь, как выясняется из дневниковой записки поэта, имя Мери, впервые вводимое в грузинскую поэзию, имеет принципиальное значение. Отстаивая оригинальность и самобытность этого стихотворения, Г. Табидзе заключает: «...Мери в стихотворении А. Блока — образ символический, моя Мери — романтический образ и, в то же время, реальный. Критики вознамерились протянуть нити между Блоком и мной; «Мери» — стихотворение вполне самостоятельное».

Одно время в литературной критике укоренилась тенденция, со-

гласно которой едва ли не все раннее творчество Г. Табидзе выводили из поэзии А. Блока; переводы его стихотворений, как правило, также стилизовывались и делались не иначе как «под Блока». «За время болезни, — писал один из русских переводчиков Г. Табидзе, — перевел несколько вещей Галактиона, из которого в моей интерпретации... получилась «второй Блок», не знаю, так ли это, но переводы, по-моему, вышли неплохие; я делал его ранние вещи»³⁶.

Оригинальную поэзию Г. Табидзе со всеми присущими ей национальными чертами переводчик подменил поэзией Блока и таким образом вызвал, в лучшем случае, в сознании русского читателя ассоциацию с поэзией А. Блока — отсюда и впечатление о Галактионе Табидзе, как об эпитоне, дублировавшем выдающегося поэта. Могли ли подобные переводы привести что-либо новое в русскую поэзию, чем-либо обогатить ее? А перевод Г. Цагарели «Любимой» («Мери»), о котором упоминалось выше? Вот две заключительные строфы — и этого вполне достаточно, чтобы составить впечатление о характере перевода в целом:

...Зачем же счастье мне блеснуло
И стало тусклым как зелье?
Мечта неожиданно обманула,
Исчезнув, словно тень сгла.
Зачем не отвратил я взгляда
От звезд, бежав от света прочь?
«Могильщика» уже не надо,
Уже не нужны «Я и ночь».³⁷

По таким безвкушным, косноязычным виршам трудно судить о величии национального гения. Иноязычному читателю, которому приходилось слышать о выдающемся грузинском лирике, после знакомства с такими стихами ничего и не оставалось, как недоуменно пожимать плечами.

Бесла Ахмадулина — одна из наиболее интересных переводчиц поэзии Г. Табидзе. К переводам его поэзии Б. Ахмадулина шла через собственное творчество. Эта избирательность продиктована тем чувством целительной, возраждающей любви, которая щедро переполнила ее собственные стихи. Как и в творчестве другого русского поэта — Бориса Пастернака, эта безоговорочная влюбленность в «страву вне сплетен и клевет» связывается с высоким нравственным идеалом, далеким от какой бы то ни было фальши, нескренности.

Из Г. Табидзе Б. Ахмадулина перевела двенадцать стихотворений. Конечно же, не все эти переводы равноценны. Переводчице, на наш взгляд, удалось такие стихи, как «Поэзия прежде всего», «Тебе тринадцать лет». Успех этих переводов следует искать в том, что поэтесса удачно реализовала собственную творческую установку, и здесь мы действительно имеем дело с «проявлением доверия двух поэтов, где один из них приобщает другого к своей сокровенной тайне», с той особой «деликатностью», которая только и позволяет воссоздать оригинал»⁴⁰.

Стихотворение «Поэзия — прежде всего» известно было читателю в переводе Ольги Ивинской:

Да будет душа у нас чистой и смелой!
До смертного часа нам радость — одна,
И ею вся жизнь, словно чаша, полна:
Поэзия — самое важное дело!...

Как различен нафос этих двух переводов! Как близок и созвучен перевод Ахмадулиной подлиннику и как заземлен он во внешне очень похожем переводе Ивинской! У Ахмадулиной одержимость поэзией, которая и впрямь исключительная страсть, удел немногих, и это не просто «дело», пусть и «самое важное», а то внутренне переживаемое душевное состояние, прекрасно выраженное Тицианом Табидзе — «Не я пишу стихи, они как повесть пишут меня...» Именно такая творческая одержимость рождает подлинные творения искусства:

О друзья, лишь поэзия прежде, чем вы,
Прежде времени, прежде меня самого,
Прежде первой любви, прежде первой травы,
Прежде первого снега и прежде всего...

Но в ином совершенно ключе решается перевод стихотворения Галактиона Табидзе «Мери». Первое, что сразу же бросается в глаза, это то, что Ахмадулина довольно свободно интерпретировала подлинник. В переводе — предельная оголенность, обнаженность чувств, эмоций, склонность к внешнему драматизму.

Венчалась Мери в ночь дождей,
И в ночь дождей я проклял Мери,
Не мог я отворить дверей,
Восставших между мной и ей,
И я поцеловал те двери...

Поэтесса переносит нас в мир иных нравственных отношений. Перевод как бы подтянут к нашим дням — отсюда, видимо, и значительно модернизированный облик всего стихотворения. Предельная оголенность чувств, эмоций — это скорее от поэзии самой Ахмадулиной. Заключительные три строки процитированной нами строфы представляются неудачными не только потому, что их нет в подлиннике, но и потому, что они невольно вызывают в памяти известное стихотворение С. Есенина с зрочкратным рефреном: «В Хоросане есть такие двери, но открыть те двери я не мог...»

Природа художественного перевода, видимо, такова, что нет-нет да и приходится возвращаться к вопросам извечным, непреходящим, по которым споры ведутся и по сей день. Все чаще в последнее время приходится слышать разговоры о «неточной точности», которая стала чуть ли не «притчей во языцех», азбучной истиной. А вот где граница этой неточности, грань, переступив которую переводчик подменяет переводимого автора своим творчеством, вопрос, на который в каждом конкретном случае приходится отвечать особо. Сама Б. Ахмадулина так определяет границу этой свободы — «свобода переводчика возможна до тех пор, пока она не наносит ущерба свободе ав-

тора. При переводе должны остаться неприкосновенными весь внутренний мир поэта, лад его мышления и существенные конкретные детали поэтического материала...»⁴¹

Интерес к творчеству Галактиона Табидзе растет год от года, и наряду с поэтами старшего поколения переводить его берутся молодые. Удачных переводов из Г. Табидзе немного, буквально считанные единицы, и все же думается, что дело по переводу его произведений начинает налаживаться. В юбилейные дни поэта читатель получил сборник «Лирика», выпущенный издательством «Мерани». Наряду с переводами прежних лет, в книгу вошло переводов Б. Ахмадулиной, вошли переводы Вл. Леоневича, Ю. Рыженева, М. Сипельникова, Г. Маргвелашвили и др., которые позволяют составить, пусть и в первичном, так сказать, приближении, известное представление о силе и характере галактионовской лирики. Почти имеется и надо полагать, что у Галактиона Табидзе найдутся достойные переводчики, как они нашлись для поэзии С. Чиковани, Г. Леонидзе, Т. Табидзе и др.

Разговор, разумеется, не касается тех переводов, о которых мы упомянули — к настоящему времени у нас под рукой шестнадцать русских сборников Г. Табидзе. Весь этот обширнейший пласт, если не принимать в расчет нескольких заметок, нуждается в анализе и изучении. Но тут, возможно, последует возражение: стоит ли заниматься переводами, о которых заведомо существует мнение как о неудачных? Но неудачные переводы нередко являют собой пример не менее поучительный, и, кроме того, русские переводы грузинской поэзии и, в частности, переводы из Г. Табидзе воссоздают страницу советского художественного перевода. В недрах грузинской переводной поэзии, в творчестве художников разных индивидуальностей складывались принципы, метод реалистического перевода. Поздравляя С. Спасского с творческой удачей — переводом стихотворения С. Чиковани, Борис Пастернак писал: «это настоящая близость к тексту, та пережитая и точная близость, тот тип близости, то ее понимание, которое, не сговариваясь, мы в количестве 3-х — 4-х человек (Вы, я, Тихонов, отчасти Антокольский), невольно и естественно установили»⁴².

В настоящей статье затронуты отдельные общие вопросы типологического изучения грузинской поэзии на материале русской и французской поэзии, указано на неверную интерпретацию переводных произведений, позволяющих, как мы видели, выявить и психологию поэта-переводчика, его установку при передаче специфических явлений инонациональной культуры. Весь этот комплекс вопросов, представленный в данном случае на незначительном по объему материале — благодатная почва для будущих сравнительно-типологических исследований.

1. Г. Табидзе, Собр. соч. в двенадцати томах, т. XII, Тб., 1975, с. 151.

2. Ш. Сент-Бёв, Литературные портреты, критические очерки. М., 1970, с. 49.

3. Г. Табидзе, т. XII, с. 183.

4. А. С. Пушкин, Собр. соч. в десяти томах, т. VI, М., 1962, с. 150.
5. И. Крайцов, Проблемы сравнительного изучения славянских литератур, М., 1973, с. 6.
6. Взаимосвязи и взаимодействие национальных литератур (материалы дискуссии 11—15 янв. 1960 г.), М., 1961; Типологии и взаимосвязи средневековых литератур Востока и Запада, М., 1974; Сравнительное изучение славянских литератур (материалы дискуссии 18—20 янв. 1971 г.), М., 1973; Историко-литературный процесс, проблемы и методы изучения, Л., 1974; Современная советская историко-литературная наука, актуальные вопросы, Л., 1975; А. Дима, Принципы сравнительного литературоведения, М., 1977...
7. И. Непокоева, История всемирной литературы, проблемы системного и сравнительного анализа, М., 1976, с. 16—17.
8. Р. Твардадзе, Галактион, Тб., 1972, с. 120.
9. В. И. Ленин, Полн. собр. соч., т. 49, с. 329.
10. И. Думбадзе, Грузинский символизм, Батуми, 1972.
11. Т. Табидзе, Меощебе инаморები, 1922, № 10; Т. Табидзе, Кавалер срдена Одинокства, газ. «Сакартавело», 1916, № 3—4.
12. Т. Маши, т. X. М., 1961, с. 123.
13. Архив Г. Табидзе, фонд 021371—11.
14. Ф. Ницше, О Вагнере, СПб., 1907, с. 10.
15. Архив Г. Табидзе, фонд 021371—58.
16. К. Бальмонт, Собр. соч., т. I, М., 1909, с. 235.
17. Г. Табидзе, т. I, с. 234.
18. Ш. Бодлер, Цветы Зла, М., 1970, с. 29.
19. Г. Табидзе, т. I, с. 443.
20. Т. Банвиль, Шарль Бодлер, в кн.: Эллис, Иммертели, М., 1934, с. 13.
21. Г. Табидзе, т. XII, с. 61—62.
22. Ремиде Гурмон, Цвета, Рассказы, М., «Польза», (6. г.)
23. И. Анпенский, Тихие песни, с приложением сборника стихотворных переводов «Париасы и проклятые», Петербург, 1923, с. 100.
24. К. Бальмонт, Горные вершины, М., 1904, с. 7.
25. В. Брюсов, Поль Верлен, М., 1911, с. 11.
26. Г. Табидзе, т. I, с. 265.
27. Г. Орагвелладзе, Стих и поэтическое видение (на материале французской поэзии второй половины XIX века), Тб., 1973, с. 104—105.
28. В. Гольцев, Поэты Грузии и Борис Пастернак, «Красная новь», 1936, № 1.
29. М. Зенкевич, «Красная новь», 1940, № 11—12.
30. Л. Тимофеев, Русская советская литература, М., 1953 (раздел «Литература народов СССР» написал Л. Озеровым).
31. Paul Verlain, *Querres completes*, t. I, Albert Messein, ed. Paris, с. 89.
32. Поль Верлен, М., 1911, с. 160; Г. Табидзе, т. VII, с. 192.
33. И. Кенчовили, Г. Табидзе и европейская литература, Тб., 1974, с. 48.
34. Литературные взаимосвязи, т. III, Тб., 1972, с. 196.
35. А. Топурия, К генезису стихотворения «Я и ночь», в кн.: Литературные статьи, Тб., 1972.
36. В. Брюсов, Физики в тигеле, т. II, М., 1935, с. 157.
37. М. Бахтин, Смелее пользоваться возможностями, «Новый мир», 1970, № 11.
38. Липшиц, Карнавалские сны, Тб., 1961, с. 72.
39. Галактион Табидзе, Лирика, пер. Г. Цагарели, Тб., 1915.
40. Летпись дружбы грузинского и русского народов, т. II, Тб., 1967, с. 472.
41. Б. Ахмадулина, Стихотворение, подлежащее переводу, «Литературная Грузия», 1960, № 6.
42. «Вопросы литературы», 1969, № 9, с. 177.

Кафедра русского языка и литературы Герийского государственного педагогического института им. И. Бараташвили

Представил Институт истории грузинской литературы им. Ш. Руставели
АН Грузинской ССР

ვლადიმერ აბრამივილი

ნიკო ხიზანაშვილის ფსევდონიმები

მდიდარი ლიტერატურული მემკვიდრეობა დაგვიტოვა ნიკო ხიზანაშვილმა. მის პუბლიცისტურ წერილებს თუ ნაშრომებს საქართველოს ისტორიის, სამართლის ისტორიის და ეთნოგრაფიის დარგში დღემდე არ დაუქარგავთ მეცნიერული ღირებულება. მაგრამ მკითხველს სრულად როდი იცნობს მის შემოქმედებას, რადგან წერილებისა და შრომების ნაწილი დღემდე უცნობ ფსევდონიმებს არის ამოფარებული.

ნ. ხიზანაშვილის ლიტერატურული მემკვიდრეობის შესწავლისათვის კი დიდი მნიშვნელობა აქვს მისი ყველა ფსევდონიმის დადგენას და ნაბეჭდი პროდუქციის მთლიანად გამოვლენას. ჟურნალ-გაზეთებში მივაგენით ნ. ხიზანაშვილის რამდენიმე წერილს, რომლებიც სხვადასხვა აქტუალურ პრობლემას ეხება. მათი ნაწილი ინიციალებით, ნაწილი კი ფსევდონიმებით არის გამოქვეყნებული. ამ წერილების ნ. ხიზანაშვილისადმი კუთვნილება უცნობია არა მარტო მკითხველისათვის. არამედ მისი მსოფლმხედველობის შემსწავლელ მკვლევართათვისაც.

ეს წერილები მაღალი მხატვრული გემოვნებით არის დაწერილი. მათგან ზოგიერთი ძალზე კრიტიკულია, ზოგიც მსუბუქი იუმორით შეზავებულია, ზოგი კი მეცნიერულად დახვეწილი და დასაბუთებულია.

ავტორი სიტყვის გესლიან მახვილს ხან მეფის მოხელეებს გაჰკრავს, ხან უსაქმურ და დროსტარებას გადაყოლილ ადამიანებს, ხან კი იმათ, ვინც მშობლიურ ენას გვიმახინჯებდა. ნ. ხიზანაშვილი ეხება უკულმართ ცხოვრებას, ქვეყნის ეკონომიკურ უძლურებას, ეროვნულ საკითხს და მამულაშვილობას: იცავს ადამიანის ღირსებებსა და უფლებებს. იგი ყურადღებას აქცევს საქველმოქმედო საქმიანობასაც: კეთილად იგონებს იმათ, ვინც უანგაროდ ემსახურებოდა მშრომელ ქვეყანას.

გაზ. „დროებაში“ ნ. ხიზანაშვილის თანამშრომლობა 1878 წლიდან შეინიშნება. მისი ნაწერების შინაარსისა და წერის მანერის შესწავლამ დაგვარწმუნა, რომ სურამში მუშაობის პერიოდში 1878 წელს გაზ. „დროებაში“ (№ 160) მან ჯერ ინიციალით „N“ გამოაქვეყნა კორესპონდენცია „წერილი რედაქტორთან“. ხოლო შემდეგ „X. N“. ინიციალებით დაბეჭდა „შორაპნის უეზდი“ (№ 258), რომელშიც აღწერა სოფელ სვირში მომხდარი მკვლელობის ამბავი. ჩვენი აზრით, ეს მისი პირველი საგაზეთო წერილები უნდა იყოს, თუმცა გამოირიცხული არ არის, რომ გაზეთ „დროებაში“ მას წინა წლებშიც ეთანამშრომლა.

ასევე ჩანს, რომ 1882 წ. გაზ. „დროებაში“ (№ 51) ნ. ხიზანაშვილს „ცხინვალელის“ ფსევდონიმით გამოუქვეყნებია კორესპონდენცია „სოფ. ცხინვალის“. ამ წერილში იგი ეხება გასშირებულ დანაშაულებებს და მიუთითებს მის გამომწვევ მიზეზებზე. ანალიტიკურ ბიბლიოგრაფიაში არ არის გაშიფრული, ვის ეკუთვნის აღნიშნული ინიციალები და ფსევდონიმი „ცხინვალელი“.

ნ. ხიზანაშვილი გაზ. „დროების“ გარდა თანამშრომლობდა ხალხოსნების ჟურნალ „იმედში“ (1882—1883 წწ.), გაზ. „ივერიაში“. იგი თავის ნაშრომებს

ბექდავდა აგრეთვე „თეატრში“, „მომბეში“, „მოგზაურში“, „საქართველოს კალენდარში“ და სხვ.

„ურბნელი“ ნ. ხიზანაშვილის ყველაზე პოპულარული ფსევდონიმი. ამ ფსევდონიმით 1881 წელს გაზ. „დროებაში“ (№14) დაბეჭდა წერილი—„თვითმმართველობაზე დამყარებული იმედის გაკრუება“. ავტორი ამ ფსევდონიმს ხმარობდა სამართლის, საისტორიო, ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული მასალების გამოქვეყნებისას.

ნ. ხიზანაშვილის მეორე ცნობილი ფსევდონიმი Plebsi. ამ ფსევდონიმით 1892—1903 წლებში გაზ. „ივერიაში“ ბექდავდა იუმორისტული და საკამათო ხასიათის ფელეტონებს.

ნ. ხიზანაშვილმა ფსევდონიმი „პლებსი“ პირველად იხმარა 1884 წელს წერილის „ხმა ცხინვალის მაზრიდან“ გამოქვეყნების დროს. ამის შემდეგ ამ ფსევდონიმით „ივერიაში“ ხშირად ქვეყნდებოდა წერილები საერთო სათაურებით: „მასლაათი ჩვენებურ ოპოზიციის შესახებ“, „მასლაათი მაჩაბელის წერილის წინააღმდეგ“, „მასლაათი წარსული წელის გამო“, „მასლაათი № 5“, „მასლაათი გ. წერეთლის ისტორიულ-ფილოლოგიურ გამოკვლევის გამო“ და სხვა მრავალი.

ნ. ხიზანაშვილის პუბლიკაციების შესწავლის პროცესში ჩვენი ყურადღება მიიპყრო 1882 წლის ჟურნალ „იმედში“ დაბეჭდილმა სამმა წერილმა „შინაური საქმეების მაგივრად“, რომლებიც ფსევდონიმ „Z“-ით იყო გამოქვეყნებული და ერთიმეორის გაგრძელებას წარმოადგენენ.

ამ წერილების გაცნობისას ეჭვი დაგვებადა, რომ მათი ავტორი ნ. ხიზანაშვილი უნდა ყოფილიყო.

ჩვენი ეს ვარაუდი გამართლდა მაშინ როდესაც ი. გრიშაშვილის ბიბლიოთეკა-მუზეუმში ვინახულეთ ნ. ხიზანაშვილის მიერვე წიგნად აკინძული შრომების კრებული¹. მასში მოთავსებულია „Z“-ით გამოქვეყნებული წერილებიც.

ამავე წიგნში ნ. ხიზანაშვილს აუკინძავს „ნ-ო-ხ-ი“ ფსევდონიმით 1882 წელს ჟურნალ „იმედში“ (№ 11 და 12) გამოქვეყნებული წერილი „მცირედი რაიმე ჩვენს მამულისშვილობაზე“. ჟურნალ-გაზეთებში ეს ფსევდონიმი მხოლოდ ერთხელ გვხვდება.

ქართული ჟურნალებისა და კრებულების ანალიტიკური ბიბლიოგრაფიის წიგნში დართულ პირთა სახელების საძიებელში „ნ-ო-ხ-ი“ ნ. ხუდადოვის კუთვნილებად არის მიჩნეული და დასახელებული წერილი მისივე შრომების ნუსხაშია შეტანილი. ანალოგიურად ნ. ხუდადოვს მიწერილი აქვს ნ. ხიზანაშვილის მეორე წერილიც, „ზნეობითი დაუდევრობა ჩვენი“, რომელიც ავტორმა გაზ. „დროებაში“ (№ 19) გამოაქვეყნა 1884 წელს „ნ. ხ.“ ინიციალებით. ცხადია, ასეთი შეცდომისაგან თავის დაღწევა ძნელია, ნ. ხიზანაშვილისა და ნ. ხუდადოვის ინიციალების მსგავსების გამო.

ფსევდონიმ „ნ-ო-ხ-ი“-ს ნ. ხიზანაშვილისათვის კუთვნილება ფიქსირებული აქვს გ. მიქაძესაც².

1885 წელს გაზ. „დროებაში“ (№ 87, 169) „მგელა ხინკალქამიაშვილის“ ფსევდონიმით გამოქვეყნდა ორი კორესპონდენცია „თიანეთი“ და „ხმა მთიდან“. ამ ორმა წერილმა თავიდანვე მიიპყრო მკითხველთა ყურადღება: ყველას აინტერესებდა. ვინ იყო ამ წერილების ავტორი. როგორც ჩანს, თვით ჩვენს მწერლებს და საზოგადო მოღვაწეებსაც არ სცოდნიათ „მგელა ხინკალქამიაშვილის“ ვინაობა და ეს ფსევდონიმი უმართებულოდ ვაჟა-ფშაველას საკუთ-

რებად ცნეს. ამიტომ იყო, რომ ზემოთ მითითებული ორი კორესპონდენცია გაქვას ტომებში შეიტანეს, „მგელა ხინკალჰამიაშვილი“ კი მისივე ფსევდონიმების ნუსხაში.

ამ საკითხს ჩვენ ცალკე წერილი მიუძღვენით და დავადგინეთ, რომ ფსევდონიმი „მგელა ხინკალჰამიაშვილი“ ნ. ხიზანაშვილს ეკუთვნის და არა ვაჟა-ფშაველას³. ეს აზრი გაიზიარეს ვაჟა-ფშაველას ლიტერატურული მემკვიდრეობის თვალსაჩინო სპეციალისტებმა.

ნ. ხიზანაშვილის ნაწერთა ნუსხის⁴ (რომელიც დაცულია საქართველოს ისტორიულ არქივში) საშუალებით მივაგენით მისივე ეკუთვნილ სხვა უცნობ ფსევდონიმებსაც.

1902 წელს № 176 „ივერიაში“ და 1903 წელს № 6 „ივერიაში“ „ბზიკის“ ფსევდონიმით გამოქვეყნებულია ორი წერილი „სამშობლოს ცაზე ხეტილას“ და „ხილად ახალ თაობის რაინდს“. ფსევდონიმი „ბზიკი“ ეურნალ-გაზეთებში ხშირად აქვს ნახმარი სხვადასხვა პირს. ზოგიერთი წერილის ავტორის ვინაობა დღემდე ამოუხსნელია.

ფსევდონიმი „ბზიკი“ იროდიონ ევლოშვილსაც კი გამოუყენებია. ამ ფსევდონიმით დაბეჭდა იუმორისტული ხასიათის საახალწლო ფელეტონი „მუხრუჭი“⁵.

1902 წელს ნ. ხიზანაშვილმა „ივერიაში“ (№ 173) Plebs-ის ხელმოწერით გამოაქვეყნა ფელეტონი „მასლაათი (სამეურნეო წერილები ერთ საინტერესო საკითხზე)“. მისი კრიტიკა შეეხო გაზ. „კვალსაც“. ამან დიდად გაანაწყენა მისი თანამშრომელი ი. ევლოშვილი, რომელმაც „რიგოლეტოს“ ფსევდონიმით გაზ. „კვალში“ (№ 34) დაბეჭდა საპასუხო წერილი. ამის პასუხად მეორე დღეს ნ. ხიზანაშვილი „ბზიკის“ ხელმოწერით აქვეყნებს საპასუხო წერილს⁶. ნ. ხიზანაშვილმა ფსევდონიმით „ბზიკი“ 1903 წელს № 6 „ივერიაში“ კიდევ ერთი პასუხი დაბეჭდა. ამდენად ფსევდონიმი „ბზიკი“ რომ ნ. ხიზანაშვილს ეკუთვნის ეს არავითარ ეჭვს არ იწვევს.

1890 წელს გაზ. „თეატრში“ (№ 1) გვაქვს ერთადერთი შემთხვევა, როდესაც ნ. ხიზანაშვილს ფსევდონიმად გამოყენებული აქვს „ნ. მუჩაიძე“. ავტორმა ამ ფსევდონიმით დაბეჭდა საახალწლო იუმორისტული ფელეტონი, სადაც დასცინის ინტელიგენციის ერთ ფენას, რომელსაც ამ ქვეყნის არა გაეგება რა და თავის თავზე დიდი წარმოდგენა აქვს. ფსევდონიმი „ნ. მუჩაიძე“ ქართული ეურნალებისა და გაზეთების ანალიტიკურ. ბიბლიოგრაფიაში ამოუხსნელია. ეს ფსევდონიმი რომ ნ. ხიზანაშვილს ეკუთვნის ამას გვაცნობს გაზ. „თეატრის“ რედაქტორი. მისივე უახლოესი მეგობარი რომანოზ ფანცხავა და ავრთვე ი. გრიშაშვილი⁷.

მწერლობაში „ხომლელის“ ფსევდონიმით ცნობილი რ. ფანცხავა წერილში: „ელისაბედ ჩერქეზიშვილის ასული“ აღნიშნავს: „ლიზას მეორე ქმარი იყო ჩემი დაუეფიყარი მეგობარი მაღალ ნიჭიერი ქართველი მწერალი ნ. თ. ხიზანაშვილი, დიდად ცნობილი ლიტერატურაში ნ. ურბნელის, „პლებსის“. „მუჩაიძის“ და სხვა ფსევდონიმებით“⁸.

ჩვენი ყურადღება მიიქცია 1887 წელს ივერიაში (№ 164) „ბარელი ნიკოს“ ხელმოწერით დაბეჭდილმა კორესპონდენციამ „დაბა და სოფელი“. ფსევდონიმი „ბარელი“ ქართული გაზეთების ანალიტიკურ ბიბლიოგრაფიების პირთა სახელების საძიებელში მრავალჯერ გვხვდება. ზოგიერთი მათგანი გახსნილია.

გ. მიქაძის მიერ შედგენილი ქართული ფსევდონიმების ლექსიკონის მიხედვით „ბარელი“ იაკობ მანსვეტაშვილის ფსევდონიმით ყოფილა. ამ ცნობის წყაროდ ს. მგალობლიშვილის „მოგონებაა“ (1938, გვ. 254) მითითებული.

„ბარელი“ კი ამავე ლექსიკონის მიხედვით აგრეთვე არჩილ ჭაჭანაშვილია და ცნობის წყაროდ დასახელებულია ი. გრიშაშვილის „ძველი ტფილისის ლიტერატურული ბოქემა“ (1928, გვ. 149).

აქვეა ფიქსირებული რომ „ბარელი“ ფსევდონიმად როდიონ ქორჭიასაც გამოუყენებია. ფსევდონიმი „ბარელი ნიკო“ კი ღღემღე ამოუხსნელია.

„ბარელი ნიკო“ კორესპონდენციაში „დაბა და სოფელი“ ეხება თიანეთში ჯარის დაბანაკებას, თიანეთი — თბილისის გზის მშენებლობას, ფოსტა-ტელეგრაფის საქმიანობას, ვაჭრობას და სხვ. რადგან ეს კორესპონდენცია წერის მანერით და სტილით საეგზეთ ჰგავს ნ. ხიზანაშვილის სხვა კორესპონდენციებს, ხოლო შინაარსი თიანეთის საქირბოროტო საკითხებს ეხება, ჩვენ ვარაუდი ნ. ხიზანაშვილზე შევაჩერეთ, რომ ფსევდონიმი „ბარელი ნიკო“ მისი კუთვნილება უნდა ყოფილიყო.

1876 წელს ნიკოლოზ თადეოზის ძე ხიზანაშვილმა, წარმატებით დაამთავრა ნოვოროსიის უნივერსიტეტი და მშობლიურ მხარეში დაბრუნდა. საქართველოში ჩამოსვლისთანავე მან მუშაობა დაიწყო ჯერ თბილისის სასამართლო პალატაში, შემდეგ ზანგეზურში, ხოლო 1879 წელს, კავკასიის მეფის ნაცვლის ბრძანებით. მომრიგებელი მოსამართლის თანამშემწედ იქნა გადაყვანილი ცხინვალში. იუსტიციის სამინისტროს ბრძანებით 1884 წლის 2 ივლისს ნ. ხიზანაშვილი ცხინვალიდან თიანეთში გადაიყვანეს მომრიგებელი მოსამართლის თანამშემწის თანამდებობაზე. ნიკო თანამშრომლობდა მაშინდელ ჟურნალ-გაზეთებში და ხშირად აქვეყნებდა წერილებს თიანეთის სხვადასხვა საქირბოროტო საკითხებზე.

ნ. ხიზანაშვილი წარმოშობით ურბნისელი იყო. ზემოთ აღნიშნული ფსევდონიმებით გაზ. „ივერიაში“ წერილის გამოქვეყნების დროს იგი თიანეთში იმყოფებოდა. სიტყვა „ბარელი“ მიგვანიშნებს, რომ ავტორი — ქართლელი ნ. ხიზანაშვილი თიანეთში, მთიან მხარეში იმყოფებოდა.

ნ. ხიზანაშვილს 1888 წელს გაზ. „ივერიაში“ (№ 9) „ურბნელი გლეხის“ ფსევდონიმით გამოქვეყნებული აქვს ერთი კორესპონდენცია „დაბა და სოფელი“. ავტორი ამ წერილში აღნიშნავს, რომ ურბნისი ქრისტიანობის გავრცელებამდე ქალაქი იყო, რომ ქართველთა განმანათლებელმა წმინდა ნინომ ჩაუყარა საძირკველი ეკლესიას და აქედან პირველად გაიშა ქართულ ენაზე მოძღვრება ქრისტიანობისათ. ავტორი გულისტყვილით წერს, რომ ეს ეკლესია მთლად დანგრეულია და მოითხოვს მის დროულად შეკეთებას.

ნ. ხიზანაშვილი 1887 წლის მეორე ნახევარში ილია ჭავჭავაძის მიწვევით სამუშაოდ თიანეთიდან თბილისში გადავიდა და მუდმივ საცხოვრებლად იქ დარჩა. მიუხედავად ამისა მშობლიურ სოფელთან კავშირი არ გაუწყვეტია; ურბნისში ხის სახლი აიშენა და ზაფხულობით ცოლ-შვილითურთ იქ დადიოდა. გაზ. „ივერიის“ მუდმივ თანამშრომელს, მწერალსა და საზოგადო მოღვაწეს ნ. ხიზანაშვილს აბა რა მოასვენებდა, რომ მის მშობლიურ სოფელში შემჩნეულ ნაკლოვანებებს არ გამომხაურობდა.

ნ. ხიზანაშვილი ამ წერილში ავტორის ვინაობას თვითონვე გვიმცლავნებს: „ურბნელს თავისი სოფელი წმინდა ადგილად მიაჩნია“.

აქ ავტორი „ურბნელის“ ახსენებს იმიტომ, რომ იგი მისი საყვარელი პირ-

ველი ფსევდონიმა. წერილის ავტორი რომ ურბნისის დიდი გულშემატკივარია, მტკიცება აღარ ესაჭიროება. ასევე „ურბნელი გლეხი“ ნ. ხიზანაშვილის ჩვეულებრივი ფსევდონიმა.

1904 წელს გაზ. „ივერიაში“ (№ 61) „ნიკოლოზა ლაქიას“ ფსევდონიმით დაიბეჭდა კრიტიკული წერილი „ხმა დაბლიდან“. გარდა ამ შემთხვევისა, ამ ფსევდონიმით იმდროინდელ ეურნალ-გაზეთებში არაფერია დაბეჭდილი.

„ნიკოლოზა ლაქია“ ანალიტიკურ ბიბლიოგრაფიაში ამოუხსნელ ფსევდონიმთა ნუსხაშია შეტანილი. ვინც ამ წერილს მთლიანად წაიკითხავს, ადვილად შეამჩნევს, რომ იგი ნ. ხიზანაშვილის აზრისა და გონების ნაყოფია. წერის ინდივიდუალური მანერა, ეპითეტები, აზრებისა და ფრაზების დამთხვევა სხვა მის წერილებთან სავსებით ნათელს ხდის, რომ „ნიკოლოზა ლაქია“ ნ. ხიზანაშვილის ფსევდონიმაა. ამასვე ადასტურებს წერილის შინაარსი და თემა: დედანის საკითხებს ხომ მან რამდენიმე წერილი მიუძღვნა.

ნ. ხიზანაშვილის მეუღლემაც — ელისაბედ ჩერქეზიშვილმა „ჩიორას“ ფსევდონიმით 1893 წელს გამოაქვეყნა მსგავსი შინაარსის წერილი „ქართველი ქალების შესახებ“, რომელშიც გმობდა იმათ, ვინც ამახინჯებდა ქართულ ენას¹⁰.

სიტყვა „ნიკოლოზა“ თვითონვე მიგვანიშნებს ავტორის ვინაობას: ხიზანაშვილს ხომ ნიკოლოზი ჰქვია.

1882 წელს გაზ. „დროებაში“ (№ 272) „თადეოზაშვილი ნიკოს“ ხელმოწერით დაიბეჭდა ცხინვალიდან გამოგზავნილი წერილი „საყურადღებო ფაქტი“, გარდა ერთი შემთხვევისა, ეურნალ-გაზეთებში ამ გვარით და სახელით არაფერია გამოქვეყნებული.

ქართული გაზეთების ანალიტიკურ ბიბლიოგრაფიაში „თადეოზაშვილი ნიკო“ ვინმეს გვარად და სახელადაა მიჩნეული და არა ფსევდონიმად. სინამდვილეში „თადეოზაშვილი ნიკო“ ფსევდონიმა და ეკუთვნის ნ. ხიზანაშვილს. აღნიშნულ წერილში ავტორი ეხება ამიერკავკასიელ და ჩრდილოკავკასიელი ოსების ცხოვრების ზოგიერთ საკითხს.

საყურადღებოა, რომ ამ წერილის დაწერისა და გამოქვეყნების დროისათვის — 1882 წელს ნ. ხიზანაშვილი გამოძიებლად მუშაობს ცხინვალში და გაზ. „დროებაში“ ხშირად აქვეყნებს კორესპონდენციებს.

ფსევდონიმი „თადეოზაშვილი ნიკო“ რომ ნ. ხიზანაშვილის კუთვნილებაა, ამას ადასტურებს ის ფაქტი, რომ ნიკო თავისი სახელია, ხოლო თადეოზი კი მამამისისა.

ამ ფსევდონიმის ნ. ხიზანაშვილისადმი კუთვნილების ფაქტზე მიგვითითებს აგრეთვე წერილის სათაური — „წერილი რედაქტორთან“, რომელიც ნ. ხიზანაშვილის ნაწერების სათაურთა ნუსხაშია შესული (დაცულია საქართველოს სახელმწიფო ისტორიულ არქივში — ფ. 481, ს. 1878).

საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ ნ. ხიზანაშვილის ფსევდონიმებში ხშირად გვხვდება სახელი „ნიკო“ ან ინიციალი „ნ“.

ეურნალმა „თეატრმა“ 1885 წელს „შენი მოლაბაშირ პალატხან ოღლის“ და „შენი მოლა ბაშირის“ ხელმოწერით დაბეჭდა ორი მეტად საინტერესო იუმორისტული ხასიათის წერილი — „თბილისიდან თეირანს“ (№ 4) და „წერილი ჰამზასთან“ (№ 8).

მსგავსი წერილები გამოქვეყნდა 1886 წ. „თეატრში“ (№ 3) „შენი დოუდხანის“ ფსევდონიმით — „წერილი მეგობართან“.

„მოლა ბაშირის“ და „შენი დოუდ-ხანის“ ფსევდონიმით გამოქვეყნებული წერილები ეხება გურჯისტანის დედაქალაქის ამბებს. ავტორი სასტრუქად აკრიტიკებს ქართველ მწერლებს და აღნიშნავს, რომ აქ ყველას კალამი აუღია ხელში და, ვისაც რა მოეპოვებოდა, იმას აღიდებდა. აქვე გულისტკივილით დასძენს, რომ თბილისელებს ბანკი, სკოლა, საზოგადოება დაუწყვეს და მასში ისევ ისინი მოკალათებულან, ვის ხელშიც ჟურნალ-გაზეთები ყოფილა.

1893 წელს გაზ. „ივერიაში“ (№ 41) „შენი მარად ერთგული ჰამზას“ ხელმოწერით დაიბეჭდა ფელეტონი „თეირანიდან ტფილისის“, ხოლო შემდეგ „შენი ბაშირ ეფენდის“ ფსევდონიმით გამოქვეყნდა წერილი „ტფილისიდან თეირანს“. აღნიშნული წერილები დაბეჭდილია ერთი რუბრიკით — წერილი მეგობართან, ერთი ადრესატისადმი — „ჰამზასადმი“ და წარმოადგენს ერთიმეორის გაგრძელებას.

ავტორი თეირანში მყოფ მეგობარ ჰამზას აცნობს თავისი სამშობლოს გურჯისტანის დედაქალაქის ამბებს და მისგან იღებს საპასუხო წერილებს. ამკარაა, რომ ამ წერილების ავტორი იხილავს 80—90-იანი წლების საქართველოს საკირბოროტო საკითხებს.

„მოლა ბაშირის“ ფსევდონიმით დაბეჭდილმა წერილებმა ინტელიგენციაში დიდი დაინტერესება გამოიწვია: ყველას უნდოდა გაეგო ავტორის ვინაობა.

ს. მგალობლიშვილი აღნიშნავს, რომ „მოლა ბაშირ“ მიხეილ ნასიძე უნდა იყოს¹². ეს აზრი უცვლელად გაიზიარა ანალიტიკურმა ბიბლიოგრაფიამ¹³ და გ. მიქაძემ¹⁴. ჩანს, რომ ს. მგალობლიშვილს აღნიშნული აზრის პირდაპირი დამადასტურებელი რაიმე საბუთი არა აქვს. ეს ცნობა მისთვის იაკობ მანსვეტაშვილს მიუწოდება. „მოლა ბაშირი“ იაკობ მანსვეტაშვილის აზრით უნდა იყოს მიხეილ ნასიძის ფსევდონიმით, — წერს ს. მგალობლიშვილი¹⁵. ჩანს, იაკობ მანსვეტაშვილიც არ ყოფილა დარწმუნებული „მოლა ბაშირის“ ვინაობაში. ფსევდონიმი „მოლა ბაშირი“ ნ. ხიზანაშვილს ეკუთვნის და არა მიხეილ ნასიძეს.

მ. ნასიძემ ვრცელი ლიტერატურული მემკვიდრეობა დაგვიტოვა, მაგრამ, ჩანს, იგი ფსევდონიმებს იშვიათად იყენებდა. დღეისათვის ცნობილია მისი მხოლოდ ორი ფსევდონიმი — „მე გახლავარ“¹⁶ და „პაატა“¹⁷.

მ. ნასიძისაგან განსხვავებით ნ. ხიზანაშვილს აქვს თავისებური კილო და წინადადებათა კონსტრუქცია. მის თხრობას ახასიათებს შეუპოვრობა, კრიტიკული სიტამაძე. ადვილი შესამჩნევია ამ ორი მწერლის ნაწერთა შინაარსობრივი და სტილისტური სხვადასხვაობა.

ნ. ხიზანაშვილის სხვა ფსევდონიმიც „მგელა ხინკაღამიაშვილი“ ვაჟა-ფშაველას ფსევდონიმად არის ამოხსნილი¹⁸, ხოლო ინიციალებით „ხ. ი. ნ.“ გამოქვეყნებული წერილი კი ნ. ხუდადოვისათვის მიუკუთვნებიათ¹⁹, რაც აუცილებლად უნდა გასწორდეს.

ფსევდონიმები „შენი მოლა-ბაშირ-პალატხან-ოლი“²⁰, „შენი მოლა ბაშირი“²¹, „შენი დოუდ-ხანი“²², „შენი მარად ერთგული ჰამზა“²³ და „შენი ბაშირ ეფენდი“²⁴ რომ ნ. ხიზანაშვილს ეკუთვნის, ამის ცნობას გვაძლევს თვითონ ავტორი. მას ფელეტონის სათაური — „ტფილისიდან თეირანს“ თავისივე ხელით აქვს შეტანილი საკუთარი წერილების ნუსხაში²⁵. ნ. ხიზანაშვილს გამოქვეყნებული აქვს სხვა მსგავსი წერილებიც — „თბილისიდან ვლადიკავკავამდე“²⁶ და „თეირანიდან თბილისამდე“²⁷. ნ. ხიზანაშვილს ეკუთვნის აგრეთვე ხელმოწერები:

ბ. ი. ნ. — „ივერიაში“ გამოაქვეყნა შინაური მიმოხილვა ეკონომიურ საკითხებზე; აკრიტიკებს ზოგიერთის მიერ გამოთქმულ აზრს²⁸.

ბ-ი — გაზ. „დროებაში“ დაბეჭდა ცხინვალიდან გამოგზავნილი ორი კორესპონდენცია. პირველი წერილი ეხება ორკლასიანი სკოლის გახსნას, მეორე კი რელიგიურ დღეობას — „ზღურბლობას“²⁹.

ბ. ბ. — გაზ. „დროებაში“ გამოაქვეყნა სამი წერილი — „ჩვეულებრივი დაუდევნელობა“³⁰, „წერილი რედაქტორთან“³¹ და „ზნეობითი დაუდევრობა ჩვენი“³².

ბ-ზ-ი — „დროებაში“ დაბეჭდა წერილი „საზღვარი ლიტერატურული ბრძოლის გამო“³³.

უ-ლი, ნ. — გაზ. „ივერიაში“ გამოაქვეყნა წერილი „სასამართლო მატინე“, რომელიც ეხებოდა ვაჰარ მელიკოვის დაქრას³⁴.

უ-ელი, ნ. — წერილი „ტფილისი“ ეხება საერო ენისა და სათემო კილოს კრიტიკას³⁵.

უ-ელი—წერილი „ტფილისი“ ეხება რკინისგზის სადგურთან მდებარე მიწების ხელოსნებისათვის მიყიდვას და ბინებით უზრუნველყოფის საქმეს³⁶.

ბ. ხ-ლი — „ივერიაში“ გამოაქვეყნა ლექსი „პირველი და უკანასკნელი“³⁷. ჩანს, მას სხვა ლექსი არ დაუწერია.

P. S. — გაზ. „ივერიაში“ დაბეჭდა იუმორისტული ხასიათის „ფელეტონი ვაგონით“. რომელშიც აღწერს თავის მოგზაურობას რკინიგზით, ადარებს ქართლსა და იმერეთს³⁸.

ბ. — 1888 წელს გაზ. „ივერიაში“ (№ 184) გამოაქვეყნა კორესპონდენცია „სექტემბერი“. ინიციალი „ხ“ რომ ნ. ხიზანაშვილისაა, ამ გარემოებას თვით შინაარსი ადასტურებს. ასეთივე შინაარსის წერილი მან 1884 წელსაც გამოაქვეყნა გაზ. „დროებაში“ (№ 149) „პოლემიკიდან (ნ. ლომოურის პასუხად, პარადოზა და ჭორიკანობა ლიტ. კრიტიკაში)“.

ბ. ხიზანაშვილს თავისი შრომა „სამართალი და სასამართლო დაწესებულებანი“. „საქართველოს კალენდარში“ ხელმოუწერავად აქვს დაბეჭდილი³⁹. ეს გარემოება კი გვიმტკიცებს რწმენას, რომ ქართულ პრესაში, განსაკუთრებით კი „დროებასა“ და „ივერიაში“, იგი ბეჭდავდა მეთაურ წერილებსაც, რომლებსაც ჩვეულებრივ ავტორი ხელს არ აწერს ხოლმე. განსაკუთრებით ეს ხდებოდა მაშინ, როდესაც საკითხი იმდროინდელ წყობას, ეკონომიკას, პოლიტიკას და სამართალზე მსჯელობას ეხებოდა.

დაკვირვებული თვალი ადვილად შეამჩნევს, რომ „ივერიასა“ და „დროებაში“ გამოაქვეყნებული ზოგიერთი მოწინავე წერილი ნ. ხიზანაშვილის გონების ნაყოფია.

ამრიგად, ნ. ხიზანაშვილის ფსევდონიმები ძირითადად ამოხსნილია და მის მემკვიდრეობას დაუბრუნდა ლიტერატურულ-ესთეტიკური აზროვნების მრავალი ნიმუში. გამორიცხული არ არის, რომ აღნიშნული ფსევდონიმების ნუსხას მომავალში რაიმე დაემატოს.

ამრიგად, ნ. ხიზანაშვილს ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში დაბეჭდილი წერილებისათვის მიწერილი აქვს შემდეგი ფსევდონიმები და ინიციალები:

ა.	გაზ. „დროება“, 1878.
ხ. ალ	გაზ. „დროება“, 1878.
ბ. ი.	გაზ. „დროება“, 1881.
ბ. ხიზანაშვილი	გაზ. „დროება“, 1881.
ცხინვალელი	გაზ. „დროება“, 1882.

ბ. ი. ნ.	ქ. „იმედი“, 1882.
Z	ქ. „იმედი“, 1882.
ნ-ო-ხ-ი	ქ. „იმედი“, 1882.
თადეოზაშვილი ნიკო	გაზ. „ღროება“, 1882.
ნ. ხ.	გაზ. „ღროება“, 1882.
ნიკო ხიზანოვი	ქ. „იმედი“, 1883.
ურბნელი ნ.	გაზ. „ღროება“, 1883.
ურბნელი	ქ. „იმედი“, 1883.
Plebi	ქ. „ღროება“, 1884.
ხ. ზ-ი	ქ. „ღროება“, 1884.
მგელა ხინჯალქაშიაშვილი	ქ. „ღროება“, 1885.
შენი მოლა-ბაშირ-პალატხან-ოღლი	ქ. „თეატრი“, 1885.
შენი მოლა ბაშირ	ქ. „თეატრი“, 1885.
შენი დოუდ-ხანი	ქ. „თეატრი“, 1886.
ბარელი, ნიკო	გაზ. „ივერია“, 1887.
უ-ლი, ნ.	გაზ. „ივერია“, 1887.
უ-ელი, ნ.	გაზ. „ივერია“, 1887.
ხ.	გაზ. „ივერია“, 1888.
ურბნელი გლეხი	გაზ. „ივერია“, 1888.
უ-ელი	ზ. „ივერია“, 1889.
ნ. მურაიძე	გაზ. „თეატრი“, 1890.
შენი მარად ერთგული პაშა	გაზ. „ივერია“, 1893.
შენი ბაშირ ეფენდი	გაზ. „ივერია“, 1893.
ხ-ი	გაზ. „ივერია“, 1896.
ნ. ხ-ლი	გაზ. „ივერია“, 1902.
ბზიკი	გაზ. „ივერია“, 1902.
P S.	გაზ. „ივერია“, 1903.
ნიკოლოზა ლაქია	გაზ. „ივერია“, 1904.

შ ე ნ ი შ ვ ე ნ ბ ი ლ ა დ ა მ ო წ მ ე ბ ა ნ ი

1. ეს წიგნი ნ. ხიზანაშვილის მეუღლეს ელასაბედ ჩერქეზიშვილს უჩუქებია ი. გრიშაშვილი-სათვის 1933 წლის 14 თებერვალს.
2. ლიტერატურული მუშეუმი — გ. მიქაძე, ქართული ფსევდონიმების ლექსიკონი, № 22878.
3. ელ. ა ბ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, ვაჟა-ფშაველას ერთი ფსევდონიმისათვის, „ლიტერატურული საქართველო“, 1969, № 44.
4. საქართველოს ცენტრალური ისტორიული არქივი, ფ. 481, ს. 1878.
5. შ. გოზალაშვილი, იროლიონ ევლოშვილი, თბილისი, 1961, გვ. 70.
6. „ივერია“, 1902, № 176.
7. ი. გრიშაშვილის ბიბლიოთეკა-მუზეუმში დაცული ხელნაწერი — „ფსევდონიმები“.
8. გაზ. „თეატრი“, 1890, № 2, გვ. 2. ქ. „ცხოვრება“, 1916, № 4.
9. გაზ. „ივერია“, 1888, № 9.
10. შ. ნიქარაძე, ელასაბედ ჩერქეზიშვილის კალამი, „საქართველოს ქალი“, 1961, № 10, გვ. 18.
11. ქართული გაზეთების ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია, ტ. II, თბილისი, 1952.
12. ს. მგალაშვილი, მოგონებანი, თბილისი, 1938, გვ. 258.
13. ქართული ეტრნალისა და კრებულების ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია, ნაკვ. II, 1877—1892 წწ., თბილისი, 1941, გვ. 396.
14. ლიტერატურული მუშეუმი, გ. მიქაძე, ქართული ფსევდონიმების ლექსიკონი, № 22878.
15. ს. მგალაშვილი, მოგონებანი, გვ. 258.
16. ქ. „მოამბე“, 1898, № 9.

17. გაზ. „ივერია“, 1893, № 60.
18. ვ ა ჯ ა - ფ შ ა ვ ე ლ ა, ტ. X, თბილისი, 1964, გვ. 372.
19. ქართული ჟურნალებისა და კრებულების ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია, ნაკვ. II, 1877—1892 წწ., გვ. 396.
20. ქ. „თეატრი“, 1885, № 4.
21. ქ. „თეატრი“, 1885, № 8.
22. ქ. „თეატრი“, 1886, № 3.
23. „ივერია“, 1893, № 41.
24. „ივერია“, 1893, № 45.
25. საქართველოს ცენტრალური არქივი, ფ. 481, ს. 1876.
26. „ღროება“, 1883, № 129.
27. „ივერია“, 1893, № 1.
28. ქ. „მედი“, 1882, № 9—10.
29. „ღროება“, 1881, № 73, 107.
30. „ღროება“, 1882, № 115.
31. „ღროება“, 1882, № 120.
32. „ღროება“, 1884, № 19.
33. „ღროება“, 1884, № 12, 131.
34. „ივერია“, 1887, № 252.
35. „ივერია“, 1888, № 168—171, 177.
36. „ივერია“, 1889, № 103.
37. „ივერია“, 1902, № 27.
38. „ივერია“, 1903, № 227.
39. საქართველოს კალენდარი, 1893, გაზ. 10, გვ. 330—342.

В. И. АБРАМИШВИЛИ

ПСЕВДОНИМЫ Н. ХИЗАНАШВИЛИ

Резюме

Выдающийся публицист конца второй половины XIX в. Николай Хизанашвили свои публицистические статьи подписывал разными псевдонимами. Многие из них были приписаны другим авторам, а часть осталась неразгаданной.

В предлагаемой работе выявлено более двадцати его ранее неизвестных псевдонимов, что поможет заполнить существующий пробел в изучении наследия Николая Хизанашвили.

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

თამილა გობოლაური

ფსაველი მოღმესა ქალი პელაგია ზურაბაშვილი

მდიდარი ქართული ზეპირსიტყვიერებიდან ქალთა პოეზიის ცალკე გამოყოფა, მასზე ყურადღების გამახვილება დროული და საჭირო საქმეა. მკითხველთა ფართო მასებს საშუალება უნდა ჰქონდეთ წარმოდგენა იქონიონ მშრომელი ქალის სულიერ სამყაროზე, მის პოეტურ ნიჭზე.

წარსულში ქართველი ქალი, მიუხედავად საზოგადოებრივი უფლებაშეზღუდულობისა, მაინც დიდ როლს ასრულებდა ერის ცხოვრებაში, არა მარტო როგორც დედა, არამედ როგორც ოჯახის საიმედო ბურჯი, რომლის მხრებზედაც დაყრდნობილი იყო ოჯახისა და ერის სიმტკიცის ბედ-ილბალი. ამასთან ქალი იყო მეომარიც, გუთნის დედაც. ვაჟკაცთათვის გამირობისა და სამშობლოსათვის თავდადების შთაბაგონებელიც. ქალი ლხინში ლხინი იყო, გაქირავებისა და გლოვის ეპოს მისი მთავარი გამძლოლი, სტუმართან ოჯახის გამომჩენი, სწორუპოვარი მასპინძელი და დიასახლისი.

ქალის დედური სიკეთით სავსე გული ერთდროულად იტევდა შვილების სიყვარულს, ქმრისა და ოჯახის ერთგულებას, ქვეყნისათვის ზრუნვას, ოჯახისადმი თავდადებასა და ადამიანებ-სადმი სიბო-სიყვარულს. მათთან ერთად გაღწიებული თუ თავის ბედზედ დაფიქრებულა ქალი პოეზიისათვისაც იცლიდა.

ქართველ ქალთა განსაცვიფრებელი პოეტური ნიჭი თვალსაჩინოდაა გამოვლენილი ხალხურ პოეზიაში. ხალხური სიბრძნის შეკრებამ ორგანიზებული ხასიათი გასულ საუკუნეში მიიღო, თუმცა ქალთა პოეტური რეპერტუარი ცალკე არ გამოყოფილა. ამ მხრივ განსაკუთრებული დამსახურება მიუძღვით გამოჩენილ ქართველ მწერალსა და ფოლკლორისტს თედო რაზიკაშვილსა და ცნობილ პედაგოგსა და ფოლკლორის შემკრებს გრიგოლ აფშინაშვილს.

საფიქრებელია, ქალთა მოღუქსეობის ტრადიციას უნდა გაველო სხვადასხვა საზოგადოებრივ ურთიერთობათა მიერ დამკვიდრებულ ადათთა ლაბირინთებში. მიუხედავად ამისა. უკიდურესად შეზღუდვის პირობებშიც კი, ქალთა პოეტური სიტყვა მაინც გაისმოდა და რაზმავდა თემ-სოფელს, ხალხს, განაწყობდა მათ ახალი საქმეებისათვის, ჩააფიქრებდა ცოდვა-მადლზე, ავ-კარგზე.

როცა ქალთა შემოქმედებაზე ვლაპარაკობთ, მხედველობაში გვაქვს არა მარტო ტრადიციული ზეპირსიტყვიერების მატარებელნი. არამედ საკუთარი პოეტური შემოქმედების მქონენი, რომელთაგან ბევრი გაუჩინარდა გარდასულ დროთა ბურუსში. მაგრამ მათ ნათქვამს მაინც შემორჩა ავტორის შესახებ საგულისხმოდ მითითებანი, ზოგიერთის შესახებ კი თვით ხალხმა შეინახა საყურადღებო ცნობები.

ქალთა ხალხური შემოქმედების უძველესი ნიმუშები მცირედაა შემონახული. ჩვენ დროში ქალთა პოეტური მემკვიდრეობისადმი საკმაოდ გამახვილდა ყურადღება. ამ მხრივ დიდი დამსახურება მიუძღვით მეცნიერებს: ა. შანიძეს, მ. ჩიქოვანს, ქს. სიხარულიძეს.

დასანანია, რომ ხალხის მეხსიერებამ იუნწად შემოინახა შემოქმედ ქალ-

თა სახელები, რის გამოც მოლექსე ქალთა რეპერტუარის დადგენა არცთუ ისე ადვილი საქმეა, თუმცა ლექსებში ხშირად მოგვეპოვება ისეთი დეტალები, რომელნიც გვარწმუნებენ, რომ მათი ავტორი ქალი უნდა იყოს.

მოლექსე ქალებით საქართველოს კუთხეებიდან განსაკუთრებით გამოირჩევა ფშავე. ფშაველ მოლექსე ქალთა შორის შეგვიძლია დავასაჩუქროთ: ხვარამზე სააუჯაშვილი, ქალიველ გორზამაული, ქალთათვე ხოშარელი, მარიამ მჭედლური, ჩუგოთ ბაბალე, თებრო ბულაღური, ქეთევან დარძული... მათ შორის ყურადღებას იმსახურებს პელაგია ზურაბაშვილი.

პელაგია ზურაბაშვილი იმ მოლექსე ქალთა რიცხვს ეკუთვნის. რომლის შემოქმედების ნაწილი დროთა მსვლელობამ შთანთქა; მხოლოდ ხალხის მეხსიერებაა ის მდიდარი საგანძური, რომელმაც შემოგვინახა პოეტი ქალის რამდენიმე ლექსი.

პელაგია ზურაბაშვილი ზემო ფშავეიდან იყო ჩარგალში გამოთხოვილი. საკუთარ ლექსებთან ერთად პელაგიამ კარგად იცოდა ფშავეში განთქმულ მოლექსეთა შემოქმედებაც (მაგალითად, მან ზეპირად იცოდა მოლექსე ფრუშკას ლექსები. ფრუშკა წვეროშვილი თიანეთიდან იყო, სოფელ სოფლიონიდან). იგი სხვათა ნათქვამებს უფრო სიყვარულითა და გულსიყურით ეკიდებოდა. „ჩემს ნათქვამებს არას ყურს ვუგდებდიო“, — ამბობდა პელაგია. — „ბევრი გადამავეწყდაო“. მიუხედავად პოეტი ქალის ასეთი თავმდაბალი განცხადებისა, მას. ღრმა მოხუცებულსაც კი, საკმაოდ კარგი მეხსიერება შემორჩა.

პელაგია თამამად შეიძლება ჩაითვალოს ერთ-ერთ საუკეთესო მოლექსელ. მისი ლექსები ძირითადად იუმორითაა შეზავებული და უფრო მეზობელი დედაკაცების სააუგოდ მიჩნეულ მოქმედებას, ან მეუღლეთა ურთიერთობას ეხება, ხოლო ლექსი „ახუნის გორო, მაღალო!“ ხალხური სატრფიალო ლირიკის საუკეთესო ნიმუშთაგანია.

პელაგია ზურაბაშვილის რამდენიმე ლექსი ჩაწერილია მისივე სოფლის მკვიდრის (სოფელი ჩარგალი) მოლექსე თამარ მიხეილის ასულ ხელაშვილის მიერ და დაცულია შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოლკლორულ არქივში, ხოლო უფრო მოგვიანებით, 1955 წელს, ფშავეში ექსპედიციის დროს, პელაგიას რამდენიმე ლექსი ჩაწერა პროფ. აბ. ცანავამ¹.

როგორც ვიცით. წარსულში ქალთა პოეტური შემოქმედების სიუხვეს ხელს უშლიდა თვით ქალის უუფლებო მდგომარეობა საზოგადოებაში. ქალს არ შეეძლო მამაკაცთან თავისუფალი სჯა-ბაასი. თავგასულობად უთვლიდნენ მას მამაკაცებთან სიტყვის „გასწორებას“, მით უმეტეს ლექსობას. 1896 წელს გრიგოლ აფშინაშვილი გაზეთ „ივერიაში“ მოთავსებულ ნარკვევში „ფშაველთა ცხოვრებიდან“ მკითხველს ასე აცნობდა ქალდა მოლექსეობის ტრადიციას: „ლექსობა-შაირობაში დედაკაციც იღებს მონაწილეობას, ხოლო ისე აშკარად კი არა. როგორც მამაკაცი, მამაკაცივით სახალხოდ ლექსობა დედაკაცისათვის ძალიან სირცხვილია ფშავეში... დაფარულად ლექსობს ფშაველი ქალი, სანამ ახალგაზრდაა, როცა მოხუცდება, მაშინ კი ძალიან აღარა სცხვენია და თავის ნათქვამ ლექსებს ხშირად ასწავლის ახალგაზრდა ქალ-ვაჟებს“².

ცხადია, გამოჩაყლისს არც პელაგია ზურაბაშვილი წარმოადგენდა. ახალგაზრდობაში მასაც ეუხერხულებოდა ხმამაღლა გამოთქმა თავისი ნათქვალისა. გულზე შემოყრილი დარდის ერთადერთ მაღამოს პელაგიასათვის მიიწე

ლექსები წარმოადგენდნენ. ეს განწყობილება ნათლადაა გამოხატული მის ერთ-ერთ ლექსში:

„ჩემ წარსულ წამამაგონდა,
მოთქმენა გამაპელოა,
გულზე მამაწვა დარღები,
ლექსობას მიყვავ ხელია,
ვიტრო, ვინ შამიბრალეხს

გამილადება მტერია,
რა ბევრი მაქვის სათქმელი,
მაგრამ ვერ ვამბობ, მცხვენია,
ქალი ვარ გოგოლაური,
ჩარგლისა მიწა-მტვერია“.

ლექსიდან ჩანს, რომ პელაგიას ნამდვილი გვარი გოგოლაური უნდა იყოს, „ზურაბაშვილი“ კი მისი ქმრის გვარია. ამას ადასტურებს ქვემოთ მოყვანილი სტრიქონებიც:

„მენა ვარ, პელაგიაი,
რასა მკვლევთ, განა ხენია,
დავკამენ ზურაბაანი,
მაგრად ჩავკრდე ხელია“.

„სამ შვილს კი მენაცა ვგზავნი,
კოხალთ საბაის ქალია“⁸.

„ისევ გულმოსულ წამუე,
კოხალთ საბაის ქალია“⁹.

პელაგიას მამას საბა რქმევია, ხოლო მათი ოჯახის ზედწოდება კი „კოხა-ლინი“ ყოფილა, ისევე როგორც „მიხეილნი“, „ბორჯანი“, „ბოიგარნი“, „ჭოლ-რონი“ და სხვა (ოჯახის პაპის ან პაპის მამის სახელით მოხსენიება ხშირია ფშავში).

ლიტერატურის ინსტიტუტის ფოლკლორულ არქივში დაცულ პელაგიას ლექსებს მითითებული აქვთ: მთქმელი — პელაგია კოხალიშვილი-ზურაბაშვი-ლი, კოხალიშვილი მიჩნეულია პელაგიას გვარად, რაც სწორი არ არის⁷.

პელაგიას მამა — საბა, ეს ოჯახის ერთგული კაცი და სახელოვანი მეომარი, საკმაოდ ყოფილა იუმორის გრძნობით დაჯილდოებული. პელაგიასაც მამის ხასიათი გამოჰყოლია:

„აგი ვარ, საბაის ქალი,
აგი, ხის ჩანათალია,
აე იყო მამაჩემიცა,
აგი, წელთ ერთყა ხმალია,

და ეძახებდნენ საბასა,
მტერმა რო უყვის თვალა,
შვილდ-ისრით ომი იცოდის,
ზედ ესხნეს ორბის ფრთანია“⁸.

პელაგია ლექსებში კინაობასთან ერთად თავის წლოვანებაზეც მიუთითებს:

„დამციონის დედაკაცები,
მწერელჩიელს მეძახიანო,
დასაიონს არას დაგლევეთ,
პელაგიაი მქვიაო!

ოთხმოცდაათის წლისა ვარ,
დღენ აღარ მიიღიანო,
ძალიან დამწვი, დამდავე,
წუთისოფელო, ტალიო!“⁹

მოლექსე ქალს, ისევე როგორც თავის ხალხზე და კუთხეზე უზომოდ შეყვარებულ ყველა პიროვნებას, ადარდებდა ადამიანთა ხვედრი, აფიქრებდა „ცრუ სოფელი“ და „ლალატიანი საწუთრო“ და თითქოს ერთგვარი პესიმისმიც კი იპყრობს მის არსებას:

„კაცი არ უნდა მოგედოს,
საწუთროვ, ლალატიანო!“¹⁰

ამბობს ის და თან უმატებს:

„წუთია წუთისოფელი,
წინანდელეზმა თქვიანო,

უსწაელ შეუგნებლებმა,
საირა იოლიანო!¹¹

პელაგია ზურაბაშვილის ლექსების უმრავლესობა, როგორც ზემოთაც აღნიშნეთ, სატირულ-იუმორისტული ხასიათისაა. პელაგია ხშირად ალექსებდა მეზობლებსა და ახლობლებს, უწყუნებდა მათ უწყესო საქციელს, სიზარმაცეს, რეალურად ხატავდა მათ ნაკლს.

ხალხურ პოეზიაში რამ დაუმკვიდრა იუმორს ადგილი? როგორც ვაჟა-ფშაველა მიუთითებდა თავის ეთნოგრაფიულ წერილებში, სატირა ახალმა დრომ მოიტანა: „ახალი ლექსები რეალურ გზას ადგანან და მათში ჰკენესის იუმორი... ხალხში სატირა იბადება, როდესაც ხალხის ცხოვრება იცვლება და ერთის წყობიდან მეორეში გადადის“¹².

ახალი წყობილება მთლიანად ცვლის საზოგადოებრივ ცხოვრებას: ადათს ცვლის კანონი, ირღვევა ადათის განმამტკიცებელი წესები და ხდება მორალური, ზნეობრივი გარდაქმნები, რომელნიც იქცევიან საყოფაცხოვრებო პოეზიის საგნად.

ახალი ცხოვრების ეს სულის ქროლვა იგრძნობა პელაგიას იუმორისტულ ლექსებში, რომელთაგან აღსანიშნავია: „შემოვიარე ბოწახსა“, „ჯაერის გულზედ“, „ფერმელებს“, „მარინესა ჰყვან მუშანი“, „ქება ბებერის ქმარისა“, „დღეშმანსამ ჩამაუჭდება“, „არტანში უნდა წავიდე“ და სხვა.

პელაგიას 30 წლით უფროსი ქმარი ჰყავდა, სახელად ხეხერა (თიკუნია):

„დღეშმანსაც ჩა აუჭდება,
ბებერი ქარი კერასა,
ან კირად მინდა ქერი,
ის სხვას დაუწყებს კვლევასა,
დაიწყებს კობრაობსა,
ჩოხას გაიხრის ელასა...“¹³

ამ ლექსიდან ვგებულობთ, რომ პელაგია არცთუ უკმაყოფილო უნდა ყოფილიყო თავისი ბედით, ოჯახითა და ქმრით.

როგორც ყველა ქალს, პელაგიასაც ჰქონია სასიყვარულო თავგადასავალი, მის გულსაც განუტედა ესოდენ ამალღებული გრძნობა — სიყვარული. სწორედ ამ გრძნობის შედეგი უნდა იყოს ლექსი „ახუნის გორო, მალალო!“ ეს ლექსი გამოირჩევა არა მარტო პელაგია ზურაბაშვილის შემოქმედებაში, არამედ საერთოდ დამამშვენებელი ნიმუშია ქართული ხალხური სატრფიალო ლირიკისა:

„ალალო ახუნის გორო,
შენამც დაგშალა ქართა!
გდამეხედნა, ცენახა,
ალაზნის პირი თვალთა,
იასაც ზვარყად ენახად,
ეინც გულ მამიკლა შხართა.
არც შეხედულად იაწონხარ,

არც ის ძალიან გვართა,
მაგრამ არ იშლის ეს გული,
იწვება ცეცხლის ალითა,
შენისა ცმუხლის პირსა მქნა
დაბჭონებულის ხელთა,
შენ კალთამც ამაუბიძა,
ჩე ის ნადენის ცრემლთა“¹⁴.

პელაგიას შემოქმედებაში გამოირჩევა რამდენიმე ლექსი-დანაბარებიც:

„გალექსებთ, დედაკაცებო,
ჩე თავლა ახი მგონაო,
სალექსოდ გაამიგზავნეთ,
თითო თაბაქოს კონაო,
ან კირად ინდა თამბაქო,
სიწარეს და აღონაო“¹⁵.

პელაგიას შემოქმედებაზე მსჯელობისას აუცილებლად უნდა გამოიყოს სამი მომენტი: 1. პელაგია, როგორც ავტორ-მთქმელი (საკუთარი რეპერტუარი), 2. როგორც ხალხური მთქმელი და 3. როგორც ტრადიციული ზეპირსიტყვიერების შემოქმედებითად გამომყენებელი.

სწორედ ეს მესამე მომენტია განსაკუთრებით საყურადღებო პელაგიას შემოქმედებაში. მოგვყავს ხალხური ლექსი:

„განა ლალი ვარ, რომა ვმღერ,
გულისა დარდსა ვიქარვი,
ეინე ჩეზედა თქოს: — ლალია,
ესეთიჲც ლალიმ ის არს

ძმასამე მუჟკლენ ლეკები,
წამასამე ინათ ისარი,
ნანდაურ სწორიჲც მუჟკა,
არც უარესი ის არის!“¹⁸.

ამ ხალხური ლექსის გავლენა აშკარად იგრძნობა პელაგიას ლექსზე „თავისთავს“¹⁷. ბიოგრაფიული ხასიათის ამ ლექსში გამოკრთის ქმარ-შვილის ომში დაკარგვით გულდამწვარი პელაგიას დარდი და დიდი სევდა:

„წოველები, დავიარხები,
გულში ჩაშვება ჭაერია,
ეინაც ჩეჲს იტყვის: რა უქორს,
ჩეისავეთ ლალიჲც არია,
ხუთი თუე თაში დამჩალი,
ლოჲ-ვეფხების ბადალ-დარია,
ნურავის გაგიკვირდებათ,
ჩემ უგონთ საუბარია“.

მოლექსე ქალს ისე მოხდენილად გამოუყენებია ცნობილი ხალხური ლექსის სტრიქონები, რომ, ერთი შეხედვით, შეუძლებელიც კი ხდება მათი პელაგიაზე უფროდ არმიჩნევა.

ხშირია შემთხვევა, როცა მთქმელი ამა თუ იმ ხალხურ ლექსს რომელიმე ავტორ-მთქმელს მიაწერს და სჯერა, რომ ეს ლექსი აუცილებლად მის მიერ დასახელებულ პირს ეკუთვნის. ასეთ გარემოებას გვერდს ვერ ავუვლით პელაგიას ლექსების განხილვის დროსაც. მიუხედავად იმისა, რომ პელაგიას ლექსების მთქმელი ზოგიერთი მათგანის ავტორად თვითონ პელაგიას მიიჩნევს, ჩვენ მაინც ვერ ჩავთვლით მათ პელაგიაზე უფროდ.

დავუბრუნდეთ ისევ ზემოთ მოყვანილ ხალხურ ლექსს.

ლიტერატურის ინსტიტუტის ფოლკლორულ არქივში დაცულ პელაგიას რეპერტუარში შეტანილია ლექსი სათაურით: „განა იმით ვმღერ, ლალი ვარ“¹⁸, რომელიც ჩვენ მიერ მოყვანილი ხალხური ლექსის ოდნავ შეცვლილი სახეა. იგი, ჩვენი აზრით, არ უნდა იყოს პელაგიას შემოქმედებითი ნიჭის ნაყოფი. ეს ლექსი ჯერ კიდევ 1887 წელს ჩაუწერია და გამოუქვეყნებია კიდევ დავით ხიზანიშვილს მის მიერ შეკრებილ ფშაურ ლექსებთან ერთად.

პელაგია ზურაბაშვილის თანასოფლელი და მეზობელი ქალის, თამარ ხელაშვილის მიერ ჩაწერილ პელაგიას ლექსებზე მითითებულია ლექსის გამოთქმის დრო. ლექსს „ახუნს!“¹⁹ საიალალო“²⁰, სადაც პელაგია თავის წლოვანებასაც ასახელებს, 1970 წელი აწერია: „ოთხმოცდაათის წლისა ვარ, დღენ აღარ მიმიდიანო...“ თუ მთქმელისა და ავტორის სიტყვებს ვერწმუნებით, შეგვიძლია მიახლოებით პოეტი ქალის დაბადების თარიღად 1880 წელი მივიჩნიოთ. თუ ეს ასეა, მართლაც შეუძლებელია 6—7 წლის პელაგიას ასე გამართული ლექსი ეთქვა (როგორც ვიცით, ლექსი 1887 წელს უკვე გამოქვეყნებული იყო).

საინტერესოა პელაგიას კიდევ ერთი ლექსი „წამუელ შირაქშიითა“²¹.

„წამუელ შირაქშიითა,
წამოვიყვანე ცხვარია,
ნადელობ გამამეგება,
ნამტრიალევი არია,
დამსუა და მკითხა ამბავი:
როგორ გავილა ცხვარია.
—ჩვენ კი ვიყვენით კარგადა,

ჩემ ნალობ როგორ არია?
—სადლაა შენი ნალობი,
სამის კეირაის მკვდარია.
—ეგემე არ გეთქვა, ბებერო,
ის გეთქვა: „სხვაგან არია!“
დალილი დაიყვინებდი,
მოვალის საცა არია!“

ახლა შევედაროთ ეს ლექსი ჩვენ მიერ სოფ. მაღაროსკარში ჩაწერილ ხალხურ ლექსს (მთქმელი მართა წელაშვილი, 70 წლის):

„წამუელ შირაქშიითა,
ლურჯაი მყვანდა ჩქარიო,
სულთა პეპელა შამამხვდა,
წითლით კრელნი ჰქონ მხარნიო,
ნადობის კაბას ვაფურე,
ღმერთო, დამწერე ჭვარიო,
ნადობის კარზე ჩაპოეხე,
კარებზე მამრჩენე თვალნიო,
ნადელობ გამამეგება,
თვალტრეკლიანი არიო,
დაჭდა და კითხვა დამიწყო
— როგორ გავილა ცხვარიო?

—ცხვარან კი კარგად გავიდენ,
ჩემ ნალობ როგორ არიო?
—შენ ნალობ როგორ იქნებო,
სამის კეირაის მკვდარო!
ჩამაიხლოცენ ხელ-მუხლონი,
შუბლზე დაქსხა ნამიო,
წამუელ დაღონებულო,
ტრეკლით დაეხოცენ გზანიო,
გაზაფხულზედაც დამეკებდა,
ადიდებელი წყალიო,
ან ზოვიმე ჩამომიტანდა,
როცა ჩამოვლენ მთანიო!“

წელაშვილის ნაკარნახევი ლექსი ძლიერ ჰგავს ზემოთ მოყვანილ პელაგია-ასეულად მიჩნეულ ლექსს. და თუ პირველი ნამდვილად ეკუთვნის პელაგიას, ეს უკანასკნელი კი მისი ვარიანტია (ან პირიქით), მაშინ პელაგია საკმაოდ მაღალი ნიჭის შემოქმედად შეგვიძლია ჩავთვალოთ.

საჭიროდ მიგვაჩნია შედარებისათვის კიდევ ერთი ცნობილი ხალხური ლექსის მოყვანა:

„შირაქის გზაზე მივდივარ,
უკან მამბრუნებს ქარიო,
წინ შემეყარა პეპელა,
წითლად უჩანდა მხარიო,
სა:ვარლის კაბას ვამსგავსე,

ღმერთო, დამწერე ჭვარიო,
ვაი, რა ძნელი ყოფილა,
სხვაზე გაუარდნილ თვლიო,
ალვანსა შემოვივარე,
შემოვატარე თვლიო“²².

პირველი ნაწილი ამ ხალხური ლექსისა უდავოდ ვარიანტია მოყვანილი მაგალითებისა, მეორე ნაწილი კი („ვაი, რა ძნელი ყოფილა...“), ჩვენი აზრით, არ უნდა იყოს მისი ლოგიკური გაგრძელება (შინაარსის სხვაობა, რითმის საღარიბე...).

როგორც ვხედავთ, პელაგიასეულად მიჩნეული ლექსის საკმაო ვარიანტები არსებობს. ვარიანტების არსებობა კი ლექსის სიძლიერეზე მეტყველებს.

სამამულო ომმა შეცვალა პელაგია ზურაბაშვილის პოეზიის თემატიკა. თითქოს საღლაც გაქრა ის ირონია თუ ხუმრობის კილო, რომლითაც მანამდე საკმაოდ მდიდარი იყო მისი ლექსები. მოლექსეს სწამს, რომ გამარჯვება მათი იქნება. ამ რწმენით გზავნიდა იგი ოთხ ვაჟკაცს ომში:

„
გავგზავნე, დავაბარია,
არ დაშალონოთ, შეიღებო,
არ მინდა ციხის კარია,

მტერზედამეც გაგიარჩელებათ,
არ შაირცხინოთ გვარია,
უკვენ არ გამაიქცოდეთ,
მტერს შააკალით თავია“²³.

მართლაც, პელაგიამ ოთხი ვაჟი გაზარდა, სამშობლოს სიყვარული შთააგონა მათ პატარაობიდანვე და თითქოს ახლა დადგა ეპი ქვეყნის წინაშე მიცემული დაპირების შესრულებისა:

„ოთხ შვილი მენაც გავზარდე,
ოთხივე ღმერთს დასადარია,
დაგვირდეს, დამიზარდოს,
სამშობლოვ, დამიგზავნა“²⁴.

მტრის მოულოდნელმა თავდასხმამ შეცვალა ქვეყნის ცხოვრება. ბევრის დედა ატირდა ცხარე ცრემლით, ბევრი შეიშინდა ძაძით. მთელი საქართველო, მათ შორის ლამაზი ფშავეცი, აღდგა მტრის წინააღმდეგ:

„გაღწევა შავი ღრუბელი,
მოვარდა ქარიშხალი,
აღიღდა ჩვენი არაგვი,
არაგვი, ფშავეის წყალი,
ბევრი ატირდა ღედები,
ღედებო, ჩვენი ბრალი“²⁵.

ხალხურ მოღვექსეს სწამს, რომ მტერი ვერაფერს დააკლებს მას სათაყვანებელ სამშობლოს, თუ ერთმანეთს მხარს დაუჭერენ და გამარჯვების სურვილი ექნებათ. უკვდავ ლაღადებად გაისმის მისი სიტყვები:

„მიშველეთ, ფშაველ-ხევსურნო,
ერთუტის ეუჭიროთ მხარია“²⁶.

სამშობლოსათვის თავდადება და მისთვის სიკვდილი წარმოადგენს ვაჟაკის ღირსებას:

„ნურას იჯარებთ, შვილებო,
სიკვდილი კაცის ვალია,
სახელანი სიკვდილი,
დედა-შვილთ საღირსალია,
თავის სამშობლოს სახელი,
ცანდი მალაღი არია“²⁷.

ვკითხულობთ ამ სტრიქონებს და ჩვენდაუნებურად გვახსენდება დიდი ეპოსის სიტყვები: „სიციოცხლეს აუგინასა, სიკვდილი მიჯობს ხმაღუნდა!“ მოღვექსე მოუწოდებს დიდსა და პატარას აღდგეს სამშობლოს დასაცავად. ის დარწმუნებულია, რომ ერთიანი ძალა აუცილებლად დაამარცხებს მტერს:

„აიღეთ იარაღები,
მტერზედა გქონდეთ თვალა,
მტერს როგორ გამაქცევით,
ვაჟაკი, განა ქალა,
არ გაგიტეხოსთ წყუელთა,
სამშობლოს მტკიცე კარია“²⁸.

პელაგია ზურაბაშვილის პოეზიაში თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს ბუნების მოღვენების ლამაზად და მოხდენილად ასახვას. მოღვექსე ქალი უზომოდ შეყვარებულია ბუნებაზე, თავისი კუთხის თითოეულ გორაკსა და ბორცვზე, ველსა და ტყეზე, მთასა და ბარზე. მას ერთნაირად უყვარს „თოვლიან ყინულიანი ახუნის მთა“, „ველიანი და ტყიანი დიყელა“, „კინჭუხიანი კლდეები“, „სიციოცხლით სილაღიანი მზე და მთვარე“. ამ სიყვარულს იგი ლაღად გამოთქვამს თავის ლექსებში²⁹.

პელაგიას ლექსებში უხვად გვხვდება მხატვრული შედარებები, ეპითეტები, გაპიროვნებები და პოეტური მეტყველების სხვა სახეები.

ბუნების, ქვეყნისა და საკუთარი ხალხის დიდი სიყვარულითაა განმსჭვალული პელაგია ზურაბაშვილის ლექსები, 90 წელს მიტანებული მოხუცი ქალი გულით რომ მღეროდა.

შ ე ნ ი შ ე ნ ე ბ ი და ღ ა მ ო წ მ ე ბ ა ნ ი

1. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტი, ფოლკლორული არქივი, ტ. X (1, 2, 3)—23. ქვემოთ მოვიყვანთ შენიშვნებით— ფ. არქ.

2. გაზეთი „ივერია“, 1896, № 37.

3. „თავისთავს“, საკუთარი მასალებიდან, ჩაწ. 1970 წ. სოფ. ჩარგალში.

4. იქვე.

5. „ნურას იფაერებთ, შვილებო“, საკუთარი მასალებიდან, ჩაწ. 1970 წ. სოფ. ჩარგალში.

6. „თავისთავს“, საკუთარი მასალებიდან, ჩაწ. 1970, წ. სოფ. ჩარგალში.

7. ფ. არქ., ტ. X (1, 2,) 3—23.

8. ფ. არქ. ტ. X (1, 2, 3)—23. ჩამწერი ა. ცანავა, 1955 წ.

9. „ახუნს საიალალო“, საკუთარი მასალებიდან, ჩაწ. სოფ. ჩარგალში 1970 წ.

10. „ახუნს საიალალო“, საკუთარი მასალებიდან.

11. იქვე.

12. ვ ა ე ა - ფ შ ა ე ე ლ ა , თხზ., ტ. V, თბ., 1961, გვ. 17.

13. „ქება ბებერის ქმარისა“, საკუთარი მასალებიდან, ჩაწ. 1970 წ. სოფ. ჩარგალში.

14. ფ. არქ., გ. თურმანაულის მიერ წარმოდგენილი მასალები, № 223. იგივე ლექსი ჩვენს გაქვეს ჩაწერილი მტკრელი ვანსხვაეებით: „შენისაჲ მუხლის პირს მამკლა /დაბჭინებულის ხელითა/, კალთაჲც ამავებინა/, ნადენის ჩემის ცრემლითა“.

15. ფ. არქ., ტ. X (1, 2, 3)—23. ჩამწერი ა. ცანავა. ამ ლექსის ვარიანტი აქვს გ. თურმანაულსაც. ფ. არქ., გ. თურმანაულის მიერ წარმოდგენილი მასალები, № 223.

16. ფშაური ლექსები შეკრებილი დ. ხიზანიშვილის მიერ, ტფილისი, 1887, გვ. 127.

17. საკუთარი მასალებიდან, ჩაწ. 1970 წ. სოფ. ჩარგალში.

18. ფ. არქ., ტ. X (1, 2, 3)—23.

19. ა ხ ე ნ ი მთის სახელია.

20. „ახუნს საიალალო“, ჩამწერი თამარ ხელაშვილი, მისივე კოლექციიდან.

21. ფ. არქ. ტ. X (1, 2, 3)—23. მთქველი მიუთითებს, რომ ეს ლექსი პელაგიას ეკუთვნის.

22. ვ. კ ო ტ ე ტ ი შ ე ლ ი , ხალხური პოეზია, თბ., 1961, გვ. 30.

23. „ნურას იფაერებთ, შვილებო“. ჩამწერი თამარ ხელაშვილი, მისივე კოლექციიდან.

24. იქვე.

25. იქვე.

26. იქვე.

27. იქვე.

28. „ნატერა“, ჩამწერი თამარ ხელაშვილი, მისივე კოლექციიდან.

29. ამ მხრივ დაახასიათებელია ლექსი „რა ღამაზი ხარ, დიუელაე“, ჩამწერი თამარ ხელაშვილი, მისივე კოლექციიდან.

Т. И. ГОГОЛАУРИ

ПЕЛАГЕЯ ЗУРАБАШВИЛИ — СТИХОТВОРЕЦ ИЗ ПШАВИ

Резюме

Пелагею Зурабашвили смело можно считать одной из лучших среди пшавских женщин-стихотворцев. Ее стихотворения приправлены юмором и большей частью посвящены постыдным действиям соседок или отношениям между супругами. Стихотворение «Высокая гора Ахуни» является наилучшим образцом народной лирики.

Несколько стихотворений Пелагеи записаны коренной жительницей ее села (село Чаргали), стихотворцем Тамарой Михайловной Хелашвили и хранятся в фольклорном архиве Института литературы им. Шота Руставели АН ГССР. В 1955 г. во время экспедиции в Пшави несколько стихотворений Пелагеи были записаны проф. А. Цанава.

При разборе творчества Пелагеи надо выделить три момента: 1. Пелагея как автор-сказитель (собственный репертуар). 2. Пелагея как сказитель (она хорошо была знакома с творчеством известных пшавских стихотворцев). 3. Творческое использование Пелагеей традиционной устной словесности.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფოლკლორისტიკის კათედრა
საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტი

М. М. ФАТЕМИ

ПРЕДПОСЫЛКИ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИХ ИДЕЙ В ИРАНЕ В СЕРЕДИНЕ XIX ВЕКА

С середины XIX в. во внутренней и международной жизни Ирана начинается ряд важных перемен. В это время во внутренней жизни были заметны две различные тенденции в решении неотложных вопросов страны. Первая, более умеренная, была нацелена на укрепление центральной власти и проведение некоторых реформ сверху. Идеологами этой тенденции были видные государственные и общественные деятели, во главе которых стоял первый министр Мирза Таги хан Амир Кабир (1848—1851 гг.). Ввиду большого значения проведенных реформ и их роли в социально-культурной жизни страны и распространении просветительских идей, мы позволим себе вкратце остановиться на них.

В области экономики эти реформы были направлены на создание новых промышленных предприятий, развитие товарного земледелия и торгового капитала, что влекло усиление экономического потенциала страны¹.

Паряду с этим, правительство проводило политику защиты национального производства от конкуренции иностранных товаров. Оно оказало торговцам всестороннюю помощь в развитии обмена товаров внутри страны и за ее пределами, расширения иранского рынка².

В области социальных и административных реформ Амир Кабир преследовал цели отмены местных привилегий и создания мощного централизованного государственного аппарата. Этим он, с одной стороны, стремился удовлетворить требования новых социальных групп, заинтересованных в развитии экономики и финансов страны, а, с другой стороны, преодолеть опасности, вытекавшие из обострения внутренних противоречий общества. Вместе с тем, государство должно было ограничить вторжение иностранного капитала, бороться против колониальных замыслов империалистических держав в Иране.

Вторая, революционная тенденция выражала интересы народа, боролась за радикальное преобразование страны, отмену несправедливых форм и правил управления обществом и неравноправия его членов. Носителями этой идеологии были оппозиционные группы и передовые представители средних слоев населения, патристически настроенная интеллигенция и т. п. Блестящим проявлением этого явилось Бабидское восстание 1848-50 гг. против шахской власти, потрясшее основу не только реакционных, но и реформистских течений.

Несмотря на то, что в процессе острой внутренней и антиимпериалистической борьбы обе эти тенденции были уничтожены самодержавным правительством (Бабидское восстание было жестоко подав-

лено, и его глава Сеид Мохаммад Али Баб был казнен в 1851 г., а Мирза Таги хан Амир Кабир был смещен и убит Насер-эд Дин шахом в том же году), однако посеянные ими семена принесли свои плоды. Наряду с большим идейным и просветительским наследием, которое оставили за собой Баб и его последователи, а также другие идеологические течения (шейхизм, массонство и т. д.), все они в определенной степени были направлены против феодализма, старых средневековых традиций и религиозной косности. Реформы Амира Кабира также ослабили устои существующего режима, создали предпосылки для появления последующих этапов социально-культурного преобразования. Это особенно относится к его культурным реформам, в частности созданию школы нового типа «Дар-ол Фонуи» («Политехническое училище» или «Дом науки»), приглашению иностранных специалистов для преподавания, отправке студентов в Западную Европу и Россию на учебу, ограничению роли духовенства в светской жизни страны, расширению сети типографий, переводу и изданию новых книг, а также выпуску первой регулярной газеты и т. п.

Идея основания учебного заведения нового типа появилась уже во время первой поездки Амира Кабира в 1829 г. в Россию. Ознакомившись с научно-техническими и культурными достижениями России, он решил следовать ее примеру в Иране. Свои идеи он претворил в жизнь в период нахождения на высокой должности иранского премьер-министра (в 1841-51 гг.). Специальный секретарь делегации, отправленной в 1829 г. в Россию, Мустафа хан Афшар по этому поводу пишет: «В первой же своей поездке в Россию, Амир Кабир увидел контрасты светотени (в Иране—М. Ф.). Он был восхищен материальными и духовными достижениями нового мира. Контакт с цивилизованным миром и ознакомление с его прогрессом и возрождением, с материальным, техническим и научным развитием России, был поучительным для Амира»³. Как пишет иранский историк Х. Макки, «Амир и члены его делегации осмотрели оружейный и металлорежущий заводы, предприятия по обработке шелка и штыю золота и галуна, монетный двор, училища и университеты в Туле, Тбилиси, Москве и Петербурге. Своими глазами они увидели чудеса западных наук»⁴.

Поездка видных иранских государственных деятелей в Западную Европу и Россию и ознакомление с достижениями этих стран привели их к мысли о необходимости развития науки и техники в Иране и подготовке кадров для введения новых социально-культурных изменений. Для осуществления этой цели они приступили к созданию школы нового типа. «Амир Кабир, — говорится в издании Литературного Общества при школе Дар-ол Фонуи, — своим дальновидным и острым умом знал, что для того, чтобы догнать цивилизованный караван, такому древнему государству, как Ирану, нужна новая культура, и для этого достижения он создал университет по имени Дар-ол Фонуи»⁵.

«Дар-ол-Фонун» был основан по примеру западных университетов и политехнических институтов. В них обучали разным отраслям гуманитарных и технических наук, в том числе языку и литературе, переводу с иностранных языков, истории и географии, математике и естествознанию, медицине и фармакологии, инженерному делу, минералогии, картографии и т. п. Там же проводились и военные занятия по отдельным родам войск (пехоте, кавалерии, артиллерии, военной инженерии и др.). С целью поощрения современных наук все дисциплины вначале преподавались на французском языке, затем к ним прибавились арабский язык и литература. В соответствии с этим, были созданы разные факультеты и отделы, а студенты отличались формой своей одежды.

При обучении столь разнообразным предметам, иранское правительство столкнулось с трудностями в недостатке необходимых преподавательских кадров. Поэтому оно обратилось за помощью к зарубежным государствам. В 1851 г. в Иран прибыли семь австрийских специалистов,—четверо военных и трое гражданских (врачи и инженеры). Приехали и специалисты из других стран, в том числе двое военных из Италии и Франции (в 1851 и 1852 гг.), один врач из Голландии (в 1851 г.), минералог из Франции (в 1865 г.). Был также приглашен специальный педагог по музыке из Франции. Он впервые ознакомил иранцев с европейской музыкой, основал в Иране военный оркестр.

Немалая трудность заключалась и в отсутствии в Иране учебных пособий вообще и на персидском языке в частности. Учеба проводилась, в основном, на французском языке, и лишь частично на персидском. Позднее были приглашены иранские ученые и исследователи, которые приступили к переводу и составлению необходимых пособий.

Созданные иранскими авторами работы, наряду со своим научным и педагогическим значением, получили большое литературное и просветительское звучание. За исключением отдельных работ, составленных по примеру средневековых рассказчиков, большинство книг было написано простым языком, что оказало большое влияние на дальнейшее развитие литературного языка и распространение новых идей в Иране.

Позднее в «Дар-ол-Фонуне» проводились и практические занятия. Были сооружены химическая и физическая лаборатории, а также печи по плавке металла и обработке руд⁶, а также типографские станки, где печатались новые сочинения.

В «Дар-ол-Фонун» имели доступ лишь определенные группы верхушки и придворной знати. По утверждению известного иранского историка и государственного деятеля Мирзы Хасан хана Э' темада-ос-Салтане, «для учебы в Дар-ол-Фонуне было выделено сто человек из высокопоставленных принцев, знати и государственных чиновников»⁷.

Основатели «Дар-ол Фонуи» первоначально преследовали прогрессивные цели (развитие науки и техники, ознакомление иранцев с культурными достижениями западного мира, ограничение влияния религиозных канонов на светскую жизнь общества, распространение просветительских идей и разъяснение главных причин отсталости страны, недостатки существующего порядка и т. п.). Однако, впоследствии (после смещения и убийства Амир Кабира), в результате прямого вмешательства самодержца Насер-эд Дин шаха в дела училища, изменился устав «Дар-ол Фонуи» и его профиль. Шах ненавидел передовые мысли, и поэтому он запретил выступления прогрессивных деятелей в училище.

Вместо обучения передовым идеям западных мыслителей (Вольтера, Мольера, Жан-Жака Руссо и др.), здесь начали проводить религиозные занятия, обучали мусульманской теологии, совершали молитвы и обряды (намаз, пост и др.). Для выполнения религиозных обрядов в училище был выделен специальный зал. Было запрещено и развитие отраслей искусства—музыки, театра и т. д., распространились реакционные мысли и монархические каноны.

Изменился и состав вступающих в училище студентов. В 1860 г. Керзона, побывавшего в то время в Иране, в 1880 г. студенты «Дар ол Фонуи» запрещается простому народу. Туда имеют доступ лишь лица знатного происхождения⁸. В соответствии с этим, учиться там можно было лишь придворным аристократам и каджарским принцам.

Постепенно увеличилось число студентов, изменялся и порядок их распределения. По данным английского министра иностранных дел Керзона, побывавшего в то время в Иране, в 1880 г. студенты «Дар ал Фонуна» распределялись следующим образом: военные—75 человек, студенты технических и научных факультетов — 140 человек, обучающиеся иностранным языкам—92 человека, в том числе французскому языку—45, английскому — 37, русскому — 10, картографии — 80 чел. Общее число студентов составило 387 человек⁹. Срок обучения был 6—7 лет.

Несмотря на непрерывное вмешательство шаха и реакционной иранской верхушки в дела «Дар-ол Фонуна», первые попытки его основателей давали свои результаты. Большинство выпускников училища впоследствии стали крупными государственными и общественными деятелями, известными учеными и литераторами. Они играли большую роль в распространении просветительских идей в Иране и подготовке предпосылок для дальнейших этапов социального и культурного развития.

Большое значение имели также изданные в «Дар-ол Фонуи» книги на персидском языке. Наряду с учебными пособиями для студентов, печатались исторические труды и литературные произведения, переводились работы западных авторов и т. д. Хотя издания работ зарубежных авторов начались уже в первой половине XIX века (в том числе перевод энциклопедической истории Петра I, Карла XII и Александра

Максдонского, а также событий Европы в период Наполеона I, изданные в 1813 г. Мирзой Салехом Ширази и др.), однако, в результате отсутствия в то время необходимых переводческих кадров, а также ввиду низкого качества типографских станков, дело это не имело значительных успехов.

Интенсивное составление и перевод книг в середине XIX века требовали увеличения числа типографских станков, которые первоначально имелись лишь в небольшом количестве в Тебризе и Тегеране. Государство приступило к приобретению и установлению новых станков в городах Шираз, Исфаган, Урмия, а позднее в других больших центрах (Мешхед, Решт, Хамадан, Керманшах, Керман Йазд и др.).

В середине XIX в. был сделан и первый шаг в развитии прессы. Как уже было отмечено, первая иранская газета была издана Мирзой Салехом Ширази в 1837 г. Однако она вскоре перестала существовать. В 1851 г. государство приступило к изданию первой регулярной газеты. Она первоначально называлась «Вагайе-е Эттефагийе» («Происшедшие события»). Впоследствии газета неоднократно переименовывалась, а с сентября 1860 г. (за № 472) стала называться «Рузнаме-йе Довлате Алийе-йе Иран» («Газета высокого Иранского Государства»).

«Вагайе-е Эттефагийе» публиковалась еженедельно на восьми страницах литографским способом. В ней наряду с внутренними и зарубежными событиями, давались научные и технические информации, рекламы, объявления и т. д. О внутренних событиях, в основном, сообщалось в государственных заявлениях и шахских фирманах (о назначении и смещении государственных чиновников, предоставлении титулов и вознаграждений, о шахских поездках, а также провинциальные сообщения). В отделе зарубежных информации сообщались самые важные события западных стран и Турции.

Научные статьи газеты носили, главным образом, просветительский (разъяснительный) характер. В них сообщались географические сведения о положении континентов, о новых географических открытиях, а также экономические информации о промышленности и сельском хозяйстве, сооружении железных дорог и т. д. В газете помещались исторические статьи о древних и новых цивилизациях, о национальных и социальных движениях народов, в том числе о борьбе индийского народа против английских колонизаторов, итальянского народа за освобождение от австрийского господства и т. д. Имелись также, статьи о государственном строе и законодательных органах западных стран, их социальных и культурных достижениях, политических организациях, а также об отдельных прогрессивно мыслящих революционерах и демократах (о французской буржуазной революции и др.).

В газете публиковались и чисто научные статьи, в том числе из области астрономии, геологии, медицины, а также о технических достижениях, открытиях, изобретениях и т. п. В отделе объявлений и

реклам сообщали об издании новых книг, рассказывали об их содержании, давали советы и консультации читателям и т. д.

Как видно, само содержание данных в газете информации и научных статей свидетельствует о прогрессивных намерениях ее основателей. В редакционной статье первого же номера газеты, изданной 5 раби II 1267 г. лунной хиджры (в феврале 1851 г.), по этому поводу говорится: «...Главная цель газеты состоит в том, чтобы проводить воспитательную работу среди иранского населения, знакомить его с внутренними и зарубежными событиями. Одна из положительных сторон газеты, — продолжается в редакционной статье, — заключается в том, что она служит развитию знания и осведомленности жителей этого великого государства»¹⁰. Эта мысль вновь подчеркивается в №36, где говорится: «Газета дает информацию... с целью воспитания народа и его ознакомления с государственными и иными событиями, а также с положением в зарубежных государствах. Они (эти информации) приносят пользу и знатым людям, и простому народу»¹¹.

Материалы для издания газеты собирались, в основном, из отдельных иранских областей, а также зарубежных стран. Они представлялись в Тегеран ответственными государственными чиновниками в столице и провинциях и дипломатическими представителями Ирана в других государствах. Материалы заимствовались также из зарубежных журналов и книг.

Проведенные в середине XIX в. мероприятия имели большое социальное и культурное значение. Подготовленные в этот период кадры были главными носителями новых идей, передовыми просветителями и патристически настроенными демократами.

1. Реза Голзи хан Хедаят, Ровзат-е-Сафа-йе-Насери, см. Хоссейн Макки, Тарихе земедгани-йе Мирза Таги хан-е Амир Кабир, Тегеран, 1337, с. 94 и 124; Ферейдун Адамайат, Амир Кабир ва Иран, Тегеран, 1334, с. 224—225; Аббас Эббас Мирза Таги хан-е Амир Кабир, Тегеран, 1340; Рузнаме-йе Вагайе-е Этефегийе, год 1851/52, №№ 26, 31.

2. С целью расширения иранского рынка, кредиты на имя купцов, продавших иранскому правительству товары в Антакии (на берегу Красного моря), Амир Кабир перевел в город Балх.

3. Ф. Адамийат, указ. работа, с. 52.

4. Х. Макки, указ. работа, с. 27.

5. Дар-ол-Фонун ва Амир Кабир. Издание литературного общества школы Дар-ол-Фонун, учебный год 1957/1958, с. 17.

6. Дар-ол-Фонун Ва Амир-Кабир, с. 17.

7. Этемад-е Салтане. Мерат-ол Болдан т. III, см. И. Арнайипур, Ал Сабта Нима, т. I, с. 254.

8—9. Ф. Адамийат, указ. работа, с. 154.

10. Газета «Присшествия», февраль, 1851, № 1.

11. Там же, 1852, № 36.

Отдел научной информации Института востоковедения им. акад. Г. В. Церетели АН Грузинской ССР

Представил Институт востоковедения им. акад. Г. В. Церетели АН Грузинской ССР

ლიანა კვირიკაშვილი

„გალობა“ სიტყვის ეტიმოლოგია ღა სემანტიკური კარალელუიზმები*

„გალობა“ ძალიან ძველი სიტყვა უნდა იყოს. იგი იხმარებოდა ძველ ქართულ ენაში საზოგადოდ სიმღერა-გალობის, ადამიანის ხელოვნებისმიერი „კმატემის“ აღმნიშვნელად; შედარებით გვიან ეძლევა გამორჩეულად სასულიერო, საკრალური ხელოვნების შინაარსი. „მღერა“ ნიშნავდა შექცევას, თამაშს, ხტომას, ცეკვას, ლაღობას; წყობილხმინაობა, მღერა, როგორც ახლა გვესმის, მისი ძირეული მნიშვნელობა არა ჩანს! პროფ. ი. აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“ „გ ა ლ ო ბ ის“ განმარტებულ ვკითხულობთ: «ფსალმუნება». «მაქებლობა», მღერა; კურთხევა, მხიარულება. ღა შემდეგ: „გ ა ლ ო ბ ა კურთხევა: ქება, სიმღერა“; „გ ა ლ ო ბ ის ა ს ი ტ ყ უ ა ქება, სიმღერა“; „გ ა ლ ო ბ ის ა წ ა რ თ ქ უ მ ა «გალობა», «მადლობა», კურთხევა“. დოკუმენტაციის მიხედვით, გალობა უმთავრესად უფალს მიემართება. დამოწმებულია ძველი ღა ახალი აღთქმის წიგნები ღა „წამება წმიდათა ორმოცთაჲ, რომელნი იწამნეს სებასტია ქალაქსა“.

S—384 ხელნაწერში, XI—XII საუკუნეების კრებულში², „გალობის“ მსაზღვრელია „საერო“: „მიზეზ იქმნა დახრწევისა საეროთა მის გალობისა არიანოზთათაჲსა“ (57ა, 5—6)³. შემდგომ თეიმურაზ ბაგრატიონს გალობის გვარობითი ცნების თითქოს უნებლიე აღდგენა უხდება სიმღერის დახასიათებისას: „სიმღერა საერო გალობა არის“⁴. „გალობის“ ანტითეზებად ძველ ქართულ ტექსტებში გვხვდება „გოდება“, „გლოა“, „ტყება“; მეორე მხრივ, გალობას „ტირილოვანი“ ხასიათი აქვს⁵.

ტრადიციული ქართული თვალსაზრისით, სიმღერის — საერო ან მსოფლიო ხმინაობის — საპირისპიროდ, „გალობა თუ არ საღმრთოთა ზედა, სხვებ არა მოიღების“⁶. საბა წერს: „გ ა ლ ო ბ ა არს თვისისაებრ უკვე სიტყვისაჯმა(ა) რა(ა)მე, ტბილად თქმული მადლობა(ა); გ ა ლ ო ბ ა არს ღმრთის მეტყველებისა მადლის(ა) ხედვისა მქონებელ იყოს; გ ა ლ ო ბ ა არს კმა — ავაჯიანი, შეწყობით აღტევებული თვინიერ ორღანოსა, გინა ორღანოთა ღა მწყობრითა. გ ა ლ ო ბ ა არს მართლმადიდებლობითთა მიერ ღმრთის მეტყველება: რომელი თავით თვისით იწვ(ა)რთ(ი)ღის შეწირვასა ღმრთისასა (+ ღა Z) სულისა სრულისა ვის(ი)მე“. გალობა ღალადისა ღმრთისადმი, ერთგვარი მსხვერპლშეწირვაა. ამ შეხედულებას ღრმა საფუძველი მოეპოვება. უძველესი მგალობელნი (არიელნი, ბერძნები თუ სხვანი) საგალობლებს ასრულებდნენ საღვთისმსახურო რიტუალური ქმედობისას ღა სწამდათ, რომ ეს იყო მსხვერპლის მიძღვნა. საერთოდ სიტყვის, ცხადია, საკრალურის, შექმნა უტოლდებოდა მსხვერპლშეწირვას⁷. დ. მაჩაბელი — გასული საუკუნის მოღვაწე — ამბობდა, რომ „ქრტიანაზედ გაჩნდა გალობა მაშინ, ოდეს ბუნებამან აღსძრა კაცი, რათა ეამსა მომეტებულის სიხარულისა, ანუ მწუხარებისა, სასიხარულოს, ანუ სამწუხაროს ხმით ტურფად გამოეხატნა ღიდება ღმრთისა, დამბადებელისა ღა მზრდელისა მისისა“⁸. რა გრძელი ხანი უნდა ჰქონდეს განვლილი ადამიანის სულს, რომ ზნეო-

ბის განხილვა ესოდენი გრაციოზულობით დაიწყო გალობიდან, როგორც წმინდა საგნიდან. „გალობაზე“ ტრადიციული ქართული წარმოდგენის გასათვალისწინებლად მივმართავთ აგრეთვე იოანე ბაგრატიონის ნაშრომს, სადაც ძველ ქართულ საკრავთა ორი გვარია განხილული, „რომელსა ზედა იგალობების და იმღერებისა“⁹. ერთი სიტყვით, გალობა სასულიერო წყობილხმინაობაა, ხოლო სიმღერა — საერო. ახალ ქართულში მათ შორის ზღვარი თითქოს იშლება.

გალობის, როგორც სამუსიკო-ლიტერატურული კომპოზიციის აღმნიშვნელი ტერმინის, შინაარსი ისტორიულად იცვლებოდა. განვითარების გარკვეულ საფეხურზე «გალობანი» დამკვიდრდა ქართულ კიმნოგრაფიაში ბერძნული „კანონის“ შესატყვისად. აქად. ჯ. კეკელიძის ლატერგიულ ლექსიკონში ეს ფაქტი ახსნილია იმით, რომ კანონის საფუძველს შეადგენდნენ ბიბლიური საგალობლები¹⁰. ბიზანტიური კიმნოგრაფიული კანონის თითოეულ გალობას ეწოდება *ჰმე*, ე. ი. «გალობა» *ჰმე*-ს შეესაბამება. სხვათა შორის, სამეცნიერო ლიტერატურაში ვხვდებით არასუსტ მოთხოვნას, რომ ქრისტიანულ ეპოქაში *მუსიკა ტერმინი* «შეუფარდეს სპეციალურად საეკლესიო კანონის გალობებს» (*конспект приурочен специально к песнопениям церковного канона*). ამას ხაზგასმით მიუთითებს პომეროსელი კანონების მკვლევარი ა. ნ. დერევიცი¹¹, ალბათ იმის გამო, რომ კიმნოგრაფია კანონებს (*მუსიკა*) წერას ველისხმობს, მაგრამ ვიმეორებთ. კანონის გალობათა სახელწოდებად მიღებულია *ჰმე*.

რამდენადაც ვაკეთ, «გალობა» სიტყვის ეტიმოლოგიის ძიება ჩვენს მეცნიერებაში არავის უცლა. თუ ნაწილობრივ მაინც გავიზიარებთ ან ანგარიშს გავუწევთ ვ. კურციუსის სკეპსისს. — ხოლო გ. კურციუსმა «Griechische Etymologie-ს»¹² ეპიგრაფად წარუძღვარა ავეკუსტანეს თქმული: «Ut somniorum interpretatio illa verborum origo¹³ pro cuiusque ingenio indicatur» (როგორც სიზმართა თარგმანება, სიტყვათა წარმოშობა, საწყისი თითოეულის ნიჭის, შესაძლებლობის შესაბამისად განირჩევა), — უნდა ვალიართ, რომ ჩვენთვის სამძიმო საქმეს მოეკიდებოდა ხელა.

«გალობა» უძველესი ქართველური ლექსიკურა ერთეულია, გალობის ძალის, მნიშვნელობის მქონე. თუმცა მეგრულ-ქანურსა და სვანურში შესატყვისობანი არ იქმნება, სიტყვას იზოლირებულობა სამი ენის პირობებში ნაკლებად არასარწმუნოდ გვიასახავს მის დამშებას საერთო-ქართველურ დონეზე. რაც შეეხება «მღერას», კ. ა. კლაპოვის ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში **ყარ-ყრ-განიხილება* როგორც საერთო-ქართველური ფუძე: ქართული მღერა-მღერა; მეგრული ღორ-, ღერა-ყვირილი, ღრიალი; ქან. მღორ-; სვან. ღარ-/ღრ/მღერა. მკვლევარი ფაქტობს, რომ **ყარ-ყრ-* არაუხვამაძებითი ხასიათის ფუძე, ამიტომ იჩენს მსგავსებას სრულად განსხვავებულ ენათა ანალოგიური ფუძეებისადმი. დასახელებულია ინდოევროპული **gher-* 'ყვირილი'¹⁴. ასე რომ, «მღერის» ძირისეული შინაარსი შეიძლება განისაზღვრებოდეს საღალბოო ძახილით, ღრიანცვლით, ყრიამულით.

«გალობის» ეტიმოლოგიური ანალიზისათვის ჯერ სემანტიკური პარალელუბის კვლას მივყევით. განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ბერძნული *მუსიკა* სიტყვის ეტიმოლოგია: ბიბლიის ქართულ თარგმანში *მუსიკა*-ისთვის დაკანონებულია შესატყვისა «გალობა», ვთქვათ, ჭაჭა-საგან განსხვავებით, რომელსაც უფრო შესატყვისება «ქება». ა. ნ. დერევიციის მონოგრაფიაში პომეროსულ კანონებზე ვაძლიერებულა *მუსიკა*-ის პირველადი მნიშვნელობის დასადგენად მანამდე გამოიქმენა ყველა მოსაზრება, დაწყებული ძველი გრამატიკოსების შემ-

ხედულებით¹⁵. პირველ რიგში, უსაფუძვლოდ არის მიჩნეული *სμυος*-ის წარმომავლობითი კავშირი *სμω* (*სმუა*)-*μεινω* ზმნასთან, რადგან ეს უკანასკნელი (*სμω*) ბერძნულ წყაროებში ნიკანდროსის და აპლონიოს როდოსელის ეპოქამდე (III-II სს.) არ ჩანს. ფ. ბოპა *სμυος* დაუკავშირა ზენდურ ძირს *hu = celebrare*, თ. ბენფეიმ—სანსკრიტულ *su*-ს ან *stu*-ს, ა. კუნმა—ვედურ *sumna*-ს («ქების», «გალობა-შესხმის» მნიშვნელობით). ა. ნ. დერევიცი შენიშნავს რომ ა. კუნმა *სμυος*-ის თავდაპირველ ფორმად აღადგენს *სμ-μυος*-ს, როგორც *sumna*-სთვის ივარაუდება *stumna*. ა. კუნის თვალსაზრისს იცავდნენ ა. ფიცი, ე. ბატრუნფი. ამ შეხედულების გასაბათილებლად მითითებულია თ. აუფრესტის ნაშრომი. ლ. დედერლაინი ამოსავალ ძირად მიიჩნევს *სμ*-ს და ფიქრობს, რომ *სμυος* ისევე მიემართება *სμφαινε* ზმნას, როგორც *μειναι*, *μεινω*—*μεινε*, *μεινω* ზმნებს. თ. აუფრესტმა გ. კურციუსმა ლ. დედერლაინის აზრი გაიზიარეს. კ. ბრუგმანს *სμυος* და *სμψ* (=კანი, ტყავი, გარსი) ერთ ძირზე დაჰყავს, რომელიც სანსკრიტში დასტურდება *si*, *siu*- და ნიშნავს «ყერვას» ა. ნ. დერევიცი საფრთხილოდ თვლის კ. ბრუგმანის ახსნას ფონეტიკური თვალსაზრისით.

პ. ფრისკის ლექსიკონში¹⁶ აღნიშნულია, რომ ეტიმოლოგია *სμυος*-ისა, რომლის მსგავსად იწარმოება, მაგალითად. *σάμυος* (=ჭურჭელი), *μάμυος* (=ბუჩქი, მცირე ხე), *σάμυος* (=ჩვილი), გაურკვეველია (*σολη* *sichere Etymologie*). ფორმით *სμυος* უკავშირდება *სμψ*-ს (როგორც *სμψ* და *სμψη*, *σάμψη* და *σάμψη*). პ. ფრისკს მოჰყავს კ. ბრუგმანის ვარაუდი, დამყარებული ანტიკურ წარმოდგენაზე (*σάμψη* *სμψ*). მაგრამ პ. ფრისკის აზრით, *სμψ*-სთან, *სμφαινε*-სთან დაკავშირება ძნელდება ფონეტიკური სირთულეების გამო. პ. მასის ნაშრომს უთითებს იმ მოსაზრების მოსახსენილად, რომ *სμυος* დაკავშირებულია *სμψ*-თან, როგორც საქორწილო შეძახილთან. შ. ოტრანს განუხილავს *სμυος* მედიტერანულ ერთეულად (როგორც *მამარა*, *μεινος*, *μεινος*, *სμψ* და ა. შ.).

ქართული „გალობის“ ეტიმოლოგიის დასადგენად საყურადღებოა კ. ბრუგმანის ეტიმოლოგიის საფუძველი, მის მიერ „რიველის“ ენასა და ბერძნულში მოძიებული ანალოგია. „რიველის“ შემოქმედნი პოეტურ მეტყველებას ქსოვად სახავენ. აგნი-ვამუანარას ჰიმნში ნათქვამია: „არ ძალმძის ცნობა არც ძაფისა, არც ქსოვილისა, [ვერ შემიცენია,] რას ქსოვენ, ოდეს საასპარეზოდ აღიძვრიან. ვის წულსლა შესწევს ძალი, რომ უკან მყოფელ მამაზე უმჯობესად წართქვას აქ სიტყვანი? მხოლოდ იგი ცნობს ძაფსაც, ქსოვილსაც და მას ძალუძს სიტყვათა სწორად წართქმა, ვინც მისწუდა იმას (რუსულ ენაზე მთარგმნელი ტ. ი. ელიზარენკოვა „ძაფს“ ვულისხმობს), ვითარცა მწყემსი უკვდავებისა, უკან დგომით. მაგრამ სხვაზე უმჯობესად ხედიეთ“¹⁷. ბრძენთაგან თხზული, წართქმული სიტყვა, ისე როგორც გალობა ქსოვილის იდენტურია განსაზღვრულ დონეზე. კ. ბრუგმანმა აღნიშნა, რომ ანალოგიურად ბერძნულში გვაქვს *μειναι* *σάμψη*, *μειναι*, *μεινω*. პირველი ნიშნავს „ყერვა“, გალობასთან (*σάμψη*) მიმართებით იტენს „თხზვის“ შინაარსს.

ა. ნ. დერევიცი ცდილობს განამტკიცოს ის მოსაზრება, რომ *სμυος*-ისთვის ამოსავალია *სμ* პირი და ეტიმოლოგიურად ბერძნული „ჰიმნი“ (=გალობა) „ქსოვას“ უკავშირდება. მკვლევარი წერს: „ხალხურ პოეზიაში არაღერია უფრო ჩვეულებრივი, ვიდრე სიმღერა-გალობის თხზვის ხელოვნების შედარება რთვის ან ქსოვის პროცესთან, და მაგ. რიველის ჰიმნებში სრუ-

ლიდაც არ არის იშვიათი „რთვა“ და „ქსოვა“ ზმნების ხმარება იქ, სადაც საქმე ეხება სიმღერა-გალობას¹⁸. ასევე ბერძენ პოეტებთან *ἔψαλνεν* (*ἔψαλνεν*) *ἔψαλεν*, *ᾄδον*, *ᾄδον*, *ᾄδον*, *ᾄδον*, *ᾄδον* (ე. ი. სიმღერის, გამოცანის, გალობის, მოთქმის, ქების ქსოვა. წნვა. — ლ. კ.) მეტად ხშირი და ჩვეულებრივი გამოთქმებია“ (გვ. 2). ა. ნ. დერევიცის დაკვირვებით, ჰომეროსის პოემებში მხოლოდ *ᾄδον*, *ᾄδον*, *ᾄδον* სიტყვებთან გადაიტანება „ქსოვის“ მნიშვნელობა ისე, რომ საცნაური იყოს „გამოგონება“, „მოფიქრება“ და სხვ. ამავე დროს ჰომეროსის მიერ *ᾄδον*-ის თავდაპირველი აზრით ხმარებას თითქოს ადასტურებდეს *ᾄδον ἄδον* (Cid. VIII, 429)¹⁹. სხვა პოეტთა თხზულებებიდან მაგალითები ამოკრებილი აქვს თ. აუფრესტს. ამრიგად, „ქსოვის“, „კერვის“, „წნვის“ მეტაფორული გააზრების გზით მივიღვართ „გალობამდე“. იქსოვება, იკერება, იწნება საგალობელი, სიტყვა, უპირატესად ბრუნვისა, პოეტისა. თუ სიტყვათშემოქმედების სიღრმეში უფრო შორს გადავინაცვლებთ, ვნახავთ, რომ შუამდინარელი მითოლოგოსი სიტყვას ადარებს უვრცელეს ბადეს, „ღმერთის მიერ ცამყარზე გადმოფენილ დიდ სათხვეელს (ს ა ბ ა რ მ ა ხ), რომელშიც მთელი ს:მყ:არაა საიმედოდ გამოკვალთული, რათა იგიც არ გადაცდეს საზღვრებს და თიამათის ქაოსში არ დაინთქას“²⁰. მითოსური წარმოდგენით, უპირველესად ღმერთი თხზავს, ქსოვს სიტყვას, ის არის პოეტი (დემიურგი და ხელოვანი), ხოლო მისი ღვაწლის ხატად ოდითგანვე იგულებოდა პოეტური სიტყვის თხზვა, პოეზიის შესაქმე.

ამ ფონზე ნათელი ემატება «ბალავარიანის» ქართულ ტექსტში აღბეჭდილი სიტყვსა მკერვალის» ინტერპრეტაციებს. ადრე აკად. ნ. მარი დედნად სირიულის რწმუნებაში ხედავდა გამოსავალს ქართული ტექსტის ზოგიერთი ბუნდოვანი ადგილის, კერძოდ «სიტყვის მკერავის», წყაროს მოსძებნადად. ეს ეპითეტი მეტად ძნელსაცნაურიაო («с.п.и.ш.к.о.м. з.а.м.ы.с.л.о.в.а.т.ы.и»), ამიტომ უნდა შეეცვალათ ორ ნუსხაში «სიტყვაგელოვანი»: სირიულში კი «კერვა» გადატანით «თხზვა» არის. აკად. ნ. მარმა სიტყვსა მკერვალის» სირიანების რიგში მოაქცია²¹. პ. პეტერსი ნ. მარის საპასუხოდ თელის, რომ სირიულში «კერავან» შემთხვევითი მნიშვნელობა შეიძინა «სიტყვასთან» და წესდება «კონტრასტისგან განუყოფელ მეტაფორად». პ. პეტერსი უარყოფს სირიულ ვერსიაზე დამოკიდებულების ჰიპოთეზას. «სიტყვის მკერავის» იგი იღებს არაბულს არასწორი წაკითხვის შედეგად²².

აკად. კ. კეკელიძის დასკვნით, სიტყვების აღრევის ეხება საქმე, წარმომოხილს «შესაფერ არაბულ სიტყვაზე დიაკრიტული ნიშნების გადასმ. გადმოსმით»²³. «ბალავარის სიბრძნის» ქართულ და ბერძნულ ვერსიათა ურთიერთნათესაობის, უფრო ზუსტად, იბერიელთა ენიდან ბერძნული რომანის გადათარგმნის ერთ-ერთი საბუთი, აკად. სიმ. ყაუხჩიშვილის აზრით, იმაში მდგომარეობს, რომ «სიტყვსა მკერვალის» თუ «სიტყუათა მკერავის» შესატყვისად ბერძნულ ტექსტში იკითხება «*ᾄδον ᾄδον*», ხოლო არაბულ ვერსიაშიც ლაპარაკია სიტყვით სიტყვის კერებაზე: უნდა ვფიქროთ, «მკერვალი» დაქარაგმებულ იქნა—მკრლი, ხოლო ბერძნული ვერსიის ავტორმა, რომელსაც ხელთ ჰქონდა ქართული «ბალავარიანთ», წაკითხა «მკურნალი» და გადაიტანა როგორც *ᾄδον ᾄδον*²⁴. «ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორიაში» ავტორი ითვალისწინებს მეორე შესაძლებელ ახსნასაც: მკერვალი←მკრლი←მკურნალი (*ᾄδον ᾄδον*)²⁵.

აკად. შ. ნუცუბიძის მონოგრაფიის მიხედვით, რომელიც მიუძღვნა ბარლამისა და ოასაფის» რომანის წარმომოხილს, «სიტყუათა მკერავის» გაჩნდა დაქარაგ-

მებული სიტყვის მცდარი წაკითხვის გამო. მკრწვი ქართველ გადამწერის გაუხსნია მკერავად, ნაცვლად მკურნავისა, მკერავი კი, აკად. შ. ნუცუბიძის სიტყვით, ძნელად ასახსნელი შეიქმნა. ქართული ტექსტის მეტაფრასტს თითქოს არ გაუმეორებია გადამწერის შეცდომა და ბერძნულად დაუწერია *μερκευαυτς ταν κηματaw*. მიჩნეულია, რომ არაბული ტექსტის საშუალებით საკითხი არ გადაწყდება²⁶.

მკვლევარი რ. თვარაძე ვამორიცხავს «ქარავის... მცდარად წაკითხვისა და აქედან მომდინარე შეცდომის ყოველგვარ შესაძლებლობას»²⁷. ქართულსა და არაბულ ვერსიებში დადასტურებული «სიტყვის კერვა, კერება» კონტექსტობრივად არათუ გაუმართლებელი არ არის, სასებით ბუნებრივიცაა. სხვა საკითხია, რომ სიტყვის მკერვალი შეიძლება კურნავდეს. არისტოფანე პირდაპირ ათქმევინებს ესქილეს: სნეულზეთა განკურნებას და წინასწარმეტყველებას გვესწავლიდაო მუსესოსი (*ἐξαιτίας δὲ τῆς νόσου ἄξι γρηγορήσει*)²⁸. ვფიქრობთ, მკურნალობა «ბლა-ვარიანში» ნაგულისხმევი მნიშვნელობით სწორედ «სიტყუათა მკერავს» შეეძლო, სიტყვის მმსახურებელს (*μερκευαυτς*), — იმას, ვინც მისწვდა სიბრძნეს, ძველი ინდოელი რიშისა არ იყოს, ჟუკან დგომით, მაგრამ სხვაზე უმჯობესად ხელვით²⁹.

პროფ. ი. აბულაძის დაკვირვებით, კერვა და მკურნალობა მთლიანდება. განსამარტებლად მოტანილია «რატსოდი» (*ράτσω, φέρη*)³⁰.

უფრო ძნელი წარმოსადგენია, არაბულ ტექსტშიც და ქართულშიც სიტყუათა მკერავი თუ მკერებელი, ხატოვანებით დატვირთული, შემთხვევით გაჩენილყო. ვიღრე ის, რომ ბერძნული ვერსიის ავტორს ინტერპრეტაციული თარგმანი მოეცა.

არსებობს თუ არა საფუძველი, ქართული „გალობა“ სიტყვის (არ ფარავს „თხზვას“) ეტიმონი გავხსნათ როგორც ქსოვა, კერვა ან წნვა. ქართულ ენაში გვაქვს ლექსიკური ერთეული „გალა“. უძველეს წერილობითს ძეგლებში მას ვერ მივაკვლიეთ. „გალა“ არ ჩანს აღნუსხული „ვეფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისიის სალექსიკონო მასალებში. საბასთან ვკითხულობთ: „გ ა ლ ა მხალი დაწნული გასაქმობლად“. „ქართული ენის განმარტების ლექსიკონში“ სწერია: „გ ა ლ ა (გალისა) გასაშრობად და შესანახად დაწნული ბოსტნეული ან ხილეული (უმთავრესად ხახვი, ნიორი, ღოღო და მისთ.)“. აქვე მოთავსებულია ზმნისართი „გ ა ლ ა-გ ა ლ ა გალებად ასხმული. ||კუთხ. (ქიზ). გუნდ-გუნდად, ჯგუფ-ჯგუფად, მწკრივად“. ქიზიყურ მეტყველებაში „გალა“ აქტიურ ხასიათს ინარჩუნებს.

ჩვენ ვვარაუდობთ, რომ „გალობა“ და „გალა“ (წნული) ერთი ძირიდან მომდინარე სიტყვებია და სწორედ „გალასთან“ კავშირი ნათელს ხდის „გალობის“ პირველად მნიშვნელობას.

იოანე პეტრიწის შრომებში რამდენჯერმე გვხვდება გამოთქმა „უგალობა სიტყუამან“: „გესმნეს, შ გამგონეო, რამეთუ ყოველთა მზიარებელთა პირველ პირველი არსი და პირველი მყოფი, რომელსა უგალობა სიტყუამან ნამდულ მყოფად“³¹ და სხვ. პეტრიწის შრომებზე დართულ ლექსიკონში „გალობას“ აკად. ს.მ. ყაუხჩიშვილი ასე განმარტავს: „კარგად თქმა ან დარქმევა“³². მ. შანიძეს XIII საუკუნეში გადაწერილი ტიპიკონის (H—1349) მიხედვით გამოაქვს დასკვნა: ფსალმუნის გალობა აღნიშნავს რეჩიტატიულ კითხვას³². საგულისხმოა, რომ ჰომეროსის მიერ ხმარებული *ἐνχαλῆ*, რომელიც

აღწინავეს ლოცვას, ვედრებას, ამავე დროს გამარჯვების ძახილს და სხვ., ერთი სიტყვით, ღაღადისის ეკვივალენტს წარმოადგენს, გაიაზრება „რალაც საშუალოდ სიტყვასა (მეტყველებასა) და გალობას შორის, ე. ი. რეჩიტატივით წართქმულად“³⁰, ხოლო ამასთან დაკავშირებით ა. ნ. დერევიცკი აცხადებს, რომ „საზოგადოდ კომეროსული პოემების ენამ შემოინახა კვალი სიტყვასა და გალობის თავდაპირველი გაიგივებისა“³¹. მსგავსი კვალი წარუშლელია ქართულში, მით უმეტეს „სიტყვასა მკერვალი“ ნიადაგს უმაგრებს „გალობის“ ეტიმონის როგორც წნვის ვაგებას.

სიტყვის ან საგალობლის წნვა «გალობას» მაშინ უნდა გამოეხატა, როდესაც პოეტური ქმედება, გალობის-მოქმედთა ხელოვნება არ იყო მკვეთრად გამოჩენილი სხვა ოსტატთა საქმისაგან³². შევადაროთ ბერძნული ποι:ჲ ზმნის ფუძიდან ნაწარმოები ποι:ჟუჲ-ს სემანტიკური ცვლილება. „ქმნილი“ შემდეგ ხელოვნისაგან, შემოქმედისაგან ქმნილის მნიშვნელობას ღებულობს. შესაბამისად, პოი:ჟუჲ (მქმნელი, ოსტატი) «შემოქმედის», «პოეტის» მნიშვნელობით იხმარება. ლათინური opus-ის სემანტიკაც გვიჩვენებს განვითარებას «საქმიდან», «გარჯიდან» «ხელოვნების ნაწარმოებად». აი, როგორია უძველესი მითოსით განდობილი აზრი სუბსტანციაზე. რომლისგანაც შეიქმნა კაცი. შუმერულ-აქადური ორენოვანი ტექსტი გვამცნობს, რომ ეს სუბსტანცია არის სისხლი დიდი ღმერთებისაგან გამეტებულ ღვთაებათა, ხუროვნების სულთა, რომელნიც, ზ. კვ. ნაძის დასკვნით. უნდა ასახიერებდნენ საერთოდ ხელოვნების თუ ხელოსნობის დვრიტას³³. ადამიანს იმთავითვე სღვმა ძარღვებში უნარი მიწის ხნულის ან თერძულის გავლებისა და გალობათა მსხვერპლად აღტყვებისა.

«გალობის» ეტიმოლოგიის გასარკვევად ჩვენ სემანტიკური პარალელიზმები გამოვიყენეთ. რამდენადაც საგალობლის შექმნის ისტორიულ შინაარსს ეხება საქმე, ყურადღებას შევაჩერებთ კიდევ ერთ ანალოგიაზე, კერძოდ, ბერძნული ზაჰრეთ-სა და ლათინური incanto-ს აზრობრივ-სტრუქტურულ მსგავსებაზე.

შუმერელებს, ბერძნებს და სხვებს ღმერთები მუსიკოსებად წარმოედგინათ. მართალია, „ბალაჰვარის სიბრძნე“ აპოლონის ზეშთაარსობის საწინააღმდეგოდ ღაღადებს, რომ არ შეიძლება კითარის ხმაზე მღეროდეს ღმერთი³⁴, მაგრამ ქრისტიანული ხელოვნება იცნობს ქრისტე-ორფეუსის გამოსახულებას. სიტყვის ღვთაური ბუნების რწმენა ცოცხლობდა კაცთა მოდგმაში ნათესაურობი-ნათესაუვად. ღმერთის სიტყვა, შუამდინარული მითოსური ტრადიციის თანახმად. „ცისა და მიწის თემენია“³⁵. „რივედის“ ერთ-ერთ ჰიმნში, რომელიც სიტყვისათვის მიუძღვნიათ, იგი (სიტყვა) გალობს: მსხვერპლშეწირვ-ს ღირსთაგან უპირველესი, შე ვატარებო მიტრას და ვარუნას, ინდრას და აგნის. აწ-ენებს და სხვა ღმერთებს. ვავსებო ცასა და მიწას. საწყაროს მწვერვალზე სიტყვა შობს მამას. წყლების, ოკეანის წიაღიდან მომდინარე, გამსჭვალავს ყველა არსს და თავანთ იმა ზეცამდე აღწევს³⁶.

ჰიმნური პოეზია. განვითარებული ლიტურგიკული ფორმულებიდან. თავისი ძირებით საკულტო მსახურებას უკავშირდება. (ამის თაობაზე არსებობს შ. ოტრანის სპეციალური განოცკლება.) უძველესი პოეტები საცერდოტალურ ფუნქციებს ასრულებდნენ. მთვარის ქურუმად იცნობენ ღრმა შუმერულზე მკერალ ენხედუანას, შუმერისა და აქადის მეფისსარგონის (შარუქინის)—ქალს³⁷. დიდი ჰიმნოდი ოლენი, რომელიც ითვლება პექსანეტრის შემქმნელად, ელინთა რწმენით, აპოლონის პირველი წინასწარმეტყველი ყოფილა და საკვირველი არ არის, რომ ჰესსტიუსს «ჰიმნი» ესმის წინასწარმეტყველებად, მისნობად (ჯჟუჲჲჲ)³⁸.

ბერძნული *ჰიმნე* (ἕμνη) ზე- თავსართით, რომელიც ვინმესადმი ან რამისადმი მოძრაობას, მიმართვას აღნიშნავს. — ე. ი. ზე-*ჰიმნე* — საგანგებო სიტყვაა, ჯაღოსნური გალობის, მასთან შელოცვის, მოქაღობის, გრძნეულების, სახრების შინაარსის შემცველი. ი. ხ. დვორეცკი კიდევ სამ მნიშვნელობას აღნიშნავს: სამკურნალო საშუალება, სასუნეშებელი სიტყვა, გრძნეულქალო. ბიზანტიურ-ქართული დოკუმენტრებული ლექსიკონის მასალებში ზე-*ჰიმნე*-სთვის დატულია ამონაწერი ფლავიოსის თხზულებიდან. ზე-*ჰიმნე*; ფორმას ქართულ თარგმანში სწორედ «სიტყუადასაბამობით» შეესაბამება „ზედაცმობანი.“

ბერძნული ზე-*ჰიმნე*-ს ანალოგიურად, ლათინური *incanto*, ანუ *canto* (-1. ვმღერი, ვგალობ; 2. ვდუღუნებ ან ავაჯით წარავიქვამ და ა. შ.)⁴². ზე-ს ეკვივალენტური *in-* თავსართით აგრეთვე უმთავრესად «ჯაღოსნობას», «მოქაღობას» გამოხატავს.

შენიშვნები და დამოწმებანი

* წაკითხულია მოხსენებად საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთკონდნობის ინსტიტუტის საზენერო სესიაზე, რომელიც მიმდინა აკად. ა. კ. შანიძის დაბადებდან 90 წლისთავს.

1. ასეთსვე ცვლილებას განიცდის სემანტიკურად მგვრულ-ქართული ბრ-ი. იხ. ან. ჩიქობავა, კანთარ-მგვრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, ტფილისი, 1938, გვ. 254.
2. იხ. S კოლექციის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, I. ე. პეტრეველის რედაქციით, თბილისი, 1959, გვ. 462—469.
3. შტრ. ბერძნული *ἕμνη* — „საერო“, „წარმართლო“.
4. თეიმურაზ ბატონიშვილი, განმარტება პოემა ვეფხისტყაოსანისა, გ. რედაქციის რედაქციით, გამოკვლევითა და საძიებლო, თბილისი, 1960, გვ. 6.
5. ვისარგებლეთ ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დადგენი კონისის სალექსიკონო მასალებით.
6. იოანე ბატონიშვილი, კალანობა, ტ. I, კ. კეკელიძისა და ალ. ბარაიძის რედაქციით, თბილისი, 1948, გვ. 62.
7. როგორც, X, 71, იხ. ამჟამინე Ригведа, Избранные гимны; перепод, комментарий и выступительная статья Т. Я. Елизаренковой, Москва, 1972, გვ. 391.
8. დ. მაჩაბელი, ქართულთა ზნეობა, ეურნ. „ცისკარი“, ტფილისი, 1864 წ. მაისი-გვ. 50.
9. ე. გეახარია, თანე ბატონის „პირველი ქართული ჰესიკალური ნიშნების შესასწავლი სახელმწიფანლო“ (XVIII ს.) და „ქრელებს ნესხა“, ეურნ. „საბჭოთა ხელოვნება“, 1958, № 5, გვ. 55.
10. К. Кекелидзе. Иерусалимский канонарь VII века (Грузинская версия), Тифлис, 1912, გვ. 324—325.
11. А. Н. Деревницкий, Гомерические гимны. Харьков, 1839, გვ. 4.
12. G. Curtius, Grundzüge der griechischen Etymologie, 2. Aufl., Leipzig, 1866.
13. ბერძნულ *ἕμνη*-ის ლათინურში შეესატყვისება *originalis* (Quint.). იხ. Древнерусско-русский словарь, с. 11. Х. Дворецкий, Москва, 1933, s. v. *ἕμνη*.
14. Г. А. Климов. Этимологический словарь картагелских языков, Москва, 1961, გვ. 201.
15. А. Н. Деревницкий, დასახ. ნაშრომი, გვ. 1—5.
16. H. Frisk, Griechisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1960, s. v. *ἕμνη*.
17. VI, 9. იხ. დასახ. რუს. ვაგოტ., გვ. 104, შტრ. X, 71—იქვე, გვ. 247.
18. დაოწმებულია ა. ლუდვიგის ნაშრომი «Der Rigveda oder die heiligen Lieder der Brähmana», Prag, 1878, III, 39, რომელშიც მოყვანილი ყოფილა შესავარი ადგილები.
19. იხ. А. Н. Деревницкий, დასახ. ნაშრომი, გვ. 3, შენ. 13.

20. ზ. კიკნაძე, შუაღმინარულიმიოლოგია, თბილისი, 1976, გვ. 101.
21. Н. М а р р, Армянско-грузинские материалы для истории Душеполезной Повести о Варлааме и Иоасафе, Запис. Вост. Отдел. Русск. Археол. Общ., изд. под ред. В. Р. Розена, т. XI, вып. I—IV, СПб., 1899, гв. 61—62.
22. P. P e e t e r s, La première traduction latine de «Barlaam et Joasaph» et son original grec, Anai, Bolland, XLIX, 1931, გვ. 304.
23. კ. კეკელიძე, ბალაეარის როჰანი ქრისტიანულ მწერლობაში, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, VI, თბილისი, 1960, გვ. 54.
24. ს. ყაუხჩიშვილი, ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1963, გვ. 218—220.
25. იქვე, გვ. 215.
26. Ш. Н у ц у б и д з е, К происхождению греческого романа Варлаам и Иоасаф, Свердловск, 1973, გვ. 11 და შ.დ.
27. რ. თეარაძე, „სიბრძნე ბალაეარისი“—ორი რედაქცია, ნაკვ. I (ტექსტების შედარება), საკანდიდატო დისერტაცია, 1968, გვ. 360.
28. Βάρλααμ, 1033; Aristophanis Comoediac, II, Oxonii, MCMV; რუს. თარგმანი იხ. Античные мыслители об искусстве, Сост. В. Ф. А с м у с, 1937, გვ. 220.
29. ბალაეარისის ქართული რედაქციები, გამოსცა, გამოკლეეა და ლექსიკონი დაურთო ი. აბულაძე, ა. შანიძის რედაქციით, თბილისი, 1957, გვ. 024, 195 (ლექსიკონი, ს. ვ. კერაიეი).
30. იოანე პეტრიწი, განმარტებაჲ პროკლესტეს დიაღობოსისა და პლატონერისა ფილოსოფიისათეს, შრომები, II, ტექსტი გამოსცეს და გამოკლეეა დაურთეს შ. ნუცუბიძექ და ს. ყაუხჩიშვილია, ტფილისი, 1937, გვ. 171; იხ. აგრეთვე 180; 192.
31. იოანე პეტრიწი, პროკლე დიაღობოსისა პლატონერისა ფილოსოფოსისა კავშირნი, შრომები, I, ქართული ტექსტი გამოსცა და გამოკლეეა და ლექსიკონი დაურთო სიი. ყაუხჩიშვილია, თბილისი, 1940, გვ. 248.
32. მ. შანიძე, ფსალუნთა წიგნის ძველი ქართული თარგმანები, სადოქტორო დისერტაცია, თბილისი, 1974, გვ. 92.
33. А. П. Д е р е в и ц к и й, დასახ. ნაშრომი, გვ. 8, შენ. 25.
34. იქვე.
35. საინტერესოა, რომ „თერძეა“ ძველ ქართულში ხვნა-თესვას გულისხმობს. იხ. ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, ს. ვ. თერძეა, თერძული, მთერძეული.
36. ზ. კიკნაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 150.
37. იხ. Памятники византийской литературы IV—IX веков, Москва, 1968, გვ. 307.
38. ზ. კიკნაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 101.
39. დასახ. რუს. გამოც., გვ. 252—253.
40. იხ. ზ. კიკნაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 26.
41. Hesychii Alexandrini Lexikon, Editionem minorem curavit M. Schmidt, Jenae, MDCCCLXVII, s. v. ψῆρος.
42. И. Х. Д в о р е ц к и й, Латинско-русский словарь, Москва, 1976, s. v. canto.

ლ. ს. კვირიკაშვილი

ЭТИМОЛОГИЯ СЛОВА «გალობა» (galoba) И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИЗМЫ

Резюме

Слово «გალობა» (galoba) употреблялось в древнегрузинском языке в значении песнетворчества вообще, сопрягаемого с искусством глашения человека. Для этимологического анализа этого слова прослежены нами семантические параллели. Соображение исследователей о том, что коренное содержание греческого слова «ψῆμος» (= песнь, восхваление) связы-

вається с ткацким мастерством, плетением, шитьем, было основано на античном представлении. К сему времени разыскана аналогия в языке «Ригведы» и греческом. Мы предполагаем, что «გალობა» (galoba) и «გალა» (gala, «плетение», «плетеный») — это происходящие от одного корня слова, и связь с «გალა» (gala) дает возможность раскрыть этимон «გალობა» (galoba) как плетение, ткацкое мастерство или шитье.

След первоначального отождествления слова и песни, песнетворчества, подтверждающийся в языке гомеровских поэм, не утрачен также в грузинском; тем более запечатленное в грузинском тексте «Балавариани» «сшиватель слова», или целитель магической словесной силой мудрец, подкрепляет наше предположение.

«გალობა» (galoba), видимо, выражало плетение слова, песни — тогда, когда поэтическое действо, искусство песнетворцев не размежевывалось резко от действия других мастеров.

К пониманию исторического содержания сложения песен в статье рассмотрено мысленно-структурное сходство греческого *ἐπιψῆδη* и латинского *incanto*.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად.
გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის
ინსტიტუტის ბიზანტინოლოგიის განყოფილება
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთ-
მცოდნეობის ინსტიტუტმა

ნათელა შირინაშვილი

რუხი ფერის ამსახველი ლემსიკა ქართულსა და რუსულ ენებში
(ლემსიკონების მიხედვით)

ფერებს ორ ჯგუფად ყოფენ — ქრომატულ და აქრომატულ ფერებად. აქრომატულ ფერებს მიეკუთვნებიან: თეთრი, შავი და რუხი (ნაცრისფერი). უკანასკნელი წარმოადგენს გარდამავალ ფერს თეთრსა და შავს შორის და მიიღება თეთრი და შავი ფერების სხვადასხვა პროპორციით შეზავების შედეგად¹.

ფ. შემიაკინის აზრით, რუხი ფერები იშვიათად არის წმინდა. ჩვეულებრივ მათ დაჰკრავთ სიყვითლე ან სილურჯე, რის გამოც წარმოადგენენ ნაკლებ ინტენსიურ ქრომატულ ფერებს².

აქრომატულ ფერებს ქრომატულებისაგან განსხვავებით მხოლოდ ერთი მთავარი თვისება აქვთ — ნათელობა.

ნ. რუდინი თვლის, რომ მთლად გამართლებული არ არის თეთრს, შავსა და რუხს ფერები ვუწოდოთ თუნდაც იმიტომ, რომ თვით სიტყვა „აქრომატი“ ბერძნულად ნიშნავს „უფერულს“, ე. ი. მათ არ გააჩნიათ ფერი. ამიტომ გამოთქმა „თეთრი, რუხი და შავი ფერი“ პირობითად უნდა ჩაეთვალოს და არ უნდა გავიგოთ ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით³.

აქრომატული ფერი უამრავია, მაგრამ თვალს მხოლოდ განსაზღვრული რაოდენობა შეუძლია განასხვავოს. ზოგიერთი ავტორის აზრით ეს რიცხვი 300 უახლოვდება⁴, ზოგიერთის აზრით კი — 600 აღემატება⁵.

რუხი ფერი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, წარმოადგენს გარდამავალ ფერს თეთრსა და შავს შორის.

«Серый—цвета, получающихся из смешения черного с белым; цвета золы». (ССРՅԻԿ, X III).

Серый-ის ქართულში შეესაბამება რუხი, ლეგა, ყომრალი და ნაცრისფერი.

რუხი თეთრნარევი შავი, მუქი ნაცრისფერი, — ლეგა. (ქეგლ. VI).

ყომრალი -- მუქი ნაცრისფერი, --- „ლეგა“ (საბა). (ქეგლ, VII).

ლეგა||ლეგო -- მუქი ნაცრისფერი. — რუხი, ყომრალი. (ქეგლ, IV).

ნაცრისფერი — რაც ფერით ნაცარს მოგვაგონებს, — რუხი, ლეგა.

(ქეგლ. V).

ნაცრისფერი, ჩვენი აზრით. უფრო ღია ფერია. ამის დასასაბუთებლად მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის ფონდიდან: „ქვესი ნახვრეტადან თეთრი ნაცარი გამოდის“. (თ. რაზიკ.); „მთელი სამკაული გამოქვამულს სახვედა. გარე მხარე დაუწმენდელი ნაცრის ფრის ცერცბლესა ეყო. (ნ. ლორთქი). „სახეზე ნაცრის ფერმა გადაკრა (ოთარს)“. (გ. წერ.). „ბახვამ დაუკოცნა (ესმას) ნაცრის ფრად ქვეული ტუჩები“. (გ. წერ.) „სივდაცო ფერმოსილ ვოგოს მთლად ნაცრის ფერი დასდებოდა სახეზე“. (ე. ბარნ.). „ფერფლის. ნაცრის ფერი აქვს ყველაფერს“. (გ. ტაბ.). „მოსული-

ერდა. ნაცრად ქცეულ ლოყებზე სიწითლემ აითამაშა“ (შ. არაგვ.) „ნაცრის-ფერი თვალები, გრილნი, მეტად მკრთალები“. (რ. ერისთ.).

ნ. ჩუბინაშვილს ლექსიკონში ნაცარს განმარტება აქვს: „ცეცხლის ფერ-ფლი თეთრად დამიწებული“.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ რუსულ ენაში არსებობს სიტყვა зольный, რომელიც შინაარსით ნაცრისფერისთვის თითქოს უფრო ზუსტი შესატყვისი უნდა ყოფილიყო: «Голова у дрофы и шея какого-то пепельного или зольного цвета. Акс». (ССРЛЯ, IV).

მაგრამ ნაცრისფერის პირდაპირი შესატყვისი მაინც серый არის. ეს შე-პირობებულია იმით, რომ თვით зольный — ფუძის ხმარების არე რუსულში ძალზე შეზღუდულია.

ნაცრისფერთან შედარებით რუხი, ლეგა და ყომრალი რომ უფრო მეტი ფერებია, თარგმანებიდანაც ჩანს. მათ შესატყვისად გამოყენებულია темно-серый, темный და черный-ც კი:

„პალიასტომზე შხაპუნა წვიმამ ლეგა მტვერივით გაღმოიარა. თანდათან აქეთ მოიწვედა“. (დ. შენგ.).

«(Ливень) прошел над озером Палеастомн, похожий на темно-серую тучу пыли, и стал быстро приближаться».

„თიხის ლეგა კურკელი სამთავროს ბრინჯოს ხანის სამარხიდან“. (ს. ისტ.).

«Глиняный кувшин из Самтавро темно-серого цвета. Бронзовый век...».

„საამოდ შრიალუბდნენ რუხი ცაცხვები“. (ლ. მრელაშვი.).

«Не по-осеннему густо желтели темные липы».

„წალამი... ყომრალ ბოლს უშვებდა და მტრების შემოსევას ამცნევდა და ნარჩენ მოთვალთვალე ციხეებსა და ჭიხურებს“. (ა. ბელ.).

«Лозы давали дым черного цвета, и это возвещало о появлении врага?».

ეს ფუძეები ხშირად თავისუფლად ენაცვლებიან ერთმანეთს: „არა მოჩანდა-რა ყომრალი ნახდის მეტი, რომელიც ცას გადაჰკროდა“. (შ. არაგვ.). (სვიმონ-მა) „თავით ფეხებამდე ჩაათვალთვალა ვანიკოს უშნო ჩაჩულია ტანი და ცხვირ-პირი, იმისი კუჭყიანი ყომრალი ჩოხა“. (ეკ. გაბ.). „უკან გაუდგა ლაშქარსა ფეხმარდი, ლეგის ჩოხითა“. (ვაჟა). „რომელიც წინ მოდიოდა, ის იყო პირხმე-ლი ჰადარა კაცი. მას ეცვა რუხი ჩოხა. (გ. წერ.). „თინათინმა... ჩააცვა ნაც-რისფერი მადლის შარვალი“. (ე. ნინოშვი.). (გრიგოლს) „ტანთ ეცვა... ყომრა-ლი ვანუერი შარვალი“ (ეკ. გაბ.) „ნაცრისფერი, მოკლე კაბის ქვედაწელი მცვა“. (წ. ლორთქ.). „ლეგას ტოლომანს გვაძლევენ, ჩექმასა კამბეჩისასა“. (ვა-ნა). „კენ ნაღვლობს მუშისა და გლეხის რუხ შინელსი“ (გ. ტაბ.). „ნაცრისფერი ხალათი წელს ხევეთ გახსნიდა“. (გ. ჩიქოვანი). „არ შევენატრი ყომრალ ღრუ-ბელს. ცას რომ ფარავს ფრთა-ტივტივა. (გ. ტაბ.). „ყომრალ ღრუბლებში, არაოდე წამით მიმსგავსებული ცისფერ ფაფურს. სიღრმით სინათლე მოიჭრა ღამით. რომ ისევე ყომრალ ფრთით დაიბუროს“. (გ. ტაბ.). „სეტყვის ღრუბელი აღელა საცნობია: იმას აქვს თეთრი ან ყომრალი ფერი“. (ი. გოგება.). (ბაქიას) „თავი უჭირავს ამავდ... აღარც მთხს არწივსა ჰხედავს. არც ლეგა ღრუბლებს ცანცვალ“. (შ. შიქიძე.). „მზე ხანდახან ლეგა ღრუბლებს ეფარება“. (რ. გვეტ.). „რუხი წიხლების ნამჭერებში ცეცხლი ენთება. ვით აფეთქება ჩემი და მკვდარი“. (გ. ტაბ.). „მკვლერი ხმით დაიძრა მესამე დღე რუ-

ხი“. (გ. ტაბ.). „ღრუბლიანი დილა იყო, რუხი და სევდიანი, როგორც შემოდგომაზე“. (არ. კუმბ.). „ნაცრისფერ, ცივ საღამოს... ცა მოღრუბლული იყო და კოკისპირულ წვიმას აპირებდა“. (ჩ. დიკ.). „ჭერ შემოიხვევს ნაცრისფერ ბურუსს, შემდეგ ატირდება“ (შემოდგომა). (ჭ. ლომთ.). „ნაცრის ფერს ცაზე ფერ-მიხდილი მთვარე ზანტად მიიზღავენებოდა“. (ნ. ლორთქ.).

დ. შენგელაიას აქვს ნახმარი ყომრალისფერი: (მთები)... „გულში ეკიდნენ თავდაღმა თავისი მძიმე ყომრალისფერი ნისლებით“. (დ. შენგ.).

ცხოველების მიმართაც ყველა ეს ფუძე თანაბრად იხმარება: „ნაცრისფერი ცხოველი ამოიჭრა“. (ს. მთვარ.). (ძერა) „მუქი ნაცრისფერი იყო“. (ლ. ქიაჩ.). „უმთავრესად გავრცელებულია კავკასიური გრძელხოროთუმიანი ნაცრისფერი ჭიშის ფუტყარი“. („კომუნისტი“, 1950). „დაინახა მოხუცმა, რომ ვილაცის ჭრელი კატა სიბნელეში ჩაინთქა, რომ მისი ხატაურა, ყომრალი, გრძელ ბალნისანი არ იყო. და... ხელები ჩამოუცვივდა“. (შ. არაგვ.). „ერთ წეროს დასჯდომოდა რალაც დიდი, ლეგა ფრინველი“. (ვაჟა). „უზარმაზარი ლეგა ფრინველი მოდიოდა პირდაპირ ჩემსკენ“. (ვაჟა). „ეს იყო მისი გუნება, ცუდ ამგვარის ზნისაო, კოტორაშვილი ივანე, ლეგა მიმინო მთისაო“. (ვაჟა). (ჭგუფს) „თათარი მოუძლოდა ქურთული ლეგა ყოჩით“. (ვ. ბარნ.). „მამამ უპასუხა ტოკას... იმიტომ, მაგრე დარჩი და შაქეჟ ლეგა ვირზედა“. (ბაჩ.). „დაცხა, რქიანი ლეგა ლოკოკინა შეიკეტა თავის ცხე-დარბაზში“. (თ. რაზიკ.). „ლეგა, მიხრწნილი სიმშლილთ შგელი, მიეფარება ნანგრევთა გვერდზედ, (ვაჟა). „ან რა ბედენაა, რომელი მგელი შემქმამს, რუხი თუ შავი“. (მ. ჭავჭავ.). «„რუხი შგელი“ ზედ გამოჭრილი სახელია ავთანდილისა, — თქვა ქულაჩიანმა». (გ. წერ.). „შუა ქუჩაში, ტლაპოში გაქიმულიყო რუხვი დიდი ნეწვი ღორი“. (ნ. ლორთქ.). „ნამდვილი რუხი შგელივით მოწანწალებს“ (მებატონე). (გ. წერ.).

რუხ ფერთაგან ადამიანის მიმართ მხოლოდ ნაცრისფერია გამოყენებული (იქნება ეს თვალის თუ სახის ფერის აღნიშვნა): „ერეკლე თეთრ-ყირმიზი სახისაა, მიბნედილი ნაცრისფერი თვალები აქვს“. (ალ. სუმბათ.). (გაბროს) „ნაცრისფერი კეთილი თვალები, რალაც მეგობრულ თანაგრძნობას იწვევდა უცხო ადამიანისას“. (ეკ. გაბ.). „პოროლს, შუბსა და ისარს კი მისი ნაცრისფერი მომცრო თვალები შორიდანაც კარგად არჩევდა“. (შ. დად.). „გულზეიადს, ელდანაცემსა პირს ნაცრისფერი სდებოდა“. (ვაჟა. ქეგლ. V). „მოსულიერდა. ნაცრად ქცეულ ლოყებზე სიწითლემ აითამაშა“. (შ. არაგვ.). „დედა გაყვითლდა შიშით, დას ნაცრის ფერი დაედვა“. (აკაკი). „გურგენმა მერე მოიხმო... მოვიდა ნაცარივითა“. ფერ-გონი გამოჰლეოდა შვეთში ნატარივითა“. (ვაჟა). „ბლალჩინი... გაფითრდა, ნაცრისფერი დაედო სახეზე“. (ილია). „თეთრს პირის კანს უღიძამო ნაცრისფერი გადაეფარა“. (ნ. ლორთქ.).⁸

როგორც ვხედავთ, სახის მიმართ ნაცრისფერი ისეთ კონტექსტებში ვხვდებამ, როგორცაა: ნაცრისფერი დაედო, დასდებოდა; ნაცრად, ნაცრისფერად ქცეული; ნაცრისფერი ედო; ნაცრისფერი გადაეფარა; ნაცრისფერმა გადაჰკრა და სხვ. ე. ი. ჩვეულებრივ, ძლიერი განცდით გამოწვეულ სახის ფერის შეცვლაზე მიუთითებს და გაფითრებულის სინონიმა. რუსულში კი серое лицо შეიძლება მიუთითებდეს როგორც გაფითრებულ სახეზე, ისე საერთოდ ასეთი ფერის სახეზე: «Из глаз Кузяря капали слезы. Но он улыбался дрожащей улыбкой и лепетал, весь серый от пережитого ужаса». (Гладков. СРЯ, IV). «На крайней скамье гранитной набережной сидел, сторбившись, человек... с серым, землистым

лицом». (Сераф.). «Как же мне землей не интересоваться? Я через нее серый стал, брат, ослеп» (Бунин. ССРЛЯ, XIII).

უკანასკნელ ილუსტრაციებში серый землистый-ს (და არა бледный-ს) სინონიმია.

ასეთივე მნიშვნელობა აქვს посереть-ფუძეს: «стать серым; приобрести серый, землистый оттенок»: «Лицо у него совсем посерело. кожа стала сухая, словно у неживого». (Герман. ССРЛЯ, X). «(Игнат) был по пояс забрызган грязью, лицо у него посерело, глаза ввалились». (Горьк. СРЯ, IV).

Лицо посерело შეიძლება ნიშნავდეს იმასაც, რომ სახემ დროთა განმავლობაში საერთოდ ასეთი ფერი მიიღო, ასეთი ფერის გახდა, და იმასაც, რომ ასეთი ფერი რაღაცით არის გამოწვეული და დროებითია. განსაკუთრებით ნათლად ეს ბოლო ფრაზიდან ჩანს, სადაც ეს ფერი შეიძლება იყოს გამოწვეული დაღლილობით, მტკვრით ან ქუქყით, რის დასაზუსტებლად უფრო ვრცელი კონტექსტია საჭირო.

Посереть- ფუძე გვხვდება ისეთ გამოთქმებში, როგორიცაა: посереть от злости, волнения, боли⁹ и т. д.: «Рубцов изумился до немоты. потом посерел от злости и стал дико ругаться» (Горьк. ССРЛЯ, X).

რუსულში серый-ფუძეს ქართულისაგან განსხვავება აქვს შემდეგ გადატანით მნიშვნელობები:

1. უფერული, უღიმღამო: «Въезд в какой бы ни было город... всегда как-то бледен; сначала все серо и однообразно: тянутся бесконечные заводы да фабрики». Гог. «Природа, лелеявшая детство Багрова, была богаче и светом, и теплом.... нежели бедная природа нашего серого захолустья». (Салт. ССРЛЯ, X III). Серое существование — უფერული არსებობა (რქლ, III). Серая жизнь — უფერული ცხოვრება (უნ.) Серый человек — უფერული ადამიანი (რქლ, III). Серый день — უღიმღამო დღე (რქლ, III).

2. გაუნათლებელი. უკულტურო (ადამიანი): «Человек я серый, неученый, как есть неотесанная деревенщина». (Печер.) «Насколько мужик ни сер, а ум у него еще никто не съел. Стал луч света доходить и до мужика». (Ски-тал. ССРЛЯ, X III). Серый мужик — გაგრილი. ტეტრა გლეხი (უნ.).

Серый მიუთითებს აგრეთვე უბრალო, არაპირვილეთო კლასზე: «За сплошной целеной сурана шли бесчисленные толпы... бабы, мальчишки — валила серая, коренная Русь» (А. Н. Толст.). «Из этого коридора шли двери... в черную пазу, в которой останавливались подводчики и прочий серый люд» (Салт. ССРЛЯ, XIII).

Серый, серая არსებითი სახელის მნიშვნელობით მიუთითებს ამ ფერ ცხოველზე (ცხენზე, მგელზე, კურღლეზე): «У подъезда стояла великолепная пара серых, запряженная в коляску». (Салт.). «Вцепился пес зубами в волчью шею и пазель Серого свалил. (Михалк. ССРЛЯ XIII). Затравили серого (Уш. IV).

საერთოდ серый ფერისდა მიუხედავად მგლის მუღმიე ეპითეტად იხმარება (რუხი იქნება ის თუ ყავისფერი).

Серый გვხვდება ისეთ გამოთქმებში, როგორიცაა: серая бумага — რუხი ქაღალდი (უნ.) დაბალი ხარისხის ქაღალდზე ითქმის; серое сукно — უთეთრებელი მუდი;

серые щипы — კომბოსტოს გარე, მწვანე ფოთლებისაგან დამზადებული შჩი; серое вещество — რუხი ნივთიერება; серый хлещ — რუხი პური, თაღხი პური.

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით რუხი ფერის ჭვეფის წევრება: თავისფერი, კვამლისფერი//კვამლოვანი, კურდღლისფერი (პოვტ.), ლევა // ლეგო. ლემანა // ლემანა, ლიბრედი, მკლისფერი მიწისფერი, მხე//მხიე, ნაცრისფერი, ეღალი, რკინისფერი, რუხი, სისვი, ტყვიისფერი, ფერო, ქიხორი, ყომრალი, შავლევა // შავლეგი, წყლისფერი, ხელიისფერი.

რუსული ენის განმარტებითი ლექსიკონების მიხედვით გამოიყოფა: водянистый, грязный, дикий, дымный//дымчатый, железный, землястый//земляной //землянистый, зольный, маренго, мышинный//мышастый, оловянный, пепельный // пепловый, свинцовый, серый, сивый, смурый, стальной.

ეს ფუძეები თარგმნითი ლექსიკონების მიხედვით ქართულიდან რუსულში და რუსულიდან ქართულში გადაიცემა: 1. პირდაპირი შესატყვისით, 2. აღწერითი თარგმნით, 3. აზრობრივი შესატყვისით, 4. განსხვავებული აგებულების ფუძით, 5. ნასესხები ფუძით.

1. პირდაპირი შესატყვისი. კვამლისფერი // კომლისფერი // კვამლოვანი: „ფისის თვალეკა დამწიფებულ სელუსლებელ ქლიავსა ჰვავს, კომლისფერი ნაზი ქინქლით დაფარული“ (ა. ჭეშ. თარგმ). (ქეგლ, IV) — дымчатый (о цвете); дымчатого цвета (даст). «На лавке сидел дымчатый кот..., щурясь, косился на деда. (Невер.)» Сам он (щегол) весь пестрый, темносерый, как будто дымчатый или пепельный». (Акс. ССРЛЯ, XIII).

უნდა აღვნიშნოთ, რომ თანამედროვე სალიტერატურო რუსული ენის ლექსიკონში გვხვდება კიდევ ერთი ფორმა дымный: «Друг, посмотри, как в равнине небесной дымные тучки плывут под луной». (Блок.) «Когда же облако закрывает солнце, то воды, смотря по цвету облака, или бледнеют, или сильнее, или кажутся дымными». (Жук. ССРЛЯ, XIII).

მიწისფერი — землястый (цвет): земляной цвет (დათ.) «Вследствие непосильной работы и худого питания девушки очень часто недомогали, и все имели уныло заспавший вид и землястый цвет лица». (Салт. ССРЛЯ, IV).

«(Александрова) была среднего роста, худая, лицо землистого цвета, кожа рябоватая и в морщинах». (Нагалева). «Худос, изрытое лицо земляного цвета, оживлялось серыми, быстрыми глазами». (Григор. ССРЛЯ, IV).

რუსულში ამ მნიშვნელობით ვხვდებთ აგრეთვე მოძველებული ფორმა землянистый: «Лицо старухи изорослено гусиными морщинами, кожа почернела, имеет как бы землянистый оттенок». (Вовчок.) «Потом озера заплыли толстою землянистою пеленой, которая поросла мхом ...» (Акс. ССРЛЯ, IV).

ნაცრისფერს შავავსად მიწისფერი სახის მიმართ ისეთ კონტექსტებში ვხვდებთ, როგორცაა: მიწისფერი დასდებოდა, მიწისფერი ეღება. მიწისფერმა გადაჰკრა. მიწისფერ ვადაკრულ და სხვ. ე. ი. დროებით. მომენტალურად იღრწე მიუთითებს. შიშით იქნება ის, სიბრაზით, აღელვებით აუ სხვა რამით გამოწვეული:

„როცა სასამართლოდან გამოვიდა როსაფი, მიწის ფერი ედო“. (გ. წერეთ. (ქეგლ, V). „სულ გაფითრებულყო ჩემი დეიდაშვილი, მიწისფერი დასდებოდა ალღელებისაგან“. (ედ. ყიფი). „სათითურივით მოგრძო თავზე ოფლი პარცვალ-მარცვალ აჯდება და მრგვალ ლოყებზე აყალო მიწისფერი ედება“. (რ. გე.). „კარი გაიღო და გამონდა მიწისფერ გადაკრული ეფროსინე“. (კლდ.). „მიწისფერი გადასდებოდათ მეაბჯრესა და მალემსრბოლს“. (კ. გამს.). „მამამზეს მიწისფერმა გადაჰკრა, სპასალარი შემოვიდა, ხელებგაკოჭილი ტუსალი ფეხზე იღვა“. (კ. გამს.).

ამგვარ კონტექსტში მიწისფერი გაფითრებულის სინონიმა და მასწავლებლობა შეესატყვისებოდეს (по) следстви: «ნექის მიწისფერი დაედო სახეზე, ეს ქწუთი რომ გაახსენდა». (კ. ლ.). «Вспомнив эти взгляды, Меки побледнела». თუმცა последствие - ფუძეს არ აქვს ის ექსპრესიული ელფერი, რაც ქართულ გამოთქმებშია.

სხვა შემთხვევებში მიწისფერი რუხის სინონიმა: „დედამ და შვილმა ორივემ მიწისფერი ვირჩიეთ“. (ე. ნინოშვი.). „ვინ იტყვის შენ მეტი, მიწისფერს იისფერი ჯობსო“. (ე. ნინოშვი.). „მიწისფერი ჩითი კი ვარდის სახე ლაყვარდი ყვაილებით იყო მოპებულელი“. (ე. ნინოშვი.). „დადგამანობდნენ მიწისფერი დედლები, ამაყად დასრიალებდნენ ლამაზ ყელყურიანი მამლები“. (ს. იორამ.). „ღარ სჩანდა მთვარე, მიწისფერად გამხდარ ღრუბლების ხნულეში“. (კ. გამს.). „და მიწისფერად ჩანდა ნაცარი“. (გ. აბაშ.).

ტყვიისფერი: „გადაღლებლად... წვიმს და წვიმს, ცის ტყვიისფერი ღრუბელი მოსავს“. (გ. ტაბ.).—«და აი, პარიზის მუშაო ღებანი..., ცა უღიმღამო და ცა ტყვიისფერი.» (ან. კალანდ.).—свинцовый (о цвете); свинцовый цвет. «ტყვიისფერი ღრუბელი — свинцовая (свинцового цвета) туча (დათ. III). «Свинцовое небо, исполосованное хребтами сизых туч, сеяло мелкий, реденький дождик». (Григор. ССРЛЯ, XIII).

3-ტომიან რუსულ-ქართულ ლექსიკონში свинцовые тучи გადატანითი მნიშვნელობით თარგმნილია როგორც შავი ღრუბლები.

რკინისფერი—железный, железного цвета (დათ.). მართალია, ლექსიკონების მიხედვით რკინა არის მოვერცხლისფრო ლიონი¹⁰ და, შესაბამისად, რკინისფერიც ასეთ ფერს უნდა გულისხმობდეს, მაგრამ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის ფონდში მოყვანილია ილუსტრაციები: «ინგლისელებო, მაგ ძვირფას ფარჩას ვისთვის ამზადებთ, ვისთვისა ჰკერავთ და შავს რკინასა მიწის ჯურღმულში ვისთვისა სკედავთ, ვისთვისა ჰფერავთ?!» (ირ. ევლოშვი.). «უცებ შემერთალი ღამე უახლოვდება ქუჩას. განწირულების წამი! ფერი რკინის და თუჯის.» (გ. ტაბ.). „ფერით რკინა, კსერ ჩაჯანგებულნი (მუშა). (გრ. ორბელი.).

როგორც ეხედავთ, რკინის ფერი შედარებულია შავ ფერთან, თუჯის ფერთან. ეფექტობთ, ის უბრალოდ მუქ ფერს, რუხ ფერს გულისხმობს.

რუსული სალიტერატურო ენის 17-ტომიან ლექსიკონშიც железный цвет серебряный-ს ეწოდოთ განმარტებულია როგორც синевато-серый: «Даже его волосы, крутые, тяжелые, зачесанные, как у молодого Горького, крыльями, были серовато-синие, железного оттенка». (Катаев). «Скат (оврага) был угрюмо голый, железного цвета». (Горьк. ССРЛЯ, IV), ხედავ აგრეთვე რუხი ფერი უნდა იგულისხმებოდეს.

ზემოთქმულმა საშუალება მოგვცა რკინისფერი რუხი ფერის ჭგუფში შეგვეტანა და железный-ის სრულ შესატყვისად მიგვეჩნია. მაგრამ ისინი ყოველთვის ვერ გამოდგებიან ერთიმეორის სრულ შესატყვისად, რადგან რუსულში железный цвет შეიძლება თმის მიმართ იყოს ნახშიარი: «Его крошечное личико совершенно исчезло под целой громадой седых, железного цвета волос». (Тург. ССРЛЯ, IV). «Наконец появился на деревне ратник Цыган, весь зарос железной бородой, глаз выбит, рубаха, портки сгнили на теле. (А. Н. Толст. СРЯ, I).

ასეთი ხმარება ქართლისათვის ბუნებრივი არ ჩანს და, შესაბამისად, თარგმანიც ალბათ განსხვავებული ექნება. ჩვენი აზრით, აქ უბრალოდ ჭაღარა, ჭაღარაშერთული თმა იგულისხმება, შეიძლება უფრო მეტ თმაში შერეული ჭაღარა. ხოლო ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში მოყვანილ ილუსტრაციამ: „ფარებისაგან შეკრულ საკაციო ძლივს გაიყვანეს მეფე დაქრილი... რკინისფერ სახით ახლდნენ მხლებლები, თითქოს გულს ჰქონდათ შუბი გაჩრილი“. (გ. ლონ.) რკინისფერი მიწისფერის სინონიმია და ამ შემთხვევაშიც, ვეიჭრობთ. აზრობრივი შესატყვისათ (ან სინონიმით, მაგ., землистый, серый) უნდა გადაიკეს.

Стальной: «Усы он остриг щеткой, голову — бобримом, и кожа просвечивала в его коротких стальных волосах». (Бунин.) «Теперь она была одета в легкое широкое платье стального цвета». (Горьк. ССРЛЯ, XIV)—ფოლადისფერი (უნ.), ხოლო ჩუღკი стального цвета ნაცრისფერი წინდები (რქლ). ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში არც ფოლადისფერი იძებნება.

აქვე ჭგუფში განვიხილავთ ამა თუ იმ ფერის ნაკლებინტენსიუობის აღმნიშვნელ სიტყვებს, რომლებიც ქმნიან თავისებურ დანამატს. ასეთებია: მორუხო, წარუხო. მონაცრისფრო||მონაცრისფერო, მოღვგო: „თამაზმა ცხენი იყიდა. წარუხო ჰქონდა ფაფარი“. (ხალხ.). „კოშკი შემოგვხვდება, გაღვინით დაგვლი. მონაცრისფერო და კედელნუერიანი“. (ი. ნონეშვი).

რუსული ენის განმარტებითი ლექსიკონების მიხედვით გამოიყო ერთი შესატყვისი—сероватый: «Вот порох стружкой сероватой на полку сыплется». (Пушк.). «Борода его, прежде каштановая, стала теперь сероватой». (Скитал. ССРЛЯ, XIII).

მ. აღწერითი თარგმანი. თავისფერი — темносерый (დათ. III). ჩვენი აზრით. თავისფერისათვის შეიძლება გამოვიყენოთ სრული შესატყვისი-мышинный: «Писарь, одернув мышинный мундирчик, проводил Стеценко в кабинет». (Фадеев). «Волосы у него были мышинного цвета и не в меру густы». (Бунин. ССРЛЯ, VI).

ამ ფერის ცხოველზე იხმარება ფორმა мышастый: «Из-за угла выскочили два огромных молодых корюхих дога мышастого цвета». (Купр.). «Это был конек теперь неопределенной мышастой масти, но в будущем непременно вороной или караковой». (Эртель ССРЛЯ, VI).

ფერო — «ეთერსა და შავს საშუალო» (საბა), რუხი (ქეგლ, VII)—темно-серый; სამღუთო წერალში: ჭრული ნესტრый, пелесный (ფ. ჩ.). пелесый (ბ. ჩ.). ეს სიტყვა მოძველებულია, ქეგლ ფონდში არც ერთი ილუსტრაცია არ გვხვდება.

შავლვა // შავლვი აღნიშნავს «ძალიან მეტ ლევას»: «შავლვ ცხენსა მოაფრენდა ვიწროსა და აესა გზასა». (ხალხ.); ვადატანით შავგვრემანზე ითქმის:

«მათში მწყემსებთან ასედა იცოდა შავლეგა ბიჭმა». («ახ. კომ.»)—1. темно-серый, 2. смуглый (დათ. III). შავლეგას მნიშვნელობით უხმარიათ აგრეთვე შავლე-ვო¹¹: «ჩვენც ხომ იმათი მოდემის ვართ, მათი შავლეგო ფერი გვძევს». (ი. ნონეშვი.)

Пепельный—ნაცრისფერი (ჩუბ.), ნაცრისფერი, მონაცრისფრო, ნაცარა. Пепельный цвет ნაცრისფერი, пепельные волосы—მოვერცხლისფრო თმა (რქლ).

Пепельный-ს მოეპოვება სრული შესატყვისი—ფერფლისფერი: «მკრთალი, მიმქრალი სახე, მიტაცებულ-მიბნედილი თვალები, თითქმის ფერფლისფერი ხუჭუჭი თმა პაეროვან შეხედულებას აძლევდა გოგონას.» (ვ. ბარნ.). «ფერფლის, ნაცრის ფერი აქვს ყველაფერს.» (გ. ტაბ.). «ამასთანავე მის ზედაპირზე რალაც უცნაური ნიეთიერება მოჩანდა ფერფლისფერი». (ჩ. დიკ.).

Грязного цвета უნივერსიტეტის ლექსიკონში (1937 წ.) თარგმნილია: მღვ-რეე—რუხი (ფერი). ხომ არ გამოგვეყენებინა ტალახისფერი, ჭუჭყისფერი, რომღე-ბიცი, მართალია, არ გვხვდება ლექსიკონებში მაგრამ ამგვარი წარმოება დამახასია-თებელ აქართული ენისათვის. მით უმეტეს ქართული ენის განმარტებითი ლექსი-კონის ფონდში გვხვდება შემდეგი ილუსტრაციები: «მინებს მკვარტლისა და მტკრის ფენა ეღოდა ღრუბლები ტალახისფერი ჩანდა». (ო. იოს.). «სულ არ ეხა-მება ერთმანეთს ასე გაღიმებული მზე და ტალახისფერი რიონი.» (ა. გეწ.). «ქვი-შის გრიგალში ჩემს მოძმეებს ტალახისფერი სდიოდათ ცრემლი—უკუღმართი იღბლის სიმბოლო». (ტ. ბებურიშვი.). „...მთელი ქალაქი ტალახისფერ ნიაღვარს დაეფარა». (ო. კილ.). «ზღვის განაპირა ზოლი ტალახისფერი იყო.» (თ. მალღაფ.). «ნაპირიდან ხედავდნენ როგორ ებრძოდა გურამი უზარმაზარ, ტალახისფერ სტიქიას...» (ნ. წერეთ.). «მკერივი სიმსუბუქით, თითქოსდა ეს-ესაა, ძველისძველ დროეამისაგან ჭუჭყისფრად ქცეულ კედლებს გამკვირვალეს განდისო». (ლ. ბრეგ.).

Смурый თანამედროვე რუსული ენის განმარტებითი ლექსიკონების მიხედ-ვით არის темно-серый, темнобурый (Уш., IV; ССРЛЯ, XIII)¹². შესაბამისად, 3-ტომიან რუსულ-ქართულ ლექსიკონში მას შეესატყვისება: მუქი რუხი, მუქი წაბლისფერი: смурый кафтан მუქი რუხი ხიფთანი. Смур. а, о—მუქი რუხია (რქლ, III).

ოვეგოვისა და ოთხტომიან ლექსიკონებში ეს სიტყვა არ იძებნება, ხოლო ვ. დალის ლექსიკონში მითითებულია, რომ смурый შოდის სიტყვებიდან мрак, сумрак და აღწერილია ასე: темного, мешаного цвета, из бурочерносерый და მოყვანილია ილუსტრაციები: «смурое сукно — крестьянское некрашенное сукно, из мешанной темной шерсти. Как на молодце-то смур кафтан. Смур кафтан, да душа белая».

ვ. დალისავე ლექსიკონში მოყვანილია სიტყვები: «смурак — серый кафтан; смурить — кружиться, мястись, мутиться, темнеть. На водвороте вода смурит. Смурогий, смуругий — замаранный, затасканный, загрязненный до того, что и цвета не знать. Смурск — смурый кафтан, рабочий, тяжело. // Смурый мужичок, рабочий, черный. Смуротный день, смуротная погода — пасмурный, пасмурный¹³».

17-ტომიან ლექსიკონში смурый სიტყვა-სტატიაში გამოყოფილია კიდევ შემდეგი მნიშვნელობები: 1. домотканый, из некрашенной, темной, серой шерсти. О сукне. 2. Сумрачный, пасмурный (ССРЛЯ, XIII).

ბ. ბახილინას თავის წიგნში მოყვანილი აქვს ფერის აღმნიშვნელი სიტყვე-

ბის სია ი. სრუზნეცკის «მასალებიდან», სადაც смурый განმარტებულია როგორც темно-серый¹⁴. დ. ჩუბინაშვილის რუსულ-ქართულ ლექსიკონში смурый-ს შესატყვისება: ლეგა, მუქი ნაცრისფერი.

როგორც ჩანს, смурый მაინც რაღაც გაურკვეველ მუქ რუხ ფერს გულისხმობს და თათქოს რაღაც უარყოფითი ელფერიც დაჰკრავს. 17-ტომიან ლექსიკონში მოყვანილია ილუსტრაცია: «Переулок звался Смурским и был, правда, буровато-серым, смурым. (К Федина)».

Смурый-ს უწოდებენ აგრეთვე ამ ფერის მქონე მტრედებს. «Тут были мохнопогие турманы, и наплекие, и смурые (Черкас. ССРЛЯ, X III). 3. აზრობრივი შესატყვისი.

კურდღლისფერი: ლანდებზეთ გამოყენენ მელიები კურდღლისფერ ჯაგებს. (ქ. ვამს) — серый (დათ. II).

შვალასფერი: «ქედნისფერი, შვალასფერი და ზღვისფერი ებრძოდნენ ურთიერთს კორღებზე. (ქ. ვამს.) — серый (დათ. II).

მზე // მზეი ძე. — серый (დ. ჩუბ.)

ქვალ-ფუძის ერთ-ერთ შესატყვისად ქ. დათაკაძეაულის ლექსიკონში არის серый, რის ვამო ამ ჯვეჟე ვანეზილაეთ. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონის მიხედვით ქვალა არის «შავმოწითალო»: «ქვალა შალის მოქსოვა ვიცოდით შინაური მატყლისა. თავად ცხვრები იყვნენ იმუერი, წაბლისფერივით». (შინაძე¹⁵. ქეგლ. VI).

საბას ლექსიკონში ქვალის მხოლოდ ეს მნიშვნელობაა აღნიშნული.

ქვალის მეორე მნიშვნელობად განმარტებით ლექსიკონში გამოყოფილია: „შავეთერი. რუხი, მუქი ნაცრისფერი“ და ილუსტრაცია ისევ შინამრეწველობის მასალოდან არის მოყვანილი: „შალს ვქსოვდით შავს — სადას, ანდა თეთრ და შუ ძატს აეურეედით ერთმანეთში, გამოვიდოდა ქვალი“. (შინაძე¹⁶. ქეგლ, VI).

ალ. ლონტის ლექსიკონში ქვალის მხოლოდ ეს მნიშვნელობაა აღნიშნული¹⁶.

მაგრამ, როგორც ირკვევა (ინფორმატორების გამოკითხვით), ქვალი ითქმის არა მხოლოდ თეთრ-შავ ნარევეზე, არამედ საერთოდ ორი ფერის სიმეტრიულ ნარევეზე და ჩვეულებრივ ქსოვილთან დაკავშირებით ხმარობენ (მაგ., ქვალა ჩოხა). ვფიქრობთ, ზემოთ მოყვანილ ილუსტრაციაში შალი ქვალი იმიტომ კი არ იყო, რომ მაინცდამაინც თეთრი და შავი ძაფი იყო შერეული და რუხი ფერის შთაბეჭდილებას ქმნიდა, არამედ იმიტომ, რომ ორი ფერის ძაფი თანაბრად იყო შერეული. აქვე (მეორე მნიშვნელობაში) პარალელურით გამოყოფილი ჰალარას მნიშვნელობაც შეიძლება სწორედ იმაზე მიუთითებდეს, რომ თმა (ან წვერი) ერთიანად ან ერთ ადგილას კი არ არის გათეთრებული, არამედ ჰალარა თანაბრად არის შერეული თმაში (ან წვერში) განურჩევლად იმისა თუ რა ფერის თმა აქვს ადამიანს¹⁷.

ქეგლ-ში თმის ფერას აღსანიშნავად მხოლოდ ჰალარა ფუძეა გამოყენებული. ქართულ-რუსულ ლექსიკონის ფონდში ორად ორი ფრაზაა ქვალზე და ორივე შემთხვევაში ის седой-ფუძით გადაიცემა. „ქალი წმინდა სიყვარულით უსწორებდა ლევანს ქვალ თმას“. (ნ. ლორთქ.) — Женщина, точно мать, нежно гладила седые волосы Левана. „მოხუცი... ქვალი წვერი; დანაოქებულა წითელი სახე“ (ნ. ლორთქ.) — Старый... Седая борода... Лицо красное, все в морщинах. ხალა ქ. დათაკაძეაულის ლექსიკონში ქვალი თარგმნილია შიშვანდობად:

1. ა. (წითელი: თმა) рыжий, ბ. (რუხი) серый, 2. ს. (ჭალარა) седина. შესაბამისად, უღალთმიანი: 1. рыжеволосый, 2. с проседью в волосах. ხოლო უღალწვე: რა რატომღაც თარგმნილია როგორც седобородый. მ. კანკავას მოკლე ქართულ-რუსულ ლექსიკონში ქალის ერთადერთი შესატყვისია рыжий. აღენიშნავთ იმასაც, რომ რუსულ-ქართული ლექსიკონის ფონდში უღალი არ გვხვდება არც рыжий-ს და არც седой-ის შესატყვისად¹⁸.

უნივერსიტეტისა და 3-ტომიან რუსულ-ქართულ ლექსიკონში კი рыжий-ს ერთ-ერთ შესატყვისად გამოყენებულია უღალი: рыжий—უღალი, მწითური, წითელი (უნ). წითური, უღალი. წითელი: рыжие волосы—უღალი, წითელი თმა (რქლ); рыжеватый — მოყვალაო, მოწითალო (რქლ); рыжеволосый—თმა-წითელი, უღალთმიანი (უნ). უღალთმიანი (რქლ)¹⁹.

როგორც ზემოთ მოყვანილი მასალა გვიჩვენებს, საკმაოდ ჭრელი სურათი გვაქვს. ინფორმატორების მონაცემებზე დაყრდნობით ხომ არ აჯობებდა უღალს მნიშვნელობად გამოგვეყო: 1. ორი ფერის თანაბარი ნარევი, 2. შავმოწითალო, მუქი წითელი; ხოლო თმასთან დაკავშირებით: 1. წითური, 2. ქალარა-შერთული.

4. განსხვავებული აგებულების ფუძით გადაიკემა: Дикий цвет— მრეში (დ. ჩუბ.). Дикий цвет ყველა განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით არის რუხი ფერი: темно-серый цвет; цвет стального оттенка: «Посреди (деревни) виднелся деревянный дом с мезонином, красной крышей и темносерыми или, лучше, дикими стенами». (Гог. ССРЛЯ, III). Устар. темно-серый, сероватый: «Вправо показался помещичий дом, стоящий задом к лесу, выкрашенный дикою краскою, с белыми разводами». (Слепцов. СРЯ, I). მრეში არის «ძვ. წაბლისფერი (საბა)» და შესატყვისი აქვს каштановый (цвет) (დ. ჩუბ.²⁰), ხოლო дикий цвет, ჩვენი აზრით, უნდა გადმოიცეს აზრობრივი შესატყვისით, საერთო ფერის აღმნიშვნელით—რუხი.

5. ნახესხები ფუძით გადმოიკემა: маренго—მარენგო (რქლ. I). ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში მარენგო არ შესულა. თუმცა სასაუბრო ენაში გავრცელებულია.

ქართულ-რუსულ ლექსიკონებში არ გვხვდება განმარტებით ლექსიკონში წარმოდგენილი რუხი ფერის აღმნიშვნელი 21 სიტყვიდან 6 ერთეული: ლემანი // ლემანა (მოხევ.), ლიბრედი (დიალ), სისვი, ქიხორი (იმერ.), წყლისფერი, ხელიკისფერი. ხოლო რუსულ-ქართულ ლექსიკონებში არ შესულა 5 სიტყვა რუსული ენის განმარტებით ლექსიკონებში წარმოდგენილი 16 ერთეულიდან: водянистый, железный, зольный, мышинный // мышастый, оловянный. ეს სიტყვები ერთი ენიდან მეორეზე სხვადასხვაგვარად უნდა გადაიკეს.

1. სრული, პირდაპირი შესატყვისით შეიძლება გადაიკეს:

წყლისფერი — водянистый: (ორლოვს) «წყლისფერი პაწაწინა თვალები საახალწლო ბასილასავით დაეჭყიტნა». (მ. ჯავახ. ქეგლ, VIII). Но водянистые глаза Автономова успокоили его (Лунева); он решил, что околоточный—человек не хитрый». (Горьк. ССРЛЯ, II).

სისვი—სისვი; серый²¹.

Мышинный//мышастый — თაგვისფერი.

2. აღწერითი შესატყვისით. оловянный — მღვრიე ნაცრისფერი;

ხელიკისფერი — желеновато-серый.

3. აზრობრივი. საერთო ფერის აღმნიშვნელი ფუძით უნდა გადაიყოს, ჩვენი აზრით, დიალექტურა და ნაკლებად ხმარებადი ფორმები: ლემანი // ლემანა (მონხევ). ქიხორი (იმერ.), ლიბრელი (დიალ.)—серый; золный— რუხი, ლეგა, ყომრალი.

სხვა აქრომატულ ფერთაგან განსხვავებით. რომლებიც ორივე ენაში ღიდი რაოდენობით ქმნიან ფრაზეოლოგიურ ერთეულებს, რუხი ფერი (და მისი ჭგუფის წევრები) ფრაზეოლოგიურ ერთეულებს ვერ ქმნის. 17-ტომიან ლექსიკონში მოყვანილია მხოლოდ серая скотинка (скотина), რომელიც რევოლუციამდე რუსეთში ჯარისკაცების მიმართ იხმარებოდა: «Ведь эта самая святая, серая скотинка (солдаты), когда дело дойдет до бля. вас своей грудью прикроет». (Купр.).

ამ ჭგუფის ფერთაგან გვხვდება оловянный взгляд. оловянные глаза, რომელიც უფერულ, უმეტყველო თვალებზე იხმარება.

ამრიგად:

1. რუხი, ნაცრისფერი, ლეგა, ყომრალი რუსულში გადაიყვამა შესატყვისო серый.

2. რუხი ფერის ჭგუფის წევრები ერთი ენიდან მეორეში ძირითადად 5 სახით გადაიყვამა: 1. სრული შესატყვისით: კვამლისფერი—дымчатый (დათ.), ტყვისფერი — свинцовый (დათ.). 2. აღწერითი თარგმანით: თავისფერი — темно-серый (დათ.), ფერო — темно-серый, грязный— მღვრიე-რუხი (უნ.). 3. აზრობრივი შესატყვისით: კურდღლისფერი — серый, მგლისფერი — серый (დათ.), მხე — серый (დ. ჩუბ.). 4. განსხვავებული აგებულების ფუძით: дичий цвет— მრეში (დ. ჩუბ.). 5. ნასესხები ფუძით: маренго — მარენგო (რქლ.).

3. ზოგჯერ სიტყვას მეორე ენაში მოეპოვება სრული შესატყვისი, მაგრამ ის ყველა შემთხვევისთვის არ გამოდგება. მაგ.: რკინისფერი — железный, მიწისფერი—землистый.

4. რუხი ფერის აღმნიშვნელი ფუძე ქართულში მეტია (21), ვიდრე რუსულში (16).

5. აგრეთვე მეტია ქართულში რუხი ფერის ნაკლები ინტენსივობის აღმნიშვნელი ზედსართავებიც (4). ისინი ვადმოიცემიან პრევერბულ-სუფიქსური წარმოებით: მორუხო, წარუხო, მოლეგო, მონაცრისფრო, რუსულში კი სუფიქსური წარმოებით — сероватый.

6. ამ ჭგუფის წევრებს ჩვეულებრივ არ ახასიათებს კუთვნილებითი და განსაზღვრებითი კომპოზიტების წარმოება.

7. ისინი, ჩვეულებრივ, ვერც ფრაზეოლოგიურ ერთეულებს ქმნიან დასახელებულ ენებში.

შ ე ნ ი შ ე ნ ე ბ ი და დ ა მ ო წ მ ე ბ ა ნ ი

1. Рабкин Е. Б., Соколова Е. Г., Фрид Ю. В., Ковальский Н. П., Руководство по рациональному цветному оформлению, М., 1964, გვ. 5.

2. Миротлавская А. Н., Имена прилагательные со значением цвета в повгородских записных каменных книгах 100—104 и 111 годов, «Вопр. русского языка», вып. VII, Ярославль. 1973, გვ. 77.

3. Рудин Н. Г., Руководство по цветоведению, М., 1956, გვ. 11.

4. Рабкин Е. Б., Соколова Е. Г., Цвет вокруг нас., М., 1964, გვ. 5.

5. Алексеев С. С., Цветоведение, М., 1952, გვ. 17.

6. ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 1961.
7. ილუსტრაციები მოყვანილია ქართულ-რუსული ლექსიკონის ფონდდან.
8. გ. ლონიძეს ნახშირი აქვს სახის მიმართ უმრავლეს შემთხვევაში აღიარებული. ამიტომაც ვთქვამთ: „სახე-უწიდალი, ამიტომაც ვთქვამთ და ფერი მისდის...“
9. ამობუნე კრებულები: позеленеть от злости, зависти. досады: «Старуха-мамма карга так вся и поз.: «енела от злости!» (А. Остр.).
10. რკინა — მოვერცხლისფერი ლითონი (ქველ. V!). железо — металл серебристого цвета (СРЯ, I).
11. შავლეო — ძველებური ხალხური საფერხლო სიტყვაა: „შავლეოს“ შემოსახებას, ნაპაპერს, გლეხურს. ი. დავით. ქველ. VII.
12. უშაკოვის ლექსიკონში მას კვალიფიკაცია აქვს: ეთნოური. ხალხურ-პოეტური, Уш., IV.
13. В. Д а л ь. Толковый словарь живого великорусского языка, СПб.—М. т.4, 1909.
14. ი. Б а х и л и н а Н. Б., История цветообозначений в русском языке, М., 1975.
15. საინტერესოა, რომ განმარტებით ლექსიკონში წაბლისფერის განმარტებაში გამოყენებულია ვლად-ფუტე (იხ. ტ. VIII).
16. ალ. დლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, ტ. II, თბილისი, 1975.
17. ვლადის პირველი მნიშვნელობა (შავკოჭითალო), ვეფერობთ. შერეულ, გაურკვეველ ფერს უნდა გულისხმობდეს.
18. Рыжий-ის ჩვეულებრივ წითური შეესაბამება (16—18-დან; 2—ქერა), ხოლო седой-ფუტეს ჭალარა (9). თეთრი თმა (1), თმაგათეთრებული (1), გაჭალარაებული (1), შეჭალარაებული (1).
19. ცხოველების მიმართაც рыжий-ის ერთ-ერთ შესატყვისად უნივერსიტეტის ლექსიკონში გამოყენებულია ვლად-ფუტე:
- Рыжешерстый — ვლადბალნიანი, წითელბალნიანი: рыжешерстая собака — ვლადბალნიანი, წითელბალნიანი ძაღლი (რქლ). სოფლის მეურნეობის ტერმინოლოგიაშიც ვლად განმარტებულია როგორც მუქი წითელი და თარგმნილია როგორც темнокрасный.
20. მრეშის შესახებ საუბარი გვექნება უკითხი ფერის ჭვეფში.
21. სისვისა და сивый ფერის მთავარი მნიშვნელობა არის: თეთრ-შავ-არეული ბალანი (საბა). ქველ. VI. Сивый—серый, серовато-сизый. Обычно о масти лошади (ССРЛЯ, XIII).

Н. Г. МИРНАШВИЛИ

ЛЕКСИКА, ОБОЗНАЧАЮЩАЯ СЕРЫЙ ЦВЕТ В ГРУЗИНСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ (ПО СЛОВАРЯМ)

Резюме

1. Русскому цветообозначению серый в грузинском языке соответствует რუხი (ruxi), ლეგა (lega), ყომრალი (qomrali), ნაცრისფერი (nacris-peri). Последнее — более позднее образование и в разговорной речи наиболее употребительно.

2. Цветообозначения этой группы в переводных словарях с одного языка на другой передаются следующими способами: а) полным соответствием, б) описательным переводом, в) общим цветообозначением, г) замечтованным словом, д) словами, различающимися своей внутренней формой.

3. Иногда цветообозначение имеет в сравниваемом языке полное соответствие, но оно пригодно не во всех случаях. Напр., железный, землястый.

4. Цветобозначений группы серого цвета в грузинском языке больше (21), чем в русском (16).

5. Больше в грузинском языке также слов, обозначающих уменьшенную или смягченную степень интенсивности того или иного цвета этой группы. В грузинском языке они имеют префиксально-суффиксальное образование, в русском—суффиксальное.

6. В отличие от других ахроматических цветов, которые в обоих языках образуют фразеологические единицы в большом количестве, слова этой группы фразеологических единиц в сопоставляемых языках обычно не образуют.

7. Не характерно для них также образование атрибутивных композитов.

8. Из 21 цветообозначения, представленного в толковом словаре грузинского языка, не встречается в грузинско-русских словарях 6 единицы. В русско-грузинских словарях не находим 5 цветообозначений из 16, отмеченных в толковых словарях русского языка. Эти слова можно передать с одного языка на другой полным соответствием, описательным, смысловым, общим цветообозначением и заимствованным.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის თარგმნითი ლექსიკონების განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა

ლილი ბასილაია

მ ასოს დაწერილობის საკითხისათვის XI—XIII საუკუნეთა
მხედრულ წერილობით ძეგლებში

ძველ ქართულში გვქონდა უმარცვლო ხმოვანი **ა** (იოტა), რომელიც მოვიდა დიფთონგის მეორე ნაწილად, მარცვლის ბოლოს¹. **ა** იწერებოდა ა) საზოგადო ხმოვანფუძიანი სახელების სახელობით ბრუნვაში ბრუნვის ნიშნად; ბ) უკვეცელი საზოგადო სახელების მხოლოდითი რიცხვის ნათესაობითა და მოქმედებითში ბრუნვის ნიშნის ხმოვნით ნაწილად; გ) ხმოვანფუძიან ადამიანთა სახელებს ნათესაობით (იშვიათად მოქმედებით) ბრუნვაში ბრუნვის ნიშნის ხმოვნით ნაწილად. გვხვდება აგრეთვე უფროდითი ხარისხის ფორმებში და ზოგ ზმნიზედაში.

სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ **ა** მიღებულია **ა**-ს დასუსტებით. ეს პროცესი უძველეს ქართულში ხდებოდა. ძველი ქართული ლაშქრობის ჩვენთვის ცნობილ მონაკვეთზე **ა** ნიშნის ჩამოყალიბება დამთავრებულია. მართალია, ბგერათგანმასხვავებელი ფუნქცია არა აქვს, მაგრამ იგი მტკიცედ ზის ანბანის რიგში და სათვალავში. მისი რიცხვითა მნიშვნელობა არის 60.

მრგვლოვანსა და ნუსხურ ანბანში **ი** და **ა** ნიშნების მოხაზულობა განსხვავდება ერთმანეთისაგან: **7**(**ი**) და **3** (**ა**).

ა დღეს აღარ იხმარება, აქა-იქ დიალექტებშია შემორჩენილი (მთაულურში, თუშურში, რაქის ზოგ კილოკავში)².

ა ასოს არაწესისამებრ ხმარების შემთხვევა პირველად VII საუკუნის ძეგლშია დადასტურებული³. მაგრამ ეს პროცესი (**ა**-ს გადავარდნა) ძალიან ნელა მიმდინარეობდა, რადგანაც IX საუკუნეში გადაწერილ „სინურ მრავალთავში“ **ა** მხოლოდ ერთხელ იხმარება უადგილოდ (მშუდლობა) და ისიც იმიტოა ახსნილი, რომ უ-ს მომდევნო ასოები შემდეგ სტრიქონზეა გადატანილი⁴.

ამ საკითხთან დაკავშირებით XI—XIII საუკუნეების ნუსხური ძეგლების ჩვენება ასეთია: არის შემთხვევები, როცა **ა** გვხვდება იქ, სადაც მოულოდნელია (თანხმოვანსა და თანხმოვანს შორის, სიტყვის თავში და სხვა), მაგრამ ძირითადად მაინც იქ იწერება, სადაც ნორმის მიხედვით იყო მოსალოდნელი⁵.

XI საუკუნიდან ჩამოყალიბებულ მხედრულ ანბანს **ა**-ს გადმოსაცემად განსხვავებული ნიშანი არა აქვს. იგი გვიან, XVII საუკუნის მიწურულსა და XVIII ს-ის დასაწყისში იქნა შემოღებული⁶. ადრინდელ ძეგლებში კი ყველა იმ პოზიციაში, სადაც მოსალოდნელია **ა**, ისეთივე ნიშანი წერია, როგორცაე **ი** არის გადმოცემული.

ადრინდელი მხედრული ძეგლები ბევრჯერ არის გამოცემული სხვადასხვა პირთა მიერ. **ა**-ს გადმოცემის თვალსაზრისით მათ გამოცემაში არაა აზრთა ერთიანობა: ზოგი **ა**-ს პოზიციაში ამავე ასოს წერს, ზოგი **ი**-ს. ასე მაგალითად:

ი. ჭავჭავიძელი თვლიდა: მიუხედავად იმისა, რომ საერო ძეგლებში **ა** და **ი** ერთნაირი ნიშნით იყო გადმოცემული, **ა**, როგორც დამოუკიდებელი ბგერა, ჯერ კიდევ არსებობდა. ამიტომ მან **ა**-ს პოზიციაში დაწერილი ნიშანი ამავე

ასოთი გადმოსცა თავის მიერ გამოცემულ ერთ ძეგლში: „დადგენილება საეკლესიო კრებისა ულუ-დავითისადმი“ (ფ. 1448, № 6501)⁷.

თ. ბარნაველს ერთი XII საუკუნის სიგელი აქვს გამოცემული (Ad--15, შეუვალობის განახლების სიგელი გიორგი III-ისა)⁸. გამოცემული იქ. სადაც მ არის მოსალოდნელი. წერს ამ ნიშანს და არა ი-ს.

ა. შანიძემ 1925 წელს გამოაქვეყნა ადრინდელი მხედრულთ ნაწერი ორი ძეგლი: „სიგელი მიჭნაძორელთა და ოპიზართაი“ და „სიგელი მღუიშელთაი“⁹, ორივე სიგელი ბოძებულია ბაგრატ მეოთხის მიერ. მეორე დაწერილია 1058 წელს. პირველი კი მეორეზე უფრო ძველი ჩანს¹⁰. ამ სიგელებში გამოცემული ი-ს პოზიციაში ყველგან ი-ს წერს. ხოლო წინააღიყვანობაში მხედრული ძეგლების შესახებ იგი აღნიშნავს შემდეგს: „ამ დროის მხედრულთა წერამ სრულებით არ იცის. რა არის ჩ, ჯ, ყ, რომელთა ნაცვლად იგი ამათ ხმარობს შესაბამისად: ე, ი, უი“¹¹.

გვიან პროფესორმა შეიცვალა აზრი: 1975 წელს მან გამოსცა XII საუკუნის ერთი საერო ხასიათის ნაწარმოები, რომელსაც სახელად ჰქვია „ეპიტოა და შედთა მნათობთათჳს“. ტექსტი ნუსხურია. დასაწყისის ოთხნახევარი სტრიქონი XII საუკუნის მხედრულთ არის შესრულებული. ა. შანიძე განიხილავს რა ნაწარმოების ენას, ასკვნის: „ამ ძეგლის მიხედვით აშკარად ჩანს, რომ აი. ოჲ და უჲ დიფთონგები იყო და მ გამოითქმოდა“¹².

ი. დოლიძის მიერ გამოცემულ „ქართული სამართლის ძეგლებში“ მხედრულთ ნაწერი აუარებელი საბუთია შესული. XI—XIII საუკუნეების ძეგლები II—III წიგნშია მოქცეული¹³. ავტორი მხოლოდ ორ საბუთში (ფ. 1448, № 6501 და Ad-15) წერს მ-ს ყველა მოსალოდნელ პოზიციაში¹⁴.

Ad 3.—„დაწერილი შრომღვიმის კრებულისა ტოხაისძეებისადმი“ 1190—1204 წლებშია დაწერილი. სიგელი ნუსხურია, მაგრამ ახლავს მხედრული ხელრთვები, შექმნილი XIII საუკუნეში. ი. დოლიძე მე-4, მე-5, მე-6 და მე-7 ხელრთვაში შესაფერის პოზიციაში მ ნიშანს წერს¹⁵. სხვა ხელნაწერებში კი მ-ს პოზიციაში დაწერილი იგივე ნიშანი ი ასოთი არის გადმოცემული. დედანში სპეციალურად დავაკვირდით იმ ასოს მოხაზულობას, რომელსაც პატივცემული მეცნიერი ხან ი და ხან მ ასოებით აღნიშნავს (და დაწერილობაში ვერაფერთარი სხვაობა ვერ ვნახეთ. არ ჩანს პრინციპი, თუ რატომ წერს გამოცემული ხან ი-ს და ხან მ-ს).

Ad--1 საბუთი „შეუვალობის განახლების დაწერილი ქართლის ერისთავ გრიგოლ სურამელისა შიომღვიმისადმი“ (1245 — 1250) გამოქვეყნებული აქვს თ. ჟორდანიას¹⁶ და ი. დოლიძეს¹⁷. თ. ჟორდანიას ნაკლები საბუთი ჰქონია ხელთ, მაგრამ ამჟამად იმასაც აკლია, რაც 1897 წელს იყო. ამიტომ მეორე გამოცემულმა ი. დოლიძემ ნაკლები ადგილი თ. ჟორდანიას გამოცემიდან გადმოიწერა. თ. ჟორდანიას რამდენიმე ადგილას მ-ს პოზიციაში დაწერილი ნიშანი მ-თვე აქვს გადმოცემული. ი. დოლიძის გამოცემაში ასეთი ადგილები უცვლელად შევიდა. ეს სიტყვებია: უსამართლო მსა, კაცისა მ, წარმართებამ.

სხვა გამოცემულები მ-ს პოზიციაში ყოველთვის ი ასოს წერენ¹⁸.

ამრიგად, მხედრული წერილობითი ძეგლების გამოცემულებში არ არის აზრთა ერთიანობა, თუ როგორ უნდა გამოიყენოს ის ნიშანი. რომელიც მ-ს პოზიციაში ზის. იმისათვის, რომ გავარკვიოთ. მარცვლიანია ის თუ უმარცვლო, განვიხილოთ XI—XIII საუკუნეების წერილობითი ძეგლების მონაცემები.

ნუსხური ძეგლების შესახებ უკვე აღვნიშნეთ, რომ მ-ს პოზიცია შერყეულია, მაგრამ ძირითადად მაინც ნორმის მიხედვით იწერება. ამ საუკუნეების მხედრულ ისტორიულ საბუთებში კი ასეთი სურათი გვაქვს:

ა სისტემატურად გვხვდება ა ხმოვნის შემდეგ: განვაგეთ... განთავი-სუფლებამ გლახაკთამ (Ad—15), ჩუენგან მათი გატეხამ არაჯერ იყო (Sd—1201): წარმემართოს ლაშქრობამ ესე... მშვილობით, (Ad—14); მიღენ კურთხევამ, იქვე; ლაშქრობამ აღარ შეეძლო (ფ. 1448, № 1015): გაგიჩინეთ ოცი კოკამ ტბილი, (Ad—4); მე, მიწამ მათი შეღი... გამთავებელი ვარ ((Ad—5); გრიგოლ ქართლისა ერისთავსა და უცსასობამ (Ad—1); სოფელი ანგროინი... ჩემსა ბიძამს ძესა გაეყიდა (Ad—5): შე-მცა-ცვალებულ არს სჯელისაგან ქრისტიანეთამსა (ფ. 1448, № 5003); ჰქონდეს... გლეხნი ქოსამს ძენი (ფ. 1449, № 1476). შუამდგომლობათა ყოვლად ქებულსა მოციქულთამთა ...დაწერილი ესე დავიწერე. (Ad—2): ვამტკიცებ კანონითა წმიდისა ეკლესიისამთა (Ad—1).

საგულისხმოა შემდეგიც: ძველი ქართულის ნორმებით საკუთარი სახელები ოთხ ბრუნვაში — წრფელობითში, სახელობითში, მოთხრობითსა და წოდებითში ფუძის სახით იყო წარმოდგენილი. ჩვენს ძეგლებში ზოგჯერ ეს ნორმა დაიწიყებულია. სახელობითში ეს მხოლოდ ა-ფუძიანებს ეხება: მე, შოთამ, ამას ვამტკიცებ, (Ad—2): პატრონი ბეგამ მუხრანს დგა, (Ad—7).

სულ რამდენიმე მაგალითია, სადაც ა-ს შემდეგ მ დაკარგულია: მოგუეც ორი გუთანი მიწა. (Ad—4); სხუა ღონე აღარა მქონდა (Hd 1358): ზედან ქარვასლა აღვაშენე. (ფ. 1449, № 1596); მოვიდეს მღუიშეს... წმიდა მამა მიქაელ და ყოველნი მამანი (ფ. 1449, № 1475).

იმ კონტექსტში, სადაც ემ არის მოსალოდნელი, ძველ ქართულში უმეტესად ო (ფ) ნიშანი იწერებოდა. ამ ასოს წარმოშობასა და მისი ნიშნისა და ბგერის ურთიერთობის საკითხს რამდენიმე გამოკვლევა მიეძღვნა. მასზე საგანგებო მსჯელობაა აგრეთვე სხვა სპეციალურ ნაშრომებში¹⁹.

ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში ო (ფ) გამოხატავს ემ დიფთონგს. დამავალ დიფთონგთაგან ყველაზე ადრე ემ გამქარალა. „უკვე ხანშეტი ტექსტები ამ მოვლენის ამსახველ რამდენიმე შემთხვევას გვიჩვენებს“. „XI—XIII საუკუნეთა ძეგლებისათვის მ უკვე ზედმეტ ნიშნად იქცევა. მისი ფუნქცია დაიწიყებულია“²⁰.

სწორედ ამ მიზეზის გამო XI საუკუნეში ჩასახულ მხედრულ ანბანს ო-ს ფუნქცია ასო არ გადმოჰყოლია. სამი საუკუნის ძეგლში ე-ს შემდეგ ა ორიოდ-ჯერ შეგვხვდა: ნერონ არს წმულთა პეტრე და პავლე ასათუის (Ad—2): ვამტკიცებ მე, ძავანი აბულეთის მეფე. (Ad—5).

სხვა უამრავ შემთხვევაში დიფთონგი მოშლილია, ნაკლებად რთული ემ ნიშნისა იწერება ე: მოვიდა ქე ერისთავთ-ერისთავისა. (Ad—3): პრისხავს-ცა მამია, ა ე და სული წმიდა. (Ad—4; Ad—8, Ad—5); ქელსა ამერით არაა უც საქმე და სასარჩლოა ობიზართა (Sd—1201): დავამტკიცე საქმე მათი (Sd—1201): არავის რაა საქმე უც (Ad—5); სოფლსა მოსავლისა საქმე ასრე გავაჩინეთ (Ad—5); მოგყიდეთ... ადგილი სავენახე (Ad—7): გამი-ჩინეთ აღაპი დღე თვედრობამ (Ad—5).

ნათესაობით ბრუნვაში ხმოვანფუძიან ადამიანთა სახელებს გვიან -ხ აქვთ ბრუნვის ნიშნად და არა -მხ. ჩვენს ძეგლებში ნათესაობითი ბრუნვის დაბო-

ლოებად -ს აქეთ მხოლოდ ე-ფუძიან სახელებს. სხვა ხმოვნებთან მარტო -ს ძალზე იშვიათია: კრულმცა არს და შეჩუენებულ სიტყუითა სიტყუისა ღმრთისა იესო ქრისტესითა (Ad—1); შე-მცა-ცეალების ქრისტეს სჯულისაგან (Ad—2); მეოხებითა... ნათლისმცემლისა იოანესითა, (იქვე).

ის ზმნიზელები, რომლებიც ძველ ქართულში ო-თი იწერებოდა, ჩვენს საკვლევ ტექსტებში მარტოც ე-თია წარმოდგენილი: სალოცველად მათ პირველთა შეფეთასა ესრეთ განვაგე, (Sd—1201); ეგრეთვე ჩუენ გაუახლენით სიგელნი ძუელნი, (Hd—1351); ვითა ძუელითგან უსაბანჯრონი ყოფილან, ეგრეთვე ჩუენგან შეუვანია, (Hd—1351).

ასეა შშნ ძირიცი, რომელშიც ძველ ქართულში ო იწერებოდა: წმიდანი უღაბნონი... ჩუენ მეფეთა ლოცვისათუის აღშენებულნი არიან, (Sd—1201).

ო-ს შემდეგ ა იშვიათი გამოჩაყლისის გარდა, ყოველთვის იწერება: არცა პური და ღუინოა მოეკრიბოდეს, (Hd—1331); სამეფოა და ზოგნი ქუეყანანი და სოფელნი დიდად მოოკრდეს, (ფ. 1448, № 9253); მოგეც მისდა სანაცვლოდ შენისა განაყოფისა ოქუროასა მამული, (Hd—1358a); წელიწადი უწირე ოქუროასა ცოლსა და შვილსა ალაბი (იქვე); ნებითა ...ყოვლისა საქართველოასა კელმწიფედ მპყრობელისა (Hd 1330).

ო ხმოვნის შემდეგ ა-ს დაკარგვის შემთხვევები იშვიათია: თუ საქმე რამ დაკარდეს სასაურო (Ad—1); გლეხი ჯდა სასეფო (ფ. 1449, № 1476); ნიშანი დამიდევს საუკუნო ალაბი (Ad—1).

როგორც მოყვანილა მაგალითებიდან ჩანს, აა, ოა და უა დიფთონგები ერთსა და იმავე დროს არ გამქრალან. ა და ო ხმოვნის შემდეგ ა ჯერ კიდევ მყარია. XI—XIII საუკუნეების ძეგლებში რამდენიმე მაგალითიღა, სადაც აა და ოა დიფთონგი მოშლილია.

ყველაზე ადრე ა დაკარგულა ე-ს შემდეგ. იმ დიფთონგის რღვევა ადრე დაიწყო და X საუკუნის ბოლოსთვის უკვე დამთავრებული იყო.

როგორც ვხედავთ, ნუსხური წერალობითი ძეგლების ჩვენებას ადასტურებს მხედრულიც. ა-ს პოზიციები XI—XIII საუკუნეებში უკვე შერყეულია, მაგრამ ის ჯერ კიდევ ცოცხალი ბგერაა; ის ისმის ზეპირი მეტყველების დროს, როგორც ამას ერისკაცთა ხელმოწერები ერთხმად ადასტურებენ. ა გამოიყენება წერაში, მაგრამ მას საკუთარი ნიშანი არა აქვს.

ნუსხური ო და ა ნიშანს ისეთი მოხაზულობა აქვს, რომ სწრაფად წერის დროს მათი ფორმის დამთხვევა ადვილი შესაძლებელია: ქვედა ბუნს, რომლითაც ო ა-სგან განსხვავდება, მხედრული ადვილად წაშლიდა. გამოდის, რომ ერთიმეორეს დაემთხვა მოხაზულობა და არა ბგერა.

ჩვენს მოსაზრებას ადასტურებს შემდეგი ფაქტები:

1188 წელს მხედრულა ასოებით დაიწერა ერთი სასულიერო ხასიათის ძეგლი: „თარგმანებაჲ ქებისა ქებათაჲსაჲ“²¹. იგი ქართულ ენაზე გადმოღებული უნდა იყოს პეტროწონული სკოლის ლიტერატორის მიერ²². ნაწარმოებში ბევრია ბიბლიური ციტატა, სადაც ა და ო ერთნაირი ნიშნებითაა გადმოცემული. არ შეიძლება ვიღვიქროთ, რომ ბიბლიურ ტექსტში ა ასოს გამოთქმა ო ასოს ნიშნით ხდებოდა.

ი ან არის უცხო „ეფეზისტყაოსნის“ ავტორისათვის. ა. შანიძეს 1671 წლის ხელნაწერში რამდენიმე მაგალითი აქვს დაძებნილი, სადაც დილა პოეტი „...სა... წერს“. XVII საუკუნეში ის, რა თქმა უნდა, ო ასოთია გადმოცემული,

მაგრამ მისი ნახევარხმოვნობა ძნელი მისახვედრი არ არის—მარცვალს არ ქმნის.

ზ. სარჯველაძეს გარკვეული აქვს მ-ს მოშლის ორი გზა: ის იქცა სრულ ხმოვნად და მივიღეთ დე და ი, მა მ ა ი, რაც დღეს ზოგ დიალექტში, მაგალითად გურულში, არის შემორჩენილი, ან მ თანდათანობით გადავარდა ხმარებიდან²⁴. ქართული სალიტერატურო ენისათვის მეორე გზა უფრო სავარაუდებელია, რადგანაც ნახევარხმოვან მ-ს თანდათანობით დაკარგვა უფრო საფიქრებელია, ვიდრე ის, რომ მ იქცა სრულ ხმოვნად და შემდეგ გადავარდა ხმარებიდან.

რაც შეეხება იმას, რომ ორივე ბგერას ერთი და იგივე ნიშანი აქვს, ასეთი შემთხვევა ქართული ენისათვის უცხო არ არის: საუკუნეების მანძილზე ერთი და იმავე ასოთი იყო გადმოცემული მარცვლიანი და უმარცვლო უ.

ჩვენნი აზრით, ის ნიშანი, რომელიც მ-ს პოზიციაში სწერია, უნდა გადმოიცეს სპეციალურად მხედრულისათვის შექმნილი მ ნიშნით და არა ი ასოთი. ასე თვლიდა ამას საჭიროდ დიდი მეცნიერი ივანე ჯავახიშვილი და ამავე აზრითაა პროფესორი აკაკი შანიძეც.

შენიშვნები და დამოწმებები

1. ა. შ ა ნ ი ძ ე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბილისი, 1976, გვ. 20.
2. ი. ვ ი გ ი ნ ე ი შ ვ ი ლ ი, ვ. თ ო მ უ რ ი ა, ი. ქ ა ე თ ა რ ა ძ ე, ქართული დიალექტოლოგია, თბილისი, 1961.
3. ზ. ს ა რ ჯ ვ ე ლ ა ძ ე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიული ფონეტიკისა და გრამატიკის ძირითადი საკითხები (V—XV სს.), სალიტერატო დისერტაცია, მანქანაზე ნაბეჭდი, 1973, გვ. 4.
4. ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, სინური მრავალთავი, გამოკლევა და ლექსიკონი, თბილისი, 1975, გვ. 15.
5. ზ. ს ა რ ჯ ვ ე ლ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 35—45.
6. ა. შ ა ნ ი ძ ე, უმარცვლო იახალ ქართულში, „დროშა“, 1970, № 2, გვ. 11—12.
7. ი. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, V, თბილისი, 1953, გვ. 153—159.
8. თ. ბ ა რ ნ ა ე ე ლ ი, უფლისწულ დენას ამბოხების თარიღისათვის, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XIX A და XXI B, თბილისი, 1957, გვ. 107.
9. ა. შ ა ნ ი ძ ე, ძველი ქართულის ქრესტოპათია ლექსიკონითურთ, I, ქრესტოპათია, ტფილისი, 1935, გვ. 93—96.
10. იქვე, გვ. 111.
11. იქვე, გვ. XII.
12. ეტლთა და შუღთთა მნათობთაჲს განოსცა, წინასიტყვაობა და ენობრივი მიმოხილვა და ურთო აკაკი შანიძემ, თბილისი, 1975, გვ. 6.
13. ქართულ საშართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედაქციით, ტ. II, თბილისი, 1965., ტ. II, გვ. 1570.
14. იქვე, III, გვ. 161—165; II, გვ. 20—24.
15. იქვე, III, გვ. 128—132.
16. თ. ე ო რ დ ა ნ ი ა, პრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, ტ. II, ტფილისი, 1897, გვ. 97—102.
17. ქართული საშართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედაქციით, ტ. II, გვ. 37.
18. თ. ე ო რ დ ა ნ ი ა, პრონიკები... I, 1892; II, 1897. შ ი ს ი ე ე, შოთა მღვიმის ნონასტრის ისტორიული საბუთები, ტფილისი, 1895; ე. თ ა ე ა ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს სიძველენი, II, ტფილისი, 1909, III, 1910, III (დასატეხა) 1926; ს. ქ ა ე ბ ა ძ ე, შოთა მღვიმის სასანი სიგელი, ტფილისი, 1912; საისტორიო მოამბე, I, ტფილისი, 1925, II, 1928; საისტორიო კრებული, II,

ტფილისი, 1928; ი. ციციანი, საქართველოს არქივი, II, ტფილისი, 1927; გაზეთი „ივერია“, 1902, № 6, 7 და სხვები.

19. ი. ჭავჭავაძის, ქართული დამწერლობათა-მოდერნიზაცია ანუ პალეოგრაფია, თბილისი, 1949, გვ. 194—195; რ. პატარაძე, ქართული ასომთავრული, „მნათობი“, 1972, № 2; ს. კაკაბაძე, ა-ს მნიშვნელობა ძველ ქართულში, საისტორიო კრებული, IV, ტფილისი, 1929, გვ. 16; გ. წერეთელი, უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან, თბილისი, 1960, გვ. 36; ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბილისი, 1973, გვ. 14; მისივე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1973; ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. II, თბილისი, 1971; მ. ძიმინაძე, ფონეტიკური პროცესები ძველ ქართულში, თბილისი, 1960, გვ. 27 და სხვ.

20. ზ. სარჯელიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 84.

21. ეს თხზულება 1924 წელს ლითონგრაფიულად გაოსცა აკაკი შანიძემ.

22. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, ტფილისი, 1924, გვ. 505.

23. ა. შანიძე, თანხზვანი ხმოვნად იქცა, „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, № 1, 1966, გვ. 5—6.

24. ზ. სარჯელიანი, ა-ს შეპყველ დაშავალ დიფთონგთა რევექსის გზები ძველ ქართულში: გორის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, XII, 1968.

დამოწმებული ხელნაწერთა სია

Ad—1: შეუქალაქის განახლების დაწერილი ქართლის ერისთავ გრიგოლ სურამელისა შიომღვიმისადმი, 1245—1250.

Ad—2: შეწირულების დაწერილი ჭაბერისა შიომღვიმისადმი, 1189—1204.

Ad—3: დაწერილი შიომღვიმის კრებულისა ტოხაძეებისადმი, 1190—1204. (ხელრთვები).

Ad—4: დაწერილი შიომღვიმის კრებულისა კვირიკე კახთა მეფის მწირველ ზონისესადმი, 1160—1170.

Ad—5: შეწირულების დაწერილი ავან აბულეთის ძისა შიომღვიმისადმი, 1260.

Ad—7: ვენახის ნასყიდობის დაწერილი, მიცემული ჩუქეკვასეთა მიერ გრიგოლ ვერხუაძისათვის, XIII საუკუნის II ნახ.

Ad—8: ვენახის ბოძების სიგელი, მიცემული ბეგა სურამელის მიერ მისი ყმების ტოტებადსიგელითვისადმი, XIII სს II ნახ.

Ad—14: შეწირულების სიგელი ბაგრატ IV-ისა შიომღვიმისადმი, 1057.

Ad—15: საქართველოს ეკლესიის შეუქალაქის განახლების სიგელი გიორგი III-ისა, 1178.

Hd—1330: ლაუშას წყალობის წიგნი, მიცემული დაეთ მეფის მიერ კარაულ კაპნასშიველ გრიგოლისათვის, 1298.

Hd—1351: მანულის მფლობელობისა და შეუქალაქის განახლების სიგელი გიორგი III-ისა შიომღვიმისადმი, 1170.

Hd—1358: დაწერილი მსახურთხუცეს ბეგა სურამელისა ჯომარდის ძისადმი, 1296.

ფ. 1448, № 1015: გათავისუფლების სიგელი დაეთ აღმსწებლისა არმიანისადმი, 1089—1125.

ფ. 1448, № 1475: შეუქალაქის განახლების სიგელი დაეთ-ნარინისა ხუფინისხეველთა და წაქველთადმი, 1261.

ფ. 1448, № 1476: (იგივე Ad 31), შეწირულების სიგელი თამარ მეფისა შიომღვიმისადმი, 1201.

ფ. 1449, № 1596: დაეთ მეფის დაწერილი ოსების ძე გიორგისადმი, XIII ს.

ფ. 1448, № 9253: წყალობის დაწერილი მიქელ კათალიკოსისა მსახურთხუცეს ვაჩე გურუმაძისათვის, 1241.

ფ. 1448, № 6501: დადგენილება საეკლესიო კრებისა ულუ-დაეთისადმი, 1263.

Sd—1201: სიგელი ბაგრატ IV-ისა ოპიზართა და მფინაძორეთა სამამულე დავის გამო, 1027—1072.

Ad, Hd და Sd ფონდის იხსნება კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში, ხოლო დანარჩენი, რომელიც ჩვენს სტატიამ იგვექვს მითითებული, — ცენტრალურ სახელმწიფო სამეცნიერო არქივში.

Л. С. БАСИЛАИ

К ВОПРОСУ НАПИСАНИЯ БУКВЫ **ა** В СВЕТСКИХ
ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКАХ XI—XIII ВЕКОВ

Резюме

В текстах, исполненных письмом «нусхური» буква **ა** писалась после гласного в определенных случаях. С XI века в данных текстах ее позиция менее устойчива, но в основном она пишется соответственно норме. В письме «мхедрули», которое образовалось в тот же период, в той позиции, в которой должна быть **ა**, пишется такой же знак, каким передается **ა**. Часть издателей передаст ее знаком **ა**, а часть—знаком **ა**.

Так как в текстах «нусхური» **ა** еще пишется соответственно норме, и в «мхедрули» знак, который пишется в позиции **ა**, должен быть передан знаком **ა**.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქველი ქართული ენის კათედრა
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ა. შანიძემ

კლარა კუბლაშვილი

მახვილი ჭვემოიმერულში

ქვემო იმერეთში შემაველი რაიონების მცხოვრებთა ცოცხალ მეტყველებაზე უშუალო დაკვირვების შედეგად გამომკვლავნდა ბევრი საყურადღებო მოვლენა, რომელთა ანალიზს შეუძლია გარკვეული წარმოდგენა შეგვიქმნას საკვლევი ობიექტის წარმოთქმის ექსპრესიულ მხარეზე.

დიალექტოლოგიური მასალა, რომელიც ჩვენს განკარგულებაშია, რამდენადაც მაინც ასახავს ქვემოიმერული კილოკავისათვის დამახასიათებელი წარმოთქმის თავისებურებებს.

ცნობილია, რომ წარმოთქმის ელემენტების მხრივ „მნიშვნელოვანი განსხვავება ჩანს კილოების, კილოკავების, თქმებისა და ქცევების მიხედვითაც. თითოეულ ამ ერთეულს აქვს წარმოთქმის თავისებური ჩვევები, ბგერათა შეჯგუფების, შერთვისა და შერწყმის თავისებური ტენდენცია, ინდივიდუალური აქცენტუაციური და ინტონაციური თავისებურებანი“¹.

ჩვენს მიზანს ამჯერად არ შეადგენს სრულად გამოვალინოთ ქვემოიმერულისათვის დამახასიათებელი ნიშანდობლიობანი ამ თვალსაზრისით. ვინდა მხოლოდ მახვილთან დაკავშირებით გამოვთქვათ ზოგიერთი ჩვენი მოსაზრება.

საერთოდ კი ქართული ენის დიალექტების მონაცემთა ამომწურავი ანალიზი წარმოთქმის აქცენტუაციური და ინტონაციური თავისებურებების მხრივ, ამ მონაცემთა ურთიერთშეპირისპირება და სალიტერატურო ქართულთან მიმართებაში მათი განხილვა სპეციალურ კვლევა-ძიებას მოითხოვს და იგი მომავლის საქმეა.

დღემდე გამოქვეყნებულ გამოკვლევებში, რომლებიც იმერული კილოს შესწავლისადმი მიძღვნილი, მახვილის შესახებ ან სულ არაფერია ნათქვამი, ან ძალზედ მკრთალად არის მისი თვისებები წარმოდგენილი. და ეს მაშინ, როცა ქართული აქცენტოლოგიის საკითხთა გარკვევისათვის უარესად დიდი მნიშვნელობა დიალექტურ მონაცემებსაც ეკისრება. სამაგიეროდ, არაერთი საინტერესო გამოკვლევა მიეძღვნა მახვილის საკითხის შესწავლას ქართული სალიტერატურო ენის მონაცემთა საფუძველზე. გამოითქვა ბევრი საყურადღებო მოსაზრება, რომელთა გათვალისწინება, რა თქმა უნდა, აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენს ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე მსჯელობის დროს.

გ. ახვლედიანის აზრით, ქართულ სალიტერატურო ენაში დიკს სუსტი დინამიკური სიტყვათმახვილი დომინანტობს, მაგრამ მასში ჩანს ტონტრობის ელემენტიც. იგი არ გამოიყოფა ქართულ მეტყველებაში ისეთი ს-ძლიერით, როგორც ფრანგულსა და, მით უმეტეს, რუსულში².

ს. ყოენჯის აზრით, „ქართულში ცალკეული სიტყვა სუსტმახვილიანა და იგივე სიტყვა, როდესაც წინადადებაში ჩაერთვება, კარგავს თავის საყოფარ სუსტ მახვილსაც კი და იღებს წინადადების საერთო მახვილს“. ამიტომ ძირითადი ტონის საერთო შემოქცევაში კომოგრაფიულ მრუდეებზე ცალკეული სიტყვები არ გამოიყოფიან რიტმიკულ ჯგუფებსა და სინტაქსებში³. აქედან გამომდინარე, — განაგრძობს ავტორი, — ქართული მახვილი, უნდა-

ბის გასარკვევად საჭიროა პირველ ყოვლისა შევისწავლოთ რიტმიკული ჯგუფების რაობა, დავადგინოთ ცალკეული რიტმიკული ჯგუფები და მახვილიც იქვედით და არა იზოლირებულ სიტყვებში⁴.

ქართული ცოცხალი კილოების, მეგრულ-ჭანურისა და ქართული სალიტერატურო წარმოთქმის აქცენტურ-რიტმიკული სტრუქტურის ექსპერიმენტული მეთოდებით კვლევის საფუძველზე ავტორი საბოლოოდ ასკვნის: „ამჟამად ქართულში (და საერთოდ ქართველურ ენებში) მოქმედი მახვილი მუსიკალურ-დინამიკური ტიპის რიტმიკული მახვილია (და არადინამიკურ-მუსიკალური)“⁵ (ხაზი ავტორისა).

ი. თედორაძის აზრით, „სიტყვათმახვილი ქართულში დინამიკურა და სიტყვის დასაწყის მარცვალს მოუდის. ხმოვანგრძლივობაც ამას ადასტურებს. მახვილიანი ხმოვნის გრძლივობა აღმატება სიტყვაში შემავალი დანარჩენი ხმოვნების გრძლივობას...“

რაც შეეხება ტონური სიტყვათმახვილის არსებობას ქართულში, ეს ასრის ნაკლებად სარწმუნოა. იგი არ დადასტურდა არც სმენით, არც ოსცილოგრაფიული მონაცემებით⁶. და შემდეგ: „მახვილიანი მარცვალი უმახვილო მარცვლებისაგან უმეტეს შემთხვევაში გამოირჩევა მეტი ინტენსივობით, ტონის მეტი სიმაღლით და ხმოვნის მეტი გრძლივობით“⁷.

მახვილის საკითხის ისტორიულ ასპექტში განხილვამ ქართველური ენების მონაცემებთან შეპირისპირებით არს. ჩიქობავა იმ დასკვნამდე მიიყვანა, რომ უძველეს (მწერლობამდელ) ქართულში უნდა გვექნოდა ძლიერდინამიკური, არაფიქსირებული მახვილი, რომელიც იწვევდა ფუძისეული თუ აფიქსისეული ხმოვნის რედუქციას. რაც შეეხება ახალ ქართულს, აქ „მახვილის საკითხი პირველ ყოვლისა, არის რიტმული ჯგუფის, ფრაზის მახვილის საკითხი: მახვილის ამოცანა, უწინარეს ყოვლისა, ფრაზაში უნდა იქნეს დასმული და გადაჭრილი“ (ხაზი ავტორისა)⁸.

ასეთი რიტმული ჯგუფის მახვილი, ავტორის აზრით, ნთქავს სიტყვის მახვილს და გაბმულ მეტყველებაში ცალკეულ სიტყვათა მახვილი იჩრდილება⁹.

როგორც ცნობილია, მახვილი ფრაზაში ქმნის სამახვილო ცენტრებს. ასეთი ცენტრი ფრაზაში შეიძლება იყოს ერთი ან ერთზე მეტიც. შესაბამისად, აქცენტუაციაც ერთცენტრიანია ან ერთზე მეტცენტრიანიც.

ორ პუნჯას შორის მოთავსებულ უმცირეს ერთეულს სინტაგმას უწოდებენ. სინტაგმა ერთი ან რამდენიმე სიტყვისაგან შედგება, ზოგჯერ — მარტივი ან რთული წინადადებებისაგანაც.

სალიტერატურო ენასთან შედარებით ფრაზის მახვილი კიდევ უფრო გამოჩინებული დიალექტურ წარმოთქმაშია, რადგან დიალექტისათვის დამახასიათებელი ბუნებრიობა თავის გამოხატულებას არა მარტო გრამატიკულ და ლექსიკურ მხარეში პოულობს, არამედ მკვეთრად გამოვლენილ აქცენტუაციურ და ინტონაციურ თავისებურებებშიც. სწორედ ეს გარემოება გვაძლევს უფლებას ექსპერიმენტული ქვემოიმერული კილოკავის მელოდიკური წყობის ერთ მხარეზე — მახვილზე.

საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ ქვემოიმერულის მელოდიკური წყობა არაერთი მახასიათებლით გამოირჩევა ქართული ენის სხვა დიალექტებს შორის, მაგრამ თვით საკვლევ ობიექტშიც არ არის იგი ყველგან და ყოველთვის ერთნაირი. წინასწარ აღნიშვნას მოითხოვს არსებითი ხასიათის მნიშვნელობის სწო-

რედ ის გარემოება, რომ ქვემოიმერული კილოკავის დიფერენციაციის საფუძველს წვრილ ენობრივ ერთეულებად გრამატიკულ და ლექსიკურ თავისებურებებთან ერთად შესამჩნევად განსხვავებული აქცენტუალური და ინტონაციური თავისებურებებიც ქმნის. ინტონაციურ მრავალფეროვნებას და, საზოგადოდ, სპეციფიკურ მოვლენებს წარმოქმნაში ადვილად ამჩნევენ თვით ადგილობრივი მკვიდრნიც კი. თავიანთ დამოკიდებულებას აღნიშნული ფაქტისადმი ისინი ხშირად ურთიერთ წაბაძვაში ან დაცინებაშიც კი გამოხატავენ მეგობრული გამოჯავრების მიზნით.

ამ ინტონაციურ მრავალფეროვნებას, გარდა მახვილის ვარიაციული სხვაობისა, მრავალი სხვა ფაქტორიც განსაზღვრავს.

წინამდებარე სტატიაში, რომელსაც უფრო წინასწარი ცნობის ხასიათი აქვს, ვიდრე გამოკვლევისა, ყურადღება გამახვილებულია ქვემოიმერულში მოქმედი მახვილის მხოლოდ ზოგად დამახასიათებელ ნიშნებზე. მათ განხილვას სალიტერატურო ენასა და სხვა მეზობელ დიალექტებთან მიმართებაში შეუძლია ხელშესახებად გამოავლინოს აღნიშნული კილოკავისათვის დამახასიათებელი ინდივიდუალური თავისებურებანი ამ თვალსაზრისით.

რაც შეეხება მოვლენის გამოწვლილვით ანალიზს ქვემოიმერულში შემავალი უფრო წვრილი ენობრივი ერთეულების მიხედვით, მისგან ამჯერად თავს ვიკავებთ, რადგან ჩვენ ხელთ არსებული მასალების ექსპერიმენტული მეთოდებით შესწავლა, ამ მასალათა ოსცილოგრაფიული ანალიზი კვლევის შემდგომ ეტაპზე. ალბათ, უფრო დამაჩერებელი დასკვნების გამოტანის შესაძლებლობას მოგვცემს.

სმენითი შთაბეჭდილებით ქვემოიმერულში უპირატესად ტონური ანუ მუსიკალური მახვილი გვაქვს დინამიკური მახვილის ელემენტებით. ტონური მახვილის მკვეთრად გამოვლენის თვალსაზრისით სხვადასხვაგვარი მდგომარეობა შეინიშნება არათუ თქმებისა და ქცევების, არამედ მოსაზღვრე სოფლების მიხედვითაც. კიდევ მეტი, ზოგჯერ განსხვავებული ვითარება დასტურდება ამ მხრივ თვით ერთი სოფლის ფარგლებში ძველი და ახალი თაობის წარმომადგენლებს შორისაც: ტონური მახვილი ხან მეტად არის გამოჩინებული, ხან კიდევ — ნაკლებად.

ასეთი მერყეობა ტონური მახვილის გამოხატვაში ნაკარნახევი უნდა იყოს როგორც ამ ენობრივი ერთეულის შინაგანი ვითარების კანონის მოქმედებით, ასევე გარეშე ფაქტორების ზეგავლენითაც. ამ შემთხვევაში გასათვალისწინებელია, ერთი მხრივ, ლიტერატურული ენის ძლიერი გავლენა, მეორე მხრივ, მეზობელი კილო-თქმების ზემოქმედება ქვემოიმერულის მელოდიკურ წყობაზე.

საკვლევი ობიექტის მონაცემთა მიხედვით ცალკე აღებულ სიტყვაში, რაგინდ მრავალმარცვლიანიც უნდა იყოს იგი, მახვილი არ ჩანს. მისთვის დამახასიათებელია რიტმული ანუ ფრაზის მახვილი. მახვილიანი სიტყვა ფრაზაში უფრო ხშირად ერთია.

როგორც ეს ექსპერიმენტული მონაცემებით არის დადგენილი, მელოდიკურ მწვერვალს სინტაგმაში საზოგადოდ ის სიტყვა ქმნის, რომელიც სემანტიკური თვალსაზრისით წარმოადგენს მოცემული სინტაგმის ცენტრს¹⁰.

სამახვილო სიტყვის ადგილი ქვემოიმერულში მკაცრად განსაზღვრული არ არის, თუმცა შეიძლება ითქვას, რომ უპირატესად მაინც იგი წინადადების ბოლოსაა მოქცეული. მახვილის ტიპისა და სამახვილო სიტყვების რაოდენობის

თვალსაზრისით ფრაზაში ქვემოიმერულში არსებითად ისეთივე ვითარება გვაქვს, როგორც რაჭულში (აქაც აქცენტუაცია ერთცენტრიანია და მახვილი მუსიკალურ-ტონურია თავისი ბუნებით, რომელსაც აგრეთვე ახსიათებს დინამიკური მახვილის თვისებაც¹¹), მაგრამ სრულიად განსხვავებული, ვიდრე ზემოიმერულში. ამ უკანასკნელში, პირიქით, დინამიკური მახვილია ფიქსირებული ტონური მახვილის ელემენტებით¹².

სწორედ ეს გარემოება ქმნის საფუძველს იმ მკვეთრი ინტონაციური სხვაობისათვის, რომელიც არსებობს ზემოიმერულსა და ქვემოიმერულს შორის.

ჩვენთვის საკვლევ ობიექტში ფრაზის ტონური მახვილი სიტყვაში ბოლოდან მეორე მარცვალზეა (მიუხედავად იმისა, თუ რამდენ მარცვლიანია სიტყვა). გარკვეულ შემთხვევაში შესაძლებელია ის უკანასკნელ მარცვალზეც აღმოჩნდეს. ერთმარცვლიან სიტყვაში მახვილი იწვევს ხმოვნის გაორმაგებას. ორი ხმოვანი აქ თითქმის გარკვევით ისმის. ახალი მარცვლის გაჩენა ამ შემთხვევაში მახვილისათვის ეოკალური ფონის შესაქმნელად არის საჭირო¹³. (ჩვენი მსჯელობა ამჭერად ემყარება ერთპაუზიანი თხრობითი წინადადების ანალიზს).

მოგვყავს მაგალითები ცოცხალი მეტყველების ნიმუშებიდან: იმან არ იცოდა თხრვა... ის ადგილი ქე გეცოდინება... რავა ტყუილათე ელაპარაკები... ჩვენი ბოშეები შორს დადიენ სკოლაში... ჭადი ახლა გამოვაცხე... მთელი ღამე ყეფეს და ყეფეს... ექიმი გაბუნია ქე გეცოდინება შეენ... ერი ფინჩხას ჭამს... გამოვაცხოზ ახლა ჭაადს... ილბალი უნდა ქონდეს კააცს... ჩვენ აქანა მარტიდან ვაართ...

როგორც ვთქვით, გარკვეულ შემთხვევაში ფრაზის მახვილი შეიძლება უკანასკნელი სიტყვის ბოლო მარცვალზეც აღმოჩნდეს და გამოიწვიოს ხმოვნის შესამჩნევი დაგრძელება. ამას ადგილი აქვს ისეთ თხრობით წინადადებაში, რომელშიც მონაწილეობს დადასტურებითი ნაწილაკი.

ქე არ მეტაკა სპირიდონას ძალი ფეხებში... ქე არ დამიწყო ყვირილ ქე არ დაამთი: ცეცხლ... არ დეიწყო სიცილ... არ მეიპარა საქონელ, არ გოუგია ყოლაფერ... ასეთი წინადადების მელოდიკა თავისი აღმავალი ტონით რამდენადმე უახლოვდება იმ კითხვითი წინადადების მელოდიკას, რომელიც არ შეიცავს კითხვით სიტყვას.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მახვილიანი მარცვალი უმახვილო მარცვლებისაგან უმეტეს შემთხვევაში გამოირჩევა მეტი ინტენსივობით, ტონის მეტი სიმაღლით და ხმოვნის მეტი გრძლოვობით.

რაკი ქვემოიმერული მახვილი საზოგადოდ მუსიკალურ-დინამიკური ბუნებისაა. ამის გამო, ცხადია, ამ სამი კომპონენტიდან მახვილის რეგულარულ მაჩვენებლად ტონის ცვალებადობა გვევლინება. ტონის შესამჩნევად ენერგიული მოდულაციით მახვილის მატარებელი ხმოვანი გაზანგრილებული არტიკულაციით წარმოითქმის, თუმცა ქვემოიმერულში ხმოვნის გრძლოვობა ყველგან და ყოველთვის ისე შესამჩნევად გამოკვეთილი არ არის, როგორც ეს ქართული ენის ზოგი დიალექტისათვის არის დამახასიათებელი.

ტონურ მოდულაციაზე დამყარებული ე. წ. გრძელი ხმოვნის საკითხის შესწავლას ქართული ენის ერთ-ერთი დიალექტის, (ყერძოდ, მთიულურის. მონაცემთა საფუძველზე, არნ. ჩიქობავამ სპეციალური გამოკვლევა უძღვნა¹⁴.

გამოკვლევაში აღნიშნულია, რომ მთიულურის ე. წ. გრძელი ხმოვანი წარმოადგენს ტონურ მოდულაციაზე დამყარებულ ტონურ მახვილს და გან-

საზღვრულია არა მისი რაოდენობითი ბუნებით, არამედ მისი ადგილმდებარეობით სიტყვაში, იგი თითქმის ყოველთვის მეორე მარცვალზეა ბოლოდან (ხაზი ავტორისაა)¹⁵.

ავტორის აზრით, მთიულური არ უნდა წარმოადგენდეს გამონაკლისს ამ მხრივ ქართული ენის სხვა დიალექტებს შორის. მართალია, არა ესე მკაფიო და განსაზღვრული ბუნების, მაგრამ არსებითად ასეთივე მახვილი დასტურდება ღერეიდნულში, გურულსა და ქუთაისელ ებრაელთა მეტყველებაში¹⁶.

როგორც არნ. ჩიქობავა მიუთითებს, ა. შანიძეს იგივე მოვლენა ზემორა-ქულშიც დაუდასტურებია (გლოლა-ჭიორა-ლების თქმანი)¹⁷.

ანალოგიური ვითარება აღინიშნება ქვემოიმერულშიც, ოღონდ ტონური მახვილის მატარებელი მარცვლი ყოველთვის აქ ისე შესამჩნევად არ გამოირჩევა დანარჩენი უმახვილო მარცვლებისაგან, როგორც ეს ქვემო იმერეთში მცხოვრებ ებრაელთა მეტყველებისთვის არის დამახასიათებელი.

სინტაქსურ მოვლენასთან დაკავშირებული ხმოვნის სიგრძის საკითხის განხილვისას ვერულისა და აქარულში ქ. ლომთათიძე იმ დასკვნამდის მივიდა, რომ „დამოკიდებულ წინადადებაში ბოლო მარცვლის გაგრძელება შედეგი უნდა იყოს გარკვეული ფუნქციის მქონე მომდევნო ხმოვნის (რას. სიტყვის) დაკარგვისა“¹⁸. ავტორს ასეთი გარკვეული ფუნქციის მქონე მომდევნო ხოვნად მანძი, ა. რომელიც თავის მხრივ ცალკე სიტყვის ნაშთს უნდა წარმოადგენდესო ვთქვათ. „არს“ მეშველი ზმნისას ან დადასტურებითი ნაწილაკისას „არა“. როცა ამ უკანასკნელს ე. წ. „განსაზღვრულობის“ ფუნქცია აქვს. ასე რომ, იყრამებს „რომ მოვიდა“ და „რომ მოვიდაა“ ქ. ლომთათიძე თვლის ან „რომ მოვიდა არის“-საგან ან კიდევ „რომ მოვიდა არა“-საგან მიღებულად¹⁹.

გურულსა და აქარულის მონაცემთა ანალიზის საფუძველზე მიღებული დასკვნა: „დადასტურებითი ნაწილაკი, ერთი მხრივ, და დამოკიდებულ წინადადებაში ხმოვნის სიგრძე, მეორე მხრივ, ურთიერთზე დამოკიდებული მოვლენებია“²⁰ -მეტად საყურადღებოა და იგი ექვს არ იწვევს.

მაგრამ სულ სხვაგვარ ჩვენებას გვაძლევს ამ მიმართებით ქვემოიმერული კილოვანი მარტივი წინადადების მელოდიკის ანალიზმა ზემოთ დავგანახვა, რომ უკანასკნელი სიტყვის ბოლო მარცვლი განხანგრძლივებული ინტონაციით განსაკუთრებით მაშინ წარმოითქმის, როცა წინადადება დადასტურებითი ნაწილაკის შეიცავს (მაგალითები იხ. ზემოთ).

ასეთივე მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე რთულ წინადადებაშიც: ბოლო ხმოვანი გაგრძელებულად სწორედ იმ წინადადებაში წარმოითქმის, რომელსაც იწვევს დადასტურებითი ნაწილაკი: ქე არ დეიწყო ტყულათე ტირილბ, მარა მალე მოიხეთენ ეშმაკობას... ქე არ მეფერა, თელათ გედირა... არ დოუწვა მართლა სახლბ, მარა მალე იმასაც გოდუხადენ სამაგიერო... არ გოუწყრა პატარა ბოეშვიეთ. მარა იმანაც კარქა უპასუხა.

მკვითარად გამოხატულ აღმაჯალ მახვილს ხმოვნის დაგრძელება თან ერთვის ქვემოიმერულში.

დასახელებულ კილოვანში დამადასტურებელი ნაწილაკი ხო ხშირად დაერთვის დამოკიდებულ წინადადებას ბოლოში. ამ შემთხვევაშიც ხმოვანი გრძლად ისმის: რომ ჩეიცვამს ახლა ხრ, მაშინ ნახეთ რაფერი შესახედავია... დილას რო ავდექი ხრ, მერეთ აღარ ჩამიმუხლია... წებან რო კაცი დეენახე ხრ, თურმე ჩემი ნათესაიე ყოფილა...

ასე რომ, უკანასკნელი სიტყვის ბოლო მარცვლის გახანგრძლივებული ინტონაციით წარმოთქმა დამახასიათებელია საერთოდ დადასტურებითი წინადადებისათვის ქვემოიმერულში. ხმოვანი ამ პოზიციაში გრძელდება მაშინაც, როცა მარტივი წინადადება დამოუკიდებლად გადმოგვეცემს აზრს, და მაშინაც, როცა ის რთული წინადადების კომპონენტს წარმოადგენს. ზემოთ განხილული მაგალითებიდან ცხადად ირკვევა, რომ ყველა შემთხვევაში შესანიშნავად ეგუება ერთმანეთს ხმოვნის სიგრძე და დადასტურებითი ნაწილაკი.

ამდენად, თუ გურულისა და აჭარულის მონაცემთა მიხედვით ხმოვნის დაგრძელება უკანასკნელ მარცვალში დადასტურებითი ნაწილაკის დაკარგვის საკომპენსაციოდ იყო მიჩნეული, აქ, პირიქით, როგორც ზემოთ აღინიშნა, სწორედ ასეთი ნაწილაკების შემცველი წინადადების ბოლო ხმოვანი გრძელდება. ყოველივე ამის გამო უფლება არ გვაქვს ქვემოიმერულში ეს ორი მოვლენა ერთმანეთს დაუპირისპიროთ და ხმოვნის გრძლივობა დადასტურებითი ნაწილაკის დაკარგვის კომპენსაციად გამოვაცხადოთ.

ხმოვნის გრძლივობას აღნიშნულ პოზიციაში ქვემოიმერულის ჩვენებათა მიხედვით არაფერი აქვს საერთო გარკვეული ფუნქციის მქონე ხმოვნის დაკარგვასთან (როგორც ეს გურულის და აჭარულის მონაცემთა მიხედვით გამოვლინდა). ამის გამო სინტაქსურ საფუძველზე აღმოცენებულ მოვლენად მას აქვერ მივიჩნევთ. ხმოვნის დაგრძელება ქვემოიმერულში სინტაქსის მიღმა დგას და ფრაზის ტონურ მახვილს უკავშირდება.

ცალკე განხილვას მოითხოვს გაბმულ მეტყველებაში მიჯრით წარმოთქმული რამდენიმე წინადადების ერთი აქცენტუალური თავისებურება.

ამასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს შემდეგი: ქვემოიმერულ მეტყველებაზე ჩვენი უშუალო დაკვირვებით გამოვლინდა ერთი მეტად საინტერესო ფაქტი: მიჯრით წარმოთქმულ რამდენიმე წინადადებაში ფრაზის მუსიკალური მახვილი ჩვეულებრივ ყველა წინადადებაში კი არ არის მკვეთრად გამოჩინებული. არამედ ერთში ან იშვიათად — ორში. დანარჩენებში კი მახვილი იმდენად დაჩრდილულია, რომ მისი შემჩნევა კირს. ასეთ შემთხვევაში მიჯრით წარმოთქმული რამდენიმე წინადადება ერთ სინტაგმად შეიძლება ჩაითვალოს, რომელსაც ერთი მელოდიკური მონახაზი აქვს. მახვილის მატარებლად ჩვეულებრივ ის ფრაზა გამოდის, რომელიც სხვა ფრაზებს შორის ყველაზე მეტად არის სემანტიკურად დატვირთული და ამდენად წარმოადგენს მოცემული სინტაგმის ცენტრს.

ქვემოიმერულ კილოკავში შემავალ სხვა თქმებთან შედარებით განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ოკრიბული მეტყველება თავისი მელოდიკური ინდივიდუალობით. ამის გამო, სტატიის მიზანდასახულობის მიუხედავად, ჩვენ შევეცადეთ მოკლედ შევხებოდით ამ საკითხს და გამოგვეთქვა მოსაზრება ოკრიბულში მოქმედი ფრაზის მახვილის თავისებურების შესახებ.

სპეციალურ გამოკვლევაში, რომელიც ამ თქმის შესწავლას ეძღვნება, მახვილის შესახებ აღნიშნულია: ოკრიბულში შეინიშნება როგორც დინამიკური მახვილი. ისე მახვილი, რომელიც იწვევს სათანადო ხმოვნის დაგრძელებას. ეს უკანასკნელი კითხვით წინადადებაში გვხვდება და ტონური მახვილის ნაშთი უნდა იყოს. ასეთივე წარმოშობის ჩანს ლოგიკური მახვილიც, რომელსაც ყოველთვის თან ახლავს თავისებური ინტონაცია. სიტყვა, რომელსაც ლოგიკური მახვილი დაესმის, წინადადების ბოლოსაა მოქცეული და დანარჩენი სიტყვებისაგან იმით ახერხებს გამოყოფას, რომ თავისებური ინტონაციის

„ფონზე“ ოდნავ აგრძელებს ბოლოდან მეორე მარცვალს²¹. ასეთი ვითარება გამოკვლევის ავტორს ორმარცვლიანი სიტყვების მიმართ აქვს დადასტურებული²².

ცოცხალ მეტყველებაზე ჩვენი უშუალო დაკვირვება ასეთ ჩვენებას გვაძლევს: უწინარეს ყოვლისა საჭიროა აღინიშნოს, რომ ოკრიბულში იზოლირებულ სიტყვაში მახვილი არ ჩანს. აქ შეიძლება ლაპარაკი მხოლოდ ფრაზის მახვილზე. ქვემოიმერულის არც ერთ თქმაში ფრაზის მუსიკალური მახვილი ისე გამოჩინებული არ არის, როგორც ოკრიბულში. იგი დამახასიათებელია როგორც კითხვითი, ისე თხრობითი წინადადებისათვის²³.

მაგრამ მთავარი, რაც ოკრიბულის მელოდიკურ ინდივიდუალობას განსაზღვრავს (მხედველობაში გვაქვს თხრობითი წინადადების მელოდიკა), არის ტონის მკვეთრი ცვლადობა სიტყვაში, რაც სიტყვის ბოლო ხმოვნის დაგრძელებასა და მეორე მარცვალზე ხმის შესამჩნევად აწვევაში გამოიხატება. სწორედ ეს უნდა იყოს მიზეზი იმ მეტად თავისებური ინტონაციისა, რაც ოკრიბულ მეტყველებას ქვემოიმერულში შემაჯავლ სხვა თქმებისაგან განასხვავებს: მაშინა ვერ დავაყენებ, იმდენი ხალხია... დღეს პოლი ვერ მოვწმინდებ... ერთი ქიქა შაქარი მქონდა შენგან ნასესხები და ახლა მოგიტანე ქე... ძლივ ამოვაწრე ამ სიტყვაში... ზოგი სულ არ აჯარებს გულს ჭავრს... ჩვენ აქანა მარტიდან ცეცხოვრბთ... ძალიან მცხელა.

ოდენ სმენითი ანალიზიც სულ ადვილად გამოავლენს ასეთ შემთხვევაში ხმოვნის დაგრძელებას ბოლო მარცვალში, ხოლო მის წინა მარცვალში ხმის შესამჩნევად აწვეას. ეს წესი თანაბრად ვრცელდება ორ- და მეტმარცვლიან სიტყვებზე.

როგორც აქ მოყვანილი მაგალითებიდან ირკვევა, მელოდიკური მწვერვალი ასეთ შემთხვევაში ზმნა-შემასმენელზე მოდის, რომელსაც წინადადებაში უმეტესად ბოლო ადგილი უჭირავს.

აღნიშნული მოვლენა იმდენად გავრცელებულია ოკრიბულში, რომ იგი შეიძლება ერთ-ერთ საკლასიფიკაციო ნიშნადაც კი გამოდგეს მისი ცალკე დიალექტურ ერთეულად (თქმად) გამოყოფისთვის.

ქვემოიმერულის მახვილთან დაკავშირებული ჩვენი მსჯელობა აქამდე ემყარებოდა თხრობითი წინადადების ანალიზს.

საგანგებო განხილვას მოითხოვს კითხვით წინადადებაში მახვილის საკითხი.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ თუ თხრობითი წინადადების მელოდიკა თვალსაჩინოდ განსხვავებულია ქვემოიმერულში თქმებისა და ქცელების მიხედვით, კითხვითი წინადადების მელოდიკა ამ მხრივ გაცილებით უფრო სტაბილურია.

ცნობილია, რომ სალიტერატურო ქართულში კითხვითი წინადადების ინტონაცია არაა ყოველთვის ერთნაირი. თუ კითხვითი წინადადება კითხვით სიტყვას არ შეიცავს, მაშინ მისი ინტონაცია აღმავალია, ამ შემთხვევაში ბოლო სიტყვას ტონი მალღდება — ჩხუბი მოგივიდა? მაგრამ თუ კითხვით წინადადებაში კითხვითი სიტყვა არის, ამ შემთხვევაში ინტონაცია დაღმავალია. ამ დროს ტონი ძლიერდება და ოდნავ მალღდება შესიტყვების შიგნით, სახელდობრ კითხვით სიტყვაზე: რა ამბავია? ამ ტიპის ინტონაცია რამდენადმე უახლოვდება თხრობითისას, მაგრამ ის მაინც უფრო მაღალია, ვიდრე თხრობით წინადადებაში²⁴.

ქვემოიერულში სრულიად წაშლილია ზღვარი ამ ორი ჯგუფის კითხვით წინადადებას შორის. ორივესთვის თანაბრად დამახასიათებელია აღმავალი ინტონაცია. უკანასკნელი სიტყვის ბოლო მარცვლის ხმოვანი გაგრძელებულად გამოითქმის: სა მიხვალ?.. რომელ კლასში გადადნი?, სიმიდი როი გათხხნენ?.. გუშინ აქ იყო?.. ბაზარში იყავი?.. საქონელი გადენი?..

მახვილის ლოკალიზება (იგი ორივე სახის კითხვით წინადადებაში ბოლო მარცვალზეა) და ტონის ცვალებადობის მინიმუმამდე დაყვანა (კითხვითსიტყვიან წინადადებაში) არის საფუძველი ამ ორი ტიპის კითხვით წინადადებას შორის ინტონაციური სხვაობის წაშლისა.

დასკვნითი დებულებები ასეთია:

1. ქვემოიერულს აქცენტუაციურ თავისებურებებს განსაზღვრავს ფაზის მუსიკალური მახვილი, რომელსაც თან დინამიკური მახვილის ელემენტები ერთვის.

2. აქცენტუაცია ძირითადად ერთცენტრიანია. სამახვილო სიტყვა ფაზაში ჩვეულებრივ ერთია.

3. მახვილი სიტყვას მოუდის ბოლოდან მეორე მარცვალზე. წინადადების შინაარსისა და აღნაგობის შესაბამისად შესაძლებელია ის ბოლო მარცვალზეც აღმოჩნდეს.

4. გაბმულ მეტყველებაში ერთმანეთის მიჯრით წარმოთქმულ რამდენიმე წინადადებას ხშირად ერთი მელოდიკური მონახაზი აქვს. ასეთ შემთხვევაში მახვილის მატარებლად ჩვეულებრივ ის ფრაზა გვევლინება, რომელიც ყველაზე მეტად არის სემანტიკურად დატვირთული და ამდენად წარმოადგენს მოცემული სინტაგმის ცენტრს.

5. ეს წესები ვარიაციებს გვაძლევს ქვემოიერულში შემავალი უფრო წვრილი დიალექტური ერთეულების მიხედვით.

დ ა მ ო წ მ ე ბ . ნ ი

1. ს. უ ლ ე ნ ტ ი, ქართული დიალექტების წარმოქმნის თავისებურებათა შესწავლის ზოგიერთი საკითხი, დაბეჭდილია რჩეული შრომების კრებულში, ქართველურ ენათა დონტიკის საკითხები, თბილისი, 1965, გვ. 151.

2. გ. ა ხ ვ ლ ე დ ი ა ნ ი, ზოგადი ფონეტიკის საკითხები, თბილისი, 1949, გვ. 132—136.

3. ს. უ ლ ე ნ ტ ი, ქართული ენის რიტმიკულ-ცლოდიკური სტრუქტურა, თბილისი, 1963, გვ. 11.

4. იქვე.

5. იქვე, გვ. 137.

6. ი. თ ე ვ ლ ო რ ა ძ ე, ქართული ენის პროსოდის საკითხები, თბილისი, 1978, გვ. 25.

7. იქვე, გვ. 27.

8. არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, მახვილის საკითხისათვის ქართულში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. III, №2, 3.

9. იქვე.

10. ი. თ ე ვ ლ ო რ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 14.

11. შ. ძ ი ძ ი გ უ რ ი, ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი, გვ. 58—59.

12. ტ. ძ ო წ ე ნ ი ძ ე, ზემოიერული კილოკავი, ქ. თაისის პედინსტიტუტის შრომები, 1952—53, ტ. XI, გვ. 69.

13. ქ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე, დამოკიდებული წინადადების ერთი თავისებურება ზოგ ქართულ დიალექტში, იკე, I, თბილისი, 1946, გვ. 343.

14. არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, გრძელი ხმოვნების მოთვლაში, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. IV, ტფილისი, 1924.

15. იქვე გვ. 339.
16. იქვე, გვ. 347.
17. იქვე.
18. ქ. ლომთაძე, დამოკიდებული წინადადების ერთი თავისებურება ზოგ ქართულ დიალექტში, იკე, I, გვ. 340.
19. იქვე, გვ. 342.
20. იქვე, გვ. 343.
21. თ. კახაძე, ოკრბულის თავისებურებანი, იკე, ტ. VI, თბილისი, 1954.
22. იქვე, გვ. 164.
23. იქვე.
24. გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბილისი, 1949, გვ. 140.

К. М. КУБЛАШВИЛИ

УДАРЕНИЕ В НИЖНЕИМЕРСКОМ ГОВОРЕ

Резюме

В статье рассмотрены основные особенности ударения в нижнеимерском говоре. Выясняется, что для нижнеимерского говора характерно музыкальное ударение фразы, которое сопровождается элементами динамического ударения. Музыкальное ударение почти всегда падает на второй слог слова.

Это основное правило дает свои варианты разновидности по более мелким диалектным единицам.

ა. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის ქართული ენისა და ლიტერატურის კათედრა

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ძიძიგურმა

ოლეგ ააანაძე

მარტივი წინადადების ავტომატურ ანალიზთან დაკავშირებული
ზოგიერთი საკითხი

წინადადების ავტომატური სინტაქსური ანალიზი (ასა), რომელზეც საუბარი გვექნება ამ სტატიის მიზანს, ბუნებრივი ენის ტექსტის ავტომატური დამუშავების ერთ-ერთი აუცილებელი და რთული კომპონენტია. ამ პროცესის საბოლოო მიზანს, ე. წ. ზოგად სემანტიკურ-გრამატიკულ ქსელზე დაყრდნობით, ტექსტის სემანტიკური ჩანაწერის მიღება წარმოადგენს.

ამ პრობლემების გადასაწყვეტად მუშაობა ორი მიმართულებით მიმდინარეობს. ერთი მიზნის მისაღწევად უპირატესობას ანიჭებს ე. წ. „სინტაქსურ კომპონენტს“, მეორე კი — „სემანტიკურს“. შესაბამისად, პირველ ტიპის ჩანაწერს პირობითად შეიძლება „სემანტიკურად ორიენტირებული“, ხოლო მეორეს „სინტაქსურად ორიენტირებული“ ჩანაწერი ვუწოდოთ [1].

ეს პრობლემა „...ამჟამად ერთ-ერთ ყველაზე რთულსა და აქტუალურ ამოცანას წარმოადგენს“ [4]. იგი გამიზნულია როგორც თეორიული დასკვნებისათვის, რომელსაც, რა თქმა უნდა, დიდი მნიშვნელობა აქვთ, ასევე პრაქტიკული მიზნებისათვის, კერძოდ — მანქანური თარგმანისათვის, ე. წ. „TBS“-1 ტიპის დიდი ლოგური სისტემებისათვის, ავტომატური რეფერირებისათვის. საინფორმაციო-საძიებო სისტემისათვის და ა. შ.

ჩვენს შემთხვევაში სემანტიკური ჩანაწერი შეიძლება სინტაქსურად ორიენტირებულად მივიჩნიოთ. ამდენად, სტატიის მიზანია დაეახსიათოთ სინტაქსური ანალიზის პროცესი, რომელიც შემდეგი სამი დონით აღიწერება: I დონე — სიტყვაფორმათა გამოყოფა; II დონე — მორფოლოგიური ანალიზი და ე. წ. სიტყვაფორმათა „სინტაქსური კლასების“ ამოცნობა [9, 10]; III დონე — სინტაქსური ანალიზი.

მორფოლოგიური ანალიზი და სინტაქსური კლასების ამოცნობა რანგობრივი ანალიზის საშუალებით ხდება. ამ პროცესში მთავარ საძიებელ ერთეულს ხშირად წარმოადგენს, რადგან სტრუქტურულ და განსაკუთრებით გამოყენებით ლინგვისტიკაში იგი წინადადების მწვერვალად ითვლება. ამდენად „არ არის აუცილებელი „სუბიექტის“ (ქვემდებარის) არსებობა პრედიკატის გვერდით. წინადადებაში პრედიკატული წევრი თავისთავად საკმარისია იმდენად, რამდენადც იგი განსაზღვრავს „სუბიექტს“. წინადადების „სინტაქსი“ მხოლოდ გრამატიკულ კოდს წარმოადგენს, რომელიც მისი წევრების სწორ განლაგებას უზრუნველყოფს“ [5].

¹ დიდი ლოგური სისტემა TBS (Text Based System) ელექტრონულ-გამოთვლელ მანქანაში ინახავს რაიმე ამოსავალ ტექსტს, რომელშიც მოცემულია სიტყვები შორის სინტაქსური კავშირები. შეკითხვის სინტაქსური ანალიზის შედეგ ამოსავალ ტექსტში გამოიყოფა ფრაზა, რომელიც შეიცავს შეკითხვას შეიძლება სიტყვების მანქანულ რეაგირებას იმ პირობით, რომ სიტყვები, რომლებზეც ეძებება ფრაზასა და შეკითხვაში, ერთი და იმავე სინტაქსურ კავშირით ერთიანდება (3)

ზემოთქმული განსაკუთრებით შეეხება ქართულ ზმნურ ფორმებს: „რომელთა ...სიზუსტე და მოქნილობა მართლაც რომ საოცარია“ [6] და რომლებშიც არა მართო სუბიექტი (ქვემდებარე), არამედ სხვა აქტანტებიც — ობიექტები ზმნა-პრედიკატს უკავშირდება. ამდენად თვით ზმნა შეიძლება განვიხილოთ როგორც „მინიატურული წინადადება“ (7).

ქართული ზმნის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ იგი მართლაც საკმაო სინტაქსური ინფორმაციის მატარებელია. კერძოდ, ზოგიერთი მორფი (უფრო ზუსტად ზოგი მორფემის ალომორფი) სხვა მორფებთან კომბინაციაში. ზოგი კი დამოუკიდებლად, ცალსახად განსაზღვრავს წინადადების სინტაქსურ სტრუქტურას.

თუ მორფოლოგიურ კონსტრუქციას — ზმნას განვიხილავთ როგორც მასივს, („მასივი — ეს არის ელემენტების სიმრავლე, რომლებიც ისეა განლაგებული, რომ მთელი რიცხვების მოწესრიგებული სიმრავლე ცალსახად განსაზღვრავს ამ მასივის ელემენტის პოზიციას“... „თუ მთელი რიცხვის მოწესრიგებული სიმრავლე n წევრს შეიცავს, მაშინ მასივს n განზომილებიანი ეწოდება“ [8]). რომლის ელემენტები ურთიერთგამომრიცხავ მორფთა² სიმრავლეები იქნება, შეიძლება შევადგინოთ ზმნურ ფორმათა მისაღები (resp. გრამატიკულად სწორი) მიმდევრობები.

ამ მიმდევრობებში ზოგიერთი მორფი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, წინადადების სინტაქსურ სტრუქტურას აყალიბებს. ასეთ მორფებს სინტაქსურ მორფთა კონა (სმკ) ვუწოდოთ. კერძო შემთხვევაში სმკ შეიძლება ერთი მორფისაგან შედგებოდეს.

ახლა შემოვიტანოთ ცნება ენისა, როგორც სამეზღის $\{G, P, \Phi\}$ -სა, სადაც P არის G სიმრავლის დაშლა (разделение) G -ყველა ზმნური ზორფის სიმრავლე, ხოლო Φ — ქართული ენის გრამატიკულად სწორი ზმნების სიმრავლე. „თუ P არის G სიმრავლის დაშლა, მაშინ ნებისმიერ ქვესიმრავლეს P -დან P უჭარბეს ვუწოდებთ. [11].

თუ x_1, x_2, \dots, x_n არის მიმდევრობა G -ზე, მაშინ $P(x_1), P(x_2), \dots, P(x_n)$ -ს ეწოდება x_1, x_2, \dots, x_n -ის P სტრუქტურა.

„ P სტრუქტურას ეწოდება მარკირებული (отмеченная), თუ x_1, x_2, \dots, x_n შეიძლება ისე შეირჩეს, რომ ეკუთვნოდეს Φ -ს, ე. ი. სტრუქტურა P_1, P_2, \dots, P_s მარკირებულია, თუ არსებობს x_1, x_2, \dots, x_n ისეთი, რომ $P_i = P(x_i)$ იმ პირობით, რომ $1 \leq i \leq s$ [11].

განსახილველ შემთხვევაში მარკირებული მიმდევრობების მისაღებად MV მორფთა სიმრავლიდან საჭიროა მიმდევრობის თითოეული პოზიცია (სულ კი ასეთი 9 არის) დაიკავოს ერთმა ელემენტმა. არ არის გამორიცხული, რომ ეს მიმდევრობები (resp. მასივები) შეიცავდნენ ისეთ მორფებს, რომლებიც მიმდევრობაში ერთად არ გვხვდება. ამის თავიდან ასაცილებლად მასივის თითოეული პოზიციისათვის საჭიროა მივიღოთ მათი განსაზღვრის ელემბი. სხვაგანარად რომ ვთქვათ, MV უნდა დავყოთ ისეთი n ცალ ქვესიმრავლედ (ამ შემთხვევაში 9). რომ კონკრეტულ შემთხვევაში თითოეული მათგანიდან თითო მორფი იქნეს რეალიზებული ზმნაში. სიმრავლეთა რაოდენობა — ეს მასივის სიგრძეა. ყოველ ქვესიმრავლეში შეიძლება გვქონდეს ე. წ. ნულოვანი მორფი

² ემბლ ბენვენისტე მორფის თვისებას, იყოს უფრო მაღალი დონის (resp. სიტყვის) შემადგენელი ნაწილი. მის „შინაარსს“ უწოდებს.

∅, რომელიც მასივის სრულფასოვანი წევრია. თუ მასივი შედგება (n—1) ნულოვანი და ერთი ნულოვანისაგან განსხვავებული მორფისაგან, ითვლება, რომ მასივი n განზომილებიანია.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ მოცემული შემთხვევებისათვის P სტრუქტურა ნებისმიერი მარკირებული მიმდევრობისათვის ერთნაირი იქნება, ვინაიდან მიმდევრობის სიგრძე ფიქსირებულია და ყოველთვის ერთსა და იმავე i-ურ პოზიციას მასივში ერთი და იგივე P_i სიმრავლის რომელიმე ელემენტი იკავებს. ამდენად, განსახილველ შემთხვევაში, P სტრუქტურა ყველა მიმდევრობისათვის P₁, P₂, ..., P_n სახეს იღებს. გამომდინარე აქედან, შემდგომი მსჯელობა მხოლოდ მარკირებულ მიმდევრობებს შეეხება.

სმრავლედან განსაზღვრის ველების მისაღებად, განესაზღვროთ მასზე ე. წ. „მკაცრი მოწესრიგებულობის“ (строгий порядок) მიმართება, რომელიც ანტირეფლექსურობითა და ტრანზიტულობით ხასიათდება [12]:

$$\{ M_v, > \}$$

$$1. \forall m_k, m_n \in M_v \wedge (m_k \neq m_n) \rightarrow (m_k > m_n) \vee (m_n > m_k);$$

$$2. \forall (m_k, m_n, m_z \in M_v) [(m_k > m_n) \wedge (m_n > m_z)] \rightarrow (m_k > m_z);$$

ამის შემდეგ უნდა დაეადგინოთ რანგთა სიმძლავრის გრადაცია, ანუ გამოეარკვიოთ, რომელი რანგი განსაზღვრავს ამა თუ იმ რანგის რომელიმე ელემენტის გამოჩენას სხვა რანგში. ეს საჭიროა ე. წ. „სინტაქსურ მორფთა კონეზის“ გამოსავლენად. ამ საკითხის შესწავლამ გვიჩვენა, რომ თუ რანგები განლაგებულია ()-ში აღწერილი მიმდევრობით, მაშინ მათი სიმძლავრე შეიძლება აღწეროთ (ii) საშუალებით. ისრის მარცხნივ მოთავსებული რანგი განსაზღვრავს მარჯვნივ ჩაწერილ რანგს.

$$A \ B \ C \ R \ E \ F \ G \ D \ H \quad (I)$$

$$R \rightarrow E$$

$$RE \rightarrow C$$

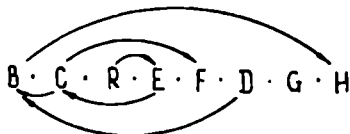
$$CE \rightarrow F \text{ (ii)}$$

$$C \rightarrow B$$

$$CREF \rightarrow D$$

$$DB \rightarrow GH$$

ამ დამოკიდებულებას „კვაზი-სპირალური“ დამოკიდებულება შეიძლება ეწოდოს, ვინაიდან დამოკიდებულებსა და მმართველ რანგებს შორის გავლებული ისრები თითქმის სპირალულ დამოკიდებულებას გვიჩვენებს:

Φ-დან მიმდევრობების მისაღებად, P დაყოფაზე დაყრდნობით, კონსტრუირებულ უნდა იქნეს მექანიზმი („წარმომშობი გრამატიკა“), რომელიც გადაწერის წესების საშუალებით ზმნური მორფების სწორ მიმდევრობებს მოგვცემს. ახლა არსებითად ჩვენ სინთეზს განვიხილავთ და მის ფორმალურ აღწერას ვახდენთ.

ჩვენს შემთხვევაში წარმომშობ გრამატიკა G-ს შემდეგი სახე ექნება:

$$G = (W, V, R, U) \text{ სადა } W = \{A, B, C, D, E, F, G, H, R\}$$

და წარმოადგენს ყველა ზმნურ მორფთა რანგების სიმრავლეს. V არატერმინალური სიმბოლოების ალფაბეტი. R საწყისი ელემენტია და შეესაბამება ზმნურ რანგთა ტაბულის შესაბამის რანგს. ეს რანგი შემთხვევით არ არის არჩეული საწყის ელემენტად: როგორც შეიძლებოდა დაგვეჩახა (ii)-დან, ყველაზე მძლავრი რანგი არის R და, ბუნებრივია, საწყის ელემენტად მას ვირჩევთ.

რაც შეეხება გადაწერის წესებს, ისინი ასე შეიძლება წარმოვადგინოთ:

$$U = \begin{cases} A \rightarrow A\alpha \\ B \rightarrow \alpha\beta \\ C \rightarrow \alpha c \\ C \rightarrow c\alpha \end{cases}$$

სადაც A, B, C სენტენციალური ფორმებია. (სენტენციალურს უწოდებენ შუალედურ ფორმებს, რომლებიც გამოყვანის პროცესში მიიღება და შეიცავს ტერმინალურ და არატერმინალურ სიმბოლოებს).

სენტენციალურ ფორმა A-ს შემთხვევაში, გადაწერისას ჯერ ზემოთ აღნიშნული ფორმა დაისმის, ხოლო შემდეგ ახალი. სენტენციალურ ფორმა B-ს შემთხვევაში პირიქით, ჯერ ახალი სენტენციალური ფორმა იწერება; ხოლო სენტენციალურ ფორმა C-ს შემთხვევაში, ზემოთ ხსენებული ორი ტიპი ერთიანდება.

ძნელი არ არის წარმოვიდგინოთ წარმოშობის პროცესი მთლიანად, რადგან მიმდევრობათა სიგრძე შეზღუდულია.

$$R \rightarrow RE$$

$$RE \rightarrow C \cdot RE$$

$$CRE \rightarrow CRE \cdot F$$

$$CREF \rightarrow B \cdot CREF$$

$$BCREF \rightarrow BCREF \cdot D$$

$$BCREFD \rightarrow BCREFD \cdot GH$$

ადვილი დასანახია, რომ გამოყვანის სიგრძე არ იცვლება და უდრის 6-ს. კვლავ Φ სიმრავლის ელემენტია ფიქსირებული სიგრძის გამო.

ახლა საინტერესოა გამოვკვეთოთ იქნეს ნ. ხომსკის კლასიფიკაციის მიხედვით. რომელ ტიპს განეკუთვნება ჩვენ მიერ აღწერილი ენა.

ნ. ხომსკი გამოყოფს ენათა შემდეგ ტიპებს: O. ენები, რომელთაც არავითარი შეზღუდვა არ აქვთ გადაწერის წესებისათვის; 1. კონტექსტურად დამოკიდებული ენები; 2. კონტექსტურად დამოუკიდებელი ენები; 3. ენები მდგომარეობათა სასრულო რიცხვით.

დავიწყოთ O-ანი ტიპით, რომელთაც „ტიურინგის მანქანებს“ უწოდებენ. ენათა ეს ტიპი მეტად ზოგადია, ვინაიდან გადაწერის წესებს შემდეგი სახე აქვს: $\alpha \rightarrow \beta$

აქ სენტენციალური ფორმები შეიძლება იყოს ტერმინალურიც და არატერმინალურიც. ჩვენ მიერ აღწერილი ენა სრულიად აკმაყოფილებს ამ ტიპის ენის მოთხოვნებს.

იმისათვის, რომ ამ ტიპის ენა თუნდაც I ტიპის ენად მივიჩნიოთ, საჭიროა, რომ ვადაწერის წესებს ჰქონდეს შემდეგი სახე: $\alpha A \beta \rightarrow \alpha \pi \beta$,

სადაც A ერთეული არატერმინალური სიმბოლოა, α , β , π — სენტენციალური ფორმები, ამასთანავე π — არაცარიელი.

გამოყვანის პირველ საფეხურზე ეს მოთხოვნა სრულდება, ვინაიდან $\alpha = \beta = \emptyset$ (α და β ცარიელია) და $\pi = RE$ (ტერმინალური სიმბოლო, არატერმინალური სიმბოლო). ასევე აკმაყოფილებს შემდგომი საფეხურის ყველა მარჯვენა მხარე I ტიპის ენათა მოთხოვნას. ეს მიიღწევა იმით, რომ ტერმინალური სიმბოლო, რომელიც არატერმინალურის მარჯვნივ ან მარცხნივ იმყოფება, შეიძლება არაცარიელ „კონტექსტად“ ჩაითვალოს, ამასთანავე მარცხენა მხარის „კონტექსტი“ ცარიელად მივიჩნიოთ.

ვადაწერის წესების მარცხენა მხარის შემოწმებისას უკვე გამოყვანის მეორე საფეხურზე აღმოვაჩინეთ I ტიპის ენების შეზღუდვის წესებთან წინააღმდეგობას. მეორე საფეხურზე გვაქვს $RE \rightarrow C \cdot RE$

თუ აღვადგენთ სურათს დაეინახავთ, რომ: $\alpha E \beta$, $\alpha \equiv R$, $\beta \equiv \emptyset$.

ჩასმის შემდეგ ვღებულობთ $RE \emptyset$, რასაც გამოვეყვართ I ტიპის ენათა სიმრავლიდან. თეორემა № 1-ის ძალით: ყოველი ენა, რომელიც განეკუთვნება i-ურ ტიპს, განეკუთვნება ასევე (i-1) ტიპსაც, მაგრამ არა პირიქით [2].

გამომდინარე თეორემიდან და იქიდან, რომ მოცემული ენა არ არის I ტიპის ენა, ვღებულობთ, რომ ეს ენა არ განეკუთვნება II ტიპსაც და, მით უმეტეს. III-ს (ე. წ. „სასრული ავტომატები“), ე. ი. საქმე გვაქვს „ტიურინგის მანქანასთან“.

„ტიურინგის მანქანისათვის“ დეტალურად შეიძლება აღვწეროთ ელემენტები, რომლებიც მის ფუნქციონირებასთან არის დაკავშირებული: დაეუშვათ, მანქანას აქვს 6 შინაგანი მდგომარეობა: 1, 2, 3, 4, 5, 6 და მდგომარეობა 0 (საბოლოო). ლენტს ექნება სახე: $\cdot | \cdot | A | B | C | D | E | F | G | H | R | \cdot | \cdot$

D - საწყისი მდგომარეობა.

ხოლო ბრძანებების პროგრამას შემდეგი სახე აქვს:

	1	2	3	4	5	6
A	A 0					
B	B 3	B 1				
C	Cr 4	Cl 1	Cr 5	Cl 2		
D	Rr 1	Dl 1				
E	El 1	El 2	Er 3	El 3	Er 2	
F	Fl 2	Fr 1	Fl 4			
G	Dr 1	Gl 2				
H	Gr 6					
R	Rl 1	Rl 4	Rl 2	Rr 3	Rr 5	Hl 2

ლენტა ამ პროგრამის მოქმედებით მიიღებს შემდეგ სახეს:

	A	B	C	R	E	F	D	G	H
--	---	---	---	---	---	---	---	---	---

ეს კი ჩვენს შემთხვევაში ზმნური რანგების თანმიმდევრობას ემთხვევა. მას შემდეგ, რაც დეტალურად იქნა შესწავლილი ზმნური რანგები, საჭიროა აღწეროს თვით სინტაქსური ანალიზის პროცესი, რომელიც ზმნაზე დაყრდნობით ხორციელდება და რომელიც მაქსიმალურად იყენებს იმ ინფორმაციას, რომელიც მიიღება ზმნის მორფოლოგიური ანალიზისა და შესაბამისად მის შიგნით სინტაქსურ მორფთა კონის გამოყოფით.

მანამდე, სანამ სინტაქსური ანალიზის ზოგად სტრუქტურას აღვწერდეთ, საჭიროა აღვწეროთ ის შემადგენლები, რომელთა საშუალებით უშუალოდ იგება წინადადება. არსებული ტრადიციის თანახმად, პირველ დონეზე S შემადგენელი გამოიყოფა, რომელიც წინადადებას შეესაბამება.

შემდეგ საფეხურზე, შემადგენელთა იერარქიაში, გამოიყოფთ AG აქტანტურ ჯგუფს (ჯგუფებს) და PRDG პრედიკატულ ჯგუფს. იმის მიხედვით, თუ როგორი სინტაქსურ მორფთა კონა გვაქვს, AG შეიძლება იყოს: SUAG — სუბიექტური, ODAG—პირდაპირ ობიექტური ან OIAG—ირიბ ობიექტური. იგულისხმება, რომ სინტაქსური ანალიზის ამ დონეზე უნდა გამოიყოს წინადადებაში არსებული ყველა AG.

ანალიზის შემდგომ დონეზე PRDG — პრედიკატული ჯგუფი წარმოიდგინება შემადგენელ V-თი (პრედიკატი) და NOAG—თავისუფალი ანუ არააქტანტური ჯგუფით.

ეს უქანასკნელი, შემდგომ დონეზე შეიძლება წარმოვადგინოთ როგორც MFG — გარემოებრივი ჯგუფი ან OORG—ობიექტური ჯგუფი.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სინტაქსურ მორფთა კონის საშუალებით უნდა ამოცნობილ იქნეს აქტანტური ჯგუფები. არსებითად ყოველი აქტანტურა (AG), ასევე ობიექტური (OORG) და გარემოებრივი ჯგუფი (MFG), თუ ეს უქანასკნელი ზმნიზღედით არ არის გამოხატული, — სახელურ ჯგუფს წარმოადგენს, რაც ნიშნავს იმას, რომ გვაქვს სინტაქსურად ერთმანეთთან დაკავშირებული სიტყვაფორმათა მიმდევრობა, რომელთა შორის, ერთი, უფრო ხშირად არსებითი, წარმოადგენს დომინირებულ-დომინანტ სიტყვაფორმას და განსაზღვრავს ამ მიმდევრობას სხვა სიტყვაფორმათა ბრუნვას.

„არსებითი სახელის (სახელური) ჯგუფის სინტაქსის ასახსნელად საუკეთესო საშუალებას წარმოადგენს „პოზიციისა და მისი შემავსებლის“ (Slot and Filler analysis) ანალიზი, რომლის დროსაც განიხილება... (სახელური ჯგუფის) შემადგენლობაში შემავალი სხვადასხვა კომპონენტები“ [13].

APRN PRN NUB NUA ADV1 AJ* N4 N... Q... () ()-ში წარმოდგენილია სახელური ჯგუფის ტიპური სტრუქტურა. ვარსკვლავით აღნიშნული ელემენტები შესაძლოა რამდენჯერმე განმეორდეს. განვიხილოთ მაგალითი, რომელიც ამ სტრუქტურის რეალიზაციას წარმოადგენს: „ის მათი პირველი ორი მეტად სწრაფი ფლანგის შეტევა, რომელიც ენახეთ...“ „ადვილი დასამყარებელი შესაბამისობა, რომელიც არსებობს სტრუქტურასა და მის მაგალითს შორის.

ამ პოზიციათა უმრავლესობა არ არის აუცილებელი და, ამდენად, შეიძლება შეუვსებელიც იყოს რომელიმე კონკრეტულ სახელურ ჯგუფში. თუ გა-

ვაგარძელებთ ჩვენ მიერ ზემოთ დაწვებულ მსჯელობას, უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგჯერ NOAG ძნელად ექვემდებარება დიფერენცირებას და სინტაქსური ანალიზის სიღრმე ამ დონით ამოიწურება. ამის მიზეზია ის, რომ MFG და OORG ჯგუფთა დომინანტ სიტყვაფორმათა ბრუნვა ემთხვევა ერთმანეთს.

მაგალითად, ნათესაობით, მოქმედებით და ვითარებითი ბრუნვა მათ საერთო აქვთ, და ამიტომ მათი გარჩევა მხოლოდ ფორმალური ნიშნებით შეუძლებელია. ეს ომონიმია მოიხსნება „ტექსტი — მნიშვნელობა“ — ანალიზის შემდგომ, სემანტიკური ანალიზის დონეზე.

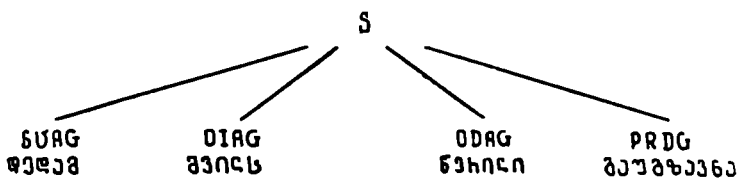
ისეთ შემთხვევებში კი, როცა MFG შეიძლება წარმოვადგინოთ როგორც გარემოებრივი ჯგუფი სინტაქსური ანალიზის ჩარჩოებში, შეიძლება გვექონდეს ერთ-ერთი ვარიანტი გარემოებრივი ჯგუფისა: TMFG (დროის), LMFG (ადგილის). SMFG (ვითარების), AMFG (მიზნის), RMFG (მიზეზის) ან QMFG (კითხვის).

საბოლოოდ სინტაქსური ანალიზის სქემა და იერარქია შეიძლება შემდეგნაირად წარმოვადგინოთ:

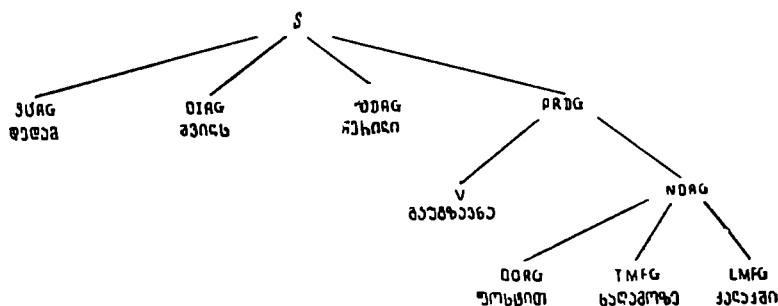
S		
1.1 AG*	*1.11 SUAG	**1.22.21 TMFG
1.2 PRDG	1.12 ODAG	1.22.22 LMFG
1.21.V	1.13 OIAG	1.22.23 SMFG
1.22.NOAG		1.22.24 AMFG
1.22.1 OORG		1.22.25 RMFG
1.22.2 MFG**		1.22.26 QMFG

ამ სქემაში უშუალო შემადგენლებად, ტრადიციული ანალიზისაგან განსხვავებით, სადაც ყოველი შემადგენელი ანალიზის შემდგომ საფეხურზე შემადგენელთა დოქოტომიით შენაცვლდება, ჯგუფი, როგორც შემადგენელი, შეიძლება წარმოვადგინოთ ერთჯერ მეტად.

მაგ., თუ სინტაქსურ მორფთა კონა სამვალენტია, მაშინ ანალიზის პირველ დონეზე, წინადადების სტრუქტურას შემდეგ სახე ექნება:

პრაქტიკულად სინტაქსური ანალიზი შემდეგნაირად ხორციელდება: სინტაქსურ მორფთა კონის კარნახით ხდება ამა თუ იმ აქტანტური ჯგუფის დომინანტის ამოცნობა. ამის შემდეგ გარკვეული წესებით ამოიცნობა მთელი ჯგუფი. ასე—ყველა AG-თვის ცალ-ცალკე. დარჩენილი ჯგუფი PRDG-ს განეკუთვნება. ამ უკანასკნელში ამოიცნობა პრედიკატი V და PRDG. NOAG-ში ისევ ვეძებთ დომინანტს და მისი აღმოჩენის შემდეგ ვავსებთ მას სახელურ ჯგუფამდე. შემდგომ ამისა, თუ ამის საშუალებას მასალა იძლევა, სრულდება NOAG-ის დიფერენცირება ადრე აღწერილი სქემის მიხედვით:

სადღეისოდ შემოღწერილი ავტომატური სინტაქსური ანალიზი რეალიზებულია პროგრამის სახით PL/1 ალგორითმულ ენაზე ელექტრონულ-გამომთვლელ მანქანა EC—1022-თვის.

და მოწმებანი

1. George L a k o f f. Deep and Surface Grammar, Reproduced by the Indiana University Linguistics Club., 1968.
2. Н. Х о м с к и й, О некоторых формальных свойствах грамматик, «Кибернетический сборник», вып. V, М., 1962.
3. П е р ц о в а, Об одном направлении исследования в области искусственного интеллекта, в журн. НТИ, сер. 2, 1975, № 8.
4. Н. Х о м с к и й, Язык и мышление, М., 1972.
5. Э. Б е н в е н и с т, Общая лингвистика, М., 1974.
6. В. Т. Р у д е н კ о, Грамматика грузинского языка, М.-Л.; 1940.
7. ა რ ბ. ჩ ი კ ბ ა ვ ა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, თბილისი, 1968.
8. Ф. Х о н г у д. Методы компиляции. М., 1972.
9. И. Л а м б е к. Математическое исследование структуры предложения, в сб. «Математическая лингвистика», М., 1969.
10. И. Б а р - Х и л л е л, Разрешающие процедуры для структуры естественных языков, в сб. «Математическая лингвистика, М., I, 1964.
11. С. М а р к у с, Теоретико-множественные модели языков, М., 1970.
12. Ю. А. Ш р е й д е р, Равенство, сходство, порядок, М., 1971.
13. Т. В и н о г р а д, Программа, понимающая естественный язык, М., 1976.

О. Г. КАПАНАДZE

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ АВТОМАТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В статье автоматический синтаксический анализ (АСА) рассматривается как составная часть комплексной лингвистической системы «текст—смысл».

В этом процессе главной искомой единицей является глагол, т. е. он считается вершинной предложением. Сказанное в высшей степени касается грузинских глагольных структур, в которых отражен не только субъект, но и другие актанты — объекты.

Если глагол грузинского языка рассматривать как массив, то можно увидеть, что часть глагольных морфов определяет синтаксическую структуру предложения. Это множество морфов называем «пучком синтаксических морфов». Каждый такой пучок определяет валентность глагола и падежи соответствующих актант.

Установлено, что мета-язык, который применяется для описания глагольных рангов, по классификации Н. Хомского, относится к «машинам Тьюринга».

Основываясь на анализе глагольных структур, осуществляется синтаксический анализ. Предлагается новая схема, в которой, в отличие от традиционного анализа на НС, одна и та же группа на одном и том же уровне может быть представлена больше, чем один раз, что более точно отражает структурные особенности грузинского языка, где все актанты в смысле отражения их в глаголе-предикате являются равными.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამოყენებით
 თი ლინგვისტიკის კათედრა
 წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა თ. გამყრელიძემ

ირინე ბელიძეშვილი

მარცვლის აბეზის ზოგადი პრინციპი და ხშულთა ბანაწილება
 CVC ტიპის ძირებში სამართო ქართველურსა და სამართო
 ინდოევროკავშირში

CVC (თანმოვანი — ხმოვანი --- თანხმოვანი) ტიპის ძირთა სტრუქტურა საერთო-ქართველურში უკანასკნელ დროს ისაკმაოდ ინტენსიური კვლევის სფეროდ იქცა. თ. გამყრელიძე და გ. მაჭავარიანი მონოგრაფიაში „სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში“ გამოთქემენ მოსაზრებას, რომ საერთო-ქართველური ძირის კანონიკურ ფორმას CVC ტიპი წარმოადგენდა¹. ამავე ნაშრომში წარმოდგენილია CVC ტიპის ძირში პარმონიულ კომპლექსთა და ჩქამიერი თანხმოვანი+ლაბიალური სონორი ტიპის კომპლექსთა განაწილების განმსაზღვრელი წესები². გ. მაჭავარიანის ნაშრომში „საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა“ წარმოდგენილია საერთო-ქართველურ CVC ტიპის ძირებში ერთი ლოკალური რიგის ხშულთა და სიბილანტთა ურთიერთმმართველის განმსაზღვრელი წესები³. ჰ. ფენრიხმა სისტემატურად შეისწავლა CVC ტიპის ძირთა სტრუქტურაში ჩქამიერ ფონემათა ურთიერთმმართვება და განსაზღვრა თავიკიდურ და ბოლოკიდურ თანხმოვნთა ურთიერთმმართვების წესები თანხმოვნთა ლარინგალური არტაკულაციისა და ლოკალური რიგის თვალსაზრისით⁴.

წინამდებარე შრომა წარმოადგენს შედეგს იმ სამუშაოსა, რომელიც ჩვენ ჩავატარეთ საერთო-ქართველური ძირის დისტრიბუციული და სტატისტიკური შესწავლის მიზნით. არსებული ეტიმოლოგიური ლექსიკონებისა და გამოკვლევების საფუძველზე შევადგინეთ საერთო-ქართველურ ძირეულ მორფემათა სია. ეს სია 710 ერთეულს შეიცავს. საანალიზო მასალის სიმცირე თვალსაჩინო ვახდება, თუ ჩვენს სიას შევეუდარებთ გ. ეუკუას მიერ ი. პოკორნის ლექსიკონის საფუძველზე შედგენილ ანალოგიურ სიას, რომელიც 2027 ერთეულს შეიცავს⁵. მასალის სიმცირე ძირითადად აიხსნება შესადარებელ ენათა სიმცირით და რამდენადმე აგრეთვე ქართველურ ენათა შესწავლის დღევანდელი მდგომარეობით. სიაში არ შეგვიტანია ხმაბაძეითი ხასიათის ძირები, რომლებიც ხშირად გადახრას გვიჩვენებენ კანონზომიერ ბეგრათშესატყვისობათაგან. არ შევიტანეთ სიაში არც რედუპლიცირებული ფუძეები. არქტიპების სიის შედგენისას ვითვალისწინებდით დისტანციური ხასიათის ასიმილაციურ პროცესებს, რომლებმაც სახე უცვალეს საერთო-ქართველურ ძირებს ისტორიულ ქართველურ ენებში. გ. მაჭავარიანის მიერ დადგენილი წესების მიხედვით, ქართულში ძირის თავიკიდური მკდერი ჩქამიერი ყრუვდება. თუ ხმოვნით გათიშული თანხმოვნები ერთსა და იმავე სიბილანტურ რიგს ეკუთვნის: *ზასლ>სისსლ-, *ძაცხტ>ცაცხვ-... და თუ პირველი თანხმოვანი ანტერიორული მკდერია, ხოლო მეორე -- უკანაველარული ყრუ ხშული ან სპირანტი: *ბერგ->ფერგ-, *ღახ->თიხა... ქართულში ასიმილაცია არ ხდება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ორივე თანხმოვანი დენტალური რიგისაა და ერთმანეთისაგან ხმოვნით არის გათიშული: *დათუ>დათუ. სამაგიეროდ, მეგრულ-ქანურში დისტანციური ასიმილაცია სწორედ ამ პირობებში ხორციელდება. სვანური ყველა შემთხვევაში

ინარჩუნებს თავიკიდურ მეჯერ თანხმობას. ამრიგად, შედარების გზით ხერხდება თავიკიდური მეჯერი თანხმობის აღდგენა იმ შემთხვევებში, როდესაც იგი დისტანციური ასიმირაციის შედეგად დაყრუებულა ქართულში ან მეჯერულ-ქანურში.

ჩვენი მასალის ანალიზმა დაადასტურა დებულება, რომლის თანახმადაც საერთო-ქართველური ძირის კანონიერ ფორმას CVC წარმოადგენს. 710 ძირიდან 602 ამ ტიპისაა. დანარჩენი 102 ძირი ნაწილდება C (32), CV (42), VC (18) და CVCV (10) ტიპებს შორის. CVC ტიპის ძირთაგან CVS ტიპისაა, ე. ი. ბოლოკიდური სონორულ თანხმობას წარმოადგენს 359 ძირში. ამჟამად ჩვენი შესწავლის საგანია ისეთი ტიპის ძირები, რომელთა როგორც თავიკიდური, ისე ბოლოკიდური თანხმობანი ჩქამიერია. ასეთი ძირების რაოდენობა საკმაოდ დიდია — იგი 231-ს აღწევს, აქედან თითო ჩქამიერი თანხმობით არის წარმოდგენილი ძირის თავიკიდური და ბოლოკიდური 184 შემთხვევაში; დანარჩენი 47 ძირის სტრუქტურაში ჩქამიერი კომპლექსი მონაწილეობს. ჩვენ მიერ გაანალიზებულმა მასალამ დაადასტურა დღემდე გამოვლენილ წესთა სისწორე (ეს წესები, როგორც ზემოთ ითქვა, გამოვლენილია გ. მაკეაბიანის, თ. გამყრელიძისა და პ. ფენჩიხის მიერ). წინამდებარე ნაშრომში წარმოდგენილია CVC ტიპის საერთო-ქართველური ძირის აგებულების განმსაზღვრელი რიგი ახალი წესი, მიღებულ სტრუქტურათა ფუნქციონალური დახასიათება და მოცემულია მათი ახსნის ცლა ფონოლოგიური თეორიის საფუძველზე.

საანალიზო ძირები დავყავით ორ ტიპად: ა) ჰომოგენური (ერთი ლარინგალური არტიკულაციის თანხმობანთაგან შემდგარი) ძირები და ბ) არაჰომოგენური ძირები. ორივე ტიპის განხილვისას ჩვენთვის ძირითად ინტერესს შეადგენდა თავიკიდური და ბოლოკიდური თანხმობების ურთიერთმიმართება ლარინგალური არტიკულაციის ნიშნებისა (მეღერობა, ფშვინვიერობა, ყელხშულობა) და წარმოების ადგილის თვალსაზრისით (მემდევრობის აქცესიურობა-დეცესიურობა).

ჩვენ მიერ მიღებული წესები ერთი ზოგადი კანონზომიერების განხორციელებად წარმოგვიდგება, თუ გავითვალისწინებთ სამეტყველო ბგერათა სონორობის ხარისხს და სონორობის ხარისხის მიხედვით ბგერათა განაწილების ტენდენციას მარცლისა და სიტყვის სტრუქტურაში.

ბგერათა კვლევას სონორობის ხარისხის თვალსაზრისით საკმაოდ ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ამ მოვლენაზე დამყარებული მარცლის თეორია მოცემულია ე. ზივერის, ო. იესპერსენის შრომებში. ბგერათა სონორობა წარმოადგენს ბგერათა აქუსტიკურ დახასიათებას მათი ხმასაცემობის, სიძლიერის, გასავონრობის თვალსაზრისით. მის განმსაზღვრელ ფაქტორთაგან ძირითადია ა) ხმის მონაწილეობა-არმონაწილეობა (მეღერობა-არამეღერობა) და ბ) იმ სივრცის სიდიდე და ლიობა, რომელიც ამოსუნთქულმა ჰაერმა უნდა გაიაროს. სონორობის ხარისხის თვალსაზრისით სამეტყველო ბგერები ასე დალაგდება: ხმოვნები — სონორი თანხმობები — ჩქამიერი თანხმობები. ჩქამიერი თანხმობანთაგან ნაპრალენები უფრო სონორია, ვიდრე ხშულები. ლარინგალური არტიკულაციის თვალსაზრისით ერთგვაროვან თანხმობანთაგან უკანა წარმოების თანხმობები უფრო სონორია, ვიდრე წინა წარმოების თანხმობები. ჩვენთვის საინტერესო ნიშანთა ორივე რიგი შესაძლებელია შეფასდეს სონორობის ხარისხის თვალსაზრისით. ქვემოთ მოყვანილ სქემაში ისრას მიმართულა ასახავს სონორობის ხარისხის ზრდას:

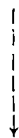
1. ლარინგალური არტიკულაციის ნიშნები

მკვეთრი
ფშენიერი
მქლერი

2. ლოკალური რიგის ნიშნები

ლაბიალური
დენტალური
ალვეოლარული
პალატალური
ველარული
ფარინგალური

მარცხელის აგების „სონორული თეორია“ ბგერათა ადგილს მარცხელის სტრუქტურაში განსაზღვრავს მათი ფარდობითი სონორობის თვალსაზრისით. მარცხელის მწვერვალი მაქსიმალური სონორობის მატარებელია, ხოლო თავკიდური და ბოლოკიდური თანხმოვნების ურთიერთმიმართება შესაძლებელია დახასიათდეს როგორც მზარდი ან კლებადი სონორობის მიმართება. იმის მიხედვით. თუ როგორია ამ თანხმოვანთა ფარდობითი სონორობა. ჩქამიერ თანხმოვანთა დეცესიური მიმდევრობა მზარდი ლიაობისა და resp. მზარდი სონორობის მიმდევრობას წარმოადგენს, ხოლო აქცესიური მიმდევრობა — დამავალი ლიაობისა და, შესაბამისად. დამავალი სონორობის მიმდევრობას.

ქერ განვიხილავთ არაპომოგენური ტიპის მიმდევრობებს (ლარინგალური არტიკულაციის თვალსაზრისით განსხვავებულ ხშულთაგან შედგენილ მიმდევრობებს), ხოლო შემდეგ — პომოგენური ტიპის მიმდევრობებს.

1. ლარინგალური არტიკულაციის თვალსაზრისით არაერთგვაროვან სტრუქტურათა ანალიზი განსაკუთრებით თანმიმდევრულ სურათს იძლევა. ქვემოთ წარმოდგენილ ტაბულაში მიმდევრობები დახასიათებულია როგორც ლარინგალური არტიკულაციის, ისე წარმოების ადგილის თვალსაზრისით.

		წარმოების ადგილი	
		მზარდი სონორობა (დეცესიურა მიმდევრობა)	კლებადი სონორობა (აქცესიური მიმდევრობა)
ლარინგალური	კლებადი სონორობა	I ტიპი 1. მკლერი-გლოტალიზებული (*ბ-ქ...) 2. მქლერი-ფშენიერი (*ბ-ქ...) 3. ფშენიერი-გლოტალიზებული (*ფ-ქ...)	X
	მზარდი სონორობა	X	II ტიპი 1. გლოტალიზებული-მკლერი (*კ-ბ...) 2. ფშენიერი-მქლერი (*ქ-ბ...) 3. გლოტალიზებული-ფშენიერი (*ქ-ფ...)

როგორც ცხრილიდან ჩანს, ხმოვნით გათიშულ არაპომოგენურ ხშულ თანხმოვანთა მიმართება ძირის სტრუქტურაში განისაზღვრება სიმეტრიისაკენ,

წონასწორობისაქენ მიდრეკილების წესით: თუ თავკიდური ხშულის სონორობა სქარბობს ბოლოკიდური ხშულის სონორობას ლარინგალური არტიკულაციის თვალსაზრისით, მაშინ ბოლოკიდური მეტად სონორია ლოკალური რიგის თვალსაზრისით და პირიქით, თუ თავკიდური ნაკლებ სონორია ლარინგალური არტიკულაციის თვალსაზრისით, მაშინ იგი მეტად სონორი იქნება ლოკალური რიგის თვალსაზრისით. დაუშვებელია ისეთი თავკიდური და ბოლოკიდური თანხმოვნების არსებობა ერთი ძირის ფარგლებში, რომელთა ურთიერთმიმართება მზარდი ან კლებადი სონორობისა იქნება ორივე ნიშნის თვალსაზრისით.

აღსანიშნავია, რომ ძირის სტრუქტურაში თანხმოვნათა განაწილება თანხმობანია ლაბიალური და ველარული რიგის ხშულთა ფუნქციონირების შეზღუდვებთან. რომლებიც სხვა მოვლენათა (პარადიგმატულ სისტემათა, ფონემათა კომპლექსებისა და სიხშირული მიმართებების) ანალიზის შედეგად იქნა დადგენილი: ძირის სტრუქტურაში გამოვლენის თვალსაზრისით შეზღუდული აღმოჩნდა /პ/ და /კ/ ფონემები, რომლებიც ლაბიალური და ველარული რიგების მარკირებულ, შეზღუდულ ფონემებს წარმოადგენენ და დიდი ფუნქციონალური დატვირთვა აღმოაჩნდა /ბ/, /ქ/ და /ქ/ ფონემებს, რომლებიც სხვა თვალსაზრისითაც შესაბამისი კლასების ძლიერ წევრებს წარმოადგენენ.

მიღებული წესი რამდენადმე ეწინააღმდეგება მარცვლის აგების ზოგად კანონზომიერებას. საქმე ისაა, რომ მარცვლის აგების ზოგად კანონზომიერებად შესაძლებელია მივიჩნიოთ მარცვლის ბოლოკიდურისაქენ სონორობის ზრდის ტენდენცია. ამას მოწმობს მარცვლის უნივერსალური სტრუქტურა CV (CVC ტიპი ყველა ენაში არ არის დადასტურებული) და ენაში CVC ტიპის არსებობის შემთხვევაში CVS (ბოლოკიდური სონორი თანხმოვნით) სტრუქტურის დომინანტური მდგომარეობა¹⁰. შესაძლებლად მიგვაჩნია დაისვას საკითხი, ხომ არ წარმოადგენს ძირის სტრუქტურის განმსაზღვრელი ზემოთ წარმოდგენილი წესი საკომპენსაციო პროცესების მოქმედების შედეგს. ამ ვარაუდს ამაგრებს ის გარემოება, რომ უძველესი სუფიქსაციის მქონე ფუძეები ამავე ძირითადი წესის „სონორობის თვალსაზრისით წონასწორობის წესის“ შესაბამისად არიან გაფორმებული: ძირისა და ფუძის აგების წესი ერთგვარია. ყველა საერთო-ქართველური არქაული სუფიქსებით გაფორმებული ფუძის ფორმა ეთანხმება ჩვენ მიერ ძირისთვის დადგენილ წესებს. ფუძედრეკადი ზნების ანალიზი ცალკეულ ქართველურ ენებშიც ამ სტრუქტურებს აღგვადგენინებს. სახელდობრ, სტრუქტურებში, სადაც ძირის თავკიდური იწყება გლოტალიზებული ან ფშვინიერი ხშულით, ხოლო სუფიქსი მუდერ ბგერას წარმოადგენს — შეერთება უოველთვის აქცესიურია¹¹; ასევე აქცესიურია ხშულთა მიმდევრობა ფუძეებში, სადაც ძირის თავკიდური გლოტალიზებულია, სუფიქსის თანხმოვანი კი ფშვინიერი. სამაგიეროდ, ყველა ფუძეში, რომლის თავკიდური ხშული მუდერია, ხოლო სუფიქსი ფშვინიერი ან გლოტალიზებულია, ძირის თავკიდური ხშულისა და სუფიქსის ხშულის მიმდევრობა უგამონაკლისოდ დეცესიურია¹². აღსანიშნავია კიდევ ერთი გარემოება, რომელიც ასრულებს პარალელიზმს ძირისა და უძველეს ფუძეთა სტრუქტურებს შორის: იმ ფუძეთა რიცხვი, რომლებშიც ძირისა და სუფიქსის მიმდევრობა აღმავალი სონორობისაა ლარინგალური არტიკულაციის ნიშნის თვალსაზრისით (გლოტალიზებული — მქლერი, ფშვინიერი — მქლერი, გლოტალიზებული — ფშვინიერი) და აქცესიურია, ერთიორად აღემატება შებრუნებულ მიმდევრობებს, რომლებიც დეცესიურია და ამდენად

აღმავალი სონორობა აქ ლოკალური რიგების თვალსაზრისით ხორციელდება. ქვემოთ დავინახავთ, რომ ასეთივე შეფარდება არსებობს შესაბამისი ტიპის ძირებს შორისაც.

ამრიგად, ჩქამიერ თანხმომთანაგან შედგენილი ძირებისა და არქაული სუფიქსაციის მქონე ზმნათა სტრუქტურები ერთსა და იმავე წესებს ექვემდებარება. ეს გარემოება და, აგრეთვე ჩქამიერ თანხმომთანაგან შედგენილ CVC ტიპის ძირთა ძალიან დიდი რიცხვი (608-დან 231; CVS ტიპის ძირის ძირთა რაოდენობა დიდად არ აღემატება CVC ტიპის ძირთა რაოდენობას), გვაუარაუდლებინებს, რომ ჩქამიერთაგან შედგენილი ძირები ხშირ შემთხვევაში შესაძლებელია CV და CVS ტიპების ტრანსფორმაციას წარმოადგენენ და მათ სტრუქტურაში უბველესი სუფიქსების ძირთან შეხორცების შედეგად არიან წარმოქმნილი.

ჩვენ მიერ გამოყოფილი ძირთა ორი ტიპის ხვედრითი წონა საერთო-ქართველურ სისტემაში ერთნაირი არ იყო. მოვიყვანთ ამ სტრუქტურათა სიხშირულ მახასიათებლებს:

I ტ ი პ ი		II ტ ი პ ი	
1. გლოტალიზებული — ზღერი	31	1. ზღერი — გლოტალიზებული	17
2. ფშინვიერი — ზღერი	12	2. ზღერი — ფშინვიერი	10
3. გლოტალიზებული — ფშინვიერი	12	3. ფშინვიერი — გლოტალიზებული	4
სულ	55	სულ	31

პირველი ტიპის ძირთა რაოდენობა დიდად აღემატება მეორე ტიპის ძირთა რაოდენობას. ეს კვლავ მარცვლის აგების მზარდი სონორობის ტენდენციის გამოვლენად მიგვაჩნია, რადგან: პირველი ტიპი მზარდი სონორობისაა ლარინგალური არტიკულაციის თვალსაზრისით, ხოლო მეორე — ლოკალური რიგის თვალსაზრისით, ამასთან ცნობილია, რომ სხვაობა სონორობის ხარისხის თვალსაზრისით ლარინგალური არტიკულაციის ნიშნით განსხვავებულ თანხმონებს შორის მეტია, ვიდრე ლოკალური რიგის ნიშნით განსხვავებულ თანხმონებს შორის. ამრიგად, პირველი ტიპის ძირები, რომელთა რიცხვი აღემატება მეორე ტიპის ძირების რიცხვს, შესაძლებელია განისაზღვროს როგორც მზარდი სონორობის მქონე ძირები. ამრიგად, მიღებულ სტრუქტურათა ფუნქციონალური დახასიათება ავლენს გარკვეულ მიდრეკილებას ძირის ბოლოკიდური თანხმონის მაღალი სონორობისაკენ.

ამას გარდა, სიხშირული მახასიათებლების ანალიზი ავლენს ფშინვიერი — გლოტალიზებული ტიპის შეერთებათა უკიდურეს სიმცირეს. მკვლევართა მიერ შემოთავაზებულია 4 დაკავშირება, რომელთა საფუძველზეც შესაძლებელია ამ ტიპის ძირების აღდგენა. ესენია:

- 1.* ფატ- — ქართ. ფატარი, გაფატვრა: მეგრ. ფუტურელი: სვან. ფიტ- მეფტე²³.
- 2.* ფებტ- — ქართ. ფებტ-: მეგრ. ფატ-: ჰან. ფატ-: სვან. ფებტ-: ფებტ-.
- 3.* ციყ — მეგრ. ციყ ჰან. ციყ სვ. ციყ- „ჩარკობა“.
- 4.* ცხეკ — მეგრ. ცხეკე: ჰან. ცხიკ- „უიჩიი“: სვან. ცხეკ- „ტეე“²⁴.

ბოლო ორი დაკავშირება არ ატარებს არც ერთ ისეთ ნიშანს, რომელიც მათ კანონზომიერად შესატყვის ფორმებად მიგვაჩვენებდა და ერთი ენიდან მეორეში სესხებას გამოგვარიცხვინებდა. ამრიგად, მოყვანილი დაკავშირებების სიმცირე და პრობლემატური ხასიათი ექვს ქვეშ აყენებს საერთო-ქართველურში ფ შ ვ ი ნ ვ ი ე რ ი - გ ლ ო ტ ა ლ ი ზ ე ბ უ ლ ი სტრუქტურის მქონე ძირთა არსებობას.

ახალ ქართულში, როგორც ი. ქობალავას გამოკვლევიდან ჩანს, „სონორობის თვალსაზრისით ძირის თანხმოვანთა წონასწორობის წესმა“ შეწყვიტა ამოსავალი სახით მოქმედება, თუმცა ერთ კერძო შემთხვევაში ჩანს მისი მოქმედების კვალი: „თუ ძირის პირველ თანხმოვანად გვაქვს მკვეთრი ხშული ან აფრიკატი. მაშინ მეორე თანხმოვანად დასაშვები მკვეთრი შეიძლება იყოს მხოლოდ უფრო წინა წარმოებისა და არასოდეს უკანა“¹⁵. ახალ ქართულში ახალი სისტემის ჩამოყალიბება ასიმპლაციურ პროცესთა მოქმედების შედეგი უნდა იყოს.

საერთო-ქართველური ძირის სტრუქტურაში არაპრომოგენურ ხშულ თანხმოვანთა განაწილების ჩვენ მიერ მიღებული წესი პარალელს პოუვებს საერთო-ინდოევროპული ძირის სტრუქტურაში. საერთო-ინდოევროპული ძირის სტრუქტურა ლარინგალური არტიკულაციის ნიშნებისა და ლოკალური რიგის ნიშნების ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით შესწავლილი აქვს ვ. მაგნუსონს¹⁶. ვ. მაგნუსონის მიერ მიღებული წესების ინტერპრეტაცია ზოგად ფონოლოგიურ კანონზომიერებათა თვალსაზრისით ვერ ხერხდება¹⁷. ეს წესები ვერც ცოცხალ ენათა მასალაში პოუვებენ პარალელს. ვფიქრობთ, რომ ვ. მაგნუსონის მიერ მიღებულ წესთა ყველაზე მწყობრა რიგი, რომელიც დადასტურებულ ძირთა დიდ ნაწილს მოიცავს, — წესები, რომლებიც ლაბიალური რიგის ფონემათა მიმართებას ასახავს სხვა ლოკალური რიგის ფონემებთან. იმავე კანონზომიერებას ექვემდებარება, რომელიც საერთო-ქართველური ძირის სტრუქტურას განსაზღვრავდა. წარმოვადგენთ ამ სტრუქტურებს ვ. მაგნუსონის აღნიშვნებით (1) — ეს არის ტრადიციული აღნიშვნა და შეცვლილი სახით: ტრადიციული მკვეთრი რიგის გლოტალიზებული ფონემებით შეცვლით (2)¹⁸. მთავარი ნიშნები აღნიშნავს შესაბამისი სერიის ყველა არალაბიალურ ხშულს:

1		2
D—bh		T—bh
D—p		T—l
bh—D		bh—T
p—D		p—T

პირველ სვეტში მოცემული სტრუქტურების ინტერპრეტაციის გზას ჩვენ ვერ ვხედავთ, ხოლო მეორე სვეტში მოცემული სტრუქტურების (ტრადიციული მკვეთრი რიგის გლოტალიზებულად მიჩნევის შედეგად მიღებული სტრუქტურების) ინტერპრეტაცია ასეთი შეიძლება იყოს: თუ თანხმოვნები აქცესიურად არის შეერთებული (ე. ი. კლებადი სონორობისაა ლოკალური რიგის თვალსაზრისით), მაშინ მათი შეერთება მზარდი სონორობისა იქნება ლარინგალური არტიკულაციის თვალსაზრისით. გვაქვს მიმდევრობები: გლოტალიზებული — მკვეთრი და გლოტალიზებული — ყრუ (ფშვინვიერი): T—bh! და T—p. პირიქით, თუ შეერთება დეცესიურია (მზარდი სონორობისაა ლოკალური რიგის თვალსაზრისით), მაშინ იგი კლებადი სონორობისა იქნება ლარინგალური არტიკულაციის თვალსაზრისით: გვაქვს მიმდევრობები მკვეთრი — გლოტალიზებული და ყრუ — გლოტალიზებული: bh—T და p—T.

ვ. მაგნუსონის მიერ წარმოდგენილი სხვა სტრუქტურების გაერთიანება ერთი რაიმე წესის ფარგლებში არ ხერხდება. ავტორის მიერ მოყვანილი საილუსტრაციო მასალა გვარწმუნებს, რომ აქ უფრო ხშირად საქმე გვაქვს რთულ ფუძემდებთან და არა ძირებთან.

კიდევ უფრო თვალსაჩინო ხდება პარალელიზმი საერთო-ქართველური და

საერთო-ინდოევროპული ძირის აგებულებაში ჰომოგენური ძირების განხილვისას. ლარინგალური არტიკულაციის თვალსაზრისით ერთგვაროვან შეერთებათა განაწილება საერთო-ქართველურ ძირებს შორის ასეთია:

მღერი — მღერი	18
ფშინიერი — ფშინიერი	12
გლოტალიზებული — გლოტალიზებული	2

გლოტალიზებული — გლოტალიზებული ტიპის შეერთებათა სიმცირე საერთო-ქართველურში ბუნებრივად სვამს საკითხს: ხომ არ იყო ამ ტიპის შეერთება საერთო-ქართველურ დონეზე დაუშვებელი და ხომ არ შექმნეს ქართველურ ენათა შემდგომმა ცვლილებებმა საერთო-ქართველურში ამ ტიპის შეერთებათა არსებობის ილუზია? მოვიყვანთ იმ ორ ძირს, რომლებშიც თითქოს განხორციელებულია გლოტალიზებული + გლოტალიზებული ტიპის დისტანციური შეერთება საერთო-ქართველურ დონეზე:

1. კაპ-... ქართ. ნი-კაპ, კაპ-უნი, რუ-კაპ, ~მეგრ. ნე-კე, ნი-კუ, ნუ-კუ-~ქან. ნუ(ნ)-კუ- „პირი, სახე“ სვან. ნიკაპ-, ნიკუა(უშგ.), კაპ-რაე „ნიკაპი“¹⁹.

2. კლიმოვი თავის „ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ და გ. მაჭავაძისა „საერთო-ქართველურ კონსონანტურ სისტემაში“²⁰ ამ ძირს აღადგენენ თავიადური და ბოლოკიდური გლოტალიზებული თანხმოვნით, მაგრამ ფორმა ნიკაფა, დადასტურებული სვანური ენის უშვებულ კილოკავში, ე. ი. შმიდტს საფუძველს აძლევს აღადგინოს ეს ძირი ბოლოკიდური ფშინიერი და გადასვლა ფ>პ ახსნას თავიადურ კ-სთან ასიმილაციით²¹. გამორიცხულად არ გვეჩვენება აგრეთვე ამ ძირის ეტიმოლოგიური კავშირი სრტყვასთან ყბა. ამ შესაძლებლობაზე მიუთითებს ა. ჩიქობავა²². ამრიგად შესაძლებელია ამ ძირის აღდგენა ბოლოკიდური ფშინიერი ან მღერი ხშულით.

2. კერტ- ძვ. ქართ. კრტნ-, ნი(ს)-კარტ, ~ მეგრ. კერტონ-, კირტონ-~ქან. კირტონ-, სვან. ნი-კრატ-, ნი-კრატ²³.

ამ ძირისათვის მასალობრივად არ ხერხდება აუსლაუტის თანხმოვნის აბრუქტივიზაციის პროცესის ჩვენება, მაგრამ ჩვენ გვინდა მივუთითოთ იმ ფაქტზე, რომ ორივე ამ ძირში თანხმოვანთა დისტანციური მიმდევრობა აქცესიური ხასიათისაა. ეს მათ ახლოვებს ჩვენი ტაბულის პირველ ტიპთან: მზარდი სონორობით — ლარინგალური არტიკულაციის თვალსაზრისით და კლებადით — წარმოების ადგილის თვალსაზრისით. აქ შემოდის გლოტალიზებული — მღერი და გლოტალიზებული — ფშინიერი სახის სტრუქტურები. ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია დავეუშვათ, რომ ზემოთ განხილული ძირები სწორედ ამ სახის სტრუქტურათა ასიმილაციური ცვლის შედეგად არიან ჩამოყალიბებული²⁴.

გლოტალიზებული — გლოტალიზებული ტიპის შეერთებათა აკრძალვა ეთანხმება ცოცხალ ენათა შედარების გზით მიღებულ ტიპოლოგიურ კანონზომიერებებს. თუ მღერობისა და ფშინიერის ნიშნებს ასიმილაციური შეერთებისაკენ აქვთ მიდრეკილება, გლოტალიზაციის ნიშანი, პირიქით, დისიმილაციურ შეერთებას აძლევს უპირატესობას²⁵. ხშულთა დისიმილაციური გამყდრების წესი, რომელიც გ. ახვლედიანმა დაადგინა ოსური და სვანური ენებისათვის, ერთი სიტყვის ფარგლებში ხმოვნით გათიშული ორი გლოტალიზებული თანხმოვნის დაძლევის ტენდენციას ასახავს²⁶.

ამ წესის მოქმედება ჩანს ძველ ქართულშიც, სადაც ხმოვნით ან სონორით გათიშული ორი ხშულიდან ორივეს გლოტალიზებული არტიკულაცია დაუშვე-

ბელია. ეს წესი უგამონაკლისოა, თუ CVC ან CnC. მიმდევრობაში თანხმოვანთა შეერთება დეცესიურია და აქვს რამდენიმე გამონაკლისი, თუ შეერთება პომორგანულია ან აქცესიური ხასიათისაა.

განსაკუთრებული ინტერესის ღირსია ძველ ქართულში დადასტურებული კომპლექსები, რომლებშიც რ სონორი წარმოდგენილია ჩქამიერ თანხმოვნებს შორის. ეს კომპლექსები მცირე გადახრით საერთო-ქართველური ტიპის ძირების სტრუქტურას იმეორებენ და საერთო-ქართველურ სონანტთა ფუნქციონირების ანარეკლს უნდა წარმოადგენდნენ ძველ ქართულში. ასეთი კომპლექსების რიცხვი ძველ ქართულში საკმაოდ დიდია. სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონსა და ი. აბულაძის ძველი ქართული ენის ლექსიკონში წარმოდგენილი მასალის მიხედვით 70 ასეთი განსხვავებული კომპლექსი დასტურდება. ეს კომპლექსებია: რ მელერებს შორის — ბრდ, ბრდლ, ბრძ, ბრჯ, ბრჯგ, ბრგ, ბრგვ, ბრდ, გრძ, გრძლ, გრჯლ, გრგ, ზრდ, ზრზ, ღრძ, ღრჯ; ფშინვიერებს შორის — ფრქ, ფრთხ, ფრფ, ფრცხ, ფრცქ, თრთ, ქრთ, ქრცხ, შრშ; არის სამი კომპლექსი, რომლებშიც რ გლოტალიზებულ თანხმოვნებს შორის დასტურდება: კრკ (გამოკრკინვა „გამოკოთხვა“, კრკოლა „მოგონებული თრთოლა“). კრც (კრტინვა, „ქვივილი“), წყრტ/წყლტ (წყლტუ/წყრტუ „ტიტველი, სწორი, უთმო“). როგორც ვხედავთ, ამ მასალაშიც გლოტალიზებული—გლოტალიზებული შეერთება ყველაზე იშვიათია ერთგვაროვან შეერთებებს შორის და ძირითადად ხმაბაძვით მასალაში არის დადასტურებული. არაერთგვაროვან შეერთებებს შორის ყველაზე გავრცელებულია მელერი და გლოტალიზებული ჩქამიერების კომბინაცია: „მელერი — გლოტალიზებული: ბრპ, ბრტყ, ბრწ, ბრწყ, ბრწყ, ბრპ, ბრკ, ბრყ, ღრტ, ღრტყ, ღრკ, გრტ, გრწყ, გრკ, გრკ, ძრწ, ღრტ, ღრპ; გლოტალიზებული — მელერი: წრდ, კლდ, კრძ, ყრდ; ნაკლებ ხშირია მელერ და ფშინვიერ ფონემათა კომბინაცია: მელერი — ფშინვიერი—ბრთხ. ბრჩ, ბრჯ, ძრკ, ზრქ; ფშინვიერი — მელერი: ფრდ, თრგ, ჩრდ, სრბ, ხლდ; ყველაზე იშვიათია გლოტალიზებულ და ფშინვიერ ფონემათა შეერთება: გლოტალიზებული — ფშინვიერი: ტრფ, წრფ, კრთ, კრჩხ; ფშინვიერი — გლოტალიზებული: კრწ/ხრწ (კრწნა/ხრწნა); ასეთი კომპლექსებში ჩქამიერი თანხმოვნების ადგილი ვ და მ სონორებმა (მათი სონორობის ხარისხი შესაბამის ბგერათა კლასში ყველაზე დაბალია) შეიძლება დაიპირონ: ბრმ, ღრმ, ყრმ, კრმ; ვრდ, ვრც, ვლთ, ვლტ; თანამედროვე ქართულში მიმდინარეობს ამ ტიპის კომპლექსთა მოშლა. შესაბამის ფუძეებში რ სონანტი არამდგრად კომპონენტად იქცა. ზეპირ მეტყველებაში იგი, როგორც წესი, აღარ გამოითქმის, უშუალო კომბინაციაში მოხვედრილ ჩქამიერებს შორის კი, თუ მიმდევრობა დეცესიურია. ასიმილაციური პროცესები მიმდინარეობს²⁷. ამრიგად, ძველი ქართული ენის კომპლექსებს ჩქამიერი რ სონანტი — ჩქამიერი ჩვენ საერთო-ქართული ვითარების გადმონაშთად ვთვლით. თუმცა სურათი რამდენადმე დაბნელებულია ასიმილაციური ცვლილებების შედეგად. საყურადღებოა, რომ სონანტის ფუნქცია ქართველურ ენებში ყველაზე დიდხანს შეინარჩუნა რ ბგერამ, რომელიც რ—ლ—მ—ნ—ვს შორის სონორობის ყველაზე მაღალი ხარისხით ხასიათდება. დაბოლოს, ყურადღება მინდა მივაქციო იმას, რომ მელერი და გლოტალიზებული თანხმოვნების კომბინაცია ძველ ქართულში ახალი ქართულისაგან განსხვავებით დასტურდება არა მარტო რ სონორით გათიშვის შემთხვევაში და აქცესიურ კომპლექსებში, არამედ დეცესიური მიმდევრობის შემთხვევაშიც. ასეთი კომპლექსებია: ბკ — დაბეპული, ბებკი, ბუბკო,

ბეჭობა, საბეჭობელი: ბტ — ბტული. ეგებტე, კელაბტარი, ბჟ — ბჟე; ბჟ — საბ-
 ყრობილე, ჭჟ — დაჭეჭილი...²⁸ ამ რიგის მასალა უფლებას გვაძლევს წარმოვა-
 დგინოთ ვარაუდი. რომ ქართული ენის განვითარების უძველეს ეტაპზე და
 საერთო-ქართველურშიც გლოტალიზაციის ნიშანი როგორც დისტანციურ, ისე
 კონტაქტურ. როგორც აქცესიურ, ისე დეცესიურ მიმდევრობებში მქლერობის
 ნიშანთან დისიმილაციურ შეერთებებს აძლევდა უპირატესობას ყველა სხვა
 კომბინაციების წინაშე, ხოლო გლოტალიზებული — გლოტალიზებული ყველა
 სახის მიმდევრობა აკრძალულთა რიგს განეკუთვნებოდა. ამრიგად, არსებობს
 სრული საფუძველი იმისათვის, რომ საერთო-ქართველურში ვივარაუდოთ ძი-
 რეული მორღემის ფარგლებში ორი გლოტალიზებული თანხმოვნის არსებობის
 შეუძლებლობა. როგორც ვნახეთ, ეს შეზღუდვა განაგრძობს მოქმედებას ძველ
 ქართულსა და სვანურში.

ეს წესი პარალელს ათულობს საერთო-ინდოევროპული სისტემისათვის
 დადგენილ დისტრიბუციულ შეზღუდვებშიც. როგორც ცნობილია, ინდოევ-
 როპულ ხშულთა სამი სერიიდან ერთი, რომელიც ტრადიციულად მარტივ
 მეტერ ფონემათა სერიად იყო მიჩნეული, ძირის სტრუქტურაში დისიმილაცი-
 ურ შეერთების ტენდენციას იჩენს: ძირში დაუშვებელია ამ რიგის ორი თანხ-
 მოვნის დისტანციური შეერთება (აკრძალულია ფც ძიპის შეერთებები)²⁹.
 ფონემათა ამ სერიის გლოტალიზებულ ფონემებად მიჩნევის შემთხვევაში, რაც
 საესებოთ ეთანხმება როგორც სინქრონიული, ისე დიაქრონიული ტრადიციის
 მონაცემებს, ვიდრე საერთო-ინდოევროპულისათვის ძირის სტრუქტურის შეზ-
 ლუდვის იმავე წესს, რომელსაც საერთო-ქართველურში ვადასტურებთ: ერთი
 ძირის ფარგლებში დაუშვებელია ორი გლოტალიზებული თანხმოვნის დისტან-
 ციური შეერთება³⁰.

მუდერი — მუდერი ტიპის სტრუქტურები საერთო-ქართველურში დომი-
 ნანტურად დეცესიური მიმდევრობისაა. 18 დადასტურებული ძირიდან 14-ში
 თანხმოვნები დეცესიური რიგით არიან შეერთებული. რამდენადაც დეცესიური
 მიმდევრობა მზარდი სონორობისაა, ეს კანონზომიერება მარცვლის ბოლოკი-
 დურისაქენ სონორობის ზრდის ტენდენციის გამოხატულებად შეიძლება მი-
 ვიჩნოთ.

აღსანიშნავია, რომ თანხმოვნათა შორის სონორის გამოვლენას სიხშირე,
 ე. ი. ხმოვნის ფუნქციით სონორთა გამოყენება, ასევე დამოკიდებულია შესა-
 ბამის ბგერათა სონორობის ხარისხზე. C-C პოზიციაში სონორ ბგერათა გამოვ-
 ლენის სიხშირე ასეთია: რ—31, ლ—2, ნ—2, მ—1, ეს კი შეესაბამება ამ ბგე-
 რათა ფარდობითი სონორობის რიგს: რ—ლ—ნ—მ. რაც უფრო სონორია ბგე-
 რა, მით მეტია მარცვლის მწვერვალის ფუნქციით მისი გამოვლენის ალბათობა.

დაბოლოს, უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ დიდი მსგავსება არსებობს თან-
 ხმოვნათა კონტაქტური და დისტანციური შეერთების წესებს შორის. ასე მა-
 გალითად, თანხმოვნათა როგორც დისტანციური, ისე კონტაქტურა აქცესიური
 მიმდევრობა ქართულ ენაში მოითხოვს მიმდევრობის მზარდ ღიაობას ლარინ-
 გალური არტიკულაციის თვალსაზრისით: ქართულში არსებული ხშულთა აქ-
 ცესიური კომპლექსების მეორე წევრი ყოველთვის მქლერია (იხ. თბ. ტბ. ცბ,
 წბ, ქბ, კბ. ცდ. წდ, ჩდ, ჯდ, კდ, ყდ... ტიპის კომპლექსები); საერთო-ქართვე-
 ლურ დონეზე აკრძალული აღმოჩნდა გლოტალიზებული — გლოტალიზებული
 ტიპის დისტანციური მიმდევრობა. ძველი ქართული ენის მასალის ანალიზი
 გვიჩვენებს, რომ კონტაქტური შეერთების თვალსაზრისითაც უპირატესობა

ეძლეოდა მეღერი-გლოტალიზებული (დეცესიური) და გლოტალიზებული—მეღერი (აქცესიური) ტიპის მიმდევრობებს გლოტალიზებული — გლოტალიზებული ტიპის მიმდევრობების წინაშე. ვფიქრობთ, რომ ეს მოვლენები უნდა ვაჯიხროთ ისე, რომ ერთი და იმავე რიგის კანონზომიერებები განსაზღვრავენ მიმდევრობათა როგორც დისტანციურ, ისე კონტაქტურ შეერთებათა სახეს. გლოტალიზაციის ნიშნის სირთულე განსაზღვრავს მის მიდრეკილებას დისიმილაციური სახის შეერთებებისაკენ. ის კი, რომ როგორც ძირის, ისე კომპლექსების სახე განისაზღვრება ამ რთულ ერთეულებში შემავალი ბგერების სონორობით და ამასთან ერთი და იმავე წესით, შეპირობებული უნდა იყოს იმით, რომ როგორც მარცვალს, ისე მარცვლის თავკიდურ კომპლექსს ახასიათებს ტენდენცია მზარდი სონორობისაკენ (ლიაობისაკენ): არსებობს ტენდენცია, რომ CVC ტიპის მარცვლის ბოლოკიდური თანხმოვანი იყოს უფრო სონორი, ვიდრე თავკიდური (ამის შესახებ იხ. ზემოთ); ასევე, არსებობს ტენდენცია, რომ თანხმოვანთა კომპლექსში ხმოვნის წინა პოზიციაში სონორობა იზრდებოდეს ხმოვანთან სიახლოვის შესაბამისად. სწორედ ეს უნდა განსაზღვრავდეს დისტანციურ და კონტაქტურ შეერთებათა ერთგვარობას CVC ტიპის ძირში და მარცვლის თავკიდურ კომპლექსში.

შენიშვნები და დამოწმებანი

* წაკითხულ იქნა ნოხსენებელ საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის XXII სამეცნიერო სესიაზე (1976 წ. ნოემბერი) და ენათა ტიპოლოგიის საკითხების აღმომიღწეველი საკავშირო სიმპოზიუმზე, რომელიც ჩატარდა მოსკოვში, 1977 წლის 10—13 იანვარს.

1. თ. გ ა მ ე რ ი ე ლ ი ძ ე, გ. შ ა კ ე ა რ ი ა ნ ი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტიკართველურ ენებში, თბილისი, 1965, გვ. 304.

2. ი ლ ე ვ ე, გვ. 305—306.

3. გ. შ ა კ ე ა რ ი ა ნ ი, საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, თბილისი, 1965, გვ. 80.

4. H. F ä h n r i c h, Zur Struktur der Wurzelmorpheme vom Typ CVC in der frühgemeinkartvelischen Grundsprache, Zfischrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, 1975, № 1, Bd. 28, გვ. 8—40.

5. G. Jucuois, La structure des racines en indoeuropéen envisagée d'un point de vue statistique, Linguistic research in Belgium, Universa Wetteren, 1966, გვ. 57—68.

6. გ. შ ა კ ე ა რ ი ა ნ ი, საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, გვ. 115—116.

7. ყოველი ტიპი იგულისხმება შედგენილად ქვეტაბებისაგან, რომლებშიც C წარმოადგენილია ცალი თანხმოვნის, ჩქამიერი კომპლექსის ან ჩქამიერი+ სონორი ტიპის კომპლექსის სახით.

8. E. Sievers, Grundzüge der Phonetik, Leipzig, 1901 (მე-5 გამოც.), გვ. 199—210;

O. Jespersen, Lehrbuch der Phonetik, Leipzig und Berlin, 1913, გვ. 191—205. ქრთული ენის ფონოტაქტიკის დაქტების (თანხმოვანთკომპლექსების აგების წესების) ახსნა-შეხნით აიარეთ მკვლევარს მიუძღრათებს ბგერათა დარღობითი სონორობის პრინციპ-პათვის. იხ. გ. ა ხ ე ლ ე ი ა ნ ი, გვ. ბგერის მეტათეზ სიქს-თელისი. ზოგადი ფონოტიკის საეუიელბი. თბილისი, 1949, გვ. 258—260; თ. ე ლ ე რ ი ა ნ ი, პაპოზიულ კომპლექსთა დიპოზიონული ინტერპრეტაცი-ისათვის, „ინტელ“. ენისა და ლიტერატურის სერია, 1971, № 4, გვ. 111—125; მ ი ს ი ე ვ ე, ქარ-თული ენის ცონს კილოთა კონსონანტინაისალიტერატურო ქართულთან მიმართებით, მეტყვე-ლების ანალიზის საკითხები, თბილისი, 1969, გვ. 122—189; თ. უთურგაიძის შრომებში ეს პრინ-ციპი ფარდობით ნაპრალოვნების პრინციპის სახით ფიგურირებს; გ. ნ ე ბ ი ე რ ი ძ ე, სალიტერ-ატურო ქართული ენის გენერატორულ-ფონოლოგიური მოდელი და მისი აგების პრინციპები, თბილისი, 1974.

9. ი. მ ე ლ ი ე ლ ი ძ ე, მარკირების მიმართება ფონოლოგიაში, თბილისი, 1976, გვ. 86—101.

10. მარკელის აგვის ასიმეტრიულ პრინციპზე მიუთითებს, მაგალითად, ი. კ უ რ ი ლ ო ვ ი ნ ი. იხ. მისი: *Вопросы теории слога, Очерки по лингвистике*, М., 1962, გვ. 269.

11. ამ ტიპის ფუძეები თავმოყრილია ჰ. ფოგტის შრომაში: „ზნნური სუფიქსები ძველ ქართულში“, „მიმოხილველი“, 4/5, 1968, გვ. 284—314. აქვესიურ მიმდევრობათა საილუსტრაციოდ შეიძლება მოვიყვანოთ ფუძეები: კრებ-, კმელ-, წმელ-, წრელ-, წყუელ-, ტყებ-, ტყებ-, ჩხუებ-კმელ-; როგორც წესი, აქვესიური ხასიათისაა თანამედროვე ქართულში დადასტურებული გლოტალიზებული-გლოტალიზებული ტიპის ფუძედრეკადი ზნნების სტრუქტურა: იხ. კენერ-, კრეკ-კყულერ-, წყეკ-; გამოჩაქისის ქმნის ტლყ- ფუძე. საერთო-ქართველურ დონეზე გლოტალიზებული-გლოტალიზებული დისტანციური მიმდევრობის მქონე ფუძედრეკადი ზნნები, ვფიქრობთ, არ არსებობდა; ამ ტიპის ზნნები თანამედროვე ქართველურ ენებში, როგორც წესი, გლოტალიზებული მქონე ტიპის სტრუქტურათა ასიმილაციური ცვლილებების შედეგად არის წარმომდგარი (იხ. წყუელ->წყუერ-, ტყებ->ტყეპ-, წრელ->წრეტ- ფორმათა ევოლუცია).

12. დეკესიურ მიმდევრობათა საილუსტრაციოდ მოვიყვანოთ ბრეტ-, ბრეწ-, დრეკ-, ბრეკ-, ბლექ-, ბრეკ-, ფუძეები.

13. K. H. Schmidt, *Studien zur Rekonstruktion des Lautstandes der südkaukasischen Grundsprache*, Wiesbaden, 1962, გვ. 135.

14. (2), (3), (4) დაკავშირებები წარმოდგენილია გ. კლიმოვის მიერ შედგენილ ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში. იხ. Г. А. Климов, *Этимологический словарь картвельских языков*, М., 1964, გვ. 188, 224, 226; (3) და (4) დაკავშირება ეკუთვნის გ. კლიმოვის, (2) — უორდრობს.

15. ი. კობალავა, CVC ტიპის ძირთა ფონემური სტრუქტურისათვის ქართულში, I, თანამედროვე ზოგადი და პათემატური ენათმეცნიერების საკითხები, II, თბილისი, 1967, გვ. 191.

16. W. L. Magnusson, *Complementary Distributions among the Root Patterns of Proto-Indo-European*, *Linguistics*, 1967, 34, გვ. 17-26.

17. ვ. შავუნონი მღვდელი წესების ინტერპრეტაციას არ იძლევა. ასეთი ცდა მოცემულია აქვს ლ. გ. გეგარცენბერგის ნაშრომში: *Морфологическая структура слова в древних индоевропейских языках*, Л., 1972, გვ. 135—138.

18. რეინტერპრეტაციის საკითხების შესახებ იხ. H. Pedersen, *Die gemeinindoeuropäischen und die vorindoeuropäischen Verschlusslaute*, *Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab*, København, 1951, 32, № 5. აგრეთვე ი. მელიქიშვილი, მარკელის პირობები მქლერობის, სიყრდის, ლაბიალობის და ველარობის ნიშნებისათვის, „მაცნე“, 5, 1970; ტრადიციული მქლერი სერვის გლოტალიზებულად მიჩნევისათვის იხ.: T. Gamkrelidze, V. Ivanov, *Sprachtypologie und die Rekonstruktion der gemeinindoeuropäischen Verschlüsse*, *Phonetica*, 27, 1973, გვ. 150—156.

19. ყველა ეს დაკავშირებული ფორმები წარმოდგენილია გ. კლიმოვის „ქართველურ ენათა ლექსიკონში“ ქ ა ნ ა შ ვ ი ლ ზ ე (რომელმაც დააკავშირა ქართული და სვანური ფუძეები) და ჩ ი ქ ბ ა ე ა ზ ე (რომელმაც გამოაქვინა ზანური ეკვივალენტი) მითითებით (გვ. 148).

20. გ. მაკაევიანი, საერთო-ქართველურ კონსონანტური სისტემა, გვ. 15, 18.

21. K. H. Schmidt, *Studien zur Rekonstruktion...*, გვ. 128.

22. ა. ჩიქობავა, სახელის ფუნქციონირება აგებულება ქართველურ ენებში, თბილისი, 1942.

23. გ. კლიმოვი, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, გვ. 116, 148; ქართული და მეგრული ფუძეები დააკავშირა ჰ. ფოგტმა, ქართული და სვანური ფორმები — უორდრობა.

24. ანალოგიური ცვლილებების შედეგად მოეჩინეთ ჩვენ ზემოთ ახალ ქართულში გლოტალიზებულ თანხმოვანთაგან შედგენილი ფუძედრეკადი ზნნების არსებობა. ამ ზნნებშიც გლოტალიზებულ თანხმოვანთა დისტანციური შეერთება აქვესიური ხასიათისაა.

25. იხ. მაგ. Л. Гринберг, *Некоторые обобщения, касающиеся возможных начальных и конечных последовательностей согласных*, ВЯ, 1964, № 4, გვ. 57—58.

26. გ. ახვლედიანი, ხმულთა დისიმილაციური გამქვრებისათვის, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბილისი, 1949, გვ. 62.

27. შტრ. კ. ლოკალი, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, თბილისი, 1961, გვ. 59—61.

28. მასალა ამოღებულია ძველი ქართული ენის ზემოთ დასახელებული ლექსიკონებიდან და

ზ. ს ა რ ჯ ე ლ ა დ ი ს მონოგრაფიდან: „ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები“, თბილისი, 1975, გვ. 74.

29. А. Мейс. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, М., 1958, გვ. 191.

30. Т. Gamkrelidze, V. Ivanov, Sprachtypologie und die Rekonstruktion der gemeinindoeuropäischen Verschlüsse, გვ. 53.

31. ამ ნაშრომში ინდო-ევროპულ ძირთა მხოლოდ ერთი წყების—ლაბიალურ ფონემთა შემცველი ძირების ანალიზი არის წარმოდგენილი. დანარჩენ სტრუქტურათა ინტერპრეტაციისათვის იხ. ჩვენ ნაშრომი „Структура корня в общекартвельском и общиндоевропейском“ რომელიც იქვე დება ქერნალ «Вопросы языкознания»-ში.

И. Г. МЕЛНИКОВИЛИ

ОБЩИЙ ПРИНЦИП СТРОЕНИЯ СЛОГА И СТРУКТУРА КОРНЯ В ОБЩЕКАРТВЕЛЬСКОМ И ОБЩИНДООЕВРО- ПЕЙСКОМ

Резюме

В статье представлены результаты исследования консонантных ма общекартвельских корней типа CVC, в которых начальный и конечный согласный являются шумными смычными. Выявлены следующие правила дистанционной сочетаемости шумных: из гомогенных соединений допустимы сочетания типа звонкий — звонкий и глухой аспирированный — глухой аспирированный, а сочетания типа глоттализированный — глоттализированный так малочисленны (два проблематичных соединения), что на общекартвельском уровне их можно отнести к запрещенным соединениям. Это ограничение имеет параллели в живых языках (например, в сванском, осетинском (Г. С. Ахвледиани), в древнегрузинском и объясняется тенденцией признака глоттализации к диссимилятивным, а не ассимилятивным соединениям (Дж. Гринберг). Если ограничения корня, установленные для общиндоевропейского языка, трудно поддающиеся интерпретации и не имеющие параллелей в живых языках, переформулировать таким образом, чтобы традиционные звонкие фонемы интерпретировать как глоттализированные, получим ограничения, тождественные с общекартвельскими: и в общиндоевропейском запрещенным оказывается соединение типа глоттализированный — глоттализированный (Т. В. Гамкrelidze, В. В. Иванов).

Типы соединения негомогенных смычных сводятся в одно общее правило, которое представляется возможным интерпретировать в качестве тенденции к равновесию по степени сонорности начальных и конечных смычных в структуре корня. Проявляется эта тенденция следующим образом: если конечный смычный является более сонорным по сравнению с начальным с точки зрения ларингальной артикуляции (соединения типа: глоттализированный — звонкий, аспирированный — звонкий, глоттализированный-аспирированный), то последователь-

льность имеет акцессивный характер, т. е. характеризуется убывающей сонорностью с точки зрения места артикуляции; если же, наоборот, конечный согласный менее сонорен, чем начальный с точки зрения ларингальной артикуляции (соединения типа: звонкий — глоттализированный, звонкий — аспирированный), то последовательность является десцессивной, т. е. характеризуется нарастающей сонорностью по признаку места артикуляции. Нет соединений, в которых конечный согласный характеризовался бы большей или меньшей сонорностью по отношению к начальному как по признакам ларингальной артикуляции, так и по признакам места артикуляции. Поскольку выявленное правило «равновесия» несколько отступает от закона строения слога, который заключается в тенденции к большей открытости и сонорности конца слога, допускается, что закон строения корня сложился в результате процессов компенсаторного характера.

Это правило также находит параллель в строении общиндоевропейского корня. Консонантизм общиндоевропейского корня с точки зрения взаимоотношения признаков ларингальной артикуляции и места артикуляции изучен В. Магнуссоном. Полученные им правила, сформулированные в терминах традиционной реконструкции, не имеют типологических параллелей и представляют очень большие затруднения при их объяснении на основе фонологической теории. Однако при интерпретации традиционной серии звонких фонем в качестве глоттализированных получаем ограничения, имеющие параллель в картвельских языках. Структуры Магнуссона, в которых принимает участие лабиальный ряд смычных, полностью совпадают с общекартвельскими структурами, построенными по принципу равновесия согласных корня.

Из негомогенных структур очень малой частотностью обладают соединения типа аспирированный — глоттализированный (имеется четыре проблематичных сопоставления). Это позволяет предположить, что на общекартвельском уровне этот тип не был реализован. Запрещенные на общекартвельском уровне соединения согласных имеют общий конечный элемент — глоттализированный смычный. Правило, объединяющее эти два ограничения, формулируется следующим образом: в общекартвельском корне исключалось дистантное соединение глухих смычных, если конечный смычный был глоттализированным.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ზოგადი ენათმეცნიერების განყოფილება

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა თ. შარაძენიძემ

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

ბარილ გელენას

პართული ლიტერატურულ-მწიგნობრული კულტურის ისტორიიდან

ათონის ლიტერატურული სკოლის ისტორია საქმეში ჩახედულ პირთათვის საკმაოდ ცნობილია. როგორც ჩანს, ზოგიერთ მკვლევარს საეკლესიო მიზნით ათონის ქართული ლიტერატურულ-მწიგნობრული კერის არსებობის ფაქტი, საუკუნეების განმავლობაში ათონის მთაზე არსებულ საკრებულოს უბრალო ბერ-მონაზვნურ გავრთიანებად მიიჩნევს, ათონელ იბერთა სამშობლოდან მოშორებით მოღვაწეობა არ განიხილება როგორც მიზნობრივი, ისტორიული ასპექტით განვირობებელი, ეროვნულ-საგანმანათლებლო საქმიანობა. ამგვარი კონცეფციის თანახმად კი ნამდვილად გაკვირდებოდა ათონელთა („დიდი ათონელთა“ — როგორც უწოდებენ ჩვენში) ქართულ მოღვაწეებად მიჩნევა(!), მათი ეროვნული (ქართული) ინტერესებისა და ქართული კულტურისადმი სამსახურის ახსნა.

მკვლევარ ე. არუთინოვას შრომა „გრიგოლ ბაკურიანის ძის ტიპიკონი“¹ კვლევა-ძიების ერთელ დიპაზონს მოიცავს, თუმცა თავისთავად პრობლემების სიუხვე ნაშრომის ღირსების განსაზღვრულ ფაქტორად არ მიიჩნევა. წამოყენებულ საკითხთა გადაწყვეტის ბარისს ალბათ პირთველი მსჯელობა დაედება. ჩვენ მხოლოდ ერთ ასპექტს შევხებით:

სამუილო საუკუნეებში საყოველთაოდ ცნობილი თხზულების, ჩვენში „ბალავარიანად“ წოდებულის ბერძნული რედაქცია ასზე მეტი ხელნაწერთაა მოღწეული. ყველა მათგანს სხვადასხვა გარემოებათა კვალობაზე სახეცვლილი შესაბამისი ზედწერა მოეპოვება. მათგან ორში თხზულების ავტორად ექვთიმე ი ბ ე რ ი ა დასახელებული.

სიტყვა ი ბ ე რ ი. არუთინოვას გაგებით, კონტექსტში, ათონის იბერთა მონასტერთან კავშირში, ეთნიკურ მნიშვნელობას ვერ ითავსებს. ასეთი კონცეფციის საილუსტრაციოდ, სხვათა შორის, მკვლევარი ბალავარიანის ბერძნული რედაქციის ერთ-ერთ ლემას ასაქვლებს, სადაც იკითხება, რომ წინამდებარე თხზულება თარგმნილია ი ბ ე რ უ ლ ი ენიდან ექვთიმეს, იბერად წოდებულის მიერ. მკვლევარის ეთნოზიანს იწვევს ტექსტში თავისთავად სიტყვა ი ბ ე რ ი ს დადასტურება. რომელიც ათონელ მოღვაწეს უკავშირდება (თუმცა, ლემაში ათონის მონასტერი ნახსენებიც არ არის, მაგრამ ექვთიმე მკვლევრისათვის გარკვეულ პირია: არც ლემის შემდგენელს უნდა ყოფილიყო უმეტარი, რომ ექვთიმე იბერის სახელს ათონის იბერთა მონასტრის ასოციაცია არ აღერდა მისთვის!) და რითაც მკვლევარს საეკლესიო კონცეფციის შემაგრება გადაუწყვეტია: ზედწერის მითითება თხზულების ავტორის სადაურობის აღმნიშვნელია და საკითხი არც ისე იოლი გადასაწყვეტია, რომ იგი ქართველად მივიჩნიოთ. მკვლევრის აზრით, ათონელთა ცნობილი საკანის იბერთა მონასტრად სახელდება. მონასტრის საკრებულს იბერებად მოხსენიება და ა. შ. (როგორც წესი) სპეციფიკური დანიშნულება ეძლევა: მსგავსი შემთხვევები ასევე ი ბ ე რ ი კლავის ფუნქციური შესაძლებლობათა ლოკალიზაციის და მის ტოპონიმურ განმარტებას იწვევს. ერთ სიტყვით, ათონის მონასტერთან დაკავშირებული სიტყვა ი ბ ე რ ი, ერთგვარად ტოპონიმიურ ფუნქციას ასრულებს და არ წარმოადგენს ეთნონიმს, „იბერად წოდება“ ასეთ შემთხვევებში („В такого рода источниках“) იბერთა მონასტრის მეცოდრს ნიშნავსო მხოლოდ და მხოლოდ და არა ქართველს.

ამგვარი ტენდენციები ბერძნული თხზულების ავტორის ქართველობა ექსკლუზივად დება, თუ არ დამტკიცდება, რომ ლემაში მოხსენიებული ექვთიმე არის არა სხვა ვინმე, არამედ ექვთიმე მთაწმინდელი-იბერი, ცნობილი ქართველი მოღვაწე (არა გეგონია, თვითონ მკვლევარს გარკვეული ადრესატის ნაცვლის ძიება საპიროდ მიიჩნდეს), მაგრამ სხვა რომელი ექვთიმე შეიძლება იყოს ამ მოხსენიებული თუ არა ის, ვისაც ბალავარიანის ბერძნული რედაქციის ავტორად აღიარებენ ქართული. ბერძნული და ლათინური წყაროები?

ი ბ ე რ ი ბერძნული რედაქციის ლემაში ორჯერაა ნახმარა. ერთგან იგი თხზულების წარ-

¹ «Типик Григория Пакуриана, Введение, перевод и комментарий В. А. Арутюновой Фиданян, Ереван, 1978.

მომავლობას ეხება „...თარგმნილი იბერული ენიდან“, მეორე შემთხვევაში მისი ავტორის საცნობარო ატრახუციას წარმოადგენს „... იბერად წოდებულის მიერ“. სემანტიკური მნიშვნელობა ირავი შემთხვევასათვის ერთი და იგივეა.

ლემსუ-ნაძარის სადავო მნიშვნელობის სიტყვა იმდენად ცხად შითთება იძლევა თხზულების წარმომავლობაზე, რომ გასაზრებელი მისი განსაკუთრებული სემანტიკური მნიშვნელობის გადაგვის საკითხებს, არ იძლევა საბაზის ტრადიციულ წყაროებში ამჟამად უმართებულო კონსტრუქციის შეტანისათვის. თუ კი იბერის მნიშვნელობა სარწმუნოებრივი ორიენტაციისაღიშ მიმართების სფეროთი განისაზღვრება (ამაზე ქვემოთ), გვარდს როგორ აუვლით იბერული ენის არსებობის ფაქტს!

რა თქმა უნდა, დასაშვებია, მცირე ინფორმაციულ მინაწერში არ აღნიშნულიყო თხზულების ავტორის ეროვნება, მაგრამ შესაძლო ენობრივ ფაქტად მიწოდება, კიდევ მეტი, იბერ სიტყვის ეროვნების აღნიშვნელად ხმარების შესაძლებლობის კატეგორიულად გამოირჩება—განმარტების მოსურნელ შეითხველს რაღა მოსაზრებებისათვის განაწილებს: ან—ათონის იბერთა მონასტრიდან ვილად ექვთიმოვ თარგმნა თხზულება, მაგრამ მისი წარმოშობა ლემის შემდგენლისათვის უცნობია; ან—ექვთიმეს წარმოშობა ლემის შემდგენლისათვის ნაცნობია, მაგრამ ანგარიში უწევს სავანეებო ტრადიციებს და ჩვეულებისაზღვრ მას იხსენიებს როგორც ათონის იბერთა მონასტრის წარმომადგენელს... მკვლევრის თავგამოღება ასეთი დასკვნის გამოტანის გარანტიასაც იძლევა: რადგან ექვთიმე ათონის იბერთა მონასტრში მოღვაწეობდა, კიდევაც რომ ქართველი ყოფილიყო (ან თუნდაც ცნობილი რომ ყოფილიყო მისი ქართველობა), უსათუოდ (როგორც წესი (!)) იბერთა მონასტრი: მკვიდრის სახით უნდა წარმოდგარიყო შეითხველთა წინაშე და არა როგორც იბერი-ქართველი (*«Важно было подчеркнуть не их этническую, а их вероисповедную принадлежность»*, დასახ. ნაშრ., გვ. 132).

გვთხოვს თავისი დროისათვის ცნობილი პიროვნება იყო. მისი წარმოშობის საკითხი სულაც არ ყოფილა ბერძნულ მოცული და რატომ გვგონია, ღუმის შემდგენელს არ ეცოდნებოდა სწორედ ის, რაც ასე ღვიწხებით სწავლია არუთინოვას და თუ იცოდა, განა აქნა შეცნობილი ღვიწხულება იმის ვარაუდს თუ იბერ სიტყვის რომელ მნიშვნელობას მიანიჭებდა უპირატესობას ლემის შემდგენელი? ნაწევალბე სიტყვის ორივე მნიშვნელობა ხომ ათონის მთის ქართველთა საკრებულოში მიგვიყვანს; ასე უბტყიეებას ლოგიკური საფუძველი არ გააჩნია, მაგრამ არუთინოვას დებულება უფრო გულბრყვილო არგუმენტება დაფუძნებული: ექვთიმე ათონის იბერთა მონასტრის მკვიდრია. ე. ი. (!) იბერი ათონის იბერთა მონასტრის წარმომადგენლის მნიშვნელობით უნდა იყოს ნახმარი, და თუკი ათონის იბერთა მონასტრის წარმომადგენლის მნიშვნელობითაა იგი ნახმარი (sic!), ქართველს არ ნიშნავს. სიტყვების ამგვარი საქანელა დამეტყვიების დასაძტვიებელ სახლთა: გამოყენებას ცდა. ერთი სიტყვით, ექვთიმეს, როგორც იბერთა მონასტრის მკვიდრს, ლემის შემდგენელი იბერ სიტყვით არ (ვერ) მოიხსენიებდა, როგორც ქართველს(!), მაგრამ საკითხავია, როგორც იბერთა მონასტრის წარმომადგენელი, არის თუ არა არუთინოვასათვის იგი ქართველი?

ათონის მონასტრისათვის იბერ სიტყვას „ქართველს“ მნიშვნელობით არ იხმარდნენო, რატომ? იმითნო სომ არა, რომ ისინი ისედაც ქართველებს წარმოადგენდნენ? (და ეს იტყობოდა ერთადერთი სახსარო არუთინოვას მიერ წარმოსახული უცნაური ვითარებისათვის). პასუხი, იმედოვნო, უსაძტვიოვას ეხებულება მოითხოვს, ბუმერანგად იქცევა მისეული კონცეფციისათვის. ანტომ პირიბით დამუკებას გრძელდება: ათონის იბერთა მონასტრის კონსტრუქციის სომეხთა (სარწმუნოებთა ქართველი!) და აგრეთვე ქართველთაგან (ავრონებოთ ქართველი?) შეგვიცოდა.

წინა კონსტრუქციისათვის იბერ სიტყვას შევტრიალოთ, არუთინოვას სათქმელი ცხადი გახდება: ვთქვათ ვითარებას ვნო (!) იბერ სიტყვას რეალური გავება დაკარგული აქვს. იგი (გარკვეულ სიტუაციებში) პირიბით, კონსტრუქციისათვის მნიშვნელობის ტერმინათაა იქცეული! აქედან და ამ ვით შესწავლა იმის ვარაუდსაც ჰქონოდა გასაქანის, რომ გუთგებობის თაილად აცოლებოთ მნიშვით (რადგან იბერი არ გარკვეულ პირობით ქართველსაც თუ ნიშნავდა, არც სომეხებს მნიშვნელობის ყოფილა მოკლებული) ლემის შემდგენელი ავტორად წარმოსახენი პირის სადალობობის აღნიშვნოთ ვთქვამოღდება. რომ მკვლევრის თავგამოღება გამოწავლის შემთხვევას ასე კონსტრუქციისათვის: წოდებულის მიერ გამოყვანას ვულისხმობდეს. როგორც იმედოვნო, იბერ სიტყვის თვისებები მნიშვნელობა საცლობლად გამზარბი, თუკი იგი ათონის იბერთა მონასტრისათვის იბერი-ქართველი.

მკვლევარი მავალითი მკვლევრის თვალსაზრისის სასარგებლოდ არაფერს დაპარაკობს და, თუკი სიტყვისათვის მას შესაძლებელია პირიბით, უნდა აღნიშნა, რომ სიტყვა იბერი, ამ

კონტექსტში მაინც. ორივე მნიშვნელობის მატარებელია, თორემ ხომ ფაქტია, რომ ექვთიმე, ვისზედაც ამ ლემამა ლაპარაკი, წარმოშობითაც იბერი იყო.

თხზულების ქართული ენიდან მთარგმნელი სხვა ენდა უნდა ყოფილიყო, თუ არა ქართველი მოღვაწე. იმათავანი, რომლებიც აგრეთვე(!) იყვნენ ათონის იბერთა მონასტერში.

„იბერი“ გაგებისათვის არუთინოვას უჩვეულო მოსაზრება გააჩნია. მისი აზრით, ეს სიტყვა ფართო მნიშვნელობისა და ნიშნავს: 1. ტაოს მკერდს, ფაქტურად სომებს, (თორატულად) შესაძლოა ქართველსაც; 2. ათონის იბერთა მონასტრის მკერდს (ამ შემთხვევაში იგი სადაურობის აღმნიშვნელი გამოიყენება); 3. სომეხ-ლოფიონიტს (საქართლო სარწმუნოებრივი ორიენტაციის მიმდევარს*); 4. ესპანელს; 5. ქართველს..., მაგრამ „იბერი“, სადაც კი რაიმე მნიშვნელოვანს უკავშირდება, ამ ბოლო მნიშვნელობას („ქართველი“) არ აღნიშნავს, ამდენად სათვალავში არცაა ჩასაგდება. გიორგი მერჩულის სიტყვებში: „ქართლად ფრიალი ქუეყანაჲ აღირატებმს, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ეამი შეიწირკის და ლოცვაჲ ყოველი აღესრულებრ“ (СЯЗНАВЪ-ВЪМЪИИ ВЪРЪАИТЕ.ЛННОЕ ВЪСКАЗЪВЪАИИО), ქართლო ზოგადი, კონკრეტულად კონფესიონალური მნიშვნელობის შემცველი ტერმინია. თერმე, გ. მერჩულის მოხელედი, სადაც კი ეამისწირკა ქართულად აღესრულების, (პარობითად) საქართველოა ანუ ყველა შუამავლურ-ქართული ორიენტაციის მიმდევარი — ქართველი (!). **ქ ა რ თ ლ ი ა ბ ს ტ რ ა კ ტ უ ლ ი ც ნ ე ბ ა ა და ქ ა რ თ უ ლ ი ე ლ ა ს ი ი ს ქ ე უ წ ე რ დ ო მ თ ა (იდეურ) საკრებულოს წარმოადგენს** (იქვე, გვ. 132).

დაუშვათ, რომ ბერძნები იბერიის თემის მოსახლეთ განრჩეველად ეწოდებიან იბერებად იხსენიებოდნენ (როგორც, ვიქვთა, კლხეთის მკვირათათის შეიძლებაოა ეწოდებიანათ კოლხებო). მაგრამ აღოცნობით სომხებისათვ ს რად უნდა ეწოდებიანათ იბერი? ყერ ერთი, უფრო უპრისი არ იქნებოდა ისინი ბერძნებად მიეჩნიათ? მეორე, განა სარწმუნოებრივი ერთიანობის გაყო ქართველებს ბერძნები ბერძნებს უწოდებდნენ?

ართონოვას კონცეფციის თანახმად, თუკი ქართული (რატომ ქართული და არა ბერძნული?) აღმსარებლობის მატარებელს დიოფიზიტები (უკლებლიე ყველანი?) სარწმუნოებით ქართველს უწოდებდნენ (ვიმეორებთ, ქართველებს რომ ასეთები თავიანთთვის მიუღებიათ, სხვა საკითხია, მაგრამ ბერძნებისაგან მათი უსათუოა ქართველებისათვის მიუთუნება მათივე სარწმუნოების აღიარებისათვის, — გაუგებარია), ასეთ შემთხვევაში, თითქოს ეს უნდა ყოფილიყო მათთვის (სომხებისათვის) პატივის მიგება, ხოლო მონოფიზიტი სომხებისაგან კი მათი ერთგვარი უსჯულოების აღმნიშვნელი... მკვლევარი წერს, ანტიოქიის ახლად არჩეულ პატრიარქს ეახლენო მოპჩივანი ბერძენ ათონიდან, რომელთა საყრბულოს შეადგენდნენ ბერძნები, სირიელები და „იბერები“ (ი ბ ე რ ი ბ რ ე ყ ა ლ ე ბ მ შ ი ა ჩ ს ე ლ ე ბ) ; ათონელ იბერთა კონფესიონალური საკითხი ყოფილა საპოლემიკო, მათს ჭეშმარიტ აღმსარებლობაში შეეკეებულან, რასაც მხოლოდ დიოფიზიტობის (ართონოვას ფორმულირებით: ქართული აღმსარებლობის) მიმდევარ სომხებთა მისამართით შეიძლებაოა ჭეონოდა თერმე ადგილი?, ეს არის და ეს.

თუ ეს ასეა, ამ თვალსაზრისის გამართლება ათონელი იბერებისადმი წაყენებულ ბრალდებებში უნდა ვეძიოთ. რას საყვედრობენ იბერებს? ბერძნებს იგირონელთა სარწმუნოებრივი ორთოდექსიაში ევეი არც ეპარებათ, ამდენად, საპოლემიკოდ ეს საკითხი არც დამდგარა.

პაექრობის ეპიზოდი გაუმოცემული აქვს გიორგი მცირეს თხზულებაში „ცხოვრებაჲ და მოკალაქეობაჲ წმინდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გიორგი მთაწმიდელისა“. არუთინოვაც ფაქტს იქიდან ესესხება. ჩვენც მას ვემოწმებთ. იქ კი იკითხება, რომ ბერძნებს იბერიელთათვის ასეთი არგუმენტები წაუყენებიათ: საქართველოს ეკლესიები არც ერთ პატრიარქს არ ემორჩილებიან, რაც უკანონოა, რადგან საქართველოში არც ერთ მოციქულს არ უკადგანია.

როგორც ენეოვთ, იგირონელთა ეთნიკური საკითხი არ არის დავის საგანი, არც მითი ჭეშმარიტი ქალკალიტობაა სადავო. საქმე გხება საქართველოს ეკლესიის ატოკეფალიის საკითხს. იპოპენტაც სწორედ მისი დაყვის თავმდება. აი, მისი კონტრარგუმენტები:

* ... მაგნიმ, რ. ენდაც ციტატაში, რომელსაც მკვლევარი ემყარება და იმწმებს (გიორგი მცირის ნაწერია დამოწმებული, მისივე (ქართული) თხზულებიდან!), სასაყვედურო ათონელებს მთლიანად ეხებათ, მთელ საკრებულოს ხომ არ იიჩნევს მკვლევარი სომხებად? ისე კი წყაროში შემდეგი იკითხება: „რამეთუ არს მონასტრისა ამას ჩუენსა ვითარ სამეოცი კაცი, რომელნი ქართველად სასელ-დებენ თავთა თესთა“ („ცხოვრება გიორგი ათონელისა“, გვ. 201; ქველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათა, თბ., 1946.

² თუმცა, რატომღაც წყაროდ „იონანესა და ექვთიმეს ცხოვრებას“ ასახელებს.

1. თქვენვე წიგნების თანახმად, საქართველოში ანდრია მოციქულს უქადაგნია; ერთ-ერთი 12 მოციქულთაგანი სეიმონ კანანელი ჩვენს ქვეყანაშია დაქრძალული. 2. „ყო ეამი, რომელ ყოველსა საბერძნეთსა შინა მართლმადიდებლობაჲ არა იაოებოდა, და იოანე, გუთელ ების-კოპოსი მცხეთას იყრთხა ებისკოპოსად, ვითარცა სწერია დიდსა სეინაქსარსა“ (ცხ. გ. ათ., ქრესტომათია, გვ. 203).

საქართველოში იპადაგეს თუ არა მოციქულებმა, ემორჩილება თუ არა საქართველოს ეკლესია რომელიმე პატრიარქს -- სომხების ქალკედონიტობას რაში წაადგებოდა, განა ეს საკითხი გაარკვევდა სომხების ქალკედონიტობას?

აქ ერთი მთავარი მომენტი ის ვახლავთ, რომ ბერძნებს მოაქერდ მოწვეული ჰყავთ გიორგი ათონელი¹, ეროვნებით ქართული (თეთონ ბრალმდებელი ბერძნები მასზე შემდეგ ამბობენ: „არს ერთი ვინმე მონაზონი ღრამბრტყოსი და ბერძნულთა წიგნთა ქართულად თარგმნის“; პატრიარქის მიმართვა გიორგისადმი: „დალატათუ ნათესაეთი ქართველი ხარ, სხეთა ეულა ყოელითა სწავლულებითა სრულიად ბერძენი ხარ“), და ქართული ეკლესიისათვის ავტოკეფალი პიროვნება. თუკი ბერძნებს გაქალკედონიტებული სომხების სარწმუნოებრივი სიწმინდე აუკებდათ, რა ხელს მისცემდათ ოპონენტად ქართველი ბერის გამოძახება. როგორც ვხედავთ. მას სწორედ ისეთი შეკითხვები დაუსეს, რომლებზედაც მხოლოდ ქართველს და ქართულ ეკლესიას მესვეურს უნდა გაეცა პასუხი. სომხთა მართლმორწმუნეობის დამცველს კი რად მოეკითხებოდა ქართული ეკლესიის ავტორიტეტის დაეცა, ქართული ეკლესიის პირველსწივის ძიება და ამ ეკლესიის ორთოდოქსიის ისტორიული საბუთების ჩვენება; მას უფრო ლოკალური საკითხი უნდა გადაეწყვიტა: იყვნენ თუ არა ისინი, -- ტომთა სომეხნი -- ნამდვილად ქალკედონიტო აღმსარებლობისანი. ხოლო ივირონელთა წარმომადგენელი რომ ნამდვილად ქართული იყო. (!) ეს ჭერ მომჩინათა სიტყვებიდან ირკვევა, შემდეგ პატრიარქს² მიმართვიდან მისადმი.

გაკვირვებული პატრიარქის კითხვაზე, როგორ შეიძლება ქართველები (ე. ი. ათონელი იბერები!) ქალკედონიტები არჩევნენო, ნირშეცვლილი დამბუღებლები ასეთ სიტყვას წამოისერიან, -- ქართველებია ისინი თუ სომხები, ევრაფერს გეტყვიოთ, რაც არუთინოვას იმის პირდაპირ მინიშნებად უნდა მიიჩნიოს, რომ ათონელები ეროვნებით სომხებია არაან. ჭერ ერთი, ბერძნები ამბობენ, სომხები არაან თუ ქართველები არ ვიცითო, არუთინოვა კი იჩვენებს--ციანა, რომ სომხები არაან, და მათი ქალკედონიტობა აუკებთო. მკვლევარი წერს: «Обозначение армянипахалкидонита как «армянина» могло вызвать недоразумение, как указывает (?) следующий эпизод из догматической борьбы между греками и грузинами (в XI в.), зафиксированный в «Житии св. Иоанна и Евфимия» (?) (დასახ. ნაშრ., გვ. 131)». ე. ი. პატრიარქის გაკვირვების მიზეზი ის ყოფილა, რომ სომეხ-ქალკედონიტები სომეხად მოუხსნებიათ, მაგრამ ამ კონტექსტშივე არუთინოვას დებულებას საწინააღმდეგო პასაჟი, როცა იგი უნებურად აცხადებს, რომ დეას ადვალა ქქონია ქ არ თ ვ ე ლ ე ბ ს ა და ბ ე ძ ნ ე ბ ს შორის.

სომეხთა სარწმუნოებრივი საკითხი რატომ იყო სადავო ქართველებსა და ბერძნებს შორის? იქნებ იმიტომ, რომ მათ ჭეროვნად ვერ უპატრონეს თავიანთი ორიენტაციის მიმდევართ? ან ლეარამ, მათი პავემონური მღვდლობაობის გამო? ამგვარ ევრსიას სასარგებლო კუთხით იქნებ რამდენადმე მაინც შეემაგრებინა ასეთი უცნაური ჰაოთეზა, მაგრამ ეს თუნა არ დასმულა, რადგან იგი სულაც ყურადღების ვარგეა დარჩენილი. მკვლევრის აზრით, მოსწიტირი არ არს ქართული (ამ ვარაუბებით ლიტერატურულ სკოლაზე ლაპარაკი უეომეტია). დავი ბერძენთაგან სომეხ-ქალკედონიტთა კონფესიონალური სიწმინდისადმი ეკვიანობის ნიადაგზე მომხდარა, პრინციპში: სომეხებსა და ბერძნებს შორის. როგორ შევთანხმებთ ერთმანეთთან მისივე სიტყვების თავი და ბოლო?

¹ ერთ-ერთ წერილში („Ивер” в византийских источниках XI в., *ИЛСНПР УНБСНЦАИ-ИЛСН ИРБЦАИ*, 1974, № 11) ათონელთა უღლებების დამცველს ასე წარმოვიდგენს ე. არუთინოვა: „Неский образованный монах из этого племени“ (გვ. 58). აქვეყარამა არ ახსენა ქიშობის ნამდვილი მიზეზი, არც მომხდარი ინციდენტის შედეგს დაუთმო ყურადღება, რაც ათონელ იბერთაგან ქართული ეკლესიის ავტორიტეტის დაცვაში გამოიხატა და აღიარებულ იქნა პატრიარქის მიერაც. ნაკვლად ამისა იმის აღნიშვნით დაკმაყოფილდა, რომ ამ ტომის წარმომადგენელმა ვინმე მონაზონმა დაიცვა თანამოქმეთა მართლმორწმუნეობაო, ე. ი. ის, რისკენაც მიაკვებდა მკითხველთა ყურადღებას მკვლევარი.

² მითითებული ეპიზოდი გადმოცემულია არა „ოიანესა და ექვთიმეს ცხოვრებაში“, არამედ „გიორგი ათონელის ცხოვრებაში“!

ბერძნული ეკლესია არ იწყნარებდა სომხურ ანტიკლდეონიტობას; სომეხ მორწმუნეებს არაფერი აიძულებდათ თავიანთი მრწამსის შესაბამისად ეძებნათ სამლოცველო, ხოლო თუკი ისინი ბერძნული ყაიღის მართლმადიდებლურ ეკლესიაში იმსახურებდნენ, ეს ფაქტი ვერ გამოიწვევდა ბერძენთაგან მათს ათვალწუნებას! ამო ტლიელი წარმოშობით არაბი იყო, მაგრამ სარწმუნოებრივად მისი მოქცევა მართლმადიდებლური ეკლესიისათვის მისი წმინდანად შერაცხვის ფაქტორი გახდა. ასეთი ეითარება ბუნებრივია და მას ანალოგიც უნდა ვხვდებნება.

მკვლევრის მიერ ნაგულისხმევი იბერები თუკი ნაციონალური თვითშეგნებით სომეხები იყვნენ, რატომ ემსახურებოდნენ ქართულ კულტურას და თუ, განსხვავებით ქართული იბერებისაგან, საკეთრივ ბერძნული კულტურისადმი მსახურებას ეწეოდნენ, რატომ ვერ პოულობდნენ მათგან თანაგრძნობას თვითკომოვან კონფესიურად მოკვეთილი, ქართველთაგან განსაკუთრებული, ქართველთაგან განსაკუთრებული შეფარებული სომეხი-იბერები, ან საამისო წყარო საღ არის? რა მიზანს ისახავდა ათონის იბერთა მონასტერში მოკლათება ან ქართველთაგან მათს შევრდომასა და შეწყნარებას რა ელო საეცქელა? თავშეფარებული თანამომენი თუკი კონფესიურად საეკუორი იყენებ, ეს ხომ ქართველი იბერებისთვისაც და პირველ რიგში მათთვის (თუ იბერთა მონასტრისათვის ქართველთა რაიმე პრიორატეტს მანიც გულისხმობს მკვლევარი) მიუტევებელი იქნებოდა ცენტრალური სასულიერო ხელისუფლების მხრივ.

ერთი სიტყვით, მთელი სომეხობის ანტიკლდეონიტობის პირობებში ქალკედონიტი სომეხები არ უნდა წაწყლოდნენ ბერძნების წინააღმდეგობას სწორედ მათი ქალკედონიტობის გამო, რაკი პირიქით, პატრიასკეში ფაქტი უნდა უფილიყო მათთვის და არ უნდა განეკალკეებინათ ისინი ქართველებისაგან; სომეხთა სარწმუნოებრივად არასანდობლობა გამოკვლავლადანაზიარებდნენ ქართველებიც, ხოლო მოტივი ქართულთაგან ასეთი ნაბიჯის გადადგმისა მკვლევრის ვარაუდში არ არის წარმოდგენილი.

სწორედ ავტორი ყველაფერი ყოყმანის გარეშე მიიჩნევს იბერთა მონასტრული სომეხების არსებობას: ამის შემდეგ ვარაუდობს, რომ ისინი თავის დაფარვას შეეცდიბოდნენ: ვარაუდს ვარაუდი მოჰყვება, რომ რამდენადაც ეს ფაქტი ქართველთათვის უსათუოდ ცნობილი იქნებოდა, ამგვანად, ისინიც დაიფარავდნენ თავიანთ თანამზრახველებს. ბერძენებისათვის უკვალფერი ეს რომ ცნობილი გახდებოდა, — შემდგომი ვარაუდია და უკველიე ამის გამო თურმე არ უნდა გაეზბულიყო იბერ სიტყვა ქართველთა მნიშვნელობით. თუმცა უზარხულობის არ გრძნობს მკვლევარი, როცა ვერა ხსნის, რა მნიშვნელობასაც საეკუმენო სიტყვაში სდებდნენ, რატომ იმავე სიტყვებით არ იხსენიებდნენ ბერძნები საერთოდ იბერთა მონასტრის წარმომადგენლებს რა რატომ უარს რ ეტყოდნენ მათთვის უკვე გაურკვეველ იბერ სიტყვის ხმარებას?

ერთია, საკუთარი კონცეფციის შესაბამისად ივარაუდო იბერთა მონასტერში არაქართველი იბერების არსებობა, ამგვარ მონასტერში ივარაუდო ქალკედონიტი სომეხების გაურკვეველი საქმიანობა (გარდა სამლოცველო ცერემონიისა), მაგრამ საკუთარი ვარაუდი მიაწერიო სარატულ წყაროს, რომელშიც ათონელ იბერთან ბერძენთა მტრუქობის ერთი ეტობი შემთხვევა უკვლევარი შეფარვის გარეშეა გადმოცემული, მეტი რომ არა ვთქვათ, მეცნიერული არაკეთილსინდისიერების ნიმუშად შეიძლებოდა მიგვეჩინია, წყაროებში გაურკვევლობისა და, რაც მთავარია, სხვათა შეცდომათა კვლობაზე შემუშავებული მცდარი შეხედულების შედეგი რომ არ იყოს.

მკვლევარი წერს: «Средъ иицюрис (მაქციეც უტრადლება წიწქლებს) этого монастыря были, очевидно, армяне-халкидониты, которые имелись сами «и в Ираке». როგორც ჩანს, იბერთად წოდება უკვე ქართველად წოდებას და ამასთანავე ქართული სარწმუნოებრივი ორიენტაციისადმი ეტენილებას ნიშნავდა, თუმცაღა მკვლევარი ათონის ლავრასთან დაკავშირებით ბიზანტიურ წყაროებში სიტყვა „იბერის“ — „ქართველის“ მნიშვნელობით ხმარების გაშვებას მართებულად არ მოიჩნევს. ბერძნები დასმენილ იბერთა მართლმორწმუნეობაში ეჭვის შეტანას, „ამ იბერთა“ ეროვნების გამოაშკარავებას ცდილობდნენო, — ირწმუნება მკვლევარი, რასაც თურმე საგულდაგულოდ მალაენდენ ეს ფსევდობებერი. საინტერესოა, იბერთა — ქართველ-სომეხთა ასეთ ღვაინებით მტლელობას შედეგი რომ ვერ გამოვლია. თუმცა ბერძენებისაგან ნავარაუდევ საშიშროებას ასრელება არ ჰქონია, მაგრამ ერთხელ დაშინებულ სომეხებს თურმე მანიც არ აუღიათ ხელი მალეაზე, ხოლო სომეხთა ხელისშემწყობ ქართველებს თავიანთი ეროვნების გამოხატეული ტერმინის მნიშვნელობა გაუფასურებით ბერძნების თვალში (sic!). სომეხთა და ქართველთა მანიშულაციით დაშინებულ ბერძნები ხომ უკვე ჰეშმარტ ქართველებს „იბერთა მონასტრის წარმომადგენლის“ მნიშვნელობით მოიხსენიებდნენ, ასე რომ, მათი ქართველობა „ქართველი“ ტერმინითა არ ყოფილა გარჩეული! მკვლევრის მოასრებათა გათვალისწინებით, ლოგიკურად გასაგებია, როცა იგი გვეუბნენ-

ბა — სომეხურ გაურბოდნენ თავიანთი ეროვნებას აღნიშნას და იბერალ (ე. ი. ქართველად) აღი-
 ლებდნენ თავსო. მაგრამ უცნაურია, როცა მათ ამგვარ მოქმედებაში ხელისშემწყობად ქართუ-
 ელბუც გამოჰყავს («Обычно (?) грузинские агнографы извещали называть своих единовер-
 цев армянами»); კიდევ უფრო გაუგებარია, როცა აცხადებს, რომ ეს ყოველივე თავად ბერძ-
 ნებისთვისაც საკმაოდ ცნობილი ამბავი ყოფილა (ბერძნებს სომხების ანგარიშგასაწევი ზარღე-
 ნობა უნდა გულგებობდათ იბერთა მონასტრში, იბერის მხოლოდ ქართველთა მნიშვნელო-
 ნით ხმარება გაუმართლებლად რომ მიეჩინათ...) ამგვარ პირობებში, საკითხავია, ვის და ვე-
 მადობდნენ სომხები? ან, თუ მთელ ბიზანტიისათვის ცნობილი იყო იბერთა მონასტ-
 რის ეროვნული კონგლომერატი, პატრიარქს არ ეცოდინებოდა ეს ამბავი? ავი შევლევარი გვეუბ-
 ნება, რომ ბერძნებს „იბერების“ მიმართ უნდობლობა პატრიარქის გაკვირვებით, ანუ
 მათი ეროვნების გამოვლავლებით, უნდა გამოეწეათო.

უცნაურია გამოთქმა: «Армяно-халкидонитов — грузинской ориентации»; армя-
 не, исповедующие халкидонитство... грузинской ориентации», მაშინ, როცა რაიმე სპეციფი-
 კური ქართული აღმსარებლობის ფაქტი, სეპარატი, შევლევარს არ მოეპოვება.

ათონელ იბერთა სარწმუნოებრივი სიწმინდის გასარკვევად რა დამატებითი სიცხადის შე-
 ტანა შეიძლება იბერისათვის „ათონის იბერთა მონასტრის წარმომადგენლის“ განმარტების
 მიტომს? რაღა საჭირო იყო ამ მნიშვნელობის ცალკე პუნქტად გამოყოფა, როცა შევლევარს
 ერთმანეთს ტოლფასი საბუთები იქნადა საკმაოდა აქვს წარმოდგენილი და ვერც ერთი მთ-
 ვანი მისიწმინდულ კვალზე სწორად ვერ აყენებს მკითხველს? სარწმუნოებრივი კუთვნილების
 საკითხი რატომ უნდა გადაწყვეტილიყო მარცხდამარცხ ეროვნული კუთვნილების საკითხის
 გარეშე? ათონელი იბერების ეროვნების ხაზგასმა ხომ იმავე დროს მათი სარწმუნოებ-
 რივი უკუთვნილებისადმი ხაზგასმაც იქნებოდა? თუ კი „ნამოს важно подчеркнуть не их этни-
 ческую, а их вероисповедную принадлежность“, საამისოდ იბერის ეროვნული მნიშვნელობა
 მტკ შედეგს არ იძლევა, ვიდრე ლიტონი განმარტება „ათონის იბერთა მონასტრის წარმო-
 მადგენლის“? ისე კი, ათონის იბერთა მონასტრის წარმომადგენელი არ
 შეიძლება სარწმუნოებრივად საეკლესიო ყოფილიყო?

თუკი ბერძნებისათვის ათონელ იბერთა მხოლოდ სარწმუნოების აღნიშნას ჰქონდა მნი-
 შვნელობა... ნეთუ მათი ეროვნების ტრადიციულ აღნიშვნაში იპოვეს გამოსავალი? ანდა სა-
 იღარ უნდა სცოდნოდა ბერძნული ტექსტის წარმომადგენელს, რომ
 იბერის რაღაც საგანგებო შემთხვევაში შეიძლება ნიშნავდეს
 „წარმომადგენელს“, „მიმდევარს“ და სხვა რამეს და არა თვით
 იბერის?

თავისი თვალსაზრისის ძალმოხილებას შევლევარი ქართული წყაროს საფუძველზე ცდი-
 ლობს, ნოობს უცხადებს მას, მაგრამ მასთან შეუთავსებელი დასკვნები გამოჰქვს მისგან.
 ჩვენ მისი არასწორად გამოყენების ჩვენებით ვიფარავლით. იქ ყველაფერი იმდენად ნათლად
 არის ნათქვამი, რომ არ იძლევა ვარაუდის გამოტანის საშუალებას, მით უფრო იმდენად და-
 დი ვარაუდისა, რომ ათონის იბერთა მონასტრში არაქართული ელემენტი ექებოთ, საზო-
 ვადო იბერ სიტყვის მდლარი ინტერპრეტაციისა და ამა თუ იმ მოვლენასთან მისი მისადა-
 გების გამო იბერთა მონასტრის შევხედოთ, როგორც უბრალო ბერ-მონაზნურ გაერთიანებას
 და ვაკვირდეს მისი განხილვა, როგორც ეროვნულ-საგანმანათლებლო სკოლისა.

ოამტიკიუმუსს ვანა მუდამ სჭირდება ხელახალი მტიკიუმა, ანდა რა არის აქ დასამტიკი-
 ბელა სა სეპარატი. ათონის ლიტერატურული სკოლის ისტორია ხომ იმთავითვე ცნობილი
 იყო, რასზე ჩერ-ნაყლებათ ნორმალური გამოვლევის ყოველი გვერდი საქართველოს ისტორიის
 წარსულში იკვეთება.

ჩვენთვის ხელმისაწვდომ რევილუციამოდელ რუსულ, საბჭოურ, ქართულ თუ საზღვარგა-
 რთულ სამეცნიერო ლიტერატურაში არ შევხვედრივართ არუთინოვანებური ინტერპრეტაციის
 შემთხვევას, ათონელთა იბერალ სახელდება, ცალკეულ შემთხვევებში სარწმუნოებრივად ქარ-
 თულებისაძივი კუთვნილებას რომ გამოსატავდეს. ია მათთან შეფარებულ სომეხთა ერთგვარი
 მისტიკიუმუსის საშუალებად რომ იყოს მიჩნეული. თუნდაც ეპიკო შეგვეპაროს ქართული წყა-
 როთა სანოობაში, ბიზანტიური წყაროები ამის მსგავსს არაფერს იძლევიან. პირაქით, გვერდ-
 ში უდგანან და დასტურებენ ქართული წყაროების სისწორეს. საზღვარგარეთულ მეცნიერება-
 ში იბერთა მონასტრის ისტორია სწორე. მათი მუშეულობითა გაშუქებული.

ქართველთა სიეწორივეს განიცდიდნენ ათონის მთავ, რადგან მათ სხვის მონასტრებში
 ეწევათ მსახურება. ბარდა სკლერისის დამარცხების შემდეგ დავით კეროპლაცის სარდალ-
 მა თორნიკემ ბიზანტიის ტახტისადმი გაწეული შემწყობის სანაცვლოდ მიიღო შეპირებული და

ლისკვეთების ნიშანი გახლათ, რომელიც იმ ლიტერატურულ-საგანმანათლებლო სკოლებმა მოაწივეს, რომლის ერთ-ერთი დედაბურჯი იყო ათონის ლიტერატურული სკოლა. ამ საენის ბიბლიოთეკა თუნდაც ნაკლები დღემდე დატულია. იგი აღწერილი აქვს რ. ბლეის. მისი კატალოგი კი ქართული საენის იარაღის წარმოადგენს. და თუ ამ საენში არუთინოვან სომეხთაგანი ეგულება ვინმე, რომელიც თურმე უარყოფს თავის ეროვნებას (მისი სარწმუნო-ებრივი ინტერესებით შემოფარგავს: ათონური სკოლის პირობებისათვის დამუშავებლია), მეტყუელებს და წერს ჭართულად, როგორც წესი — ჰართული კულტურის მესიუერის (და არა უბრალოდ ქართული!) აღმსარებლობის მალიარებელი), იგი სომხად არც მიიჩნევა. ბევრი ნოღაჯე იქის ბიზანტიის იმპერიამ ისეთი, რომლებიც ეროვნებით არ ყოფილან ბერძენები, მაგრამ ბიზანტიურ ლიტერატურას წარმოადგენდნენ.

არავითარი საბუთი იმისა არ არსებობს, რომ ათონელ იბერთა და ბერძენთა ქიშპობა სომეხთა კონფესიონალური საკითხით ყოფილიყო გამოწვეული. მოქიშპობის ფაქტს მკვლევარი საიღანაც უზიღება, პასუხიც იჭევა მოცემული და მას სათუო ინტერპრეტაცია რაში სჭირღება?

ბიზანტიის ექსპანსიონისტური პოლიტიკისათვის შოენიზმი რეალური ფაქტი იყო. თუმცა ქრისტიანული სარწმუნოება, რომლის მისიონერობაც თავს ეუფა ბიზანტიას, ყაცა მოღვმის თანასწორობას ქადაგებდა. ლეთის წინამე თანასწორობის იღეამ, საყულტო ლიტერატურის მშობლიურ ენაზე სჭიროების საკითხმა დიჯად შეუწყო ხელი იმპერიის ეროვნულ კულტურებს, თუმცა პატარა ერებისადმი ქღდმალური მიმართება სხვადასხვა სოციალური ფენისათვის უცილობელი ნიშანი იყო, რასაც გარკვეულ წილად ალბათ ელინოფილიზმი კეებავდა, რასაც უთუოღ შეუწყობდა ხელს იმპერიის ექსპანსიონიზმი და მონარქისტული პოლიტიკა.

ბერძენებს ათონელი სომეხებისათვის (!) -მ შემთხვევაში შეიძღებოდა ეწოდებნათ ქართველი, თუ ეს უკანასკნელი თვითონ თვლიდნენ თავს ქართველებად, ანდა ქართულ მონასტერში მონღაწეობდნენ. უმნიშველო პოეტუნდენტო კი უცნობი იქნებოდა ბერძენებისათვის და არა იმის გამო, რომ «Безпо важно поучеркнут не их этнически, а их вероисповеданию (!) принадлежностью». ასეთ ვითარებაში კი სომეხთა კონფესიონალური საკითხი არავითარ შემთხვევაში არ წამოიჭრებოდა, და კიდევაც რომ მომხდარყო ასეთი რამ, ბერძენებს მაინც საპრეტენზიო ქართველთა მშობრთ უნდაჰქონოდათ (და არა მათთვის გუერდის ავლით — ანტოქიის პატრიარქთან), რომელთა საენებშიც იქნებოდნენ შეფარებულნი გამოხალისი უმციერსობანი, რამეთუ არუთინოვან თვალსაზრისის თანახმად ქართველ ერთმორწმუნეთადმი ბერძენებს სადაყო არაფერი უნდაჰქონოდათ, ხლო ლოკალური საკითხი ჟერ მთ წრეში უნდა განხლულიყო. იქნებ ქართველებსაც საეკველ მიეჩნით შეტრღომილთა ქეშნარტი თანამზრახველობა. ბერძენ-ათონელთა ქიშპობას გრძელი ისტორია აქვს და «ცხორებან იონეს» და ფეთქემსიც“ ძირითადად ამზათვის დაიწერა, რომ იბერ-ქართველთა ყვალი არ წარსოცილიყო ათონის საენში, რომლიც თორსნიკსა და ექეთიმეს მიერ იღ დაარსებული, რათა „ქართული ელნი იყენენ მონასტერსა ამის მკვიდრნი ყოვლინი“ (ცე იქსი და ექსი, გვ. 181).; როგორც თაღდ გაღმოკვეცულ გ. მურავ: „ბერძენთა ესეთეთარი ეამი პოვეს, კელავეს ყოვლითა ღონისძიებითა, რამათაცა ქართველნი ამის მონასტრისაგან აღმოფხურნეს, ... რომელიცეჲ ფრადითა წარსაგებელითა და მრავლითა ოფლითა მათ წმიდათა მამათა ჩუენთათათა ჩუენ ქართულითათეს აოშენებულ იყო და აღმართებულ... ამისა ყოვლისა-გან შეგუეშინა და მოსაქენებელი ესე დაღწერეთ და დაღვლით შემდგომად ჩუენსა მომავლთა ნათესავთათვის, რამათა არა დაეწიეებულ იქმნას და გარეწარ ესეთთარი ესე მრავალფერი ლეღავა“ (ცე იქსი და ექსი, გვ. 186 — 189).

ბერძენთა და ათონელ იბერთა სადაყო საკითხის გასარკვევად ყოველგვარი ვარაუდის საშუალებას სიოპს ის გარემოება, რომ მთელი ისტორია ქართულ ენაზეა ქართველების მიერ დაწერილი!

მკვლევარი გეამცნობს, რომ იბერთა მონასტერი XI ს. ბოლოს აშენებულა ათონის მთაზე. იქ ჩასახლებულან თუ ჩაუსახლებიათ («Былн собраны») ყველა ქართული სარწმუნოებრივი ორიენტაციის მომღვარი ბერები, თუმცა «Совсем не всегда грузины»?. (მონასტერში თავ-

⁷ დაიწე ებუ: ციტატაში ნაგლისხე: აზრს მკვლევარი ერთ-ერთ ჩუენ (იერ ეკვე სითითებულ წერტილში შეტყენისდაგვარად უფო ცხლად განათყას: «Достаточно сказать (sic), что у истоков основания этого монастыря стояли Иоанн Торник и его ближайшие родственники» (გვ. 58). მონასტრის მშენებელთა სახელის სხენებას იბერთ თელის საემარსად ე. არუთინოვან. რომ მათი სომეხური ეროვნება სადავოდ არ მიიჩნია: როცა მკვლევარს მონასტრის დამაარსებლები (თორსნიკი ერისთავი, იოანე — ვარაზეაჩე — მამა ექეთიმე მაჰწმინდელისა) სომეხბად ჰყავს იჩინელი, ეს მისთვის ერთგვარი წინაპირობაა იმისა, რომ მონასტერში სომეხი იბერების უეკველი აჩსებობა ივარაუდოს და ამდენად, მონასტრის დაარსებისა და არსებობის

შეირილი იბეგები ყოველთვის ქართველები არ ყოფილანო. როგორც ვიცით, დროაღარო სულაც ქართველთა გარეშე ხოა არ იღვწოდნენ ტრადიციის ძალით (ანუ იბეგებად წოდებულნი?). «На знаменитой Черной горе находилась грузинская обитель, где велось богослужение на грузинском языке» (ქვედანაც ჩანს, მკვლევარს ათონის იბერთა მონასტერი ქართულ სავენად რომ არ მიაჩნია).

ქართული კულტურის ისტორიაში ათონის ლიტერატურული სკოლის მნიშვნელობა სულ სხვაგვარ განზომილვან იძლევა. სამწუხაროდ, გვიწევს საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტის კონსტატაცია: «ქართული ეროვნული თვითშემეცნებისა და გამოკვერვისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა უცხოეთში მდებარე მონასტრებს, სინას მთისას და პალესტინისას. შავი მთისას და

საფეძელი რელიგიური კულტურების სფეროში მოაქციოს. ასეთ ვითარებაში მონასტრის ამწეებისათვის სომხების მოწოდება ქართული სარწმუნოების აღიარებით უნდა ამოწურულიყო და, რა საფიქრალია, ეს გარემოება მათთვის ქართული კულტურის აღმშენებლობისათვის ზრუნვის საბაზი რომ შეიქმნებოდა... მკვლევარი, რათა ვარაუდის ფარგლებიდან გამოიყვანოს თავისი მოსაზრება, ისევე უმიზეზოდ და უმისამართოდ ძველ ქართველ აგიოგრაფებს იმეწმებს, თითქოს მათგან აღიარებული ყოფილიყოს თორნიეკ ერისთავის სომხური წარმოშელობა: «Длиа грузинских агнографов Иоани Торник и члены его семьи армяне халкидониты» (ვ. 57).

ისტორიკოსობა არ იქნება აღწინაშე, რომ ათონის მონასტრის ეხება მეფერმეტე საუყუნის სომეხი ისტორიკოსი ასოლიკი, მაგრამ, არუთინოვასათვის სასარგებლოს არაფერს ლაპარაკობს. თორნიეკ ერისთავის შესახებ მას შემდეგ აქვს ნათქვამი: «... Полковода Торника, родом иверинца» (Всобщая история Стенаноса Таронского, Асохика по прозванию, иеренедена с армянского и ивлясна Н. Эмихян, М., 1864, гл. 135.

წარმოშობით იბერობას კი სხვა მნიშვნელობა არ გააჩნია, გარდა — ქართველისა («ერატი. აზ გავ»).

ვ. არუთინოვას რომ საქართველოში მცხოვრები სომხებისათვის ევარაუდა «ქალკედონიტობის ქართული ორიენტაციის» (?) მიმდევრობა (დადასტურებული, თუნდაც ნავარაუდევი). ფაქტისათვის ამგვარი კვალიფიკაციის მიცემა ქართულ ეკლესიაში მათი მსახურებით შეიძლება ავეუხსნა, მაგრამ საზღვარეთ არაღარეთ რად უნდა დაეკარგებინათ სომხები ქართულ სიკეთესა და სიკეთეს. ი. ვევერაშევა, იბერთა მონასტრის მკვლევარი ქართული ლიტერატურის კერად ვერ მიიჩნევს; რად უნდა ეწოდებინათ მისთვის ქართული სახელი. ჩანს, მკვლევარი მონასტრის სახელსაც ქართულ სამყაროსთან არ აკავშირებს. მისთვის ეს პირობითი ტერმინია, ბიზანტიის ერთ-ერთი აღმინისტრაციული ტერიტორიის («იბერიის თემი») აღმნიშვნელი, რომელიც მკვლევარს ასევე სომხურ რეგიონად მიაჩნია.

ჩვენს ხელთ არის ათონის იბერთა მონასტრთან დაკავშირებული არაერთი პერძნული წყარო. მკვლევარი მათ რიგაინად იტყობს და სატიროდებისამებრ იყენებს კიდევ, მაგრამ რომელიც სობა შეიძლება წარუდგინო მკვლევარს, როცა ყველგან არაორაზროვნად იბერებსა და იბერთა მონასტრზე იქნება ლაპარაკი და იგი გიბასუხებთ — წერდავენ «იბერი» და კითხულობდნენ «იბერთა მონასტრის წარმოშეადგენელი».

რამდენადაც მკვლევარს სადავოდ გაუხლია — ქართველს*, «ივერის» და მათი სომხური შესატყვისის მნიშვნელობა, ზემოთ ნათქვამს დაემატებთ შემდეგს: სპეკულირებისათვის ყარგადაც ცნობილი პ. უსანსკის მნიშვნელოვანი გამოკვლევა «История Афона». ნაშრომის შესახებ ნაწილში (т. III, ст. II, СПб., 1892) აღწერილი სხვადასხვა პერიოდის ბერძნულ ხელნაწერთა ფრაგმენტებს შორის ერთ-ერთში (№ 6, s. XVI), რომელიც ათონის მთასთან და კერძოდ იბერთა მონასტრთან დაკავშირებულ ამბებს ეხება, იკითხება: «*Ἰκ τῆς Ἱβηρίας γένεσις*» — ეს კი იგივეა, რაც ქართულ წყაროთა «ნათესავით ქართულენი». ევევე ნაშრომი ჩვენთვის საინტერესო პირობების ამგვარ ვადაწვევებს იძლევა: «Известно, что Грузины в конце десятого века построили на Св. горе... монастырь, существующий и в наши дни под названием Иверского. С той поры до 1353 года, или немного позже, в этом монастыре постоянно жили одни грузинские монахи» (დასახ. ნაშ., გვ. 378); «... на многонародном Афоне испоконь веков богослужение совершали Греки на своем языке, Грузины на своем...» (იქვე, გვ. 5). როგორც მკვლევარი აღნიშნავს, ქართველთა მიერ მონასტრისადმი მეურვეობა, სარესტავრაციო-აღდგენითი სამუშაოები ვკინა საუკუნეებშიც გრძელდებოდა.

* შავი მთის მონასტრის მკვლევარი ამგვარ დახასიათებას აძლევს: «...Одна из... надписей гласила, что церковь эта предназначена для... армян» (გვ. 133).

განსაკუთრებით ათონის ივერთა ლიდებულ ლავრას, მის დამაარსებლებს იოანესა და ექვთიმეს, და გოგრი მთაწმინდელს... მთიერ დაარსებული მონასტრის პრეალმხრივი და ნაყოფიერი მოღვაწეობა სამშობლო ჯეჟენისათვის არ შეწყვეტილა დამფუძნებელთა სიკვდილის შემდეგაც; იგი შეიქმნა მკვიდრ სამწერლობო-სამეცნიერო დაწესებულებად, რომელიც საქართველოს მამინდელ განათლებულ ქვეყნებთან აერთებდა" (ივ. ჭავჭავაძე). „თუ ქართული მწერლობა უღრმესად განვითარდა მეთერთმეტე-მეთორმეტე საუკუნეებში, ეს ივერიის მონასტრის შრომებით, სადაც თავმოყრილი იყო ქართველთა საეკლესიო კულტურული ძალები... აქ, ათონზე, შეიქმნა და ჩამოყალიბდა განსაკუთრებული სალიტერატურო-საგანმანათლებლო და საკალიგრაფიო სკოლა, რომელმაც წარუდგელი კვალი უტოვა ჩვენს წარსულში. ერთი სიტყვით, არც ერთს საგანმანათლებლო დაწესებულებას ისეთი მნიშვნელობა არ ჰქონია ჩვენში მწერლობისა და კულტურის ისტორიაში, როგორც ათონს ივერიის მონასტრის“ (კ. ექვლიძე).

ზემოთ ხასსენები თხზულება თავისი ისტორიით ათონის იბერი მონასტრის მნიშვნელოვან კერას ეკავშირდება, სადაც კულტურულ-საგანმანათლებლო მოღვაწეობა სულაც არ ყოფილა შემთხვევითი მოვლენა. არც ქართული ენისა (ეს ხომ ფაქტია) ქართულის მცოდნე არაქართველს მიერა იგი გააღებელი ბერძნულად.

ქართულ-ბერძნულ ლიტერატურულ ურთიერთობას მტკიცე და მყარი ნიადაგი გააჩნია და, სავსებით უპირობოდ, კულტურული მოღვაწეობა ბიზანტიის იმპერიაში არ წარმოადგენს შემთხვევითობას, თუთ ბიზანტიის ისტორია ამ არაბერძნულ ერების გარეშე არ მოაზრება. დღესათვის ცნობილი ფაქტია, რომ სირიელებს, სომხებს, ქართველებს და სხვ. ვარკვეული წვლილი მიუძღვით ბიზანტიის იმპერიის ისტორიას. ჩვენც ქართულ-ბერძნულ კულტურულ ურთიერთობის ყოველი ფაქტი ამ ასპექტით გვაინტერესებს. წარსულის ამგვარი ფურცლები შეუქმნენ ხალხთა ისტორიებს. ათონის ლიტერატურული სკოლა იმთავითვე მკვიდრი ნიადაგი იყო ხალხთა შორის ამგვარი ურთიერთობისათვის.

ბიზანტიის წილში საუკუნეების განმავლობაში არსებულმა ამგვარმა ლიტერატურულმა ცენტრებმა შექმნეს მყარი ნიადაგი, რომელმაც ბიზანტიის კულტურის აღმავლობას შეუწყობდა, ვითარებისა იგი თა მისეული ფასეულობითაც შეენიჭა მას, როგორც მსოფლიო ცივილიზაციის სპირობა ოგალი.

Т. Т. ГЕЛЕНАВА

ИЗ ИСТОРИИ ГРУЗИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРНО-КУЛЬТУРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Резюме

Афонский монастырь «Иviron», существование которого насчитывает тысячелетие, играл исключительную роль в развитии грузинской национальной культуры. В стенах этого культурного центра переводились на грузинский язык памятники византийской литературы. Заслуживает упоминания и то, что посредством выполненного грузинскими деятелями перевода мир ознакомился с популярной повестью о Варлааме и Иоасафе. Словом, обитавшие в храме на Афонской горе грузины вели кипучую литературную деятельность. Этому литературному центру посвящено немало исследований как отечественных, так и зарубежных ученых.

Научная литература по Афонскому монастырю пополнилась еще одной работой, принадлежащей перу В. А. Арутюновой-Фиданян (имеется в виду ее «Типик Григория Пакуриана», Ереван, 1978). Сам факт выхода в свет этой работы следует приветствовать, но некоторые из высказанных в ней соображений и выдвинутых положений вряд ли можно считать приемлемыми.

В. А. Арутюнова-Фиданян пишет, что армяне, исповедующие халкидонитство грузинской ориентации, назывались иверами. Во-первых, странно звучит «грузинская ориентация». Такой ориентации вообще не существовало. Во-вторых, в основу понятия «ивера» автор вкладывает не национальную принадлежность, а конфессиональную. Автор стремится доказать, что иверами были не только грузины, но и армяне.

Известно, что греки не ладили с грузинами, и дело дошло даже до того, что греки пожаловались Антиохийскому патриарху. Афонским иверам пришлось прибегнуть к защите своих прав. Из этого факта В. А. Арутюнова-Фиданян делает вывод

причиной распри было не что иное, как то, что в иверах греки видели армии-антихалкидонитов. Возникает вопрос, если армяне-иверы были антихалкидонитами, что могло заставить их обитать в Иверском монастыре среди халкидонитов? Если армяне на самом деле были халкидонитами, то греки не враждовали бы с ними, а приняли бы их с одобрением. На самом же деле, причиной, мягко выражаясь, недовольства явилось то, что грузины не соглашались с упразднением автокефалии грузинской церкви, чего усиленно добивались греческие монахи. Достоверность этого положения подтверждается и тем, что оппонентом был вызван не армянин, а грузин по национальности — Георгий Афонский.

Если иверами были армяне (частично или целиком) и, что главное, если их армянское происхождение вызывало негодование у греков и могло возволновать патриарха, то почему они задавали такие вопросы, на которые должен был ответить представитель именно грузинской церкви, а армянский вопрос вообще не ставился?

По словам В. А. Арутюновой-Фиданян, армяне скрывали свою национальную принадлежность. «Обычно (!) [и] грузинские агнографы избегали называть своих единоверцев (т. е. армян — Т. Г.) армянами»; также поступали и греки (из опасения — чтобы не спутать грузин с армянами?) и довольствовались лишь простыми указаниями «представитель Иверского монастыря», или же вкладывала такое понятие в слово ивер. Если смена состава афонских иверов была известна всей Византии, то почему это было бы поводом для патриарха? Разве мог этот факт вызвать недоумение у него, как пишет В. А. Арутюнова-Фиданян? Перед кем так тщательно маскировались армяне, если грузины с той же целью (?) сами скрывали их, и грекам их национальное происхождение было известно даже настолько, что впоследствии считая бесчестным употреблять слово ивер в национальном понимании?!

Ясно, что греки не прибегнули бы к такой формулировке («представитель Иверского монастыря») без особой надобности (ведь все остальные деятели прошлого были такими же представителями той или иной местности). В. А. Арутюнова-Фиданян, как видно, предполагает наличие в Ивероне большого количества армян. Более того, по ее словам, собранные в Ивероне монахи «не всегда» (?) были грузинами, а лишь следовали грузинскому (?) православию. Такое высказывание не наводит ли на мысль, что были моменты, когда весь состав Иверонских монахов был представлен армянами? На наш взгляд В. А. Арутюновой-Фиданян афонская обитель представляется лишь простым монашеским объединением, и она старается опаривать главное ее значение — значение литературно-просветительского центра, что неоднократно подчеркивали сами афонские иверы. Как можно вид. движимых интересами развития грузинский, а не армянской культуры (фактов больше, чем достаточно), считать негрузинами.

В лемме «Варлаама и Ноасафа», известного в научном мире как перевод с грузинского, написано: «перевел с грузинского Евфимий, называемый ивером». Правдоподобно в указанном контексте суждений, можно предположить, что В. А. Арутюнова-Фиданян слово «ивер» и тут понимает как конфессиональный термин, но ведь речь идет о том Евфимии, который является выдающимся деятелем грузинской культуры, и грекам, несомненно, было известно его грузинское происхождение. Подобные примеры не могут служить аргументом для подтверждения тезиса В. А. Арутюновой-Фиданян.

В работе В. А. Арутюновой-Фиданян немало других погрешностей, но в данном случае мы ограничиваемся только одним конкретным вопросом, касающимся Афонского Иверского монастыря.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის პალეოგრაფიის განყოფილება

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ს. ყაუხჩიშვილმა

აპაპი ხინთიბიძე

გალაკტიონის რითმა თორმეტომეულში

1. რითმის მართლწერისათვის. გალაკტიონის რითმათა ლექსიკონის შედგენაზე მუშაობისას დიდი რაოდენობით დაგროვდა პოეტის რითმის მართლწერასთან დაკავშირებული მასალები, რაც საგანგებო შესწავლას საჭიროებს. როგორც ირკვევა, ამას მხოლოდ პრაქტიკული (ამ შემთხვევაში: სალექსიკონო) მნიშვნელობა არა აქვს. ზოგ შემთხვევაში პოეტის შემოქმედებითი პროცესის თავისებურებებზე თვალის მიდევნებაც ხერხდება.

რადგან ლექსიკონი არსებითად პოეტის თხზულებათა თორმეტომეულის მიხედვით დგება, უწინარეს ყოვლისა, ამ გამოცემაში წარმოდგენილი რითმებს მართლწერა იქნა შემოწმებული. ლექსებისა და პოემების ძირითად ტექსტს შეუღარდა ვარიანტები. ხელნაწერი და ნაბეჭდი წყაროები. თითოეულ ტომზე დართული „ვარიანტებისა და შენიშვნების“ მიხედვით. ამასთან ერთად, ხშირად დედნის ნახვაც გვიხდებოდა, როცა სადავო და საეჭვო ფორმების დაწესებებისას „ვარიანტები და შენიშვნები“ საჭირო პასუხს ვერ იძლეოდა.

თორმეტომეულის შემდგენლებმა და გამოცემელებმა გალაკტიონის რითმის არაერთი მცდარი წაკითხვა გაასწორეს. ჩვენი ნაშრომიც ამ მიზანს ემსახურება — კიდევ უფრო შემციირებულ იქნეს გალაკტიონის რითმის უმართებულო ფორმათა რიცხვი.

ლექსიკონის სპეციფიკა მოითხოვს, თითოეული რითმა დიდი სიფრთხილით და სიფაქიზით იქნეს გამოტანილი ლექსის ჩარჩოებიდან და თავისი წმინდა სახით შევიდეს ლექსიკონში. ამ მხრივ უმცირესი გადახვევანიც კი, რომლებიც ტექსტში შესაძლოა, ასატანი იყოს: არ სჭირდეს ყურს და არ ეუცხოებოდეს თვალს, ცალკე გამოტანილ რითმას, ლექსიკონში კონტექსტის გარეშე წარმოდგენილს, დიდად ენებს.

ავტოგრაფებზე, მის მიერ წაკითხული წიგნების არსებებზე გალაკტიონს მრავალრიცხოვანი რითმა აქვს მიწერილი; რითმათა საგანგებო დავთრები აქვს შედგენილი, მაგრამ ლექსის გარეთ არსებული რითმა, ცხადია, ლექსიკონში არ შეგვაქვს. ხოლო ლექსის ორგანიზმს შეზრდილი რითმა რომ სალექსიკონო ერთეულად აქციო, მთლად იოლი საქმე არ არის.

გალაკტიონის რითმის ტექსტობრივი დაზუსტება იმიტომაც არის აუცილებელი, რომ ჩვენი ავტორი პოეტა იმ იშვიათ კატეგორიას ეკუთვნის, რომლისთვისაც რითმის ყოველ ნიუანსს მნიშვნელოვანი ესთეტიკური ფუნქცია აქვს დაკისრებული.

არასოდეს. თავისი შემოქმედების არც ერთ ეტაპზე. მაშინაც კი, როცა თეთრი და თავისუფალი ლექსების წერას მიჰყო ხელი. გალაკტიონი რითმის მიმართ გულგრილი არ ყოფილა. იგი მუდამ ეძიებდა ახალ და ახალ სარითმო წყვილებს, რითმაში ორიგინალურ აზრობრივ-ემოციურ და მუსიკალურ მიმოქცევებს. ლექს „აპლოდისმენტის“ ერთ-ერთ ვარიანტში ვკითხულობთ:

რითმაც საქმეა. საქმეა, კიღარე

სხვისი რითმების არა ხარ ქურდი,

რითმა ზოგისთვის არის სიმღიღრე,

ზოგისთვის კიღევ — მხოლოდ აბსურდი (IV. 263).

ავტორი ისეთი საეტაპო სტრიქონისა, როგორცაა „მე მილალატეს ძველ-მა რითმებმა“, რითმის თვალსაზრისით განსაკუთრებულ მიდგომას საჭიროებს.

გალაკტიონის ლექსთა თავდაპირველ ვარიანტებზე დაკვირვება ნათელს ხდის ერთს, ჩვენი აზრით, მეტად მნიშვნელოვან გარემოებას: შემოქმედების პროცესში, ლექსის შექმნის დროს ჩასახული მელოდიური განწყობა მაქსიმალურად აწესრიგებს რითმის მუსიკას. ტექსტში შემდგომი ჩარევისას, ლექსის გადამუშავების პროცესში, ცხადია, ზოგჯერ რითმაც იცვლება: სხვადასხვა ვითარების გამო, მუსიკალურად აწყობილი რითმები ადვილს უთმობენ შედარებით უფრო მდარე ესთეტიკური ღირებულების რითმებს, მაგრამ ჩვენ არ ვიცით არც ერთი შემთხვევა, რომ თავდაპირველი რითმა გალაკტიონს მუსიკალური სრულყოფის მიზნით გამოეცვალოს. ამ მხრივ ისინი არაერთარ კორექტივს არ საჭიროებენ.

გავიხსენოთ ე. ზიერისის ქლერის ანალიზის თეორია, რომლის მიხედვით ლექსის თავდაპირველ ტექსტში ყოველი შემდგომი ჩარევა მის მელოდიურ სისტემას არღვევს (განვლილი შემოქმედებითი პროცესის ზუსტი განწერება შეუძლებელი ხდება) და მუსიკალური თვალსაზრისით ლექსს აზიანებს.

ლექსიკონის სპეციფიკიდან გამომდინარე, უნდა აღდგეს გალაკტიონის რითმთა თავდაპირველი მუსიკა.

ლექსი „შიში“ „არტიტულ ყვავილებში“ (გვ. 113) ასე იწყებოდა:

ქალაქი შიშია.
ქუჩებს და მოედნებს
ბურჟუაზი და მოლაშქრად
მოედო ხოლერა.

1927 წლის კრებულში და ამის კვალობაზე თორმეტტომეულში (II, 58) თავდაპირველი რითმის მოლაშქრად-ხოლერა ორთოგრაფია შეცვლილია: მოლაშქრად — ხოლერა. უმარცვლო მ-ს გადაყენამ სრულ ი-ზე რითმის მუსიკა დაარღვია.

სონეტი „ათრობდა ხალხთა მწუხარება“ კატრენებში ორ ოთხჯერად რითმას გვაძლევს. ერთია: აუზი — ნიკოლაოზი — ქაოსი — სასაფლაოსი. ზოგიერთ ნაბეჭდ წყაროში (1954 წლის „რჩეული“) სახელი ნიკოლაოზი სწორედ ამ ფორმითაა წარმოდგენილი, მაგრამ გამოცემათა უმრავლესობა, კერძოდ, თორმეტტომეული (II, 8), გვაწვდის ფორმას: ნიკოლოოზი. ყოვლად შეუძლებელია: შემოქმედებით პროცესში, როცა ეს რითმა ყალიბდებოდა, გალაკტიონს ანგარიში არ გაეწია მისი საყრდენი ხმოვნისათვის (ა): აუზი — ნიკოლაოზი — ქაოსი — სასაფლაოსი. მაშინ როცა სახელი ნიკოლაოზი ამ ფორმით იხმარება კიდევ. მას ძველ ქართულ ტექსტებშიაც ვხვდებით¹.

უსათაურო ლექსი „ესლა კი მშვიდობით“, რომელიც თორმეტტომეულში პირველად დაიბეჭდა (II, 122), შეიცავს რითმას: მხოლოდ ეს — გყოლოდეთ. ამჟამად. აქ სიტყვა გყოლოდეთ თავდაპირველად წარმოდგენილი იქნებოდა მისი ძველი ფორმით: გყოლოდესთ. მრავლობითობის ნიშანი ხთ გალაკტიონისთვის უცხია არ ყოფილა. გავიხსენოთ მისი მიმართვა ახალგაზრდობისადმი:

გვაფოსო, რაც უღრანია,
აგვესო, რაც ხარეზია,
საშობლო არ დაივიწყოთ,
საშობლო უმთავრესია. („ისევ ახალგაზრდობას“).

¹ ქართლის ცხოვრება, IV, ბ ა ტ რ ი მ ვ ი ლ ი ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, 1973, გვ. 1052, 1053.

ბერა ს-ანის გარეშე რითმა: **მხოლოდ** ეს — **გყოლოდეთ** დაყრუებულია და გალაკტიონისეულად არ გამოიყურება. პოეტის არქივში ვერ მივაგენით ამ ლექსის ავტოგრაფს (თორმეტტომეულში ავტოგრაფის ნომერი სწორად არ არის მითითებული). მაგრამ ჩვენი ვარაუდი უტყუარი უნდა იყოს. ლექსი 1923 წლით არის დათარიღებული და ამ დროს გალაკტიონი არავითარ შემთხვევაში ხელიდან არ გაუშვებდა ამ მშვენიერი რითმის მუსიკას: **მხოლოდ** ეს — **გყოლოდეს**. ეს სარიტმო სიტყვა ავტოგრაფში ს-ანის გარეშეც რომ აღმოჩნდეს, პოეტის კალმისმიერ შეცდომად უნდა იქნეს მიჩნეული.

გალაკტიონის ენაში ხშირია ხალხური, სალაპარაკო მეტყველების კვალი. ზოგჯერ პოეტი შეგნებულად გაუბრბის ლიტერატურული ენის რთულ ორთოგრაფიულ ფორმებს, რაც შეიძლება ამარტივებს სიტყვებსა და გამოთქმებს. ამან რითმაშიც იჩინა თავი. მაგალითად, სიტყვას **ბავშვი** გალაკტიონი თითქმის ყოველთვის **ში** თანდებულის სიტყვასთან რითმავეს და მას დასავლეთ საქართველოს კოლობისთვის დამახასიათებელი ფორმით გვაწვდის: **ბავში**² „არტისტულ ყვავილებში“ გვაქვს რითმები: „**ბავში — მალენიავში** („ი. ა.“), **ათამაშებს — ბავშებს** („სროლის ხმა მთაში“).

შემდეგდროინდელ გამოცემებში სიტყვა **ბავში** მხოლოდ აქა-იქ იჩენს თავს. მაგრამ ავტოგრაფებში, ჩვეულებრივ, დაკუთვლია. პოეტის რითმაში უნდა აღდგეს ეს დიალექტური ფორმა:

არის მხოლოდ სინამდვილე,
რომ არა ვარ ბავში.
რომ რეინო მღელღუნებს,
გახვეული შავში („რეინი“, IV, 119).

იგივე უნდა ითქვას სიტყვებზე: **ღრუბლი**, **ხიდე** და სხვ.

„ვინ იფიქრებდას“ თავდაპირველ ვარიანტში, რომელიც შემონახული არ არის ჩვენი, აზრით, რითმა ასე იქნებოდა გამართული: **შუბლი—ღრუბლი** და არა ისე, როგორც გამოცემებში, კერძოდ, თორმეტტომეულის III ტომშია: **შუბლი — ღრუბელი** (გვ. 313). ამ შემთხვევაში მარცვლის დამატებამ ლექსის საზომიც დაარღვია.

პოემა „ათასცხრაას ორმოცი წელის“ V თავში სიტყვა **ხიდი** რამდენჯერმეა ნახმარი („მახსოვს, ვიდექ ვერის ხიდე“ და სხვ.), მაგრამ ერთგან რითმის ცალად გამოყენებულია ამ სიტყვის დიალექტური ფორმა --- **ხიდე** (კიდეზე — ხიდეზე). ამ სახითაა იგი წარმოდგენილი პოემის რამდენსამე ავტოგრაფში და პირველ ნაბეჭდ წყაროში (კრებ. „ოცი წელი“, 1941). რვატომეულის მე-5 და თორმეტტომეულის მე-8 ტომებში რითმა დაკოვლებულია: კიდეზე --- ხიდეზე. ეს რითმა თავდაპირველი სახით უნდა აღვადგინოთ, მით უმეტეს, რომ **ხიდის** დიალექტური მოჭყევა გალაკტიონისთვის უცხო არ ყოფილა: „ათოცს: **ხიდე**ებს. ათოცს მაღალოებს“ („თბილისი“).

როცა ასე მწვავედ ესვათხს საკითხს გალაკტიონის რითმაში ცალკეული ბგერების ურთიერთშეხამებაზე, მხედველობაში გვაქვს პოეტის თხზულებათა მეცნიერული გამოცემა. სასკოლო სახელმძღვანელოში „მოვარის ნაამბობიდან“ **ბავში** ამ დროით უნდა შევიდეს:

² საგვლისხმოა, რომ ნიკო ლორთქიანიძის პროზაში ყველგან ბავში დროდა დროა შენარჩუნებული.

რუსთაველი მახსოვს ბავშვი,
ოცნებობდა ოქროს ნაგში.

მასობრივ გამოცემებშიაც ზოგჯერ შეიძლება ამ მხრივ გარკვეულ კომპრომისზე წასვლა. მაგრამ მეცნიერულ გამოცემაში მხარი არ უნდა დავუჭიროთ პოეტის რითმის სწორების არც ერთ შემთხვევას.

გალაკტიონმა თხ კომპლექსის პარმონიაზე ააგო რითმა მთხოვენ — ბეთხოვენს („მე კავკასიის ქედები მთხოვენ“). ასე დაიბეჭდა იგი კიდეცაც „მნათობში“ (1943, № 7) და 1944 წლის „რჩეულში“. მაგრამ 1947 წელს რვატომეულის IV ტომში ამ რითმის მეორე ცალი ახალი ორთოგრაფიით იქნა წარმოდგენილი: მთხოვენ — ბეთხოვენს. ეს ფორმა გადავიდა თორმეტომეულშიაც (V, 142).

1946 წელს „სხვა ბეთხოვენზე“ მუშაობისას პოეტის წინაშე დაისვა საკითხი რომელი ფორმა აერჩია. ლექსის პირველ ვარიანტში რითმა ბეთხოვენის ორთოგრაფიაზეა გამართული: მთხოვენი — ბეთხოვენი. შემდეგ, როცა ამ ფორმის შეცვლა გადაწყვიტა, მასთან შეუღლებული სიტყვაც შეცვალა: მთოვენი — ბეთხოვენი. რამდენადაც პირველ შემთხვევაში ბგერა ხანი რითმას პარმონიულსა და ენერჯიულს ხდის, იმდენად დისპარმონიას შეიტანდა იგი ამ რითმის მეორე ვარიანტში. ასეთი სიზუსტითა და სიფაქიზით არჩევს პოეტი ხმებს რითმისათვის.

უფლება არ გვაქვს პოეტის რითმა (და ლექსი) ვასწოროთ იმ ორთოგრაფიულ ნორმების მიხედვით, რომლებიც ლექსის დაწერის შემდეგ იქნა შემუშავებული.

„ძველი და ახალი ხიდის“ (III, 362) რითმები ზუსტ შესატყვისობებზეა აგებული (განსაკუთრებით ლექსის პირველ ნახევარში): დიდი — ხიდი, თვალი კვალი, რომ ის — შრომის და სხვ. ამ გარემოცვაში, ბუნებრივია, იქნებოდა: ბაგეს — ზაგესს. მართლაც, ეს ასეა ავტოგრაფშიც და აღრიხედელ გამოცემებშიც. 1954 წლის „რჩეულში“ და ამის მომდევნო ნაბეჭდ წყაროებში შეიცვალა: ბაგეს — ზაჰესს. პოეტის 20—30-იანი წლების ლექსებში რითმის ყველა ცალა, რომელიც სიტყვა ზაჰესთან არის შეუღლებული, გ თანხმოვანს შეიცავს:

წინათ მეტეხის ბურჯი
და ნაროყლა აგეს.
ეხლა მძლავრი და ურჩი
სიტყვა ეკუთვნის ზაგესს.

20—30-იან წლებში სიტყვა რევოლუციური იხმარებოდა ამგვარი უპირით რევოლუციონური. სიტყვის ამ ფორმაზე გალაკტიონმა რითმა ააგო: რევოლუციონური — მონური. რვატომეულის II ტომში ლექსი „ეპოქა იშვა და გაიზარდა“ ამ რითმით არის წარმოდგენილი, მაგრამ შემდეგ გამოცემებში სიტყვა გასწორდა. რითმა კი დამახინჯდა:

და მასზე ცაა ვადასახული,
შენობა მძლავრი — არაჩონური,
უზარმაზარი, ურ არ ნახული,
რევოლუციური.

ასევეა თორმეტომეულშიც (III, 7).

ლექსების ფრანგულ ციკლში გალაკტიონს რითმის ცალად მრავალჯერ აქვს გამოყენებული სიტყვა **პარიზი**, იმ დროს ჩვეულებრივ სიტყვა-ხმარებაში გაერკელებული ფორმით — **პარიფი**:

ულევი, უანგარიშო,
შიშის და ჟრელის ამტანი,
შენს არე-მარეს, პარიფო,
ამუქებს კაფე შანტანი. („გონზარტრე“, IV, 227).

აქ, როგორც ვხედავთ, არა მხოლოდ რითმა, არამედ მთელი სტროფიც ამ ორი ბგერის (შ, ე) ელერადობაზეა აგებული. მაგრამ რითმა უანგარიშო — პარიფო ამ სტროფს, რომელიც ხუთჯერ არის განმეორებული თორმეტტომეულის IV ტომში (გვ. 55, 90, 133, 227) მხოლოდ ერთგან აქვს შენარჩუნებული. ყველა სხვა შემთხვევაში ვკითხულობთ: უანგარიშო — პარიზო. შ და ზ თანხმოვნები ერთმანეთს მხარს ველარ უბამენ და რითმის უღელი გაუმართავია. სიტყვა პარიფი შემორჩენილია ავტოგრაფებში. ლექსს „მაიაკოსკი“, რომელიც ზემოხსენებულ სტროფს შეიცავს, რამდენსამე ავტოგრაფში სახელად პარიფო რქმევია კიდეც (IV, 292). გამოცემებში კი პარიფი პარიზითაა შეცვლილი. თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ იმ დროს გალაკტიონი სიტყვა პარიზს ამ ფორმით არ ხმარობდა. ლექს „აპლოდისმენტის“ ერთ-ერთ ვარიანტში ასეთ სტრიქონებს ვხვდებით:

რითაც საქმეა, საქმეა ნისი,
ვისაც მსუბუქი უყვარს პარიზი (IV, 263).

რითმის ცალმა შისი განაპირობა პარიზის სწორი ლიტერატურული ფორმა. ზოგჯერ პირიქითაც ხდება: სიტყვის სწორი ფორმა, რაზედაც თავდაპირველად რითმა იყო აგებული, გამოცემებში არასწორი ფორმითაა შეცვლილი.

სიტყვა ვჰეჰოთ, რომელიც ლექსში „სიმღერა“ ანაფორიდან ეპიფორაშია გასული, ადრე შეუღლებული იყო სიტყვასთან ეჰო: ვჰეჰოთ — ეჰო („მნათობი“, 1930, № 8—9; „რევოლუციურ საქართველოს“, 1931, გვ. 36). მაგრამ შემდეგ (რვატომეულის II ტომში და ამის შესაბამისად თორმეტტომეულის III ტომში) ეჰო გადაიქცა ეხოდ და რითმა დაყრუვდა: ვჰეჰოთ—ეხო.

ამრიგად, თავდაპირველი რითმა მუსიკალურად ყოველთვის დახვეწილია; რითმის ევფონიური გალარიბება გვიანდელია. ეს ჩასწორებები გალაკტიონისეული არ შეიძლება იყოს.

როგორც დავიჩეროთ, რომ, მაგალითად, პოეტი თანახმა იქნებოდა, რითმაში შეხლა — ეხლა უკანასკნელი სიტყვა გასწორებულიყო: შეხლა — ახლა, როგორც ეს 1954 წლის „რჩეულშია“ (გვ. 160).

შესაძლოა, ზოგჯერ გალაკტიონი დასტურის ნიშნად თავს უქნევდა რედაქტორ-გამომცემლებს, რომლებიც მის რითმებში ორთოგრაფიულ-გრამატიკულ უზუსტობას ნახულობდნენ. გამორიცხული არ არის შესაძლებლობა, რომ თავდაც კვლიდა ზოგიერთ უმართებულო ფორმას, მაგრამ ეს იყო იბულებითი აქტი, ხარკის გაღება იმ დროს ჩვენში ფესვგადგმული მცდარი ტენდენციის მიმართ, რომელიც მწერალს უკრძალავდა ხალხური ენით წერას და, რამაც ერთ დროს ვაჟა-ფშაველას ენის ოფიციალურ დაწუნებადღეც კი მიგვიყვანა.

გალაკტიონის რითმა თორმეტტომეულში ზოგჯერ მექანიკური შეცდომების გამოა დამახინჯებული.

- ა) ჯაერით თუ რკინიდან
ალი ღვივის ფერადი
და ეცემა ჩიწიდან
შუქი ათასფერადი („სალამო პარზში“, IV, 106).

აქ ნაცვლად სიტყვისა მიწიდან უნდა გვექონოდა მინიდან: „და ეცემა მი-
ნიდან“. რითმაც გაიმართა: რკინიდან-მინიდან.

ბ) შარადს — ბარათს („შენს ფენილზე მიდი-მოდის“, IV, 62). უნდა იყოს:
შარადს — ბარათს.

- გ) იმ ომის ღროს ჩვენ ყველანი
გატაცებით ეთრთოდით დღით —
რა კალამი, რა მელანი
ასწერს, რასაც განეცდით (** „იმ ომის ღროს“, V, 252).

უნდა იყოს: დღით — განეცდით.

დ) ჩამოვედი — ყოველი („ვარ ბრძოლის ველზე“, IV, 121).

უნდა იყოს: ჩამოველი — ყოველი.

ე) ფიქრით — მოვქრით („სხვისი სისპეტაყე უფრო აგიყებს“, II, 289).

უნდა იყოს: ფიქრით — მივქრით.

- ვ) გაღია, მე ხომ ლანის ლანდები
მიგვიანებენ საყვარელ ნდობას,
სიკვდილში როდი ვეპვიანობდეს,
უხედავ შეცდომას („მაგრამ მე რა ექნა“, I, 345).

ჭვარედინი რითმის პირველი რიგი დარღვეულია. უნდა იყოს: ლანდები —
ვეპვიანდები („სიკვდილში როდი ვეპვიანდები“).

ზ) დამახინჯებულია რითმის წვერად გასული არაბი ფილოსოფოსის გვარი
ავეროესი: უახლოესი — ავეროსი („მყინვარი“, III, 285).

I, II, III ტომების აღნიშნული შეცდომები შეცდომების გასწორებაში,
რომელიც IV ტომსა აქვს დართული, გასწორებული არ არის. ამასთან, მცლა-
რია ერთი შეცდომის გასწორება. ტექსტში ვკითხულობთ:

- სასახლე, რომელიც ჩანდა
ჩაგრულის სისხლი და ოფლია...
თანდათან. თანდათან, თანდათან,
ახალის გახდება მსოფლიო („თანდათან, თანდათან, თანდათან...“,
III, 289).

შეცდომების გასწორებაში გვაქვს: ჩანდა თან — თანდათან (IV, 471). უნ-
და იყოს: ჩანდა და.

თ) სწყურია — დასაყრდენია. უნდა იყოს: სწყენია — დასაყრდენია:

- ღელავს ჩაბა მშრომელ ხელთა.
რა სურს ან რა სწყუ-რია?
ვერ მიხვდარა, რომ იმ ქსელთან
სულ სხვა დასაყრდენია („ორმოცი წლის წინ“, V, 219).

- ი) აკვაროში ფერადი თევზი —
ესაა რიცა,
ულტრაისფერ სხივებით პთებზე
აიესო ბინა (** „აკვარიუმი ფერადი თევზი“, VI, 15).

ბოლო სტრიქონი ასე უნდა იკითხებოდეს: აივსო მიწა. სწორდება დამა-
ხინჯებული რითმა: რიცა — მიწა.

კ) თორმეტრამეულის მიხედვით, პოემაში „მოგონებები იმ დღეებზე, როცა იელვა“ ერთი სტროფის ძირითადი რითმა ტავტოლოგიურია (იძულებითი ტავტოლოგია):

სერის და შშობლოურ ცხედრებს ჯხება
ფარული ვზებით,
ყელაღღე სისხლში მიღის ფეხები
მოლიპულ გზებით (VIII, 86).

უნდა იყოს ფარული გზებით. ტავტოლოგია თავიდან იქნება აცილებული: გზებით — გზებით.

ლ) ასეთივე უადგილო ტავტოლოგიას ეხედებით პოემა „მწყემსის“ ვარიანტში (VIII, 332):

ოცნებიანი დაჰქროდა სევდა,
დასრულდა ლხინი.
მხოლოდ სიჩუმის მარაოს სევდა
სიოს სისინი.

რითმის მეორე წევრი, მეორე სევდა კონტექსტში უაზროდ გამოიყურება. თუ მის ნაცვლად გვექნება სიტყვა სდევდა, ტექსტიც გაიძარბება და რითმაც: სევდა—სდევდა.

მ) კორექტურული შეცდომა უნდა იყოს რითმაში გასული სიტყვა **ორანგუტანი** ნაცვლად სიტყვისა **ორანგუტანგი**. მითუმეტეს, რომ მასთან შეუღლებულია სიტყვა **ფრანგი** („წვიმის გრძელ-გრძელი დიაგანალი“, IV, 44).

ნ) ერთგან, რითმის საჭიროებისათვის ავტორი არ კუმშავს სიტყვას **მომავლის**: **ძალის** — **მომავლის**. ასეა რვატომეულის V ტომში (გვ. 233). თორმეტრამეულში (VIII, 215) კი ეს სიტყვა შეკუმშულია: **ძალის** — **მომავლის**, რაც რითმის სიზუსტესაც არღვევს და ლექსის ზომასაც.

უმრავლესობა ამ კორექტურული შეცდომებისა ისეა შეთვისებული ტექსტთან, რომ საგანგებო დაკვირვების გარეშე ძნელი გამოსაცნობია. ამიტომ ვცანით საჭიროდ მათი აღნუსხვა.

ზოგჯერ თორმეტრამეულში მექანიკურად არის გადმოსული სხვა გამოცემათა დეფექტები.

ა) ლექსში „პოეტი და ოქტომბერი“ გარითმულია სიტყვები: **ზენებს**, **ნამცეცებს**.

ნაცვლად უაზრო **ზენებისა** ავტოგრაფი უჩვენებს სიტყვას — **ზეცებს**. რითმაც **იძარბება**: **ზეცებს** — **ნამცეცებს**. შეცდომა რვატომეულის II ტომში იქნა დაშვებული (გვ. 562) და იქიდან იქნა გადმოტანილი თორმეტრამეულში (III, 409).

ბ) ლექსში „ოქტომბრის გემი“ (IV, 167) ეკითხულობთ:

სქლად დასდებია მის ტანს ნიჟარა
მრავალწლოვანის ნიშანი ცურვის!
სად არ უვლია, მაგრამ შშიშარა
ის არ უოფილა, არც მსხვერპლი არვის.

რითმა ცურვის — არვის აშკარად დეფექტურია. ავტოგრაფებსა და პირველ ნაბეჭდ წყაროში („მნათობი“, 1938, № 11) ნაცვლად სიტყვისა **არვის** ყოფილა **ურვის** (IV, 382): **ცურვის** — **ურვის**. სიტყვა **არვის** პირველად გაჩნდა რვატომეულის III ტომში. იგი ასოთამწყობის მექანიკური შეცდომა უნდა

იყოს, რადგან გამოთქმა „ურვის მსხვერპლი“ საესებით გამართულია და შეცვლას არ საჭიროებს.

გ) ლექსი „სხვა სტრიქონები“ არსებითად მაჯამურ რითმაზეა აგებული: ააბი ბინა -- ააბიბინა, ნადები — ნადები, და ხმა-დახმა და სხვ. ამგვარი რითმების გარემოცვაშია მოქცეული მაჯამაც: შენა თვალი — შენათვალი („სად გაუსწორე ტყეს შენა თვალი“. „და სიმღერები დღით შენათვალი“). ამ სახითვე დაიბეჭდა იგი პოეტის ერთ-ერთ კრებულში („ეპოქა“, 1930 წ.). რვატომეულის II ტომში ნაცვლად სიტყვისა შენა გაჩნდა შენი, რაც ჩვენ კორექტურულ შეცდომად მიგვაჩნია (სხვათა შორის, აქვე მეორე შეცდომაც არის: თვალის ნაცვლად დაბეჭდილია თავლი). თორმეტრამეულში (III, 44) თავლი გასწორდა, მაგრამ შენი დარჩა. მაჯამა დაირღვა: შენი თვალი -- შენათვალი.

ზოგჯერ გარდაუვალი ფაქტის წინაშე ვდგავართ: თავდაპირველი სტრიქონი და მისი თანმხლები რითმაც უნდა შეიცვალოს.

მეორე სტროფი ლექსისა „ლანკაშირში“ (IV, 77) პირველად (რვატომეულის III ტომში) ასე დაიბეჭდა:

იგი (ლაპარაკი ლანკაშირში მდგარ ცაცხვზე. — ა. ხ.). ბოლოს იკავებდა,
როგორც ცრემლებს ემბაზი,
როცა შუშებს, ისე ცოფი,
აქლდებოდა ზელფასი.

ვარიანტიც ამ წაქითხვას უკერს მხარს. მაგრამ მეორე სტრიქონი -- „როგორც ცრემლებს ემბაზი“ -- შემდეგ შეიცვალა. 1954 წლის „რჩეულში“ მისი ადგილი დაიკირა სტრიქონმა -- „ვარჯგაშლილი, ლამაზი“ (ცაცხვის დახასიათება). გასწორება, ცხადია, გალაქტიონისეულია. მაგრამ, ამავე დროს, ნაცვლად მშვენიერი სარიტმო წყვილისა -- ემბაზი -- ზელფასი ხელთ შეგვჩნა ნაკლები რითმა -- ლამაზი -- ზელფასი. რას იზამ, რითმის ამ დაკოტლებას უნდა შევერიგდეთ.

ზოგჯერ ამგვარი შეცვლის აუცილებლობა მოხსნილია. ლექსში „გამარჯობა, აფხაზეთო, შენი“ 1959 წლამდე პირველი სტროფი ამ სახით იბეჭდებოდა:

გამარჯობა, აფხაზეთო, შენი! --
ღერკო მთებო, თეთრო სანატორია.
ნომენატრა მზე სინათლის მფენი;
მომენატრა ზღვა, რომელიც შორია.

შემდეგ გამოცემებში ლექსის ბოლო სტრიქონი, სადაც აფხაზეთში ზღვის სიშორეზეა ლაპარაკი, შეიცვალა: „მომენატრა ზღვა, რომელიც ვრცელია“.

მაგრამ ავტორისეული ჩანაფიქრი კორექტივის არ საჭიროებს. ლექსის ერთ-ერთ ვარიანტში ვკითხულობთ:

გამარჯობა შენი, სანატორია,
ზღვა აქედან უბოლო შორია.

აქ გარკვევით არის თქმული, რომ ზღვის ბოლო არის შორსო. ამ აზრით, ხსენებული სტრიქონიც საორტოფოს არაფერს შეიცავს და რითმაც -- სანატორია -- შორია თავის ადგილას უნდა დარჩეს.

თუკი პოეტისეული ტექსტი ამის საშუალებას იძლევა, დეფექტური რითმა თავიდან უნდა ავიცილოთ და რითმის ლექსიკონში მისი უკეთესი ვარიანტი უნდა შევიტანოთ.

ზოგჯერ გალაქტიონი საერთოდ უარს ამბობს რითმაზე. რითმიან ლექსში

გაურითმავად ტოვებს ცალკეულ სტრიქონებს. ამ შემთხვევაში პოეტმა რაღაც უფრო დიდსა და არსებითს მიაგნო, ვიდრე რითმა და მისი ჰარმონიული ელერადობაა.

ბოლო სტროფი ლექსისა „ჩემი გულია დღეს ეს შავი ზღვა“ ავტოგრაფებში ასე იყო წარმოდგენილი:

მარტობასაც ავიტან მწარეს,
უმეგობრობას ავიტან მძიმეს,
ოღონდაც თვალთ ვხედავდებ მხარეს,
ჩემს ნათელ მხარეს შუქმოციმციმეს (IV, 273)

კრებულში „ოქრო აქარის ლაქვარდში“ გალაკტიონმა შეცვალა ამ სტროფის მეორე ნახევარი და გააუქმა კენტი სტრიქონების რითმა: მწარეს — მხარეს. ჭვარედინ რითმაზე აგებული ლექსი ბოლოს ინტერვალიანი რითმის ამარა დატოვა, მაგრამ ლექსის ახალ რედაქციაში ისეთი ძალა მიეცა სტროფს (თანაც ისე ღრმად რწმუნდები, შემსწორებელი უთუოდ გალაკტიონია), რომ რითმის დაკარგვას იოლად ურიგდები:

მარტობასაც ავიტან მწარეს,
უმეგობრობას ავიტან მძიმეს,
ჩემი სამშობლოს სანახავიდან
ოღონდ ვხედავდებ შუქს მოცემულს.

გალაკტიონი რითმის მადევარი პოეტი არ არის, რომ ყველგან, ყოველ ვითარებაში, გამოდის თუ არ გამოდის, რითმებით გველაპარაკოს.

ზემოთ მოყვანილ სტროფში თუ ადგილებს შეეუნაცვლებდით პირველი სტრიქონის ბოლო ორ სიტყვას — „ავიტან მწარეს“, ურითმოდ დატოვებული სტრიქონები გაირითმებოდა: ავიტან-სანახავიდან. მაგრამ დაიკარგებოდა სტრიქონების ეშხი, რასაც ერთსა და იმავე ადგილას დასმული განმეორებადი ზმნა ქმნის:

მარტობასაც ავიტან მწარეს,
უმეგობრობას ავიტან მძიმეს.

ზოგჯერ რითმის არასწორი ფორმა ავტოგრაფის მცდარი წაჯიხების შედეგია.

1. ჩემი გაკვირება გამოიწვია შერეულმა რითმამ იყოს-დაგივიწყო, რომელიც გალაკტიონის ერთი ადრინდელი ლექსის სტრიქონებში აღმოჩნდა (I, 391). რითმაში ღია და დახურული მარცვლების მონაცვლეობა კადენციის ბოლოს იმ დროს (1911 წ.) გალაკტიონისთვის ანაქრონიზმია. ვნახეთ ავტოგრაფი (I 8749) და დაერწმუნდით, რომ იქ არ იკითხება სიტყვა იყოს. ვერც იმას ვიტყვით, თუ რა იკითხება, მაგრამ დანამდვილებით შეიძლება თქმა, რომ იქ ეს სიტყვა არ წერია. არ წერია, საერთოდ, თანხმოვანზე გათავებული სიტყვა. ხოლო თუ ვარაუდზე მიდგება საქმე, უფრო სავარაუდებელია სიტყვა იწყო, ვინემ იყოს: „უთხარ ნიავს, რა არის, რომ თამაშობა აქ არ იწყო“. შერეული რითმა ღია რითმაზე გადავიდა: იწყო — დაგივიწყო.

2. ო. ოუჭაქაისადმი მიძღვნილი „მგზავრის სიმღერა“ თორმეტტომეულის მიხედვით ერთ-ერთ ავტოგრაფში გვაძლევს დეტექტურ რითმას: ვიდრე—მკვდარი (II, 433). ავტოგრაფის (I 467) ნახეისას ჩინებული კონსონანსი გაბრწყინდა: ვიდრე — მკვიდრი.

3. უსათაურო ლექსში „ტბა შრიალებდა“ (VII, 21), რომელიც ჭვარედინად არის გავრითმული, ერთგან რითმა ჩაუვარდნილია: მოსაგონარად — ზეფირი.

ავტოგრაფში (L 4958) ზეფიის ნაცვლად აღმოჩნდა სიტყვა ზონარი (მოსაგონარად — ზონარი).

4. პოეტის არქივში ვერ მივაგენით ლექსის „მე არ ვიცი“ (VII, 57). ავტოგრაფს. ტომზე თანდართულ „ვარიანტებსა და შენიშვნებში“ მითითებულ ნომერზე (4684) სხვა ლექსია მოთავსებული. მაგრამ ექვს გარეშეა, რომ რითმა: იმდარი — მინდორი — ნასიმინდარი — დანადინარნი გალაკტიონისეული არ უნდა იყოს. ბოლო წევრი არღვევს ამ დიდებული რითმის პარამონიას. სიტყვა დანადინარნი არც კონტექსტს ეთანხმება

მე არ ვიცი იმდარი ელანის მინდორი,
 კრელი პეზაფებო, ცივი ნასიმინდარი...
 შორით — კავკასიონი, ახლო-მძაფრი რიონი.
 ზეცა და ორიონი — ღრუბლით დანადინარნი.

ვფიქრობთ, დანადინარნის ნაცვლად ავტოგრაფში იქნება სიტყვა დანაბინდარი: ზეცა და ორიონი -- ღრუბლით დანაბინდარი. აზრიც იმართება და რითმაც. იმდარი — მინდორი -- ნასიმინდარი -- დანაბინდარი.

5. ლექსის „საყვარელი მამულის“ ვარიანტში (VII, 274) წარმოდგენილი რითმა: არსადა — არარადა (VII, 274) ხელნაწერიდან სწორად არ არის ამოკითხული. პოეტს უწერია: არსადა — არსადა („სხვა არაა არსადა... ჩანდეს არსი არსადა“).

6. ასეთივე გაუგებრობის შედეგი უნდა იყოს რითმა — მხატვად-მიუხედავად:

იარე გზაზე. სადაც ნისლია,
 არსებობსთვის მტერის მხატვად.
 იარე, სანამ კი შეგძლია,
 ყოველ სიშორის მიუხედავად (" "იარე გზაზე", VII, 159).

თუ მხატვის ნაცვლად გვექნება მხვეტავი (მტერის მხვეტავად), რითმა გაიმართება: მხვეტავად — მიუხედავად.

7. უსათაურო ლექსის „სადუმს არემარე“ ავტოგრაფისეული სიტყვა მომხიბლავი (L 8782) თორმეტრეულში (I, 88), სადაც ის პირველად დაიბეჭდა, შეცვლილია სიტყვით მომხიბვლელი, რაც რითმის ჩავარდნას იწვევს:

მძქრის ნიავი,
 რომ მომხიბლელი.

II. დაკარგული რითმები. ერთია რითმის მართლწერა და მეორე თვით რითმა, რომელიც გალაკტიონის თხზულებათა გამოცემებში ზოგჯერ იკარგება კიდევ.

პოეტის თხზულებათა ტექსტის კითხვისას, როცა გაურითმავ სტრიქონებს წაეწყდებით, ზოგჯერ ვამჩნევთ, რომ სტრიქონში სიტყვები მექანიკურად გადაადგილებულია, სარითმო სიტყვა სტრიქონის შიგნით არის შემალული.

ორიოდე ასეთი შემთხვევა თორმეტრეულის გამოცემვლებსაც შეუნიშნავთ და შეცდომების გასწორებაშია გატანილი (მაგ., ლექსში „ჩვენ გავიარეთ სოხუმი, გალი“ (III, 401) I სტროფის III სტრიქონის ბოლოს გვაქვს: „ქალი და კაცი“, უნდა იყოს: „კაცი და ქალი“. სარითმო სიტყვა ქალი (გალი — ქალი) სტრიქონის ბოლოდან შიგნით არის გადანაცვლებული).

ამ გზით დაკარგულ რამდენიმე რითმას ჩვენც მივაგენით.

ა) ლექსში „ძირს ცინიზმი“ (III, 401) ბოლო სტროფი ძირითადი რითმის გარეშეა დატოვებული:

არაფერი აქ არ არის სასაცილო (იყინი კი),
ეს დრამაა, მწარე დრამა,
შოხითხითე, სოხარხარე და ცინიკი —
ძირსი გვაქმარეთ! ო, გვაქმარეთ!

ამ ლექსის ვარიანტში („ჩვენ მოვლივართ“, IV, 184), რომელიც გამოშვებულია მიერ დამოუკიდებელ ლექსადაა მიჩნეული, სტრიქონი „ეს დრამაა, მწარე დრამა“ ასე იკითხება: „ეს დრამაა, დრამა მუდამ“. ხოლო ხელნაწერში ნაცვლად სიტყვისა მუდამ თავდაპირველად წერებულა მწარე: „დრამა მწარე“ (IV, 396). თუ ამ ხელნაწერის მიხედვით გავმართავთ ტექსტს, გადავსვამთ სტრიქონის ბოლო სიტყვებს („მწარე დრამა“). რითა თავის ავჯილს დაიქვრს: მწარე --- გვაქმარეთ.

ბ) „პრესის“ ავტოგრაფში ეკითხულობთ:

დაქარი, დაქარი! ის სომეხია,
ეს ქართველია, ეს თათრია,
იქნებ მუშაა, იქნებ გლეხა,
რა ექნათ? რა რჩეულს ბინადარს (III, 614).

მაგრამ ნაბეჭდ წყაროებში გამოთქმები: „ის სომეხია“, „ეს ქართველია“ — გადაჭრულად. ამ შემთხვევაში რითა არ იყარგება: სომეხია — გლეხია შიღართმის კვალიდიკაციით შევა ლექსიკონში.

გ) „ჩემს ლექსებში“ (VII, 187) პირველი სტროფის ძირითადი რითმა, რომელიც II—IV სტრიქონებს უნდა აკავშირებდეს, არ ჩანს, ეს სტრიქონებია: „შენი თვალების, შენი გულის, შენი ოცნების“ და „ეს ლექსებია მწუხარების და გაწვალების“. თუ სინტაგმას „შენი თვალების“ სტრიქონის ბოლოს გაეიტანთ. რითმა გამოჩნდება: თვალების — გაწვალების.

ალარ გვაგარძელებთ მსგავსი ნიმუშების ამოწერას. მათი რაოდენობა საკმაოდ ბევრია. მაგრამ საკითხი არც ისე იოლი გადასაწყვეტია, როგორც ერთი შეხედვით ჩანს.

რამდენიმე ლექსის ავტოგრაფმა არ დაადასტურა ჩვენი ვარაუდი სიტყვების გადაადგილების შედეგად რითმის წარმოჩენისა.

ა) ორმაგი, ჭვარედინი რითმით დაწერილ ლექსში „მოხუცი ქალი“ მეორე სტროფი მთლიანად ურითმოდაა დატოვებული:

ახლა არაღის არ უცქერს იგი,
თითქოს ვერ ხედავს ვერაღის გზაზე.
თითქოს არც ხმა აქვს, არც გული უცვლერს,
ან ეშინია და ან ვერ ბედავს (III, 220).

ამ სტროფში სრულიად უმტიყენეულო ოპერაციის შედეგად გალაკტიონის რითმათა ლექსიკონს ორი რითმა შეემატებოდა: უცქერს --- უძგერს, ხედავს --- ბედავს. მაგრამ ავტოგრაფი არ იძლევა ამ ოპერაციის ჩატარების უფლებას.

ბ) უსათაურო ლექსში „ურთებს, გრდემლებს“ (III, 187) ამავე წესით სამი რითმაა დაკარგული. ამთვან ერთი — ძირითადი რითმა. თუკი სტრიქონები ასე გაიმართებოდა: „ჭიანურს უტევს ბლოკის ქრიალი“, „რა აღმაჯრენა, რა შთაგონება“ და „აქ თვითეული ხელსაწყო მღერის“, გამოჩნდებოდა რითმებიც: ქრიალი -- ძგრიალი, შთაგონება --- გაგონება და მღერის --- ამონაღერის. მაგრამ ამ ლექსის ავტოგრაფიცა და მისი ასლიც დაბეჭდილისაგან სხვაობას არ გვაძლევს.

გ) ბოლო ავორდო ჩინებული ლექსისა „ქვეყანა გაცვდა, ვით ძველი გრო-

ში“ (VII.10) ცალფა რითმითაა დატოვებული (abc). წინა სტროფებში კი ყველა სტრიქონი გართმულია. ამავე დროს, ეს ბოლო სტროფი ასეთ საინტერესო რითმას მალავს: **სიბნელე — გამიძნელე.**

მაგრამ ავტოგრაფში სიტყვა **სიბნელე** სტრიქონის ბოლოს არაა გასული: „საშინელება, სიბნელე, გესლი“.

სხვა მაგალითებზე აღარ შევჩერდებით.

ამ ვითარებაში არავითარი საფუძველი არა გვაქვს, რითმათა წარმოჩენის მიზნით, პოეტის სტრიქონები ხელვეყთ, მათში სიტყვები გადავადგილოთ (თანაც ამ ლექსებიდან ზოგიერთი პოეტის სიცოცხლეშივეა გამოქვეყნებული). მაგრამ. ამავე დროს, ნუ დავგვიწყდება. რომ შემოქმედებითი პროცესი რთული ფსიქოლოგიური აქტია. პოეტური ზეშთაგონების რეალიზაციის დროს მოსალოდნელია ზოგი ტექნიკური ხარვეზი. შესაძლებელია, მაგალითად, რომ გართმულმა სტრიქონებმა ქალღმრთელად გადატანისას რაიმე დეფექტი დაიკლონ. გალაკტიონი, როგორც მელოდიური პოეტი, პანგით შეპყრობილი. სწორად კალმის ხელში აღებამდე თხზავდა სტრიქონებსა და სტროფებს, რომლებიც საწერ-ფურცლებზე, შესაძლოა, სხვა გალაკტიონს გადაჰქონდა: შემოქმედებითი განწყობა მთავრდებოდა და ლექსის გადაწერა იწყებოდა. ამიტომაც, რომ პოეტის ავტოგრაფები შედარებით სუფთაა (ზოგი ნაწარმოების ვარიანტების სიმრავლე იმის შედეგია, რომ პოეტი ხელახლა მიუბრუნდებოდა ლექსს, ახლიდან იწყებოდა შემოქმედებითი პროცესი). ეს ნახევრად ტექნიკური საქმე — მელოდიად ქცეული ლექსისთვის თვალთ დასანახი, გრაფიკული სახის მიცემა, ალბათ, ყოველთვის უნაკლოდ ვერ სრულდებოდა, მითუმეტეს ისეთი თავისებური პერსონის მიერ, როგორც გალაკტიონი იყო.

ამ თვალსაზრისით საინტერესო მასალას გვაძლევს ლექსი „ელექტრონული თოვლი“, რომელიც ავტოგრაფში ამ სახით არის წარმოდგენილი:

მზის ჩასვლის წამი ავეისტოსა ჰგავს,
ჩასვლის მომენტი კი ენკენისთვის;
ჩამოზნელება იანვარს რგავდა,
თითქო დაზამთრდა წარმოდგენისთვის.
სწრაფლ ელექტრონის მოვიდა თოვლი,
არე აივსო მისი სისოვლით.

ამ ლექსში ლაპარაკია არა იმაზე, თუ როგორია საზოგადოდ მზის ჩასვლა, რას მოგვგაგონებს იგი საერთოდ, არამედ წარმოსახულია რეალური სურათი მზის ჩასვლისა, თუ როგორი იყო ერთ კონკრეტულ მომენტში ჩამავალი მზე. რას წაავაგდა იგი. აქედან გამომდინარე, ლექსის პირველ სტრიქონს ამგვარი სახე უნდა ჰქონოდა: „მზის ჩასვლის წამი ავეისტოს ჰგავდა“. მითუმეტეს, რომ ქვემოთ ყველგან ნამყო დროშია საუბარი: „ჩამოზნელება იანვარს რგავდა“. „მოვიდა თოვლი“, არე აივსო“.

თუ სიტყვა ჰგავს შეიცვლება სიტყვით ჰგავდა, ურთომოდ დატოვებული მეორე და მესამე სტრიქონებიც გაირითმება: ჰგავდა — რგავდა. აშკარაა, აქ პოეტს რითმის ხიბლი ამოძრავებდა, თორემ ასეთ მოულოდნელ სიტყვა-სახეს არ მიმართავდა: „ჩამოზნელება იანვარს რგავდა“. მაგრამ ავტოგრაფში არ ჩანს სიტყვა ჰგავდა. იქ თვალნათლივ წერია: „ჰგავს ავეისტოს“, რომელიც შემდეგ დანომრებით გადაადგილებულია“ (VII, 324).

ჩვენ წინ არის მეტყველი მაგალითი: ნაცვლად იმისა, რომ დაეწერა ჰგავდა, ავტორმა დაწერა ჰგავს. ეს კალმისმიერი ლაფსუსია, რომელიც უნდა გასწორდეს.

გრიგოლ აბაშიძემ და მურმან ლებანიძემ პოეტის თხზულებათა საიუბილეო გამოცემაში („რჩეული“, 1973), ხოლო შემდეგ რევაზ თვარაძემ „რჩეული“ (1977 წ.) კონიექტურის წესით გაასწორეს „შავი სვეტების“ ერთი ადგილი. ლექსის ავტოგრაფსა და ნაბეჭდ წყაროებში გვექონდა:

ასკეტი, ბრძენი, პოეტი, მუშა
სიცივის ბრწყინვით განათებული,
როგორც იღვებს ხანდახან მუშა,
აფეთქებული ცეცხლით და ყინვით.

მეორე სტრიქონის ბრწყინვით სტრიქონის ბოლოს იქნა გადატანილი — „განათებული სიცოცხლის ბრწყინვით“ და გამოჩნდა რითმა: ბრწყინვით — ყინვით. ვრცელი, 150-სტრიქონიანი ლექსი „კოსმიური ორკესტრი“ (II, 209), გარდა ექვსმარცვლიანი საზომით გამართული მცირე მონაკვეთისა, მთლიანად ჭვარედინად არის გართმული. გამონაკლისს შეადგენს მხოლოდ ერთი ადგილი — გაურითმავადა დატოვებული სტროფის პირველი და მესამე სტრიქონები: „შენი, შოტლანდია, სული სრულხმოვანი“ და „მეფურ უგონობით ახლაც ის ლანდია“. თუ პირველ სტრიქონში სიტყვები გადაადგილდებოდა, რაც ლექსის შინაარსს არ აზიარებს („სული სრულხმოვანი შენი, შოტლანდია“), რითმაც თავის ადგილს დაიჭერდა **შოტლანდია — ლანდია**.

ლექსის ავტოგრაფი შენახული არ არის, ნაბეჭდი წყაროები განსხვავებულ წყაითხვას არ იძლევა, მაგრამ პოეტის ახალ „რჩეულში“ (1977, გვ. 244) ტექსტი სწორედ ამგვარად იქნა ჩასწორებული.

დიდი ხელოვნების წყალობით, გალაკტიონის ლექსში დაფარულია რითმის საგანგებო ძიების კვალი, თორემ პოეტის არქივის გაცნობა გვიდასტურებს, რომ გალაკტიონის შემოქმედებითი პროცესის ერთ-ერთი წარმმართველი კომპონენტი რითმა იყო. ხოლო თუკი ეს ასეა, ძნელი დასაჩქერებელია, რომ პოეტი შეგნებულად განრიდებოდა რითმებს: სიბნელე — გამიძნელე, მღერის — ამონალერის, ბრწყინვით — ყინვით, ლანდია — შოტლანდია; უყურადღებოდ მიეტოვებინა ისინი სტრიქონებში, არ ეგრანო მათი შემოქმედებითი ძალა და არ ეზრუნა, ამ ესთეტიკური ტუბობის თანამოზიარედ მკითხველიც ჰყოლოდა.

გამომდინარე აქედან, ჩვენ ვიტოვებთ უფლებას, რომ გალაკტიონის რითმის ლექსიკონში ამ წესით აღდგენილი რითმებიც შევიტანოთ.

რითმათა დაკლება ზოგჯერ იმის შედეგია, რომ ავტორისეულ ტექსტში სტრიქონებია არეული. ლექსს „აკაკის გარდაცვალების გამო“ პირველი პუბლიკაციისთანავე (ეურნ. „განთიადი“, 1915, № 3) ამ მხრივ დეფექტი დაჰყვა, რაც თორმეტრომეულშიც გადმოტანილ იქნა (I, 260): სამ შემთხვევაში სტროფების წყვილადი რითმა ჩავარდნილია, ერთი სტრიქონის ნაცვლად მეორეა ჩასმული. რითმის აღდგენა ავტოგრაფის მეშვეობით ხერხდება.

„უცნაური სასახლე“ „არტისტულ ყვავილებში“ თორმეტრომეულისაგან (II, 73) განსხვავებით, შეიცავს რითმებს: ამიდის — ამიდის — ამიდის, ზარებით — ზარებით — ზარებით, მიქარვა — მიქარვა — მიქარვა. ანაზღა — განაზღა, შირაზი — სიხშირეზე, ტარება — მომეკარება, დარეკა — ჰარჩქა.

თორმეტრომეულში მითითებული არ არის ლექსის ამ ვარიანტის არსებობის შესახებ. გალაკტიონის რითმათა ლექსიკონი 7 ახალი რითმით მდიდრდება. ლექსში „ღამევ, რა მოგივიდა“ რითმის მხოლოდ ერთი ცალია დაკარგული, მაგრამ დარღვეულია ავტორისეული სისტემა გართმვისა.

ოთხსავე ნაბეჭდ წყაროში: 1927 წლის კრებულიდან 1959 წლის კრებულის ჩათვლით (ავტოგრაფი შემონახული არ არის) ლექსი ამ სახით იბეჭდებოდა:

ო. ყოველდღე მზეები
ქსერებში ვარდება,
ქარავენი ღღებების
მძიმედ მიემართება.
ის ოცნებაჲ ქაოსის
ნაპირამდე მივიდა,
ღაწვე, რა მოგივიდა?
ქარო, რა გემართება?

თორმეტრემეულში (II, 260) ამ ლექსის გარიტმების პრინციპი უმართებულად იქნა მიჩნეული. „ვარიანტებსა და შენიშვნებში“ ვკითხულობთ: „პირველი პუბლიკაციის დროსვე უსათუოდ აირია 8 — 9 სტრიქონები, რასაც უცვლელად იმეორებს ყველა შემდგომი გამოცემა. სტრიქონები, რითმის შესაბამისად, უსათუოდ მოითხოვს გადაადგილებას, რაც ჩვენ გავაკეთეთ.

იყო: ღამევე, რა მოგივიდა?

ქარო, რა გემართება?

დავტოვეთ: ქარო, რა გემართება?

ღამევე, რა მოგივიდა?“ (II, 461).

ლექსის ავტორისეულ ვარიანტში გამოყენებულია აღმოსავლური პოეზიისათვის დამახასიათებელი გარიტმების სისტემა, რომლის მიხედვით ლექსის მეორე სტროფის ბოლო სტრიქონი რითმით პირველ სტროფს უკავშირდება. გარიტმის ეს ხერხი სპარსულში ნიშანდობლივია. როგორც მუსამამათური ლექსწიგობისათვის (ხუთსტრიქონიან სტრაფებს რომ შეიცავს), ისე ოთხსტრიქონიანი სტროფებით დაწერილი ლექსებისთვისაც, რასაც არაბულ-სპარსული ტერმინოლოგიით მორაბბაჲ ეწოდება³.

გალაკტიონის ეს ლექსი გარიტმის წესის მიხედვით სწორედ მორაბბაჲს ტიპისაა (ababcdbb); I სტროფის რითმა (ვარდება-ნიემართება) II სტროფის ბოლოშია გადასული (გენართება). გარიტმის იმავე პრინციპზეა აგებული გალაკტიონის მეორე ლექსი „გულო, რა გემართება“ (II, 295). აქაც პირველი სტროფის რითმა მეორე სტროფის ბოლოშია გადასული: abcdbdeeb (პოტივიდან --- მოგივიდა). თუ თორმეტრემეულის ვარიანტს დავემყარებთ, ირდევკა გარიტმის ცნობილი სისტემა, რომელიც პოეტს ამ ლექსში აქვს გამოყენებული და სამეგრადი რითმის ბოლო ცალი (გემართება) რითმის საერთო ფერხულისაგან ითიშება.

გალაკტიონის რითმათა ლექსიკონის შემდგენელთა ჯგუფმა (ე. კვიციანი, თ. დოიაშვილი, გ. ნადარეიშვილი, ა. ხინთიბიძე) პოეტის თხზულებათა გამოცემებში რითმის სხვა დარღვევებსაც მიაგნო (რითმის ცალეზად გასული რთული სიტყვების, კომპოზიტების ორთოგრაფია და სხვა).

ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინება აუცილებელია გალაკტიონის რითმის სიზუსტის დადგენისათვის, რაც მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული პოეტის თხზულებათა შემდგომი გამოცემისას.

³ დ. კობიძე, ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობანი, თბილისი, 1969, გვ. 354.

НОВЫЕ РАБОТЫ ЛЕНИНГРАДСКИХ КОЛЛЕГ

За последнее время сотрудники Сектора древней русской литературы ИРЛИ АН СССР (Пушкинский дом) и члены Кафедры истории древнегрузинской литературы Тбилисского университета установили тесные деловые и дружеские контакты. Ярким свидетельством этого явились дни литератур, проведенные в Ленинграде и Тбилиси, итоги которых подведены в издающемся совместно сборнике статей.

Непрерывность контактов выражается также в постоянной переписке и обмене новыми изданиями. В данной небольшой заметке нам хочется поделиться радостью за наших ленинградских коллег и их научные успехи и достижения, ярко проявившиеся в ряде новых книг, которые мы в общих чертах попытаемся представить читателю.

Свыше тридцати лет занимается шедевром древней русской литературы «Словом о полку Игореве» акад. Д. С. Лихачев. И все-таки его новая монография «Слово о полку Игореве и культура его времени» (Л., 1978, 360 с.) — это еще один большой вклад в дело изучения знаменитого памятника. Как отмечает автор, «основная цель этой книги — показать глубочайшие корни всей художественной и идейной системы «Слова о полку Игореве». Особую роль играют в данном случае внелитературные связи и связи с устной речью, с феодальной символикой, с историческими представлениями, с представлениями о своем времени, с верованиями, наконец, просто с исторической действительностью и историческим прошлым Руси».

Все эти вопросы с присущей Д. С. Лихачеву глубиной и размахом рассмотрены в первой части книги («Слово» и особенности русской средневековой литературы; «Слово» и эстетические представления его времени; Исторические и политические представления его времени; Устная истоки художественной системы «Слова» и др.)

Вторая часть — полемическая. В ней представлена острая критика тех авторов, кто, по мнению Д. С. Лихачева, неправильно истолковывает историю и содержание «Слова» (А. Данти, Дж. Феншелл, О. Сулейменов, С. П. Азбелев). По образному выражению исследователя, «Слово» можно не только срубить на корню, но и подточить его отдельными исправлениями многочисленных «старателей», пытающихся зобить в нем «золотую руду» эффектных гипотез. Поэтому эта часть является органичной и необходимой не только для данной книги, но и для всей литературоведческой науки наших дней. Ведь очень часто эту область считают легкодоступной, в результате чего оказывается множество легковесных, дилетантских работ. Вторая часть книги Д. С. Лихачева — урок и предостережение для всех, кто считает возможным несерьезно отнестись к литературоведению, пытаться заменить его потоком серого штампа, либо констатующим невежеством.

Уже отмечались в печати такие достоинства книги, как культура полемики, отношение к научной традиции, забота о сохранении нравственности науки (Ю. Малин, ЛГ, 20, 6, 79). Тенденциозность почти всегда признак некомпетентности и безразличности, причем не только научной. «Наука и нравственность неразрывны. Нравственность в науке... это прежде всего научная честность, научная осторожность, отсутствие предвзятости, одностороннего стремления навязать научаемому памятнику заранее постулируемые качества» (с. 327).

Книга Д. С. Лихачева снабжена весьма необходимой библиографией работ ученого по «Слову о полку Игореве» (составитель М. А. Салмина).

Плодотворно исследуют разные аспекты древнерусской литературы многочисленные ученики Д. С. Лихачева, с благодарностью отмечающие добрую помощь и терпеливое руководство Учителя.

Монография Г. М. Прохорова посвящена одному из малоизученных памятников XIV в. «Повесть о Митяе» («Повесть о Митяе», Л., 1978, 238 с., редактор Д. С. Лихачев). Небольшой метельный рассказ дал возможность исследователю нарисовать ярко картину общественной и политической жизни эпохи Куликовской

битым. Книга Г. М. Прохорова написана живо, необычайно просто и увлекательно. Это научное исследование, действительно, представлено как жанр интеллектуальной прозы: «Автор этой книги предлагает читателю вместе неторопливо, вдумчиво прочесть Повесть, сопоставляя по ходу чтения ее сведения с сообщениями других имеющих отношение к делу произведений и документов, и приглядываясь к ней как к литературному произведению с целью определить ее место в современном ей литературном процессе, а лежащих в ее основе событий — в процессе историческом» (с. 4).

И в самом деле, читатель с удовольствием следует за автором, как бы вместе с ним наблюдая развитие бурных событий при столкновении светских и духовных сил. Исторический подход автора вполне оправдан и целесообразен, однако проблемы истории не являются для него самоцелью и поэтому, естественно, не рассматриваются во всей полноте. Здесь история служит литературоведению, и в этом плане книга Г. М. Прохорова является образцовой (во второй части рассмотрены вопросы истории текста, время создания, жанровые и художественные особенности повести и др. В приложениях публикуются тексты).

«Повесть о Петре и Февронии» (подготовка текстов и исследование Р. П. Дмитриевой, Л., 1979, 336 с., редактор А. М. Панченко) как бы продолжает исследование Г. М. Прохорова. Р. П. Дмитриева всесторонне изучила интереснейший памятник русской и мировой литературы XV—XVI веков — историю любви крестьянской девушки из Рязанской земли и муромского князя. В исследовании рассматриваются вопросы структуры «Повести», отношение автора к рассказам о крестьянке Февронии из деревни Ласково, к повести о рязанском епископе Василии, проблема авторства и времени создания памятника, дан археографический обзор списков. Затем представлены тексты «Повести» по всем доступным, ранее известным и вновь обнаруженным редакциям. В приложении публикуются тексты «Повести о рязанском епископе Василии» и «Моления к царю».

Для читателя особенно важны наблюдения Р. П. Дмитриевой о связи «Повести» с местными русскими фольклорными сюжетами. В то же время типологическая близость с западноевропейскими произведениями («Тристан и Изольда») может быть дополнена грузинским материалом (Сказание об Абесаломе и Этери, построенное на аналогичном конфликте — неравном социальном прохождении героев). Очень интересны выводы исследователя относительно жанровых особенностей повести: «Повесть выходит за рамки житийной тематики: в ней рассказывается о жизни Петра и Февронии в основном в аспекте их взаимоотношений. Таким образом, содержание памятника находится в противоречии с законами агнографического жанра, которые предписывают изображение идеализированных стереотипных героев без какой-либо их человеческой характеристики» (с. 7).

Следует отметить, что аналогичные тенденции прослеживаются и в некоторых древнерусских агнографических памятниках (К. С. Кекелидзе).

Монография «Николай Спафарий», Эстетические трактаты (подготовка текстов и вступительная статья О. А. Белобровой Л., 1978, 160 с., редактор А. М. Панченко) также продолжает традицию научного изучения и публикации древнерусских текстов. На этот раз О. А. Белоброва поставила целью исследовать трактаты Николая Спафария Миссис (1636—1709), переводчика Посольского приказа и автора многих исторических и географических сочинений. Во вступительной статье обстоятельно рассмотрена биография Спафария, его посольская и переводческая деятельность. Затем представлены тексты четырех просветительских трактатов (Книга избранная кратце о деятих мусах и седмих свободных художествах: Книга о синиллах; Арифмология; Книга иероглифическая...).

Трактаты эти наряду с изложением элементарных основ той или иной науки, содержат рекомендации этического характера, рассчитанные на формирование идеального правителя (втор. третья часть «Арифмологии»), а также позицию критика литературных произведений, вопросы теории перевода и т. д. Обращает на себя внимание типологическая близость с восточными и грузинскими дидактическими произведениями (Саали, С.-С. Орбелиани).

О. А. Белоброва исследует источники трактатов, дает их критический разбор и высоко оценивает эти образцы русской прозы XVII века. Здесь же отметим, что тема одного из трактатов была весьма популярна и в древнегрузинской литературе. Мы имеем ввиду сведения о Сивилле и Сивиллиных книгах, которые встречаются как в оригинальных, так и переводных (в частности, и с русского языка) памятниках (К. С. Кекелидзе).

В заключение следует упомянуть монументальное издание серии «Памятники литературы древней Руси», первый том которой опубликован под названием «Начало русской литературы (XI—начало XII века)», М., 1978, 463 с. (составление и общая редакция Л. А. Дмитриева и Д. С. Лихачева, вступительная статья Д. С. Лихачева). Особое значение данного издания состоит в параллельной публикации древнерусских текстов и их переводов на современный русский язык. В книгу вошли «Повесть временных дел» (подготовка текста О. В. Творогова, перевод Д. С. Лихачева); «Сказание о Борже и Глебе» (подготовка текста и перевод Л. А. Дмитриева); «Житие Феодосия Печерского» (подготовка текста и перевод О. В. Творогова) и «Поучение Владимира Мономаха» (подготовка текста О. В. Творогова, перевод Д. С. Лихачева).

Издание текстов снабжено обширными комментариями Д. С. Лихачева, Л. А. Дмитриева и О. В. Творогова и прекрасно подобранными иллюстрациями (подбор О. А. Едлаброней).

Наша заметка была уже в издательстве, когда из Ленинграда пришел еще один драгоценный подарок — новое, третье дополненное издание известного труда акад. Д. С. Лихачева «Поэтика древнерусской литературы» (Москва, 1979, 357 с.). Это большое событие для каждого медиевиста-литературоведа, ибо два первых издания (1967 и 1971 гг.) давно уже стали библиографической редкостью.

Мы не будем распространяться об огромном научном значении книги (в 1969 г. ей была присуждена Государственная премия СССР), отметим лишь ее важность и необходимость при изучении также ряда проблем древнегрузинской литературы.

А. Г. БАРАМИДЗЕ, А. А. ГВАХАРИЯ, Л. В. МЕНАБДЕ

ВКЛАД В ГРУЗИНСКУЮ ФОЛЬКЛОРИСТИКУ

Этери Николаевна Арджеванидзе, Вопросы изучения грузинского фольклора в дореволюционной русской периодике Грузии, изд. «Мецниереба», Тбилиси, 1978 (на грузинском языке)

Книга доктора филологических наук, заведующей кафедрой новой грузинской литературы Тбилисского государственного педагогического института им. А. С. Пушкина проф. Э. Н. Арджеванидзе действительно является большим вкладом в историю изучения грузинской фольклористики. Этот капитальный труд является итогом многолетних исследований автором разнообразных архивных, газетных источников, а также результатом ее участия в фольклористических экспедициях по районам Грузии.

Этой книгой вновь подтверждается тот высокий научный уровень, которого достигла грузинская фольклористика наряду с другими литературоведческими науками.

Как известно, в дореволюционной периодике, выходящей в Грузии почти в течение целого столетия (1828—1917), публиковались образцы грузинского устного народного творчества как на языке оригинала, так и в переводах на русский язык; кроме того, помещались интересные исследования по проблемам грузинской фольклористики. Эти материалы, как справедливо отмечает автор исследования, имеют важное значение для изучения не только грузино-русских фольклористических связей, но и ряда вопросов истории грузинской фольклористики, поскольку некоторые материалы грузинского народного творчества, опубликованные на страницах русской периодики, являются первыми печатными публикациями этих образцов.

В предлагаемой работе дается характеристика тех периодических изданий, которые заслуживают особого внимания в изучении грузино-русских фольклористических связей. Среди них: Акты, собранные Кавказской археографической комиссией (1866—1904); «Закавказский вестник» (1836—1864); Записки Закавказского отдела императорского Русского географического общества (1852—1919); «Кавказ» (1816—1918); «Новое обозрение» (1884—1905); «Обзор» (1878—1883); Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа (1981—1927) и другие, всего около 50 периодических изданий. Выявлены интересные факты делового, благожелательного сотрудничества прогрессивных русских и грузинских деятелей прошлого века на научном поприще: освещена проблема взаимосвязей грузинской общественной жизни с русской культурой.

В труде на основе анализа многочисленных фактов показано, что передовая, прогрессивная часть русской интеллигенции как на Кавказе, так и в России с большим интересом отнеслась к жизни и истории грузинского народа. Вместе с грузинскими деятелями она весьма остро выступала против искажения фактов истории и быта грузинского народа и требовала от сотрудников периодической печати более серьезного подхода к делу.

Великий революционер-демократ Н. Г. Чернышевский писал: «Из трех статей, напечатанных в III книге «Записок кавказского отдела географического общества», именно: «О талишцах» — г. Россет, о «Тушино-пшаво-хевсурском округе» — кн. Эрстова (поэт Р. Эрстова) и «Поездка в Волгую Сванетию» — г. Бартоломея, каждая имеет капитальное достоинство, представляя много новых и важных материалов для этнографии Кавказского края... Обращаем главное наше внимание на статью кн. Эрстова, содержащую общепригодное описание быта двух из числа племен, населяющих тушино-пшаво-хевсурский округ, именно о пшавцах и хевсурах» (Полн. собр. соч., т. III, М., 1947, с. 483).

На страницах дореволюционной русской периодики, выходящей в Грузии, в разное время сотрудничали акад. А. Веселовский, проф. Вс. Миллер, проф. П. Вискова-

тов, проф. Р. П. Нэтани, проф. А. Дирр, проф. Н. Державиш и другие. Особенно следует выделить И. А. Сливщикова, который на протяжении ряда лет редактировал газету «Кавказ» и был большим ценителем и любителем грузинских народных преданий, легенд и песен.

Исключительно плодотворной также является деятельность проф. А. С. Хаханавили (Хаханов). Будучи профессором Московского института восточных языков, он играл весьма благотворную роль в деле сближения грузинской интеллигенции с передовыми научными кругами культурных центров России.

В русских периодических изданиях дореволюционной Грузии публиковались, а иногда и анализировались образцы русской народной словесности. Эти материалы, представленные сравнительно большим количеством текстов, подробно рассмотрены в предлагаемой работе.

Трудно в небольшой рецензии перечислить все вопросы, которые проанализированы и рассмотрены в указанной нами работе. Мы вполне разделяем выводы автора книги о том, что русская периодика, издававшаяся на Кавказе, и, в частности, в дореволюционной Грузии, выполняла благодарную и почетную задачу по фиксации и исследованию фольклорных материалов почти всех народов и народностей Кавказа. Эти материалы по своей научной ценности вполне заслуживают самого пристального внимания специалистов.

В труде Э. Арджванидзе рассмотрены именно эти важные и ценные материалы, которые помогут всем ученым и читателям, интересующимся вопросами грузино-русских культурных взаимосвязей.

А. ЦАНАВА, П. ЗАНДУКЕЛИ.

ძრონისკა და ინფორმაცია

ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში *

1978 წ. 8 თებერვალი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გვიგინიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ს. ცაიშვილი.

განიხილეს სტროფები: 872 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კორტიშვილმა, ნ. კვიციანიშვილმა); 873; 874; 875; 876 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვიგინიშვილმა, ლ. კიხაძემ, ბ. მახარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

- 872 ბრძენი ხარ და გამორჩევა არა იცი ბრძენთა უძელებ, მინდორს სტირ და მკეცთა ახლავ, რას წადილსა აისრულებ?
- ვისთქის ჰქულები, ვერ მიხულები, თუ სოფელსა მოიძულე,
- და თავსა მრთელსა რად შეიკრავ, წყლულსა ახლად რად იწყულე?

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 866) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ბრძენი ხარ და აწონ-დაწონა (საქმისა) არ იცი ბრძენთა ნათქვამის შესაბამისად, მინდორში ტირი და მსეცებთან ხარ, (ასე) რა წადილს აისრულებ? ვისთვისაც კვლები, ვერ შეეყრები, თუ წუთისოფელს მოიძულე, მრთელ (სად) თავს რატომ იკრავ (-აუტკივარ თავს რად იტყივებ), წყლულს ისევ რად იწყულე?

- 873 ვინ არ ყოფილა მიჩნური, ვის არ საგმილნი სდებიან?
- ვის არ უნახვან პატყინი, ვისთქის ვინ არა ბნელბიან?
- მითხარ, უსახო რა კმნილა, სულნი რად ამოგვლებიან?
- და არ იცი, ვარდნი უეკლოდ არავის მოუყრებიან!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 867) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ვინ არ ყოფილა მიჩნური, ვის არ მოსდებია (სიყვარულის) ცეცხლი? ვინ არ ტანჯულა (ტანჯვა ვის არ განუცლია), ვინ არის, ვისთვისმე რომ არ დაბნედილიყოს? მითხარი, არაჩვეულებრივი (უმგაგალითო) რა მოხდა, სული რატომ გხდება (რატომ კვლები)? არ იცი, უეკლოდ ვარდი არავის მოუყრფია!

- 874 ვარდსა ჰკითხეს: «ეგზომ ტურფა რამან შეგკმნა ტანად, პირად?
- მიკუირს, რად ხარ ეკლიანი? პოენა შენი რად არს ჰირად?»
- მან თქვა: «ტყბილსა მწარე ჰპოვებს, სცობა, იქმნების რაცა ძუირად;
- და ოდეს ტურფა გაიფედეს, აღარა ღირს არცა ზირად».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 868) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. ი. გვიგინიშვილის წინადადებით მეორე ტაქტის შიგნით კითხვითი ნიშანი შეიკვალა მძიმით. პროექტი ამ ცვლილებით მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ვარდს ჰკითხეს: „რამ შეგკმნა ტანად და სხით (შესახედავად) ასეთი მშვენიერი? მიკუირს, ეკლიანი რატომ ხარ, შენი მოპოვება რატომ არის ძნელი?“ მან თქვა: „ტყბილს მწარე მოიპოვებს (ლხინი ჰირის დაძლევათ მოიპოვება), უმგობესია, რაც იშვიათია; როცა მშვენიერი (რამ) გაზშირდება, ზირადაც აღარ ღირს“.

- 875 რათგან ვარდი ამას იტყუის უსულო და უსაყო,
- მაშა ლხინსა ვინ მოიმიქის პირველ ჰირთა უმუშაყო?
- უბოროტო ვის ასმია რაცა საქმე საეშაყო,
- და რად ემღურვი საწუთროსა? რა უქნია უარაყო?!

* გაგრძელება. დასაწყისი იხ. „მ ა ც ნ ე, ენისა და ლიტერატურის სპრინა“, 1974, №№ 3, 4; 1975, №№: 1, 2, 4; 1976, №№: 1, 3, 4; 1977, №№: 3, 4; 1978, №№: 1, 2, 3, 4; 1979, №№: 1, 2, 3.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 869) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: საქმე (კარგი).

რედაქციამ აღადგინა წაკითხვა: რ ა ც ა კ ა რ გ ი ს ა ე შ მ ა კ ო .

სტროფის შინაარსი: რადგან ამას ამბობს უსულო და დღემოკლე ვარდი, მაშ ლხინს ვინ მოიქმის წინასწარ კირთა გადაუხდელი? უბოროტო ვის გაუგონია, რაც საეშმაკო რივისაა, რატომ ემღერი წუთისოფელს? რა უქნია უმაგალითო (გაუგონარი)?!

876 ისმინე ჩემი თხრობილი, შეეჩე, წაიღეთ ნებასა,
ნუ მიჰყოლიხარ თავისა თათბირსა, გაგონებასა,
რაცა არ გწადდეს, იგი ქმენ, ნუ სდევ წაღილთა ნებასა,
და ასრე არ სჰობდეს, არ გეტყვი, რად მექუ რასაცა თნებასა!*

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 870) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ ზესამე ტაეპის ბოლოს მძიმე შეიცვალა წერტილ-მძიმით.

სტროფის შინაარსი: მოსმინე ჩემი ნათქვამი, შეეჩე (ცხენზე), წაიღეთ ნება-ნება, ნუ აყევები (მხოლოდ) საკუთარ გადაწყვეტილებასა და აზრს, რაც არ გსურს, ის გააკეთე, ნუ აჰყოლიხარ (საკუთარ) ნება-სურვილს; ასე რომ არ ჰობდეს, არ გეტყოდი, რატომ გგონია, რომ სიცრუეს გეუბნები (გეპირფერებ)?!

1878 წ. 10 თებერვალი

სნდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. შერტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 877; 878; 879; 880; 881 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვირიტიშვილმა. ლ. ექნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

877 მან უთხრა: „ძმაო, რა გითხრა, ძრეაცა არ ძალმიც ვენისა,
ძალი არა პაქტს ხელქჳნილსა შენთა სიტყუათა სმენისა;
რად აღვილად გიჩნს მოთმენა ჩემთა სასჯელთა თმენისა?
და აწ მიეწურევიარ სიკუდილსა, დრო მომეხსლა ლხენისა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 871) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: გიჩნს (გიჩს). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მან (ტარიელმა) უთხრა: „ძმაო, რა გითხრა, ვენის დაძერაც არ შემძლია, გამშაგებულს შენი სიტყუების მოსმენის ძალა არა მჰქვს; რატომ მიგაჩნია ადვილად (ჩემგან) ჩემი ტანჯვის მოთმენა? ახლა სიკვდილს მივახლოებიარ, სიხარულის დრო დამიღვა (მომიახლოვდა).

878 ამას მოკუდავი ვილოცავ, აროდეს ვითხოვ, არ, ენით:
აჲ გაყრილნი მიწურნი მუნამცა შევიყარენით,
მუნ ერთმანერთი კულა ენახეთ, კულა რამე გავიხარენით,
და მო, მოკუარეთა დამმარხეთ, მიწანი მომყარენით!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 872) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. ზესამე ტაეპის ბოლოს მძიმე შეიცვალა წერტილ-მძიმით. პროექტი ამ ცვლილებით მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ამას მომაკედავი ელოცულობ, სიტყუით არასოდეს ვითხოვ: აჲ გაყრილი მიწურები იჲ (იმ ქვეყნად) შევიყაროთ, იჲ კვლავ ენახოთ ერთმანეთი, კვლავ გავიხაროთ; მოდით, დამმარხეთ მეგობრებმა, მიწა მომყარეთ!

879 საყუარელმან საყუარელი ვით არ ნახოს, ვით გაწიროს!
მისკენ მივალ მხიარული, მერმე იგი ჩემკერძ იროს,
მივეგებუი, მომეგებოს, ამიტირდეს, ამიტროს.
და ჰკითხე ასთა, ქმენ გულისა, რა გინდა ვინ გივაზიროს!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 873) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: ჩემკერძ (ჩემ კერძ).

გ. კარტოზიას აზრით, მეორე ტაეპში უმჯობესია წაკითხვა: მერმე მ ა ნ ც ა ჩემკერძ იროს.

ი. გიგინეიშვილის აზრით, მეოთხე ტაქსის მეორე ნახევარი ასე უნდა შეიცვალოს: რ ა გ ი ნ დ რ ა ვ ი ნ გ ი ვ ა ზ ი რ ო ს.

პროექტი მიღებულ იქნა უცვლელად.

სტროფის შინაარსი: მიწნური სატრფოს როგორ არ ნახავს, როგორ მიატოვებს! მისკენ მივდივარ მზიარული, მერმე ისიც ჩემკენ წამოვა. მივეგებები, მომეგებება, ატირდება, ამბატრებს. ასს დაეკითხე. (მანის) გულის ნაყარნახევი გააქეთე, რაც უნდა გარჩიოს ვინმემ (ვინც რა უნდა გირჩიოს)!

880 მართ გარდაწყვეთით იყოლი, გეტყუი მართალსა პირასა:

სიკედლი მახლავს, დამეყენ, ხანსაღა დავსყოფ მცირასა;

არ ცოცხალი ვიყო, რას მაქნევ? რა დავჩნე, კელსა მქლი რასა?

და დამშლიან ჩემნი კავშირნი, შევრთვიარ სულთა სირასა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 874) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ნამდვილად (გადაწყვეტილად) იყოღე, მართალ სიტყუას გუენებნი: სიკედლი მომდგომია, დამეხსენი, მცირე ხნის სიცოცხლე დამრჩენია (მცირე ხანსაღა ვიცოცხლებ); თუ ცოცხალი არ ვიქნები, რად გინდივარ? თუ (ცოცხალი) დავჩნე, რაში გამოვადგები? დაშლიან ჩემი კავშირები (შემადგენელი ელემენტები), შევერთებივარ სულთა რიჯა (წყებას).

881 რა სოქუი, რას იტყუი, არ მესმის, არცა მცალს სმენად ამისად,

სიკედლი მახლავს ხელქმნილსა, სიცოცხლე არის წამისად;

აწ გამოარმდა სიცოცხლე მეტად ყოველსა ეამისად,

და მუნ შევა მივალ, ცრემლისა მიწად საღ გამდის ლამი, საღ.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 875) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გიგინეიშვილის წინადადებით მეოთხე ტაქსში მ ი წ ა დ გამოიყო მძიმეებით. პროექტი ამ ცვლილებით მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: რა თქვი, რას ამბობ, არ მესმის, არც მცალია ამის მოსასმენად, სიკედლი მომდგომია ხელქმნილს, ერთი წამის სიცოცხლე დამრჩენია; ახლა ყველა სხვა დროზე მეტად (ახლა უფრო, ვიდრე ოდესმე) გამიმწარდა სიცოცხლე, მეც იქ მივდივარ, მიწაში, სადაც ცრემლის ღვარა მდის.

1878 წ. 17 თებერვალი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკიაძე, ე. მებრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 882; 883; 884 (პროექტი მოაწადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიკიაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ); 885 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკიაძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კოტეტიშვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა).

882 ბრძენო, ვინ ბრძენი, რა ბრძენი! ხელი ვიჯა იქს ბრძნობასა!

ეგ საუბარი მაშინ ვამს, თუცაღა ვიყო ცნობასა;

ვარდი ვერ არის უმზეოდ; იყოს, დაიწყებს ჭნობასა;

და მაწყენ, დამეყენ, არა მცალს, არცაღა ვახლავ თობასა“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 876) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: იქს (იქმს).

ი. გიგინეიშვილი: ხელნაწერთა ნაწილი მეორე ტაქსში ასეთ წაკითხვას იცავს: თ უ მ ც ა ლ ა ვ ი ყ ა ე ც ნ ო ბ ა ს ა. შუა ნაწილაკით კავშირებითი კილოს გადმოცემა უფრო ძველი მოგონება და პოემის ტექსტშიც ეს ფორმა უნდა აღდგეს. თ უ მ ც ა ლ ა ვ ი ყ ა ე > თ უ ც ა ლ ა ვ ი ყ ო გასაგები პროცესია, პირიქით კი ვერ ვივარაუდებთ.

ა. ბარამიძესა და ე. მებრეველს აგრეთვე მიაჩნიათ, რომ თ უ მ ც ა ლ ა ვ ი ყ ა ე პირველადი წაკითხვაა.

რედაქციის სხვა წევრთა აზრით, თ უ მ ც ა ლ ა ვ ი ყ ა ე და თ უ ც ა ლ ა ვ ი ყ ო ტოლფასოვანი წაკითხვებია, მაგრამ რადგან ზმნის კავშირებთან ფორმა უფრო მეტ (რედაქციუ-

ლ-დ განსხვავებულ) ხელნაწერშია, მას უნდა მიეცეს უზიარტესობა. არ არის გამორიცხული, რომ მცანაწილაკიანი წარმოება გვიანდელი სწორების შედეგი იყოს.

დაადგინეს: დარჩეს წაიკითხვა: თუ ცალა ვიყო (წინააღმდეგინი: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, ე. მეტრეველი).

სტროფის შინაარსი: ბრძენი, რა ბრძენი, რომელი ბრძენი! გახლებული როგორ გასწევს ბრძნობას, ეს საუბარი მაშინ იქნებოდა შესაფერისი, გონებაზე რომ ეყოფილიყავი; ვარდი უმზეოდ ვერ ძლებს, უმზეოდ თუ იქნა, ჭკნობას დაიწყებს; თავს ნუ შემაწყენ, დამეხსენი, დრო არ მაქვს, მოთმენაც არ ძალმიძს.

883 ეჭლა ეუბნების ავთანდილ სიტყუთა შრავალფერთა,
ეტუთის: „რა მოჰქუტლე, გერგების სიტყუთა რა ოკერთა?
ნუ იქ, არა სჯობს, საქმითა ნუ ხარ თავისა მტერთა!“
და ვერ წაიყვანა, ვერა ქმნა სიტყუთა, ვერა, ვერთა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 877) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ნუ იქმ, არა სჯობს, საქმითა ნუ ხარ (ნუ იქმ, არა სჯობს საქმითა, ნუ ხარ).

ი. გიგინეიშვილი: არ არის გამორიცხული, რომ მეოთხე ტაეპში ვერა ვერთთა კომპოზიტი იყოს, და უნდა განვიხილოთ სიტყუთა-ს მასხლერელად: ვერა ქმნა სიტყუთა ვერავერითა.

ე. მეტრეველი და შ. ძიძიგური იზიარებენ ამ მოსაზრებას.

რედაქციის დანარჩენი წევრები მხარს უჭერენ პროექტის წაიკითხვას. მიიჩნიათ, რომ აქ გვაქვს რუსთველის ენისათვის დამახასიათებელი განმეორება უარყოფითი ნაკვალასხელისა.

დაადგინეს: დარჩეს წაიკითხვა: ვერა ქმნა სიტყუთა, ვერა, ვერთთა (წინააღმდეგინი: ი. გიგინეიშვილი, ე. მეტრეველი, შ. ძიძიგური).

სტროფის შინაარსი: ცვლავ ეუბნება ავთანდილი მრავალგვარ სიტყუას, ეუბნება: „რომ მოკვდე, რას გარგებს ფუქი სიტყვა? (ამას) ნუ შერგები, არ ვარგა, ნუ ჩაიხიარ თავის სამტრო საქმეს!“ ვერ წაიყვანა, სიტყუთ ვერაფერი გააწყო (ვერაფერი ქნა ვერაფეთარი სიტყუთ).

მმ4 მერმე უთხრა: „აჰა, რათგან არ მომისმენ არას, არა,
აღარ გაწყენს ენა ჩემი, აქამდისა ცუდად მცთარა;
თუ სიტყუილი გიჯობს, მოკუტე, ვარდი დაწუნეს, და-ცა-შენარა!
და ერთა რანაე გეაჭებე, მიყავ!“ — ცრემლი ამღულარა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 878) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გიგინეიშვილი: მეორე ტაეპში უმჯობესია წაიკითხვა: აღარ გაწყენ, ენა ჩემი აქამდის-ცა ცუდად მცთარა.

ა. ბარამიძე: მშენიერი წაიკითხვაა, მაგრამ არაფრით სჯობია პროექტის ტექსტს. თანაც გაწყენ ხელნაწერთაგან მხოლოდ C4-ში გვაქვს. სხვაგან ყველგან გაწყენს იკითხება.

დაადგინეს: დარჩეს პროექტის ტექსტი (წინააღმდეგინი — ი. გიგინეიშვილი, ე. მეტრეველი).

სტროფის შინაარსი: მერმე უთხრა: „აჰა, რადგან არაფერს არ მისმენ, აღარ შეგაწყენს თავს ჩემი ენა, აქამდისა ამაოდ გარჩილა: თუ სიყვდილი გირჩენია, მოკვდი, (შენი) ვარდი დაწუნეს, კიდევ ვაქამდისა! (მხოლოდ) ერთ რამეს გთხოვ (გემუდარები), შეშისრულე!“ — (უთხრა და) მღულარე ცრემლები დაღვარა.

885 საღო-ინგონი ბროლ-ვარდსა სარვენ გიშრისა სართა,
მე-თოვეშორვე, წამოვე სიჩქარით, არ სიწყენართა;
ვერ დაჰქუტრა მეფემან მშობლურად საუბართა,
და შენ — შეშყარი, გამოყრი, აწ ჩემი ღზინი ვთქუტა რითა?

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 879) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

რედაქციის წევრებმა აღნიშნეს, რომ სავსებით გასაგები არ არის პირველი ტაეპის ხალა კავშირის კორელატ ატყუად მეორე ტაეპში მას ნაკვალასხელის ხმარება.

ა. ბარამიძისა და ი. გიგინეიშვილის აზრით, მას გულისხმობს თინათინს, შ. ძიძიგურის აზრით, მას=თინათინის სახეს. I—II ტაეპის აზრით: საღო ინდონი (წამწამები) სარს ავლებენ თინათინის ბროლ-ვარდს (სახეს), იმ ადგილს მოეშორდი.

სტროფის შინაარსი: საღო ინდოელები (=წამწამები) ბროლ-ვარდს (=პირისახეს) გარს ავლებენ (ლობაენ) გიშრის (=შე) სარებს (იგულისხმება თინათინის სახე). მას მოეშორდი,

წამოველი აქტარებით (სწრაფად), არა წყნარად; ვერ შემაჩერა მეფემ (როსტვენაშა) მამაშვილური საუბრით, შენ არ მიკარებ, მიშორებ, აწ როგორ გავიხარო?

1978 წ. 24 თებერვალი

სხლომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გვიგინიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განხილეს სტროფები: 886; 887; 888; 889 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კორტიშვილმა, ნ. ცეციშვილმა).

886 ნუ გამგზავნი გულმოკლულსა, ერთი მიყავ საწაღელი,
ერთხელ შეყე, ცხენოსანი განახო ჩემი სულსა მკდელი,
ნუთუ მაშინ მოვიქარეო სევდა ესე აწინდელი;
და მე წავალ და შენ დაგაგლებ, იქმნას შენი საქაღელი“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 880) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ სულთამკდელი დაიწერა შერწყმულად.

სტროფის შინაარსი: ნუ გამაბრუნებ გულმოკლულს, ერთი სურვილი შემისრულე, ერთხელ შეყექ (ცხენზე). ცხენოსანი დაგინახო ჩემი სულის ამომხდელი, ეგებ მაშინ გავიქარეო ახლანდელი ჩემი სევდა: პე წავალ და შენ დაგტოვებ, ასრულდეს შენი დანაპირები.

887 ესტუწებოდა: „შეყო“, აქას ხტუნუნითა არეებდა,
იყო, რომე შექდომა კეშანს მოაქარებდა,
ლერწმისა არსა დასდრეკდა, გიშერსა დააკარებდა.
და დასდრეკდა, ეამა, არ იევაგაბა, არ ეებდა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 881) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ა. ბარამიძისა და ც. კიკვიძის აზრით, მესამე ტაეპი აზრობრივად აგრძელებს მეორეს: ავთანდილმა იცოდა, რომ ცხენზე შექდომა კეშანს გაუქარებდა ტარიელს და ტარიელი ლერწმის სარს დადრეკდა, გიშერს დააკარებდა, ე. ი. ტარიელი ამოძრავებოდა, დაწყნარდებოდა, ტირილს შეწყვეტდა (მას სიცოცხლის ენერგია დაუბრუნდებოდა).

შ. ძიძიგური: მესამე ტაეპი პირველის გაგრძელებაა: ავთანდილი ეხვეწებოდა მიწაზე მკდომ ტარიელს. ცხენზე შეყექით, თავის ტანს (ლერწმის სარს) ხრიდა, გიშერს (წამწამებს) აკარებდა.

რედაქციის წევრთა უმრავლესობამ გაიზიარა ეს უკანასკნელი მოსაზრება. მესამე ტაეპის ბოლოს წერტილის ნაცვლად დაისვა მძიმე, მეოთხე ტაეპში პირველი სიტყვის შემდეგ მძიმე შეიცვალა წერტილ-მძიმით.

სტროფის შინაარსი: ეხვეწებოდა: „შეყექით“, თხოვნას მუდარით ამრავლებდა (თხოვნას რკავზის იმეორებდა). იცოდა, რომ (ცხენზე) შექდომა კეშანს გაუქარებდა, ლერწმის სარს (=ტანს) ხრიდა, გიშერს (=წამწამებს) აკარებდა, დაიმორჩილა (ტარიელი); ეამა, არ ოხრავდა, არ ეებდა (ტარიელი).

888 ცხად-წუხარა: „შეველებო, მომიყვანე ცხენი წინა“.
მან მოკვარა, წყნარად შესვა, არ სიჩქარით ააქმინა;
მინდორთაყენ წაიყვანა, ტანი მჭევრი აძრევეინა,
და ხანი წავალს, სიარულმან მოჰოგება დააჩინა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 882) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მინდორთაყენ (მინდორთაყენ).

პირველ ტაეპში მომიყვანეს ნაცვლად მიღებულ იქნა მომიყვანე (წაკითხვისათვის იხ. ი. გვიგინიშვილი, გამოკვლევები „ვეფხისტყაოსნის“ ენის და ტექსტის საკითხების შესახებ, 1, თბ., 1975, გვ. 264).

მესამე ტაეპი: ბოლოს მძიმის ნაცვლად დაისვა წერტილ-მძიმე.

სტროფის შინაარსი: გარკვევით უთხრა: „შეველები, ცხენი წინ მომიყვანე“. მან (ავთანდილმა) მოკვარა (ცხენი). დინჯად შესვა, აქტარებით ქმენა არ დააწყებინა (სუნთქვა არ გაუძნელა): მინდორებისკენ წაიყვანა, ახოვანი ტანი ამომძრავებინა; ერთხანს იარეს, სიარულმა მოამოგობინა (ტარიელი).

889 შეაქციეს და ეუბნების საუბართა შუენიერთა,
მისთუ-ს სძრვიდა სასაუბროდ მათ ბაგეთა ძოწისფერთა,

მისი სმენა გააყმობდა მსმენელისა ყურთა ბერთა;
და მოიშორეა კეჟანი, დათნობავე შეაერთა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 883) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ათობს და ტყბილად ესაუბრება, მისთვის (ტარიელისთვის) სასაუბროდ ამოძრავებდა ძოწისფერ ბაგეებს, მისი (ავთანდილის) მოსმენა გააახალგაზრდავებდა მსმენელის მოხუც ყურებს (= მოხუცს სმენას დაუბრუნებდა); მოიშორა კეჟანი (ტარიელმა), მოთმინებით აღიქურეა.

1878 წ. 3 მარტი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიციძე, ე. მებრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 890; 891; 892; 893; 894 (პროექტი მოამზადეს ც. კიციძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კოტეტიშვილმა, ნ. ცქეტიშვილმა).

890 რა შეატუო მოჭობება მან, სეველისა მუფარახმან,
განათლა პირი-ეარდი სიხარულმან დაუსახმან,
ცნობიერთა დასტაქარმან, უცნობოთა ოხრეა-ახმან;
და ცნობიერი სიტყუა უთხრა უცნობოსა რასმე მზრახმან.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 884) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გაანათლა (განანათლა).

მეორე ტაქში პ ი რ ი ვ ა რ დ ი დ ა ი წ ე რ ა ო რ ს ი ტ ყ ე ვ ა დ , ტ ა ე ბ ის ბ ო ლ ო ს მ ი ნ ი ს ნ ა ც ე ლ ა დ დასეა წერტილ-მომიმე; მესამე ტაქის ბოლოს სასვენი ნიშანი (წერტილ-მომიმე) მოიშალა.

სტროფის შინაარსი: მოჭობინება რომ შეატუო სეველს გამჭარვებულმა (ავთანდილმა), უმაგალითო სიხარულმა გაანათა (მისი) ვარდის მსგავსი პირისახე; გონიერთა მკურნალმა, უგონოთა წუხილმა (შემაწუხებელმა), უგუნური რამის დამძრახვემა გონიერი სიტყუა უთხრა.

891. შე-რასმე-კევეს საუბარსა, სიტყუა ჰედრა არმაღული:
„ერსთა რასმე მოგაქსენებ, გამიცხადე დაფარული:
ევე სამკრე მისეული, შენ გაჩნია ვიგან წყლული,
და რაგუარ გიყუარს, რაგუარ გიღირს? თქვი, დავილო მერმე სელი“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 885) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: შექყენენ საუბარს, (ავთანდილმა) დაუფარავად ჰკითხა: „ერო რამეს გეტუო, გამიმელავენე საიდუმლო: ევ სამკრე მისეული (ნესტანისა), ვისგანაც შენ დაჭრილი ხარ. როგორ გიყუარს, რად გიღირს? თქვი (და) მერმე დავჩუმდები“.

892 მან უთხრა: „სახე რა გითხრა ნის უსახოსა სახისა!
ესეა ჩემი სიცოცხლე, ჩემი მომცემი ახისა,
მეოხი ყოვლისა სოფლისა, წყლისა, მიწისა და ხისა;
და არასმენელისა მოსმენა არს უმეავესი წმახისა“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 886) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა, იღონდ მესამე ტაქის ბოლოს წერტილ-მომიმე შეიცვალა წერტილით.

სტროფის შინაარსი: მან უთხრა: „რა მაგალითო გითხრა იმ შეუდარებელი (უმაგალითო) ნიუთის შესახებ! ეს არის ჩემი სიცოცხლე, ჩემი ოხერის გამომწვევი, მთელი სამყაროს, წყლის, მიწისა და მცენარეულის მეოხი (ყველაფერ ამქვეყნიურზე უკეთესი). არმოსამენი (ცუდი) რამის მოსმენა წმახზე უმეავესია“.

893 ავთანდილ უთხრა: „ელაჰოღი მართ მაგისისა თქმევასა;
აწ რათგან გითქუამს, პასუხსა გყარებ და ნუ მეჭუთ თნევასა;
სკობს ასმათისა არღევა მაგა სამყარისა ლევასა,
და ამაღ არ გიქებ საქმისა უარესისა რჩევასა.“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 887) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. გ. კარტოზიას წინადადებით პირველ ტაქში მა გ ი ს ი ს ა თ ქ მ ე ვ ე ა ს ა შეიცვალა წყიოხებით -- მა გ ი ს ს ა ე ე თ ქ მ ე ვ ა ს ა (თავი შეიკავა ი. გიგინეიშვილმა).

ი. გიგინეიშვილი: მესამე ტაეში უნდა მივიღოთ აკ. შინძის კონიექტურა: სკობს ას-
ნათისა არლუვა მავა ს ა მ ქ რ ი ს ა რ ლ ე ვ ა ს ა . უამილოდ ტაეპის აზრი გაუგებარია.

გ. კარტოზია მხარს უჭერს ამ წინადადებას.

ს. ცაიშვილი: ტაეპის აზრი ამ შესწორების გარეშეც გასაგებია: სკობს ასმათს არ შეე-
ლიო, სამხრეს კი შეელიო.

ც. კიკვიძე: წაითხვა მ ა გ ა ს ა მ მ ხ რ ი ს ა რ ლ ე ვ ა ს ა ლექსთწყობის თვალსაზრი-
სით მიუღებელია: არლევეს რიტმს.

დააღვინვა: დარჩეს პროექტის წაითხვა (წინააღმდეგნი: ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია).

სტროფის შინაარსი: აეთანდღეობა უთხრა: ეცლილობი მავისსავე თქმეინებას; ახლა რაღ-
ვან თქვი, პასუხს გეტყვი და ნუ იფიქრებ, რომ ეპირფერობ: სკობს ასმათის არ შელუვა მავ
სამხრის შელევას (სკობს ასმათს არ შეელიო, ვიდრე სამხრეს), ამიტომ არ გიქვებ უარესი საქ-
მის არჩევანს.

894 სამკრე გაბია ოქროსა, ოქრომქედლია დნობილი.

უსაყო და უსულო, არ სიტყუიერი, ცნობილი;

ალარად გინდა ასმათი, -- ნახე მართალი ბრკობილი! —

და პარველ, გლახ, მისი ნაქტრეტი, თთით მერმე შენი ღობილი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 888) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პრო-
ექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ოქროს სამხრე გაბია, ოქრომქედლის ნაღობი. არაყოცხალი და
უსულო, არა მეტყველი და გონიერი (ე. ი. უენო და უგონო); აღარაფრად გინდა
(მიგანია) ასმათი, -- ნახე მართალი განსჯილი! — თაედაპირველად მისი (ნესტანის) ნაქე-
რეტი (ახლობელი), მეგრე თითი შენი ღობილი.

რედაქციის ზოგ წევრს (ა. ბარამიძეს, ც. კიკვიძეს) მიანია, რომ მესამე ტაეპის მეორე
ნახეური (ნახე მართალი ბრკობილი) ირონიით ნათქვაში სიტყუებია (შდრ. მომდევნო სტროფ-
ში: „შაბამ მართლისა ბრკობისა!“), ზოგიერთ წევრს (ი. გიგინეიშვილს, გ. კარტოზიას) ნახე-
უარტაეპი ასე ესმის: ნახე, გაიგონე მართალი განსჯილი!

1078 წ. 10 მარტი

საღმოს. დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. შერ-
რეველი, ს. ცაიშვილი.

განიხილეს სტროფები: 895; 896 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავლაშვილმა,
ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუმშალიშვილმა, ნ. კოტეტიშვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა); 897; 898; 899
(პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გერტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარა-
შვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

895 თქვენს შუა მქმნელი საქმისა, შენგან ნაქმობი ღობისა,

თქვენი შემყრელი, მსახური, შენგან ღირსქმნილი ქმობისა.

მისი გამზრდელი, გაზრდილი, მისთვის მივითხო ცნობისა.

და გლახ, დაგივლია, ან ნახე, შაბამ მართლისა ბრკობისა!“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 889) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: შემ-
ყრელი. მსახური (შემყრელი მსახური). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: თქვენს შორის საქმის მომგვარებელი, შენ მიერ დაღ წოდებული,
თქვენი შემყრელი, მსახური, შენ მიერ (დამხმარედ) მოხმობის ღირსად მიჩნეული, მისი (ნეს-
ტანის) გამზრდელი, გაზრდილი, მისთვის გონებაწარმთეული, დაგიტოვებია, არ ნახავ, შაბამ
(ამ) სამართლიან მსჯერს!

ა. ბარამიძის აზრით, მესამე ტაეში გ ა ზ რ დ ი ლ ი = ზ რ დ ი ლ ი .

896 მან უბრძანა: „რაცა გითქვამს, უმართლე ხარ მეტისმეტად:

საბრალოა ასმათ მისად მგონებლად და ჩემად მჭურტრად;

მე სოცოცხლე არ მეგონა, შენ მომესწარა ცეცხლთა შრეტად.

და რაოვან დაერჩი, გშაღე, ენახით, თუცავე იარ ქერთა რეტად!“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 890) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პრო-
ექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მან უთხრა: „რაც გითქვამს, მართალზე უმართლესი ხარ: შესაბრა-

ლისია ასმათი, მასზე (ნესტანზე) ფიქრით შეპყრობილი და ჩემი შემყურე; მე სიცოცხლეს არ ვფიქრობდი, შენ მომისწარი (ტანჯვის) ცეცხლის ჩასაქრობად, რადგან (ცოცხალი) დავრჩი, მიდი, ენახოთ, თუმაჲ ჭერაჲ ისევ გაოგნებული ვარ.

877 დამორჩილდა. გაემართნეს ავთანდილ და ამირბარი.

ვერ შიგია ქება მათი, ვერა ქება საქებარი:

ქილნი — ვითა მარგალიტნი, ბაგე — ვარდი ნაპობარი.

და გაუელსა ჭურელით ამოიყვანს ენა ტუბილად მოუბარი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 891) შედარებით პროექტში ცელილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: დემორჩილა (ტარიელი ავთანდილს). გაემართნენ ავთანდილი და ამირბარი (ტარიელი). ვერ გამომითქვამს (მომიხერხებია) მათი ქება, ვერავითარი საქებარი სიტყვა (ქება): კბილები — როგორც მარგალიტები, ბაგეები — გამოხილი ვარდი. ვეულს ხერელიდან ამოიყვანს ტუბილად მოლაპარაკე ენა.

898 ამას ეტყვის: „შენთვის დაესდებ გონებასა, სულსა, გულსა, მაგრა შენცა ნუ აგრე ხარ, ნუ იწყულუბე ახლად წყულუსა; არაჲ გარგებს სწელულება, თუ არა იქ ბრძენთა თქმულსა: და არ იქმარებ, რას კელსა ჰქედი საუნჯესა დაფარულსა?“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 892) შედარებით პროექტში შემდეგი ცელილებაა: იქ (იქმ), ჰქედი (ხდი). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ამას ეუბნება (ავთანდილი): „შენთვის გაეწირავ გონებას, სულსა და გულს, მაგრამ შენც ნუ ხარ ასე, ხელახლა ნუ იმიზნებ კრილობას; არაფერში გამოკადგება სწელსა, თუ არ აასრულებ ბრძენთა ნათქვამს: თუ არ მოიხმარ (გამოიყენებ), რად ვინდა დამალული საუნჯე (სიმდიდრე)?“

899 არას გარგებს შეკირება, რომ სპენეიდე, რა გერგებნი!

არ თუ იცი, უგანგებოდ არათ კაცი არ მოქედებნი?

შხრსა შექთა მომლოდინე ვარდი სამ დღე არ დაქნებნი.

და ბედი ცდაა, გამარჯვება, ღმერთსა უნდეს, მო-ცა-გაბუდებნი“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 893) შედარებით პროექტში შემდეგი ცელილებაა: არათ კაცი (არა კაცი).

რედაქციამ მეორე ტაეში არ თუ იცი (=განა არ იცი?) შეცვალა წაკითხვით: არ თურ იცი (=თურმე არ იცი). ტაეის ბოლოს კითხვითი ნიშნის ნაცვლად დაისვა წერტილი. წინააღმდეგინ: გ. კარტოზია და ს. ცაიშვილი.

ს. ცაიშვილმა, კერძოდ, აღნიშნა, რომ კატეგორიული არ თურ იცი ამ კონტექსტში (ტარიელისადმი მიმართვაში) გაუმართლებელია.

ამავე ტაეში რედაქციამ აღადგინა წაკითხვა არა კაცი. წინააღმდეგინ: გ. კარტოზია და ც. კიკვიძე.

ც. კიკვიძის აზრით, აქ, ამ კონტექსტში, უფრო მნიშვნელოვანია იმის აღნიშვნა, რომ თუ არა განგებთ, ისე სხვა არაფრით მოკვდება კაცი, ვიდრე იმის თქმა, რომ უგანგებოდ არა-ვინ არ კვდება.

ა. ბარამიძე და ს. ცაიშვილი ფიქრობენ, რომ მეოთხე ტაეში უნდა აღდგეს გამოცემათა ტრადიციული (1966 წლამდე) წაკითხვა: ბედი, ცდა და გამარჯვება.

რედაქციამ უცვლელად დატოვა ამ ტაეის პროექტისეული წაკითხვა.

სტროფის შინაარსი: არაფერს გარგებს მწუხარება, რომ იწყუხო, რა სარგებლობას პო-ეებ! თურმე არ იცი, უგანგებოდ არაფერს არ მოკვდება. მზის შუქის მომლოდინე ვარდი სამ დღეს არ ჰქნება. ბედი ცდაა, თუ ღმერთს უნდა, გამარჯვება გერგება კიდევ.

1078 წ. 17 მარტი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გვიგენიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განხილულს სტროფები: 900; 901; 902; 903; 904; 905 (პროექტი მოაშუადეს გ. კარტო-ზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

900 მოკვსენა: „ეგე სწავლა ჩემთვის ყოვლად სოფლად ღირდეს, — გონიერთა მწებრთელი უყუარს, უგუნურთა გულსა ჰგმირდეს, — მაგრა რა ვქმნა, რაგუარ გავსძლო, მეტისმეტი რა ნიშქირდეს! და შენცა გვირან ჰირინ ჩემნი, არ მამართლო, არ მიუჭირდეს?“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 894) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გიგინეიშვილი: მეორე ტაეპში გონიერთა და უგუნურთა უმჯობესია მხოლოობითში დავსეთ (გონიერსა, უგუნურსა), როგორც რიგ ხელნაწერსა და გამოცემაშია. აფორიზმში მხოლოობითი რიცხვი უფრო გამართლებულია.

ა. ბარამიძე: აფორიზმში მრავლობითის ფორმაც არ არის უცხო. ამასთან ამ ტაეპში ხელნაწერები უფრო მრავლობითს უჭერენ მხარს.

ბ. კარტოზია: B რედაქციის რიგ ხელნაწერში მრავლობითის მხოლოობითად ქცევა უყუარს და ჰგმირდეს ზმნათა გავლენას უნდა მიეწეროს: უგუნურთა უყუარს > ეგუნურსა უყუარს.

ი. გიგინეიშვილი: XVII საუკუნეში მიცემითში დასმული სახელს რიცხვში შეთანხმების ძველი წესი ჯერ კიდევ არ ეროლოდა.

ც. კიკიძე: XVII საუკუნისათვის ძველი ნორმა უკვე მოშლილი იყო და ამგვარი დარღვევის მრავალი მაგალითი დასტურდება.

დაადგინეს: დარჩენს სახელის მრავლობითის ფორმები (წინააღმდეგნი — ი. გიგინეიშვილი და ე. მებრეველი).

სტროფის შინაარსი: უთხრა (ტარიელმა): „ეგ სწავლა ჩემთვის მთელ ქვეყნად ღირს, — გონიერებს დამრიგებელი უყვართ, უგუნურებს გულს გაუგმირავს, — მაგრამ რა ვქნა, როგორ გავძლო, მეტისმეტად რომ გამოჭირდებ! შენც გვირს ჩემი ჰირი (ე. ი. შენც მიჭნურხარ). რომ არ მამართლებ, არ უნდა გამოეკირდეს?“

901 უტილსა ცეცხლის სიმჭურვალე უგავს, ამაღ აენთების.
მაგრა წყალსა არსით ახლავს, თუ ჩავარდეს, და-ცა-შრტების;
რაცა ვისცა საქმე, თუით სკირს, სხუათათუისცა ევარგების,
და თაყილამა რად არ იცი, გული ჩემი რაგუარ დნების!“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 895) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ცვილს ცეცხლის სიმჭურვალე შეეფერება, ამიტომ ენთება, წყალს კი :რაფრით არ ეგუება, თუ ჩავარდა (წყალში), ჩაქრება; ვისაც რა საქმე სკირს, სხეებისთუისაც (ეგავე საქმე) შესაფერისად მიიჩნია, თაყიდანვე რად არ იცი, ჩემი გული როგორ დნება.

902 „რა წამეკიდა, ყუელია წჭრილად გიაშბო ენითა,
მერმელა გაბრქვე მართალი მაგა გულითა ბრძენითა;
შენ მოგელოდი, მიმჭირდა მოლოდინითა შენითა,
და ქუაბს ველარ გავსძელ, მინდორთა მოვლა მომინდა ცხენითა.“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 896) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: რაც დამემართა (გადამხდა), ყველაფერს დაწერილებით გიაშბობ, მერმელა განსაქე სიმართლე მაგ ბრძენი გულით; შენ მოგელოდი, შენი ლოდინით შეეწუხები, ვამოქაბულში ველარ გავძელი, ცხენით მინდვრების მოვლა მომინდა.

903 იმა ქედსა გარდავადეგ, შაშნი იი მომეარნეს;
ერთი ლომი, ერთი ვეფხი შექრბეს, ერთად შეიყარნეს,
ჰვანდეს რათმე მოყუარულთა, მათი ნახვა გამეხარნეს,
და მათ რა უყვეს ერთმანერთსა, გამოეჭირდეს, შემეზარნეს.“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 897) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ის შამბი მოვიარე, იმ ქედს გადავადეკი; ერთი ლომი და ერთი ვეფხი შეხედნენ ერთმანეთს, ერთად შეიყარნენ, შეყვარებულებს ჰვანდნენ, მათი ნახვა გამოხარდა, მათ ერთმანეთს რაც უყვეს, გამოეჭირდა, შემეზარდა.

ბ. კარტოზიას მიიჩნია, რომ პირველ ტაეპში მომეარნეს ზმნის შინაარსი თურმეობითის ფორმით უნდა გადმოიტყოს: იმ ქედს გადავადეკი, ის შამბი მომეველო.

904 ქუცსა გარო-ვღებ, ლომ-ვეფხნი მოერდეს ორგნო რებულნი, --
ახელ ვამსგავსენ მიწურთა. ცეცხლი დამევსნეს ღებულნი, --
შეიყარნენ და შეიბნეს, იბრძოდეს გამწარებულნი,
და ლომი სღვეს, ვეფხი მიერბის, იყენეს არ ჩემგან ქებულნი.

პროექტიდ სტროფი ჩანართად არის ჩათვლილი. 1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 1089) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ლომ-ვეფხნი (ლომ-ვეფხი), ვამსგავსენ (ვა[მ]სგავსენ).

ა. ბარამიძე: სტროფი უეჭველად ძირითადი ტექსტის კეთენილებაა. იგი სწინეში მავალითა რუსთველისთვის დამახასიათებელი მხატვრული ხერხისა -- ეპიკურ-სიუჟეტური გამეორებისა. ადრეც აღმანიშნავს, რომ განმეორება არ გამოდგება სტროფის ჩანართობის საბუთად.

ბ. კარტოზია: მე სარწმუნოდ მიმაჩნია ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრებანი სტროფის ჩანართობის შესახებ. სტროფში განმეორებულია წინამავალი და მომდევნო სტროფის ცალკეულ ტაქტთა შინაარსი რაიმე ახალი ნიუანსის დამატების გარეშე.

შ. ძიძიგური: მხოლოდ განმეორება არ შეიძლება ჩანართობის ნიშანი იყოს. თუ აშკარა წინააღმდეგობა არ არის ძირითად ტექსტთან, თუ განსაკუთრებული შემთხვევა არ არის, სტროფის ჩანართად ჩათვლა არ შეიძლება. ნამეტნავე „ანატომიური“ ჩარევა არ შეიძლება, ამით ჩვენ გავადარებთ „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტს. ამ კონკრეტულ მაგალითში სტროფის ჩანართობის შესახებ მსჯელობა ჩემთვის დაუჭერებელია. კერძოდ, მე ვერ ვხედავ ფრაზეოლოგიურ განმეორებას, ტავტოლოგიას.

ი. გიგინეიშვილი: „ვეფხისტყაოსანი“ მხატვრული ნაწარმოებია და ეს უნდა იქნეს გათვალისწინებული ტექსტის ანალიზისას. არ შეიძლება მხატვრული ნაწარმოების განხილვა სამეცნიერო ნაშრომის დონეზე. პოემაში 20-ზე მეტი სტროფი მოიძებნება, სადაც მსგავსი შემთხვევა განმეორებისა: თავდება ამბავი და ავტორი ისევ უბრუნდება მას, მაგრამ ზუსტად კი არ იმეორებს ნათქვამს, არამედ რაღაც ნიუანსებს უმატებს. განმეორება დღევანდელი სსსაუბრო მეტყველებისთვისაც დამახასიათებელია, რუსთველს კი ვირტუოზობამდე აქვს აუციანობი ეს ხერხი.

კ. მებრეველი: „ვეფხისტყაოსნისთვის“ განმეორება დამახასიათებელია, მაგრამ ამ კონკრეტულ შემთხვევაში მეტად დამაფიქრებელია, რომ სტროფი აერთებს წინამავალი და მომდევნო სტროფების (903 და 905) მასალას. ამ სამი სტროფის ფაქტურა იმდენად მსგავსია, რომ არ შეიძლება გარკვეული ეჭვი არ აღძრას. თუმცა 904-ე სტროფის ნამდვილობას მეც მხარს უჭერ, მაგრამ ვფიქრობ, სტროფის ჩანართობის თაობაზე გამოთქმულ მოსაზრებათა ხელაღებით უარყოფაც არ შეიძლება.

ც. კიკვიძე: განსახილველი სტროფი რაიმე ახალს (შინაარსობრივად) არ იძლევა: იმეორებს მეზობელი სტროფების ცალკეულ მონაცემებს, რაც ინტერპოლაციისთვის არის დამახასიათებელი. რასაკვირველია, სრული დამთხვევა ლექსიასა და ფრაზეოლოგიაში აქ არა გვაქვს, მაგრამ ეს არც სხვა რომელიმე ინტერპოლაციაში დასტურდება.

ს. სარაშვილი: გარდა იმისა, რომ 904-ე სტროფში შინაარსობრივი და ლექსიკური განმეორებებია, იგი არღვევს თხრობის დინამიკას, დარღვეულია ის სურათი, რაც 903 და 905 სტროფებშია გადმოცემული. შეიცავს წინააღმდეგობასაც. გამოთქმა — „ცეცხლი დამევსნეს ღებულნი“ — არ ვარჯა. ტარიელს, პირიქით, კიდევ უფრო ანთებოდა ცეცხლი მიწურთა ნახვით.

დააღვინეს: სტროფი ჩაითვალოს ძირითადად (წინააღმდეგნი — გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ს. ცაიშვილი).

ი. გიგინეიშვილი: პირველ ტაქტში უმჯობესია რიგი ხელნაწერისა და გამოცემის წაკითხვა: მოვიდეს ერთგან რებულნი (=ერთად მოსიარულნი წამოვიდნენ, ე. ი. მომზადდნენ).

გ. კარტოზიამ და ს. ცაიშვილმა აღნიშნეს, რომ შე ი ყ ა რ ნ ე ს გულისხმობს, რომ ლომი და ვეფხი სხვადასხვა მხრიდან მოვიდნენ. ხელნაწერთა ნაწილში ო რ გ ნ ი თ > ე რ თ გ ა ნ წ ი ნ ა სტროფის (შეკრბეს, ერთგან შეიყარნეს) გაუღვინი უნდა აიხსნას.

დააღვინეს: მიღებულ იქნეს ერთგან (წინააღმდეგნი — გ. კარტოზია და ს. ცაიშვილი). სტროფის შინაარსი: ქედს გადავადექი, ერთად მოსიარულე ლომი და ვეფხი წამოვიდნენ, შესახლად მიწურებს ვამსგავსე, მოკლებული ცეცხლი ჩამოქრა. შეიყარნენ და შეიბნენ, გამწარებულები იბრძოდნენ, ლომი მისღვეს. ვეფხი გაურბის, არ იყენეს ჩემგან ქებულნი.

905 პ-რეულ ამოდ ილალობეს, მერზე მედგრად წაიკიდნეს:

თუთო ტოტი ერთმანერთსა ჰკრეს. სიკტიღლსა არ დარიდნეს:

გამორიდა ეფემან გული, — დედამამცა განა რიდნეს! —
და ლომი მედგრად გაეკიდა, იგი ვერცინ დაამშვიდნეს.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 898) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: განა რიდნეს (განარიდნეს).

გ. კარტოზია: პროექტის მიხედვით განა რიდნეს ორ სიტყვად არის გაყოფილი. განა დასატურებოთ ნაწილაკად არს-გაგებულო. ნახეარ ტაჰის აზრია: სწორედ ქალები განარიდებიან.

დადგინეს: მიღებულ იქნეს წაითხვა: დედამამცა განა რიდნეს (ი. გიგინეიშვილმა თავი შეიკავა).

სტროფის შინაარსი: პირველად საამოდ იალერსეს, მერმე სასტიკად წაიჩხუბნენ: თითო თათი დაქარეს ერთმანეთს, (ერთმანეთის) სიკვდილს არ მოერიდნენ: (ერთმანეთი სასიკვდილოდ გაშვებეს) ეფეხი გამოერიდა, — სწორედ ქალები გაერიდებიან (ქალების წესია გარიდება!): — ლომი მედგრად გაეკიდა, მათ ვერაინ დაამშვიდებდა („დაამშვიდება“).

1878 წ. 24 მარტი

სსიპ-ის დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიციძე, ს. ცაიშვილი.

ენაზედ სტროფები: 906; 907; 908; 909 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიქნაძემ, ბ. მახხარაშვილმა, ე. ტურაბელოძემ); 910; 911; 912; 913; 914 (პროექტი მოამზადეს ც. კიციძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კობეტიშვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა).

906 ლომსა დაუგმე ნაქმარი, ვარქუი: «არა ხარ ცნობასა,
შენ საუბარელსა რად აწუენ? ფუ მგა მამაკობასა!»
ქრმაღამოწილილი გაუქე, შივეც ლახვართა სობასა,
და თავსა გარდაეკარ, მოცა-ეკალ, დაქსენ სოფლისა თობასა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 899) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: დაუგმე (დაუგმე), გაუქე (გაუგმე). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ლომს საქითელი დაუგმე, ეუთხარი: «არა ხარ გონებაზე, შენ შეუვარებულს რატომ აწუენ? ფუ მგა კაცობას!» ხმალამოწილილი გამოვეოვენე, ლახვარი დავესვი, თავზე გადავკარი. მოვკალი კიდეც, წუთისოფელს მოვაშორე (წუთისოფლის თმენისაგან გაუთავისუფლე).

907 ქრმალი გავტყორცე, გარდვიქერ, ეფეხი შევიყარ კელითა;
მის გამო კონა მომინდა, ვინ მწუავს ცეცხლითა ცხელითა;
მიღრინეოდა და მაწყენდა ბრქალითა სისხლთა მღერელითა,
და ეღარ გაუქელ, იგიცა მოვკალ გულითა ხელითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 900) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ბრქალითა (ბრქალითა), გაუქელ (გაუგმელ).

გ. კარტოზია: პროექტში შეტანილი ცვლილება იმით აიხსნება, რომ ბრქალი ძველი და საშუალო ქართულის ძეგლებში არ დასატურდება. გვაქვს ბრქალი, რომელსაც გვიან ბრქვალაო ეწოდებოდა.

სტროფის შინაარსი: ხმალი გავტყორცენ, (ცხენიდან) ჩამოხტი, ეფეხი ხელით დავიქირე; კონა მომინდა იმის (=ნესტანის) გამო, ვინც ცხელი ცეცხლით მწუავს; მიღრენდა და მკაწრავდა (ზიანს მყენებდა) სისხლის მღერელი ბრქვალით, ეღარ გაუქელი, ისიც მოვკალი განხლებული გულით.

908 რაზომსაცა ვამშვიდებდი, ეფეხი ვერა დავამშვიდე.
გავგულისდი, მოვიქინე, ეკარ მიწასა, დავაწუთიდე:
მომეგონა, ოდეს ჩენსა საუბარელსა წავეკიდე;
და სულნი სრულად არ ამოშვდეს, რას გიჟირს, თუ ცრემლსა ვღერდი!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 901) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: რას (რად). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: რამდენსაც ვამშვიდებდი, ეფეხი ვერ დავამშვიდე, გავგულისდი, მო-

ვქნე, მოწას დაეანარცხე, დაეაწყვიტე; მომაგონდა, როცა ჩემს სატრფოს წავეცილე; სულ პოლად არ ამომხდა (ეს არ გიყვირს და) რას გიყვირს, რომ ცრემლს ვღვრი.

902 აბა, ძმაო, მითხრობია ჰირი ჩემი, რაცა მჭირდა;
სულთა დგამაცა არა მმართვეს, ასრე გასლვა რას გიყვირდა!
სიცოცხლესა გავეყარე, სიკვდილიცა დამიძჭირდა".
და ესე სიტყუა დაასრულა, ყმაჰან სულთქუნა, ა-ცა-ტირდა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 902) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: რას (რ.დ). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: აბა, ძმაო, მიტყეამს ჩემი გასაჰირი (რა ჰირიე მჭირს): სიცოცხლე არ შემფერის (ციცხალიც კი არ უნდა ეიყო), (ჩემი) ასე გახდომბა რას გიყვირს! სიცოცხლეს მოქიპორდი, სიკვდილიც დამიძვირდა". ეს სიტყუა დაასრულა, მოყმემ (ტარიელმა) ამოიოხრა და ატირდა.

910 აეთანდილცა მასთანავე ტიროდა და ცრემლსა ღჭრიდა;
უთხრა: „ღათმე, ნუ მოკეტდები, გელსა სრულად ნუ დასკრი, ეა-!
ღმერთო მკვას მოწყალებს, თუცა ჰირმან არ გაჯრიდა;
და თუმც უნდოლით გასაყრელად, პირველ ერთად არ შეგყრიდა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 903) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: აეთანდილიც მასთან ერთად ტიროდა და ცრემლებს ღვრიდა; უთხრა: „მოითმინე, ნუ მოკედები, გელს მთლად ნუ დაიჭრი! ღმერთი მკვას (მოთმინებას) წყალობით უყურებს, თუმცა გასაჰირმა (თავი) არ მოგარიდა (თავი არ დაგანება); გასაყრელად რა? ნლომოლით, თავიდან ერთად არ შეგყრიდათ.

911 სღვეს მიჯნურა ფათერაჟი, საწუთროსა დაანაღლებს,
მაგრა ბოლოღ ლხინსა მისცემს, ვინცა პირველ ჰირსა გასძლებს;
მიჯნურობა საჰირია, მით სიკეტლისა მიგუაახლებს,
და განსწაულელსა გააშმაგებს, უსწაულელსა გასწაულელს".

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 904) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მიჯნურს ფათერაჟი თან სღვეს, წუთისოფელს გაუმწარებს, მაგრამ ბოლოს ლხინს მისცემს (მას), ვინც პირველად გასაჰირს გაუძლებს; მიჯნურობა ჰირის მომწერელია, ამიტომ სიკვდილს მიგუაახლებს, ბრძენს გააშმაგებს. უსწაულელს ბრძნად აქცევს.

912 იტირეს და გაემართნეს, ქებახსაკენ თავნი არნეს;
რა ასმათმან დინახა, განაღამცა გეხარანეს!
მოეგება, მოტიროდა, ცრემლმან მისმან კლდენი ღარნეს,
და აჟოცეს და ა-ცა-ტირდეს, კტლა ცნობანი ააჩქარნეს.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 905) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: იტირეს და გაემართნენ, ქებახსაკენ წაიღნენ, ასმათმა რომ (ეს) დინახა, დილაღ გაუხარდა! მოეგება, მოტიროდა, მისი ცრემლები კლდეებს დაღარავს, აჟოცეს და ატირდნენ კიდეც, ისევე აღელდნენ.

913 ასმათ თქტა: „ღმერთო, რომელი არ ითქმი კაცთა ენითა,
შენ ხარ საესება ყოველთა, აღგუაესებ მზეებერ ფენითა;
გაქო, ვით გაქო, რა გაქო, არსაქებელო სმენითა!
და დიდება შენდა, არ მომკალ ამათთვის ცრემლთა დენითა!"

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 906) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ასმათმა თქვა: „ღმერთო, ადამიანთა ენით გამოუთქმელო (შენ, რომელიც ადამიანთა ენით ვერ გამოითქმის), შენ ხარ საესება ყოველთა, მზესავით გევესებ (სრულგვესებ) მოფენით; გაქო, როგორ გაქო, რა ქება გიოხრა, სმენით (სიტყვით) შეუქმედი! დიდება შენდა, არ მომკალი ამათთვის ცრემლების დენით!

გამოთქმისათვის ს ა ვ ს ე მ ბ ა ყ ო ვ ე ლ თ ა დაწერილებით იხ. კომენტარში.

914 ტარიელ ეტყუის: „ჰე დაო, მით ცრემლი აქა მდინია, საწუთრო ნაცვლად გჳატირებს, რაც ოდენ გაგუიინია. ძქელი წესია სოფლისა, არ ახლად მოსასმინია. და ვაი შენი ბრალი, დაე, თუარა სიკჳილი ჩემი ლხინია!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 907) შედარებით შემდეგი ცვლილებაა: ვაი შენი ბრალი, დაე, თუარა (ვაი შენი ბრალი და, თუარა).

ი. გიგინეიშვილი: მეოთხე ტაეჳში უშობებსია ზოგი ხელნაწერისა და გამოცემის (D³ D⁴ D⁵ f i n o p) წაკითხვა: ვაი შენი ბრალი, თუარადა (იხ. აგრ. D¹ D² თუარემ და, A³ თუარე და).

გ. კარტოზია: აღვადგინოთ საიუბილეო გამოცემის წაკითხვა, რომელსაც ხელნაწერთა მეტი წილი უპერს მხარს. ოლონდ მძიმე და-ს წინ დავსვათ: ვაი შენი ბრალი, და თუარა. და თუარა=თუარადა.

რედაქციის სხვა წევრები მხარს უპერენ პროექტის წაკითხვას. ს. ცაიშვილმა, კერძოდ, აღნიშნა, რომ მეოთხე ტაეჳში დაე ფორმის არსებობას ამართლებს პირველი ტაეჳის ჰე დაო.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს პროექტის წაკითხვა (წინააღმდეგნი ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია).

სტროფის შინაარსი: ტარიელი ეუბნება: „ჰე, დაო, ცრემლი აქ (ამქვეყნად) იმიტომ მდენია, წუთისოფელი სანაცვლოდ (იმდენს) გვატირებს, რამდენიც გაგეიინია. სოფლის (ცხოვერბის) ძქელი წესია, ახალი მოსასმენი არ არის. ვაი შენი ბრალი, დაო, თორემ ჩემთვის სიყველილი სიხარულია.

1976 წ. 31 მარტი

სხლომას დაეწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 915; 916; 917; 918 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა. ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კოტეტიშვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა).

915 სწყუროდეს, წყალსა ვინ დაღურის კაცი უშმაგო, ცნობილი?

მე თუალთა ჩემთა მით მიეტირს, რად ვარ ცრემლითა ლტობილი!

უწყლობა ჰკლავს და წყალი სდის, აროდეს არ ვაჳმობილი!

და ვაი, წაქდა ვარდი ჰობილი, ვაი, მარგალიტი წყობილი!”

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 908) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ვაი (ვაი).

ა. ბარამიძე: მესამე ტაეჳში უწყლობა უნდა შეიცვალოს უწყლობათი და ნახეარტები ასე გამართოს: უწყლობა ჰკლავს, წყალი სდის. როგორც ეს ზოგ ხელნაწერსა და გამოცემაშია.

ი. გიგინეიშვილი: რიგი ხელნაწერი და გამოცემა უწყლობა-ს კითხულობს. რაც უფრო მართებული ჩანს. წყალ-ფუძის უკუმშელობა „ვეფხისტყაოსანში“ სხვაგანაე დასტურდება.

ც. კიკვიძე, გ. კარტოზია, ს. ცაიშვილი მხარს უპერენ პროექტის წაკითხვას. მათ აღნიშნეს, რომ კუმშვადი ფუძის უკუმშელობა პოემაში, როგორც წესი, სარიტმო სიტუეებში დასტურდება. ამასთან, და კავშირი ტაეჳში საკირთა დაპირისპირების გამოსახატავად (უწყლობა კლავს და წყალი კი სდის).

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა: უწყლობა ჰკლავს, წყალი სდის (წინააღმდეგნი: გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ს. ცაიშვილი).

სტროფის შინაარსი: რომ სწყურია, რომელი არაშმაგი, გონიერი კაცი დაღურის წყალს? ამიტომ მიევირს მე ჩემი თვალბისა, რატომ ვარ ცრემლებით დასველებული! უწყლობა (უნესტანობა) კლავს (მას) და ცრემლი (წყალი) სდის, რომელიც არასდროს არ შეჳრება! ვაი, დაიარაგა გამოიბილი ვარდი (=ნესტანის ბაგეები), ვაი, მიწყობილი მარგალიტი (=ნესტანის კბილები)!

216 ავთანდილსკა მოეგონა მისი მზე და საუტარელი;

იტყუის: „ჩემო, ეთ ვეგები მე უშენოდ სულთა მდგმელი?”

შენ არ გახლავ, ჩემი ჩემთვის სიციცხლეა სანანელი,
და გოზხრამცა ვინ, რა მჭირს ანუ რა ცეცხლი მწუთავს, როგორ ცხელი!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 909) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ მეოთხე ტაქსში როგორ შეიცვალა რა გუჯარ ფორმით. ა. ბარამიძემ, ი. გიგინეიშვილმა, გ. კარტოზიამ აღნიშნეს, რომ როგორ გვიანდელი ფორმა და რუსთველას ღირსათვის მოულოდნელი. ამასთან, ი. გიგინეიშვილმა მეუთისა, რომ რა გვარ ალიტერაციის თვალსაზრისითაც უკეთესი წაითხვება.

სტროფის შინაარსი: ავთანდილსაც მოაგონდა თავისი მზე და სატრფო (თინათინი); ამბობს: „ჩემო, უშენოდ როგორ ვიქნები ცოცხალი? შენთან არა ვარ, ჩემთვის სიციცხლე სანანე-ბელია. ვის შეუძლია გითხრას, რა მჭირს ან რა და როგორი ცხელი ცეცხლი მწუთავს!

გ. კარტოზიას აზრით, გითხრამცა ვინ ნიშნავს: ვინმე გეტყვოდეს.

7:7 ვარდი ამას ვით იაზრებს: მზე მომშორდეს, არ დაქნეო,
ანუ ჩუენ, გლახ, რა გუერგების, რა ჩანუენდეს გორსა მზეო?
გულო, გიჯობს. გაუმარტდე, თავი სრულად გაიყვდეო.
და ნუთუ მოგბუდეს ნახვა მისი, სულთა სრულად ნუ დალეო“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 910) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ვარდი ამას როგორ იფიქრებს: მზე მომშორდება (და) არ დაქვებ-ბიო, ან ჩუენ, ვაგლახ, რა მოგვივა, მზე რომ გორს (იქით) ჩაესვენება? გულო, გირჩუენია, გაუმარტდე (გასაჭირს), თავი მთლად გაიყვდეო (ყლდედ გალაიქე); ეგების გელისოს მისი ნახვა, სულს მთლად ნუ დალეუ (ნუ მოკვდები).

9:8 სული დაიღეს, დადუმდეს, ორთავე ცეცხლი სღებოდა;
ასმათი შეჰყვა, შევიდა, ცეცხლი მათებრვე ჰგებოდა,
დაუგო ტუავი ვეფხისა, რომელ უქლა მიწყვი ჰგებოდა;
და ორნივე დასხდეს, უბნობდეს, რაცა მათ ეამებოდა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 911) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ცეცხ-ლი მათებრვე (მათებრ სახშილი).

ც. კიკვიძემ განმარტა ცვლილების შეტანის საფუძველი: მათებრ სახშილი მხო-ლოდ B რედაქციის ნუსხებში იკითხება.

პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ხმა გაემინდეს, დადუმდენ, ორივეს ცეცხლი ჰქონდა მოღებული; ასმათი შეჰყვა, შევიდა, ცეცხლი მათებრვე წაიღებული ჰქონდა, დაუგო (მათ) ვეფხის ტუავი, რომელიც მუდამ ეგო (ტარიელს), ორივენი დასხდენ, საუბრობდენ, რაც მათ ეამებოდათ.

1078 წ. 7 აპრილი

სხდომას დაესწრენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრე-ვილი, ს. ციციშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 919; 920; 921 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალოშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუმშალიშვილმა, ნ. კოტეტიშვილმა, ნ. ციციშვილმა); 922; 923 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გერტიშვილმა, ლ. კიკვიძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

919 წუადი შეიწყუეს, შეიქმნა პურობა მსგავსი ეამისა,
მუნ უპურობა, პურობა, არსილიადე ჯამისა,
მას შეეხუტუნეს: „ჰამეო“, ძალი არ ჰქონდა ჰამისა,
და გასეოხნის, ლეჟა გასტყორცის, წონა ძლიე ჩანთქის ღრამისა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 912) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მუნ უპურობა, პურობა (მუნ უპურობა პურობა).

ც. კიკვიძე: მეორე ტაქსის აზრი ასე უნდა ვაიგოთ: იქ ნაღიზობა არ იყო, მაგრამ პუ-რის ჰამა იყო, სასმისები ცოტა ჰქონდათ.

ი. გიგინეიშვილი: უპურობას შემდეგ მძიმის დასმა გამართლებულია. არ სიდიადე

ცალ-ცალკე უნდა დაიწეროს. ტაეპის აზრია: იქ იყო უპურობა, არ იყო ჯამის სიმრავლე, მაგრამ იყო პურობა.

ა. ბარამიძე: უ პ უ რ ო ბ ა პ უ რ ო ბ ა უპურო პურობას ნიშნავს.

ბ. კარტოზია: უ პ უ რ ო ბ ა პ უ რ ო ბ ა ფრაზეოლოგიზმი ჩანს (=არანამდვილი პურობა). ე. ი. პურობა იყო კიდეც და არც იყო. სიტყვათა შორის მძიმის ნაცვლად ღეფისის დასმა უფრო მართებულია.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა: მუნ უპურობა, პურობა, არ სილიაღე ჯამისა. ტაეპის აზრი ასე გაიგოთ: იქ იყო უპურობა, არ იყო ჯამის სიმრავლე, მაგრამ პურობდნენ (წინააღმდეგი: გ. კარტოზია).

ს. ციიშვილის აზრით, ტაეპის შინაარსი ასე უნდა გადმოიცეს: პურობა პურობას არ ჰგავდა და არც სასმისთა სიმრავლე იყო.

შ. ძიმივერი და ე. შეტრეველი ტაეპს ასე თარგმნიან: ჰამდნენ, მაგრამ პურს არა, არც სასმელი ჰქონდათ.

სტროფის შინაარსი: მწვადი შეიწვეს, შეიქნა (ამ) დროის შესაფერისი პურობა, იქ იყო უპურობა (პური არ ჰქონდათ), არ იყო ჯამის სიმრავლე, მაგრამ პურობდნენ. მას (ტარიელს) შეეხებენ: „ჰამოა“, ჰამის ძალა არ ჰქონდა, დაღებავდა, ლუქმას გადმოავადებდა, დრამის წონისას (მცირეოდნის) ძლიეს გადაყლაპავდა ხოლმე.

920 ამა, რომე კაცი კაცს ამოსა ეუბნებოდეს!

მან გაუგონოს, რაცა თქჳს, არ ცუდად წაუქვებოდეს.

ცოტად ვგრეცა დაუესებს; ცეცხლი რაზომცა სდებოდეს.

და დიდი ლხინია ჰირთა თქმა, თუ კაცს მოუქვებოდეს.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 913) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: სასიამოვნოა, რომ კაცი კაცს სასიამოვნო რამეს ეუბნებოდეს! მან დაუგეროს, რაც თქვას, ამოდ არ ჩაუვლიდეს (ლაპარაკი), ცოტათი მაინც გაუწელებს, რა ცეცხლიც უნდა ჰქონდეს მოღებული. დიდი შეებაა ვასპირის თქმა, თუ ადამიანს (ამის) შემთხვევა ექნება.

921 მას ღამესა ერთგან იყენეს იგი ღომნი, იგი გმირნი,

იუბნეს და გაცხადნეს თავის-თავის მათნი ჰირნი.

რა გათენდა, კჳლა დაიწყეს საუბარნი სიტყუაჳირნი;

და ერთმანერთსა გაუგონნეს ფიცნი ჰირველ დანაპირნი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 914) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: იმ ღამეს ერთად იყენენ ის ღომები, ის გმირები, ისაუბრეს და გაუგებდნენ თითოეულად თავისი ვასპირი. რომ გათენდა, ისევ დაიწყეს გაბმული საუბარი; ერთმანეთი დააერეს (დაარქმუნეს) პირველად მიცემულ ფიცში.

922 ტარიელ ეტყუის: „რად უნდა სიტყვისა თქმა მრავალისა?

რაცა შენ ჩემთვის გიქნია, ღმერთი მზღველია ვალისა;

კმა ზენაარი ზენარად, არ ნაქმარია მთრვალისა,

და არდაიწყება. მოყურობა მოყურობა წამავალისა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 915) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: წამავალისა (წარპავალისა).

რედაქციამ ა. ბარამიძის წინადადებით მეოთხე ტაეპში არ დაეციწყება. მოყურობა შეცვალა წაკითხვით არ უაიციწყე მოყურობა. წინააღმდეგნი -- გ. კარტოზია და ე. შეტრეველი. ე. შეტრეველმა აღნიშნა, რომ მესამე ტაეპით ერთმანეთს ერამჯი უღად დაეკვირებულა. ტაეპების შინაარსია: რად უნდა ამდენი ფიცი, რომ მთრვალის ნაქმარი არ არის მიმავალი მოყერის არდაიწყება, მოყერობა.

ბ. გიგინეიშვილის წინადადებით მეოთხე ტაეპში წამავალისა შეიცვალა წარმავალისა ფორმით (წინააღმდეგი გ. კარტოზია).

სტროფის შინაარსი: ტარიელი ეუბნება: „რა საპირთა ბევრი ლაპარაკი (ბევრი სიტყვის თქმა)? რაც შენ ჩემთვის გიქნია, (იმას) ღმერთი გადაგიხდის (გზზღავს ვალს); ფიცი ფიცად კმარა. მთრვალა სათქვამი არ არის. არ დაიწყე (ამ ქვეყნიდან) მიმავალი მეგობრის შეგობობა.

923 აწ შემოხუტუნე, ნუ დამწუავ კელა წმითა უხებელსითა;
მე რომე ცეცხლი მედების, არ ნაგზებია კქესითა,
ვერ დამშრეტ, შენცა დაიწუი სოფლისა ქმნისა წესითა.

და წალი, დაბრუნდი, შეიქეც მუნითე, შენი მზე სითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 916) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: დამ-
შრეტ (დამრეტ). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ახლა ისმინე ჩემი ვედრება, კიდეც ნუ დამწუავ უხებელსი ცეცხლით
(წვით); მე რომ ცეცხლი მედება, კეისით დანთებული არ არის, ვერ ჩამიქრობ, შენც დაიწვი
სამყაროს წესისამებრ. წალი, დაბრუნდი, იქითკენე შეიქეცი, საითაც შენი მზე (თინათინი)
არის.

1078 წ. 21 აპრილი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. შერტეველი, ს. ცაიშვილი,
შ. ძიძიგური.

განხილეს სტროფები: 924; 925; 926; 927; 928; 929; 930; 931 (პროექტი მოამზადეს
გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, შ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

924 ზინ დამბადა, განკურნება ჩემი უჩანს მასა ძნელად,
ვისცა გესმის, გაიგონეთ, მით გაჭრილვარ ხელი ველად;
რაცა მზრთებს გონიერთა, ერთხელ ვიყავ მეცა მქმნელად.

და აწ ნობათი ხელობისა მომხულომია, მით ვარ ხელად".

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 917) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პრო-
ექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ვინც შექმნა, მასაც (ე. ი. ღმერთსაც) საძნელოდ მიაჩნია ჩემი გან-
კურნება, ვისაც ვესმით, გაიგეთ, ამიტომ გაჭრილვარ შმაგი ველად; რაც გონიერთ შეეფერე-
ბა, (იმას) ერთ ღროს მეც ვიქმოდი, ახლა შმაგობის რიგი მომსვლია (მრგვბია), მიტომავე ვარ
შმაგად.

925 აეთანდილ ეტყუის: „რა გითხრა პასუხი მავა თქმულისა?
შენეც სთქუი, ეგე სიტყუაა კაცისა ბრძნად სწავლულისა?
ღმერთსამცა ვით არ შეეძლო კელა განკურნება წყლულისა?

და იგია მზრდელი ყოვლისა დანერგულ-დათესულისა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 918) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილე-
ბაა: სთქუი, ეგე სიტყუაა (სთქუი ეგე სიტყვაო); მეორე ტაპის ბოლოს ორწერტილის ნაცვლად
დასმულია კითხვისა და ძახილის ნიშნები. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: აეთანდილი ეუბნება: „რა გითხრა მავ სიტყუების (ნათქვამის) საპა-
სუხოდ? შენ თვითონ თქვი, (განა) ეგ ბრძენი (ბრძნად განსწავლული) კაცის სიტყვაა?! ღმერთს
როგორ არ შეეძლია (როგორ არ შეეძლება) წყლულის კვლავ განკურნება? ის არის ყოველი
ცოცხლის (დანერგულ-დათესილის) მზრდელი.

926 ღმერთსამცა ესე რად ექმნა, ეგეთნი დაებადენით,
ალარ შეგყარნა, გაგყარნა, ხელი გქმნა ცრემლთა დაღენით!
სდევს ფათერაკი მიყნურსა, გასჭურტიეთ, გაიცადენით,
და თქუენ ერთმანერთი არ მოგზუდეს, მე სულნი ამომჟადენით!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 919) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: გას-
ჭურტიეთ (გაჭურტიეთ). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ღმერთი ამას რად იზამდა, თქვენ ასეთნი გაეჩინეთ, (შემდეგ) ალარ
შეეყარეთ, გაეყარეთ, ცრემლის (ღენით) გაეხლეუბინეთ! მიყნურს ფათერაკი თან სდევს, განჭური-
ტეთ, ნახეთ, (თუ) თქვენ ერთმანეთს არ შეხვდეთ, სული ამომხადეთ!

927 ნეტარ, ნამაცი სხუა რაა, არ გასძლოს, რაცა ჰირია!
ჰირსა გადრეკა რად უნდა, რა სასაუბრო პირია!
ნუ გეშის, ღმერთი უხუთა, თუცა სოფელი ძუერია,
ოა რასცა მიწურთიხარ, იწუართე: გყავრო, უწურთელი ვირია.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 920) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექ-
ტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ნეტავ მამაცი სხვა რა არის, თუ არ გაუძლებს, რა ჰირიც უნდა
იყოს! ჰირს (გასაჰირს) რად უნდა შეუდრეკე (გასაჰირს რად უნდა შეუშინდე), რა სალაპარა-
კოა! ნუ გეშინია, ღმერთი უხვია, თუმცა წუთისოფელი ძუერია, რაზეც დამირიგებხიხარ, შეის-
მნე (გაიგონე): გაეიბედავ (და გეტყვი): შეუსმენელი ვირია.

ახალი წიგნები

გამომცემლობა „მეცნიერება“

მხატვრული ლიტერატურა ქართულ ბოლშევიკურ პრესაში (მასალების კრებული, 1901—1920 წწ.).

შეადგინა, გამოკლევდა და ბიბლიოგრაფია დაურთო შალვა გოზალიშვილიძე.

რედაქტორი: აკად. შ. ჯიქიძე.

ნაშრომში წარმოდგენილია რევოლუციური მხატვრული ლიტერატურა, რომელიც არალეგალურ და ლეგალურ ბოლშევიკურ პრესაში იბეჭდებოდა 1901—1902 წწ.

ტექსტები დაჭეუებულია სამ მთავარ განყოფილებაში: პოეზია, პროზა, ფელეტონები, თხზულებები დალაგებულია ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით.

კრებულს ახლავს გამოკლევა და დაართული აქვს ბიბლიოგრაფია.

300 გვ., ფასი 1 მან. 95 კაპ., ტირაჟი 2500.

ქართული ხალხური პოეზია, VIII, საყოფაცხოვრებო ლექსები.

მთავარი რედაქტორი მ. ჩიქოვანი.

ტომი შეადგინეს, ვარიანტები და შენიშვნები აღურთგა: ჯ. ბარბაქაძე, ლ. გ. ბარბაქაძე, დ. გოგუაძე, ე. ვიქსილიძე, ფ. ზანდუკელი, ვ. შაყაბერიძე და ა. ცანავეაძე.

ქართული ხალხური პოეზიის VIII ტ. შედგება ორი ძირითადი ნაწილისაგან: ა) ტექსტები, ბ) შენიშვნები და ვარიანტები. ლექსები დაჭეუებულია თემატური პრინციპით: 1. საოჯახო, 2. მწევრე, 3. კუთხოვანი და მხარეთა დახასიათება, 4. საბავშვო ლექსები. მთავარი ნაწილში წარმოდგენილი ტექსტების ვარიანტები დალაგებულია მხარეების მიხედვით.

ტომს დართული აქვს საძებრები და ლექსიკონი.

542 გვ., ფასი 3 მან. 40 კაპ., ტირაჟი 15000.

რუსთველოლოგიური რჩეული ლიტერატურა, I.

შეადგინა, გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვიანობა, შენიშვნები და კომენტარები დაურთო ი. შვიკელიძე.

რედაქტორი ს. ცაიშვილი.

კრებული შეიცავს 1712—1887 წლებში ქართულ ენაზე გამოქვეყნებულ რუსთველოლოგიურ რჩეულ ლიტერატურას.

აქ შეთხვეული გაეცნობა შოთა რუსთაველის გეოგრაფიისა და „ევფისტაქონის“ პრობლემებსა და საკითხების შესწავლას თანმიმდევ-

რობას, თვალს გააღვენებს ქართული ფილოლოგიის ახალი დარგის — რუსთველოლოგიის ჩასახვისა და განვითარების ისტორიას.

წიგნი გამოადგებათ ფილოლოგებსა და ისტორიკოსებს და დაინტერესებს მკითხველთა უფრო ფართო წრესაც.

155 გვ., ფასი 1 მან., ტირაჟი 2000.

ნარკვევები XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, III.

რედაქტორები: გ. ბაშვიძე, გ. ასათიანი. „ნარკვევების“ წინამდებარე კრებულში გაერთიანებული წიგნები XIX საუკუნის ქართული რომანტიზმისა და რეალიზმის ცალკეულ საყურადღებო საკითხების განხილვას ეძღვნება. კრებულში დასმულია და განხილულია საკითხი ვარდამავალი პერიოდის ქართულ მწერლობასთან XIX საუკუნის ქართული რომანტიკული პოეზიის მიმართების შესახებ; განხილულია გრიგოლ ორბელიანის მხატვრული სტილის თანდასრულებანი; მოცემულია ცოცხალი ერისთავის მხატვრული მეთოდის ახლებური განხილვისა; გაშუქებულია აკაკი წერეთლის საზოგადოებრივ-ლიტერატურული მოღვაწეობის ზოგიერთი საკითხი და სხვ.

„ნარკვევები“ გამოიზნულია როგორც ლიტერატურის სპეციალისტების, ასევე XIX საუკუნის ქართული მწერლობის პრობლემებით დაინტერესებულ მკითხველთა ფართო წრისათვისაც.

190 გვ., ფასი 1 მან. 20 კაპ., ტირაჟი 1500.

ქართული ეურნალისტიკის ნარკვევები, I.

რედაქტორები: ალ. კალანდარიძე, შ. რტიანი.

ნარკვევებში გაშუქებულია ქართული ეურნალისტიკის და კრიტიკის პრობლემები, აგრეთვე მასთან დაკავშირებული ლიტერატურის ისტორიის საკითხები. აქ საგანგებო ყვლევის საგანია ეურნალ „ეფრისი“ კრიტიკული შემოკიდრება და ეურნალ „ჩვენი თაობის“ როლი ლიტერატურულ-მხატვრული აზრისა და მწერლობის განვითარებაში. ნარკვევები ემყარება ფუნქციონირების მასალის შესწავლას, ეხება ეურნალისტიკის, კრიტიკისა და მწერლობის აქტუალურ საკითხებს, ხელს ეურნალის ზოგიერთ საკითხო პრობლემის გაშუქებას. თაიანთი შეხვედრებებზე ავტორებს არკვემბარებული აქვთ ახალი საბუთებით.

კრებული დაეხმარება როგორც მკვლევრებს,

ისე ამ დარგით დაინტერესებულ მკითხველსა და სტუდენტებს.

87 გვ., ფასი 50 კაპ., ტირაჟი 800.

სტრუქტურა და პოეტიკა, ქართული ფოლკლორი, IX (მასალები და გამოკვლევები).

რედაქტორი პროფ. შიხ. ჩიქოვანი.

„სტრუქტურა და პოეტიკა“ პრობლემური კრებულია. მასში განხილულია ქართული ხალხური შემოქმედების ენარები და მათი თვალსაჩინო ნიმუშები მხატვრული სტრუქტურისა და პოეტიკის თვალსაზრისით. ტიპოლოგიური და შედარებითი ძიებების დროს ქართულ მასალას ავტორები უზარებენ ქართველურ და კავკასიურ ენებზე ფიქსირებულ ფაქტებს, აგრეთვე უფრო შორეულ ხალხთა ფოლკლორს.

ნაშრომი ნაყარადევია ფოლკლორისტიკისა და ფილოლოგიური დარგის სხვა სპეციალობის მკითხველთათვის.

166 გვ., ფასი 90 კაპ., ტირაჟი 1000.

ევროპული ლიტერატურის ქართული თარგმანები XIX საუკუნის მეორე ნახევარიში.

რედაქტორი დ. ლაშქარაძე.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ქართულ-საზღვარგარეთულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა განყოფილების მეორე მოწვევებულ კრებულში „ევროპული ლიტერატურის ქართული თარგმანები XIX საუკუნის მეორე ნახევარში“ მოიცავს გამოკვლევებს ინგლისური, ფრანგული, გერმანული, პოლონური ლიტერატურის ქართულ თარგმანებზე.

კრებულში შესულია ტიპოლოგიური ხასიათის გამოკვლევები ამავე პოქის ქართულ-ევროპულ ლიტერატურული ურთიერთობებიდან.

150 გვ., ფასი 75 კაპ., ტირაჟი 1500.

საენათმეცნიერო კრებული.

რედაქტორი შოთა ძიძიგერი.

კრებული ეძღვნება გივი მაქავარიანის ხსოვნის დაბადების 50 წლისთავზე.

კრებულში მოთავსებულია გამოკვლევები იბერიულ-კავკასიური ენების, ზოგადი ენათმეცნიერებისა და ისტორიულ-ფილოლოგიური ხასიათის საკითხებზე. მასში მონაწილეობენ ცნობილი საბჭოთა და უცხოელი მეცნიერები.

238 გვ., ფასი 1 მან. 80 კაპ., ტირაჟი 1000.

სვანური პროზაული ტექსტები, IV, ლაშხურის კილო.

ტექსტები შეკრახეს: არსენა ონიანძე, მაქსიმე ქალდანძე და ალექსანდრე ონიანძე.

რედაქცია გაუეთეს მაქსიმე ქალდანძე და ალექსანდრე ონიანძე.

წიგნი წარმოადგენს სვანური ენის ლაშხურის კილოს პროზაულ ტექსტთა კრებულს. იგი შეიცავს სათანადო რევიზიის მცხოვრებთა ყოფის, საქმიანობის, ზნე-ჩვეულებების, ისტორიული წარსულის, რელიგიური რწმენა-წარმოდგენებისა და ფოლკლორის ამსახველ მდიდარ მასალას. აქვეა მოცემული საინტერესო ცნობები გეოგრაფიული პუნქტებისა და მათი სახელების, ფლორის, ფაუნისა და სხვათა შესახებ.

293 გვ., ფასი 1 მან. 75 კაპ., ტირაჟი 1000.

Акакий Васадзе, Проблема художественного чувства. Вопросы психологии художественного творчества.

Научные редакторы: В. Г. Норакидзе, А. Ф. Бегнашвили.

В книге исследуется эмоциональное переживание, действующее в художественном, в частности поэтическом, творческом процессе. Определяя природу и специфические свойства художественного чувства, автор делает попытку доказать его отличие как от обычных, так и от эстетических чувств. Исследование художественного чувства производится в тесной связи его с фантазией и установкой художника. Наряду с проблемой художественного чувства в книге рассматриваются вопросы перевоплощения, специфического отражения действительности, проработки, а также основ и первичных импульсов художественного творческого процесса. Теоретические рассуждения обосновываются конкретным анализом поэтических произведений.

174 стр., цена 1 руб. 30 коп., тираж 1600.

მ. ნედოსასოვა, უცხო წარმოშობის ლექსიკა არაბულ ოთხთავში.

რედაქტორი კ. წერეთელი.

მონოგრაფიაში წარმოდგენილია არაბულ ოთხთავში დადასტურებული უცხო წარმოშობის ლექსიკა. არაბული და ევროპული ლექსიკოლოგიური ლიტერატურის საფუძველზე მითითებულია წყარო — ენა და სესხების გზები. მთელ რაგ შემოხვევაში მოცემულია საყუთარი ინტერპრეტაცია. გამოვლენილია, რომ ნასესხები სიტყვები ძირითადად არაბული და ბერძნული წარმოშობისაა, კონსტატირებულია აგრეთვე ნასესხობანი სპარსული და ეთიოპური ენებიდან.

შესწავლილია სემანტიკური კატეგორიები, მიღებული სხვა ენების გაგონით.

შესაძლო შემთხვევებში მოტანილია სათანადო ქართული ეკვივალენტები.

95 გვ., ფასი 50 კაპ., ტირაჟი 600.